

Λεωνίδα Βασ. Κατσίρα

Σχολικού Συμβούλου ΔΕ. Στερεάς Ελλάδος και Θεσσαλίας,
κλάδου ΠΕ13, Νομικών-Πολιτικών Επιστημών

Ανήλικοι Παραβάτες

*Ο Ρόλος της Εκπαίδευσης
και της Συμβουλευτικής
Παρέμβασης*

Αθήνα 2008

Δωρεά Συγγραφέα
Τιμής Ένεκεν

Ανήλικοι Παραβάτες

Ο Ρόλος της Εκπαίδευσης και της Συμβουλευτικής Παρέμβασης

Συγγραφέας και τίτλος βιβλίου:

*Λεωνίδας Β. Κατσίρας: Ανήλικοι Παραβάτες. Ο Ρόλος της Εκπαίδευσης
και της Συμβουλευτικής Παρέμβασης*

Επιμέλεια εξωφύλλου: Δήμητρα Μπαλατσίου, καθηγήτρια Δ.Ε. Γραφικών τεχνών

ISBN
978 - 960 - 930888 - 5

Υπεύθυνος Τυπογραφείου:
Ευθύμιος και Νίκος Σανιδάς
Ιωαννίνων 6, Μοσχάτο
Τηλ. 210 9414233

ISBN
978 - 960 - 930888 - 5

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιοδήποτε τμήματος του βιβλίου με οποιοδήποτε μέσο (φωτογραφία, εκτύπωση, μικροφίλ, ή άλλη μηχανική ή ηλεκτρονική μέθοδο) χωρίς την άδεια του εκδότη.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

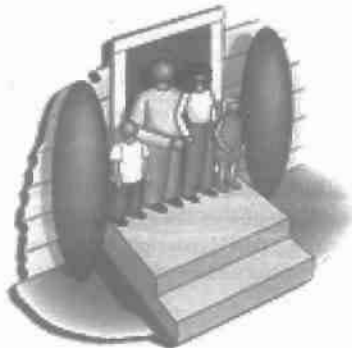
Αφιερώνεται στον αδελφό μου Κωνσταντίνο που στα 30 χρόνια υπηρεσίας του, ως αστυνομικός, μου ενέπνευσε την αγάπη για τα παιδιά αυτά που χρήζουν ιδιαίτερης αντιμετώπισης και για την αμέριστη συμπαράστασή του, στα 20 και πλέον χρόνια σπουδών μου, χωρίς την βοήθεια του οποίου, θα ήταν αδύνατη η πανεπιστημιακή και επαγγελματική μου εξέλιξη.

Επίσης, αφιερώνεται στα παιδιά του Εσπερινού Γυμνασίου Ν. Ιωνίας, του Εσπερινού Λυκείου και του 1ου Γενικού Λυκείου Ν. Ιωνίας για την αγάπη και εμπιστοσύνη που έδειξαν κατά την διάρκεια της θητείας μου, στο Γραφείο Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού (ΤΡΑ.-Σ.Ε.Π). Κοντά τους ήρθα σε επαφή με ιδιαίτερα προβλήματα, όπως παραβατικότητα, δυσκολίες προσαρμογής και μαθησιακές δυσκολίες και, μερικές φορές, σε επαφή με δικαστικούς επιμελητές ανηλίκων. Έζησα την αγωνία και τον πόνο αυτών των παιδιών από πολύ κοντά..

Ευχαριστώ πολύ, επίσης, τους συναδέλφους μου για την εμπιστοσύνη και την αγάπη τα χρόνια αυτά.

Θα ήταν παράλειψή μου να μην εκφράσω τις ευχαριστίες μου στους κ. κ. Ευθύμιο και Νίκο Σανιδά,, τους υπευθύνους του τυπογραφείου για την βοήθεια που προσέφεραν στην έκδοσή του βιβλίου μας..

Ακόμη θερμές ευχαριστίες εκφράζω και στην Μ..Κ..Ο. ΑΨΔΙΣ και στο Κέντρο Στήριξης Οικογενείας Χίου για το υλικό, που πρόθυμα και ευγενικά μας παραχώρησε για την έκδοση του βιβλίου μας.

«Ένα παιδί που γεννήθηκε και μεγαλώνει κανονικά, στοχεύει προς την ανεξαρτησία, όποιο προσπαθεί να την αποφύγει, παρουσιάζει σημάδια εκφυλισμού». Montessori¹.

«Λαός, δούλος και ήρωας ομολογούν κάθε στιγμή: Ανώτερο αγαθό του ανθρώπου είναι μόνο η προσωπικότητα!», Γκαίτε².

«Οι δυνάμεις που τείνουν στην πραγμάτωση του Εγώ, στην αυτοπραγμάτωση του ατόμου, αποτελούν μέρος της ανθρώπινης φύσης»

«Ο βαθμός στον οποίο μπορώ να δημιουργώ σχέσεις που διευκολύνουν την ανάπτυξη των άλλων ανθρώπων ως ξεχωριστών προσώπων αποτελεί το κριτήριο της δικής μου προσωπικής ανάπτυξης», Carl Rogers.

«Τα παιδιά είναι ταξιδιώτες που φτάνουν σε μια ξένη χώρα για την οποία δεν γνωρίζουν τίποτα», J.Locke³

¹ **Maria Montessori** (1870-1952). Ιταλίδα ιατρός και παιδαγωγός. Έγγραψε πολλά βιβλία. Το 1909 δημοσίευσε το σύγγραμά της *Μέθοδος Επιστημονικής Παιδαγωγικής* και το 1912 το έργο, *Αυτοαγωγή στα Δημοτικά Σχολεία*. Εργαζόμενη ως παιδίατρος και ψυχίατρος, και ερχόμενη σε επαφή με παιδιά με ψυχικά προβλήματα ή προερχόμενα από χαμηλά κοινωνικά στρώματα, κατέληξε στο συμπέρασμα πως η εξυπνάδα δεν είναι σπάνια, και θα ήταν δυνατό να βρεθεί μία παιδαγωγική που θα την έφερνε στην επιφάνεια, βλ. Κουτσουβάνου, Ε. (1992). *Η Μέθοδος Montessori και η Προσχολική Εκπαίδευση*, Αθήνα εκδ. Οδυσσέας, (www.montessori.org, ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μοντεσσόρι), www.montessoriami.org και (ιστοσελίδα της Διεθνούς Οργάνωσης Μοντεσσόρι-Association Montes-sori Internationale).

² **Johann Wolfgang Goethe** (1749-1832). Γερμανός ποιητής, πεζογράφος και λόγιος. Κύριος εκφραστής του ευρωπαϊκού πνεύματος με νομικές σπουδές στη Λειψία. Βασικό του επίτευγμα είναι το αθάνατο φιλοσοφικό του έργο "*Φάουστ*" («Faust»), έργο για το οποίο δούλεψε περίπου εξήντα χρόνια και άνοιξε νέους δρόμους για την κατανόηση της ανθρώπινης ύπαρξης. (Πηγή: *Ο Φάουστ του Γκαίτε*: Μετάφραση Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, τακτικού καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών-Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της "Εστίας", Ι.Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ και ΣΙΑΣ Α.Ε.).

³ **John Locke** (1632-1704). Άγγλος φιλόσοφος, ιατρός και πολιτικός. Με τους Hume και Berkeley θεμελιώνει τη φιλοσοφία του στην επεξεργασία των αποτελεσμάτων της αισθητηριακής εμπειρίας. Επιθυμεί να γνωρίσει από που πηγάζει η γνώση. Αποτυπώνει την μεθοδολογία του στο έργο του *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση* (*An Essay concerning Human Understanding*), στο οποίο αναφέρει ότι οι πηγές όλων των γνώσεων είναι οι αισθητηριακές παρατηρήσεις και η αυτοαντίληψη. Θέτει «ως στόχο την ανάλυση των δραστηριοτήτων της ανθρώπινης νόησης και όχι την σύλληψη της ουσίας της και των ανώτερων αιτιών της ύπαρξής της. Άλλα έργα του: «*Επιστολή για την Ανεξίτηλσκηκεία*, (*Epistola de Tolerantia*, 1689)», «*Δύο μελέτες για τη διακυβέρνηση*» (1690). Κατά τον Locke, δεν υπάρχουν έμφυτες εκ γενετής αλήθειες, αλλά ο άνθρωπος νους, την στιγμή της γέννησης, είναι μια "άγραφη δέλτος" (*tabula rasa*), πάνω στην οποία εγγράφονται «οι ιδέες», όπως ονομάζει ο Locke τις περιγραφές, τις εικόνες, τις παραστάσεις και γενικά τις εμπειρίες, μέχρι και την στιγμή του θανάτου. Για τον Locke, η γνώση που αφορά τον κόσμο, μπορεί να αποκτηθεί μόνο από την εμπειρία και την ενδελεχή μελέτη της. βλ. Πελεγρίνης Θεοδόσιος, *Οι πέντε εποχές της Φιλοσοφίας*, Ζ' έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

Αν ένα παιδί ζει μέσα στην κριτική:
 Μαθαίνει να κατακρίνει
 Αν ένα παιδί ζει μέσα στην έχθρα:
 Μαθαίνει να καυγαδίζει
 Αν ένα παιδί ζει μέσα στην ειρωνεία:
 Μαθαίνει να είναι ντροπαλό
 Αν ένα παιδί ζει μέσα στην ντροπή:
 Μαθαίνει να είναι ένοχο
 Αν ένα παιδί ζει μέσα στην κατανόηση:
 Μαθαίνει να είναι υπομονετικό
 Αν ένα παιδί ζει μέσα στον έπαινο:
 Μαθαίνει να εκτιμά
 Αν ένα παιδί ζει μέσα στην δικαιοσύνη:
 Μαθαίνει να είναι δίκαιο
 Αν ένα παιδί ζει μέσα στην ασφάλεια:
 Μαθαίνει να πιστεύει
 Αν ένα παιδί ζει μέσα στην επιδοκιμασία:
 Μαθαίνει να έχει αυτοεκτίμηση
 Αν ένα παιδί ζει μέσα στην παραδοχή και φιλία:
 Μαθαίνει να βρίσκει την αγάπη μέσα στον κόσμο.
 εμείς θα προσθέταμε: Και αν τιμωρούμε τα παιδιά μας, τα μαθαίνουμε να
 τιμωρούν.
 Bertrand Russel⁴.

⁴**Bertrand Russel** (1872-1970). Βρετανός φιλόσοφος, μαθηματικός και ειρηνιστής. Τάχθηκε ενάντια στους πυρηνικούς εξοπλισμούς. Έργα του: πάνω από 70 βιβλία και ένα τεράστιο αριθμό άρθρων, δοκιμίων, σχολίων κ.τλ. για τα Μαθηματικά, τη Φιλοσοφία, την Πολιτική κ.ά, όπως, *The Principles of Mathematics*, (το οποίο παραμένει και σήμερα σταθμός στην ιστορία των Μαθηματικών), *The Problems of Philosophy*, *Introduction to Mathematical Philosophy*, *The Analysis of Mind*. Το 1950 του απονεμήθηκε το βραβείο Nobel Λογοτεχνίας. Στα απομνημονεύματά του γράφει «Τρία απλά, αλλά υπεράνθρωπα πάθη προσδιόρισαν τη ζωή μου: Η αναζήτηση της αγάπης, η τάση για γνώση και μια ασυγκράτητη συμπόνια για τα πάθη των ανθρώπων. Όπως ένας σίφοννας με στριφογύριζαν αυτά τα πάθη, μια από 'δω, μια από 'κει, σε μια απρόβλεπτη διαδρομή μέσα σ' ένα ωκεανό μαρτυρίου, συχνά μέχρι τα τελευταία όρια της απελπισίας.»

Η αγαπημένη διαφάνεια στα παιδιά του Εσπερινού Γυμνασίου Ν. Ιωνίας Αττικής, που αγάπησα πολύ και με τον δικό τους τρόπο έδειξαν την δική τους αγάπη

«Γίνεται γάρ και παισί προς αλλήλους ὥσπερ ἀνδράσιν ἐγκλήματος και κλοπῆς και ἀρπαγῆς και βίας και ἀπάτης.» (Ξενοφώντας⁵, Κύρου Παιδεία, 1.2.6.5).⁶

⁵ Ξενοφών (427-355 π.Χ.). Αθηναίος ιστορικός και φιλόσοφος και μαθητής του Σωκράτη. Έργα του: μεστά από υψηλές ιδέες, ιστορικά, ιστορικοφιλοσοφικά, πρακτικά και φιλοσοφικά, όπως «Κύρου Ανάβασις» (περιγράφει την εκστρατεία του Κύρου και την κάθοδο των μυρίων), τα «Ελληνικά» (το πρώτο μέρος αποτελεί συνέχεια του έργου του Θουκυδίδη, ως το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, ενώ το δεύτερο είναι η ιστορία της Ελλάδας και ιδιαίτερα της Σπάρτης ως τη μάχη της Μαντίνειας, η «Λακεδαιμονίων πολιτεία», (περιγραφή της ζωής και της κοινωνίας της Σπάρτης), «Απομνημονεύματα Σωκράτους», «Κύρου παιδεία» (αναφέρεται στην ανατροφή και διαπαιδαγώγηση του Κύρου, πρώτου βασιλιά των Περσών, τον οποίο παρουσιάζει ως πρότυπο ανθρώπου και μονάρχη, σύμφωνα με τα σωκρατικά πρότυπα. Επίσης, περιγράφει το παιδαγωγικό σύστημα που έκανε τον Κύρο ικανό να κυβερνά και να αγαπάται από τους λαούς της Περσικής αυτοκρατορίας), «Αγησίλαος» (περιγράφει τις πολεμικές περιπέτειες του Αγησίλαου και εξυμνεί με ενθουσιασμό τις αρετές του Λακεδαιμόνιου βασιλιά ως στρατηγού και ως ανθρώπου, «Πόροι ή περί προσόδων της αθηναϊκής πολιτείας» (Προσπάθεια μελέτης και προτάσεων για τα δημοσιονομικά της πόλης των Αθηνών, «Ιππαρχικός ή περί ιππικής» (Οδηγίες για την εκπαίδευση και την περιποίηση των αλόγων) και «Κυνηγετικός» (Η οργάνωση του κυνηγιού). κ.ά., (www.mousa.gr)

⁶ Marchant, E.C. *Xenophontis Orera Omnia*, V (1910). Μτφρ. Κ. Βάρναλης. [1939] χ.χ. Ξενοφών. *Απομνημονεύματα* (Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια. Ι-Π. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος).

Περιεχόμενα

Παρουσίαση	15-16
Εισαγωγή	17-21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Α) Ηλικιακές κατηγορίες ανηλίκων (παιδική-εφηβική ηλικία)	22-29
Β) Έννοια της παραβατικότητας ανηλίκων (αντικοινωνική συμπεριφορά): στοιχεία, έκταση, δικρίσεις, αντιμετώπιση	30-36

Γ) ΑΙΤΙΑ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ:

α) Ψυχολογικοί παράγοντες γένεσης και εμφάνισης παραβατικής συμπεριφοράς	37-38
1. Η αποτυχία κάλυψης της ανάγκης για Συναισθηματική ασφάλεια	39-40
2. Το άγχος και οι νευρωφυντικές διαταραχές	40-41
3. Η Κοινωνική απομόνωση του εφήβου	41-42
4. Υπερβολική συμμόρφωση στους κοινωνικούς κανόνες	42-44
β) Περιβαλλοντικοί παράγοντες γένεσης και εμφάνισης παραβατικής συμπεριφοράς	
1. Οι οικογενειακοί παράγοντες	45-49
2 Το σχολείο, η εργασία, οι συντροφίες των συνομηλίκων και οι φίλοι	50-55
3. Η εγγύτερη κοινωνία και περιοχή (πόλη, γειτονιά)	55-56
4 Οι κοινωνικές αλλαγές στην ευρύτερη κοινωνία	56-59
5 Οικονομικοί παράγοντες, ανεργία, κοινωνικός αποκλεισμός	59-63
6 Το μεταναστευτικό ρεύμα	63-65
7 Η αστικοποίηση και η εκβιομηχάνιση της ελληνικής κοινωνίας	65-66
8. Συμπέρασμα	67

γ) ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΟΥ ΕΞΗΓΟΥΝ ΤΗΝ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΝΗΛΙΚΟΥ

1. βιολογικές θεωρίες	68-73
2. ψυχολογικές θεωρίες	73-76
Συμπέρασμα	77-78

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

1. Αρχές και χαρακτηριστικά του ελληνικού δικαίου ανηλίκων

α.Το καλώς εννοούμενο συμφέρον των ανηλίκων, β.Το δίκαιο των ανηλίκων ως δίκαιο πράξεων και προσωπικότητας, γ.Η αρχή του συγκεκριμένου «προτύπου πρόνοιας» και «προτύπου δικαιοσύνης	79-82
2. Αξιολόγηση της πράξεως του ανηλίκου παραβάτη από ποινικής απόψεως	

α. Ποινικά αδιάφορα άτομα	83-85
β. Αμάχητο τεκμήριο ποινικής ευθύνης	
γ. Μαχητό τεκμήριο ποινικής ευθύνης	
δ. Πλήρης ποινική ευθύνη	
Συμπέρασμα	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΠΟΙΝΙΚΗ ΚΑΙ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ

Εισαγωγή	86-87
1. Προληπτικά μέτρα	87-93
2. Κατασταλτικά μέτρα: α. αναμορφωτικά β. θεραπευτικά γ. σωφρονιστικά	93-98
3 Δικαστήρια ανηλίκων (Μονομελές-Τριμελές-Εφετείο)	98-101
4. Σωφρονιστική μεταχείριση ανηλίκων	
Εισαγωγή	101-102
α) Αναμορφωτικά καταστήματα (Ιδρύματα Αγωγής)	102-112
β) Θεραπευτικά καταστήματα	112-115
γ) Εταιρίες προστασίας ανηλίκων (Ε.Π.Α.)	116-118
δ) Υπηρεσία επιμελητών ανηλίκων	119-121
Συμπέρασμα	121-124

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

α) Ο Ρόλος της συμβουλευτικής παρέμβασης στους ανήλικους παραβάτες

1 Έννοια και περιεχόμενο της συμβουλευτικής παρέμβασης και του προσανατολισμού	125-133
2 Θεωρίες συμβουλευτικής (θεωρητικό υπόβαθρο-Αρχές)	133-137
α. θεωρίες ψυχαναλυτικού προσανατολισμού (Γιούγκ-Αντλερ-Λακάν-Ράϊχ)	137-140
β. θεωρίες ανθρωπιστικού-υπαρξιακού προσανατολισμού (Φράνκλ-Ρότζερς)	140-143
γ. Θεωρίες γνωστικού προσανατολισμού (Γκεστάλτ-Γνωστική θεραπεία (Μπέκ)-Λογικο-συναισθηματική (Ελλις)	143-148
δ. Θεωρίες επιλεκτικού χαρακτήρα	148-150

Β) Μεθοδολογία παρέμβασης

Εισαγωγή	151-152
α) Η Προληπτική προσέγγιση	152-154
β) Η Αντισταθμιστική (επαναρρωτική) προσέγγιση	154-155
γ) Μέθοδοι και Τεχνικές παρέμβασης	155-160
Γ) Ο Ρόλος Συμβουλευτικής Παρέμβασης στην Κοινωνική	161-163

επανένταξη των ανηλίκων	
Δ) Ο Ρόλος της Συμβουλευτικής Παρέμβασης στην Επαγγελματική Ε- πανένταξη των Ανηλίκων	164-179

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Εμπειρική έρευνα

1) Ερωτηματολόγια-πίνακες	180-185
2) Ανάλυση εμπειρικών δεδομένων	185-188
3) Συμπεράσματα-Προτάσεις εμπειρικής έρευνας	188-190
Ε) Γενικά Συμπεράσματα-Προτάσεις	190-199
Επίλογος	200-203

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΙΚΕΣ	204-211
----------------------------------	---------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Γράμμα ενός παιδιού προς την αγαπημένη του μητέρα	212
Ειδικές διατάξεις για ανηλίκους-Πίνακας κράτησης ανηλίκων παραβατών	213-221
Άρθρα συγγραφέα	222-254

Μελέτες συγγραφέα	255-256
--------------------------	---------

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ-ΝΟΜΟΙ

Α) ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ:

Α.Κ. = Αστικός Κώδικας.

Κωδ. Μ..Ε.Κ.= Κώδικας μεταχείρισης Κρατουμένων.

Σ.Κ.Α.= Σωφρονιστικά καταστήματα Ανηλίκων.

ΑΣΚΑ= Αγροτικά Σωφρονιστικά Καταστήματα Ανηλίκων.

Κ.Ε.Κ. Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης.

Κ.Α.Τ.Κ.- Κέντρα Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων

Π.Κ. =Ποινικός Κώδικας.

Π.Δ.= Ποινικό Δίκαιο.

Ε.Π.Α.= Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων.

Ε.Σ.ΥΕ= Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος.

Κ.τ.Π. = Κανόνες του Πεκίνου.

Υ.Ε.Α.= Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων.

Ν.= Νόμος

Ν.Δ.= Νομοθετικό Διάταγμα.

Π.Δ. = Προεδρικό Διάταγμα.

Ν.Ε.Α.Ε.= Νομαρχιακή Επιτροπή Λαϊκής Επιμόρφωσης.

Ι.Α.Α.= Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων.

Ε.Κ.Κ.Ε.= Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Σ.Κ.Α. = Σωφρονιστικό Κατάστημα Ανηλίκων.

Υ.Ε.Α.= Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων.

Ο.Η.Ε.= Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών.

Ο.Α.Ε.Δ.=Οργανισμός Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού

W.H.O.=World Health Organization

Α.Μ.Ε.Α.= Ατομα με ειδικές ανάγκες

ΚΕ.Θ.Ε.Α.= Κέντρα Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων.

ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.=Ελληνική Εταιρεία Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού.

Ο.Ε.Ε.Κ.= Οργανισμός Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης.

P.G =Patrologia Graeca-Ελληνική Πατρολογία (J.-P. Migne). Περιλαμβάνει έργα χριστιανών πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων που έγραψαν στα Ελληνικά.

Β) ΠΗΓΕΣ: ΝΟΜΟΙ-ΔΙΕΘΝΗ ΚΕΙΜΕΝΑ-Διατάξεις του Συντάγματος 1975/1981/2001, του Π. Κ. και του Κ.Π. Δ.

1) Ν. 2721/1999 (Φ.Ε.Κ. 112/3-6-99, τ. Α'), Περί ιδρύσεως ανεξάρτητων κέντρων τοξικομανών κρατουμένων.

- 2) Ν. 3189/21.10.2003 (Φ.Ε.Κ.Α'243) «Περί αναμόρφωσης της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων και άλλες διατάξεις».
- 3) Π.Δ. 180/10-07-1997 (Φ.Ε.Κ. Α' 152) «Κατάργηση των Ιδρυμάτων Αγωγής Ανηλίκων Θηλέων Παπάγου και Αρρένων Κορυδαλλού του Υπουργείου Δικαιοσύνης».
- 4) Ν. 2298/3-4.4.1995 (Φ.Ε.Κ. Α' 62) «Σχεδιασμός κα εφαρμογή Σωφρονιστικής Πολιτικής και άλλες διατάξεις».
- 5) Ν. 1851/11-16.05.1989 (Φ.Ε.Κ. Α' 62) «Κώδικας βασικών κανόνων για την μεταχείριση των κρατούμενων και άλλες διατάξεις».
- 6) Ν. 1143/27-31.03.1981 (Φ.Ε.Κ. Α' 80) «Περί ειδικής αγωγής, Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαιδύσεως, Απασχολήσεως και Κοινωνικής Μερίμνης των αποκλινόντων εκ του φυσιολογικού ατόμων και άλλων τινών εκπαιδευτικών διατάξεων».
- 7) Ν. 2298/3-4.04.1995 (Φ.Ε.Κ.Α'62) «Σχεδιασμός και εφαρμογή Σωφρονιστικής Πολιτικής και άλλες διατάξεις».
- 8) Ν.Δ.71/7-16.07.1973 (Φ.Ε.Κ. Α' 145) «Περί υποχρεωτικής δημοτικής εκπαιδύσεως ανηλίκων των Αναμορφωτικών καταστημάτων και υπαγωγής ταύτης εις την αρμοδιότητα του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων».
- 9) Π.Δ. 8-11.02.1926 (Φ.Ε.Κ. Α' 423) «Περί κανονισμού Αναμορφωτικών Σχολείων».
- 10) Α.Ν. 2724/21-27.12.1940 (Φ.Ε.Κ. Α' 449) «Περί οργάνωσης και λειτουργίας αναμορφωτικών καταστημάτων ανηλίκων».
- 11) Π.Δ. 278/31.5-10.06.1988 (Φ.Ε.Κ. Α' 126) «Περί οργανισμού Υπουργείου Δικαιοσύνης».
- 12) Ν. 1729/1987, «Περί ναρκωτικών ουσιών κτλ...»
- 14) Π.Δ. 49/1979 «Περί λειτουργίας της υπηρεσίας Ανηλίκων»
- 17) Εγκύκλιος του Υπουργείου Δικαιοσύνης αριθμ. Πρωτ. 1217/19-2-81
- 18) Ν. 2776/1999: Σωφρονιστικός Κώδικας (Φ.Ε.Κ. 291/Α/24-12-1999).
- 19) Ν. 1837/1989, Για την προστασία των ανηλίκων κατά την απασχόληση και άλλες διατάξεις, Φ.Ε.Κ. 85 Α' της 23.3.1989
- 20) ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΑΝΗΛΙΚΩΝ (Ε.Π.Α.) (Α.Ν.2724/40 Καν. Δ/γμα της 3.7.43, Ν.2298/95 και Ν.2331/95)
- Ν.2298/95, (Φ.Ε.Κ. 62 Α'), Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Βόλου,
- 21) Ν. 2621 (Φ.Ε.Κ. 125/23.06.98, Σχολές Γονέων

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Άρθρο 24, Δικαιώματα του παιδιού.

1. Τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην προστασία και τη φροντίδα που απαιτούνται για την καλή διαβίωσή τους. Τα παιδιά μπορούν να εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους. Η γνώμη τους σχετικά με ζητήματα που τα αφορούν λαμβάνεται υπόψη σε συνάρτηση με την ηλικία και την ωριμότητά τους.

2. Σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά, είτε επιχειρούνται από δημόσιες αρχές είτε από ιδιωτικούς οργανισμούς, πρωταρχική σημασία πρέπει να δίνεται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού.

3. Κάθε παιδί έχει δικαίωμα να διατηρεί τακτικά προσωπικές σχέσεις και απευθείας επαφές με τους δύο γονείς του, εκτός, εάν τούτο, είναι αντίθετο προς το συμφέρον του.

Γ) ΔΙΕΘΝΗ ΚΕΙΜΕΝΑ

Σύμβαση για τα δικαιώματα του Παιδιού

Στοιχειώδεις κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την απονομή της Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους (Κανόνες του Πεκίνου)

Τα δικαιώματα των Παιδιών του Κόσμου, Unicef 1993

Η ανατροφή των παιδιών είναι επάγγελμα, στην εξάσκηση του οποίου πρέπει να μάθουμε να ξοδεύουμε τον καιρό μας, για να μπορούμε να κερδίσουμε αργότερα. Ρουσσώ.⁷

⁷ **Ζ. Ζ. Ρουσσώ** (Jean Jacques Rousseau, 1712-1778). Γάλλος συγγραφέας, φιλόσοφος και παιδαγωγός. Έργα του: Διατριβή για την προέλευση και τις βάσεις της ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*), Το κοινωνικό συμβόλαιο ή Αρχές πολιτικού δικαίου (*Du contrat social ou principes du droit politique*, 1762), Αιμίλιος ή Περί αγωγής (*Emile*, 1762), Ιουλία, ή Νέα Ελαιοί (μυθιστόρημα, *Julie ou la Nouvelle Heloise*, 4 τόμ., 1762), οι Εξομολογήσεις του (*Les Confessions*, 1772-1778). Επίσης, συνεργάστηκε με την Εγκυκλοπαιδεία. Οι ιδέες του είχαν τεράστια επίδραση στην ανάπτυξη της δημοκρατικής ιδεολογίας της Ευρώπης.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Η μελέτη αυτή έχει ως κύριο ζητούμενο την παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων, έτσι όπως αυτή εμφανίζεται στο σύγχρονο κόσμο λαμβάνοντας διαρκώς ανησυχητικές διαστάσεις, γεγονός που έχει συνέπειες στη σύγχρονη έννομη τάξη και στη σύγχρονη εκπαίδευση. Σκοπός της μελέτης είναι ακριβώς το ζήτημα πώς το δίκαιο και η εκπαίδευση επιδρούν ή/και μπορούν να επιδράσουν το ένα στο άλλο και αντίστροφα, καθώς και το πώς μπορούν να πορευτούν μαζί, εστιάζοντας στην αντιμετώπιση ενός προβλήματος το οποίο, στη σύγχρονη κοινωνία, γίνεται ολοένα εντονότερο.

Προς επίτευξη των ανωτέρω, θα εστιάσω κατ' αρχάς στους λόγους εκείνους που γεννούν, στη σύγχρονη κοινωνία, την παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων· αυτοί οι λόγοι διακρίνονται

α) σε όσους σχετίζονται με την προσωπικότητα του ανήλικου δράστη·

β) σε όσους σχετίζονται με τους ιδιαίτερους εκείνους περιβαλλοντικούς παράγοντες που συμβάλλουν στη γένεση της παραβατικής συμπεριφοράς, όπως το σχολείο, η ευρύτερη περιοχή στην οποία ζει και κινείται ο ανήλικος παραβάτης, η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς του κ.λπ. και

γ) σε όσους σχετίζονται με τους άλλους περιβαλλοντικούς παράγοντες, χαρακτηριστικά της σύγχρονης κυρίως κοινωνίας, όπως η αστικοποίηση και εκβιομηχάνιση, η μετανάστευση κ.λπ.

Δεδομένου ότι το ζήτημα της παραβατικότητας των ανηλίκων δεν είναι κάτι νέο, αλλά από την αρχαιότητα είχαν διατυπωθεί ενδιαφέρουσες σκέψεις για την καλύτερη διαπαιδαγώγηση και ανατροφή των ανηλίκων (ιδίως από τον Πλάτωνα στην «Πολιτεία», από τον Ξενοφώντα στο «Περί παιδων αγωγής» και από άλλους), η αναφορά των ανωτέρω αιτιών και παραγόντων καθώς και η εστίαση σε αυτές και η κατανόησή τους θα αποτελέσουν τη βάση, όχι μόνο για μια αναμόρφωση του δικαίου και σωφρονιστικού συστήματος, αλλά και για την πρόληψη η οποία, σε μεγάλη έκταση, μπορεί να επιτυγχάνεται μέσω της εκπαίδευσης.

Εκεί ακριβώς έγκειται και η συνεργασία της εκπαίδευσης με τη Δικαιοσύνη και τις σωφρονιστικές αρχές. Η εκπαίδευση μπορεί να προλαμβάνει, το δίκαιο εν μέρει να προλαμβάνει και εν μέρει να καταστέλλει. Στη συνέχεια θα ανατρέξουμε στις διάφορες βιολογικές

και ψυχολογικές θεωρίες που επιχειρούν να ερμηνεύσουν την παραβατική συμπεριφορά.

Στο **δεύτερο κεφάλαιο** θα αναλύσουμε την ισχύουσα σχετική νομοθεσία, καθώς και την όλη φιλοσοφία και τις αρχές που διέπουν το ελληνικό Ποινικό Δίκαιο σε σχέση με τους ανήλικους παραβάτες και, συγκεκριμένα, τον τρόπο αξιολόγησης της παραβατικής πράξης των ανηλίκων και την ποινική ευθύνη που απορρέει γι' αυτούς από το όλο σύστημα της ελληνικής έννομης τάξης.

Στο **τρίτο κεφάλαιο** θα εξετάσουμε την ποινική και σωφρονιστική μεταχείριση του ανήλικου παραβάτη και τα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα που λαμβάνει η ελληνική Πολιτεία για την αντιμετώπισή του. Επίσης, θα αναφερθούμε στη λειτουργία των Δικαστηρίων Ανηλίκων, στη σωφρονιστική μεταχείρισή τους στα αναμορφωτικά καταστήματα, στις εταιρίες προστασίας ανηλίκων και στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων.

Στο **τέταρτο κεφάλαιο**, το οποίο είναι και το σημαντικότερο αυτής της μελέτης μας, θα εξετάσουμε τον ρόλο της συμβουλευτικής παρέμβασης στους ανήλικους παραβάτες, τις θεωρίες συμβουλευτικής και τη μεθοδολογία που χρησιμοποιείται για την αντιμετώπισή τους. Στη συνέχεια θα αναλύσουμε τον ρόλο της συμβουλευτικής παρέμβασης στην κοινωνική και επαγγελματική επανένταξη των ανηλίκων.

Στο **πέμπτο κεφάλαιο** παρατίθεται η εμπειρική έρευνα, η ανάλυση δεδομένων και η έκθεση προτάσεων της εμπειρικής έρευνας.

Τέλος, εκτίθενται τα συμπεράσματα ως και η αποτελεσματικότητα της ποινικής μεταχείρισης και συμβουλευτικής παρέμβασης στους ανήλικους παραβάτες.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τρόμο και ανησυχία προκαλεί η ολοένα αυξανόμενη εγκληματικότητα των ανηλίκων η οποία, παρ' ότι ουδέποτε έπαψε να υπάρχει, στη σύγχρονη εποχή φαίνεται να προσλαμβάνει ανησυχητικές διαστάσεις. Χωρίς καμία διάθεση δραματοποίησης, είναι γεγονός, πως τα σύγχρονα παιδιά, οι σύγχρονοι νέοι και οι σύγχρονοι έφηβοι, παραβαίνουν όλο και περισσότερο το νόμο, ενώ τα είδη των αδικημάτων που διαπράττουν μεταβάλλονται διαρκώς, αποκλίνοντας από τις συνήθειες κατά το παρελθόν πράξεις, που περιλάμβαναν κυρίως ξυλοδαρμούς στο σχολείο, μικροφθορές στη σχολική περιουσία, σκασιαρχείο και μικροκλοπές.

Σήμερα γίνεται πλέον συχνά λόγος για ανήλικους βιαστές, ληστές, φονιάδες και εμπόρους ναρκωτικών. Παλαιότερα, η ανήλικη παραβατικότητα ήταν συνήθως περιστασιακή (κυρίως στη χώρα μας), ενώ σήμερα εμφανίζεται και οργανωμένη.

Οι υποθέσεις παραβατικότητας ανηλίκων (ημεδαπών και αλλοδαπών), για τις οποίες ακούμε συχνά στα Μ.Μ.Ε., δείχνει με δραματικό τρόπο το μέγεθος του προβλήματος και επιβάλλει την άμεση λήψη αποτελεσματικών μέτρων εκ μέρους της Πολιτείας. Το ερώτημα, όμως, είναι ποια είναι εκείνα τα κατάλληλα μέτρα τα οποία, δεδομένης και της ιδιαίτερης φύσης των συγκεκριμένων αυτών δραστηρίων, θα μπορέσουν να κάμψουν το πρόβλημα ή έστω να το προσλαμβάνουν. Η καταστολή, η οποία παρέχεται κυρίως μέσω του δικαίου και των αναμορφωτηρίων, όχι μόνο δεν λύνει το πρόβλημα, αλλά με τον τρόπο λειτουργίας των τελευταίων συμβάλλει στη δημιουργία ακόμη πιο αποφασισμένων δραστηρίων. Του λόγου το αληθές αποδεικνύει το ότι δύο από τους ανήλικους δράστες της διάρρηξης χρηματοκιβωτίου στα Χανιά, είχαν μόλις βγει από το αναμορφωτήριο!

Η πιο εντυπωσιακή, όμως, έκφανση του προβλήματος είναι αυτή της παιδικής παραβατικότητας, τα απότοκα της οποίας ανάγονται σε πολλούς και καίριους τομείς του κοινωνικού συνόλου. Η σπουδαιότητα του προβλήματος είναι ανησυχητική, ιδίως, αν αναλογιστεί κανείς ότι ακόμη και η «τρυφερή» ηλικία του ανθρώπου έχει αλλοτριωθεί και κυριαρχηθεί από τα παρεπόμενα της παρακμής των κοινωνιών των ενηλίκων.

Βασανίζει πολλές φορές το ερώτημα, πώς είναι δυνατόν παιδιά ηλικίας 8 και 10 ετών να φονεύουν και να συμπεριφέρονται σαν μια «μικρο-

γραφία ενηλίκου», λειτουργώντας, μάλιστα, πολλές φορές με αποφασιστικότητα και προμελέτη. Τα παιδιά, ασυνείδητα ή/και δυστυχώς, αρκετές φορές-συνειδητά, παραβαίνουν εύκολα και απερίσκεπτα (;), λόγω της ανωριμότητας της ηλικίας τους, κανόνες και συμπεριφορές του κοινωνικού status, μεταχειρίζονται μέσα που έρχονται σε αντίθεση με το περί δικαίου αίσθημα της κοινωνίας μας. Πολλοί είναι αυτοί που αναζητούν τους **παράγοντες** που συμβάλλουν στην παραβατικότητα των ανηλίκων. Αναζητούν τις αιτίες και τα ερεθίσματα αυτής της συμπεριφοράς. Όμως, αυτή η αναζήτηση δεν οδηγεί πουθενά· αλλού πρέπει να ψάξουμε...

Τα ερεθίσματα και οι εμπειρίες, άλλωστε, των παιδιών πηγάζουν από πολλά σημεία και χαράσσονται βαθιά στην ψυχή τους επηρεάζοντας τη συναισθηματικο-πνευματική τους ιδιοσυγκρασία. Συνεπώς, η αναζήτηση των παραγόντων, που συμβάλλουν στην αύξηση της παιδικής εγκληματικότητας, αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη μελέτη μας. Η αιτιολόγηση και η ερμηνεία της νεανικής παραβατικότητας σε νομικό, ψυχολογικό και κοινωνιολογικό επίπεδο δίδεται μέσα από μια πολυπλοκότητα διεπιστημονικών προσεγγίσεων, πολυπαραγοντικής αιτιολογίας, διότι το φαινόμενο της παραβατικότητας έχει οριστεί, τόσο ως κοινωνικό, όσο και ως νομικό πρόβλημα και αφορά το γενικότερο πεδίο της παρέκκλισης και, γενικά, της αποκλίνουσας συμπεριφοράς⁸.

Οι παράγοντες, απ' ό,τι πιστεύουν πολλοί, πρέπει να αναζητηθούν στα εξής:

1) Στα Μ.Μ.Ε., τα οποία αποτελούν στην εποχή μας όχι απλώς το πιο διαδεδομένο **μέσο ψυχαγωγίας, ενημέρωσης-πληροφόρησης, αλλά και εκπαίδευσης**. Το γεγονός αυτό ενισχύεται και από την εύκολη πρόσβαση πολλών σε αυτά, αλλά και από το ότι χρησιμοποιούν εικόνα, κίνηση και ήχο ταυτοχρόνως. Κυρίως, **η τηλεόραση και το διαδίκτυο**, στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν ένα ευρύτερο κοινό, προβάλλουν αδιάλειπτα τη βία, το μίσος, το φθόνο, την απληστία· συγκεκριμένα το διαδίκτυο προβάλλει, μεταξύ άλλων, την παιδική πορνογραφία και πορνεία, πράγμα το οποίο λαμβάνει ανησυχητικές διαστάσεις καθώς το φαινόμενο αυτό πηγάζει από ποικίλα κοινωνικά

⁸ Ιωαννίδου-Ψυχογιού, Β. *Ο θεσμός των αναμορφωτικών καταστημάτων ιδρυμάτων αγωγής, παιδαγωγική θεμελίωση και πράξη*, σ. 5, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2001.

σύνολα, με αποτέλεσμα τα εγκλήματα να καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου καθημερινά. Το παιδί, ο κυριότερος, ίσως, «δέκτης» μηνυμάτων, έρχεται σε άμεση επαφή με τη βία και, καθώς, δεν έχει την πνευματική ωριμότητα να την αποκρούσει, τη δέχεται παθητικά.

Στην **τηλεόραση** ολοένα λιγοστεύουν τα προγράμματα που έχουν μείνει ανέπαφα από την εγκληματικότητα, ενώ οι παιδικές εκπομπές, άμεμπτα, έχουν χάσει το διαπαιδαγωγικό τους χαρακτήρα. Η αδικαιολόγητη αυτή προβολή, όσο και αν εξωραϊζεται με συνθήματα για καλύτερη ενημέρωση και ψυχαγωγία, έχει τη ρίζα της στην επίτευξη τηλεθέασης και επομένως οικονομικών πόρων. Είναι, συνεπώς, αδιαμφισβήτητο ότι η τηλεόραση υπέχει σημαντική ευθύνη για τα φαινόμενα βίας που κατατράχουν την παιδική ηλικία και, κατ' επέκταση, την κοινωνία. Θα συνιστούσε όμως παράλειψη να εντοπίσουμε το πρόβλημα μόνο στα Μ.Μ.Ε. και να μην το εξετάσουμε πολυδιάστατα.

2) Αναμφισβήτητη ευθύνη φέρει και η οικογένεια, η οποία αποτελεί το κύτταρο της κοινωνίας, πόσω μάλλον, όταν δεν καταφέρνει να γαλουχήσει τους νέους με ηθικές και ανθρωπιστικές αξίες και δεν μεταδίδει κατάλληλα ερεθίσματα, ώστε να μεταβληθεί το παιδί σε ενεργό και υγιές μέλος του κοινωνικού συνόλου. Συχνά δε, δεν προστατεύει τα μέλη της από ερεθίσματα βίας, που προέρχονται από διάφορες πηγές, ενώ δεν τα ποδηγετεί βάσει αρχών και αξιών ικανών να τα θωρακίσουν απέναντι στους κινδύνους αυτούς.

3) Ένας άλλος λόγος είναι η σημερινή υλιστική σκέψη. Ο σύγχρονος άνθρωπος του υλικού πολιτισμού έχασε το σωστό προσανατολισμό του, παραμέρισε ό,τι αληθινό και άφθαρτο, και αγκάλιασε τα υλικά πράγματα, ενώ η οικονομική του εξασφάλιση έγινε μόνος σκοπός στη ζωή του. Η υλιστική σκέψη πλημμύρισε όλα τα πεδία των βιωμάτων του, διαταράσσοντας τη διεγκυστίνδα τους. Μια κοινωνία όμως που αποτελείται από τέτοια άτομα εξαχρειώνεται, αποβάλλοντας όλα εκείνα τα στοιχεία, που τη διατηρούν και τη διαιωνίζουν. Επομένως, ένα παιδί στις μέρες μας δέχεται, αντί για ευγενή μηνύματα, ερεθίσματα αντιπαλότητας, απόκτησης κέρδους με οποιοδήποτε μέσο, ακόμη και με τη χρήση βίας.

4) Ακόμη, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η αποξένωση του παιδιού από το φυσικό περιβάλλον του. Οι σύγχρονες συνθήκες εργασίας επιβάλλουν τη διαβίωση σε μεγαλουπόλεις, μέσα σε διαμερί-

σματα, απομονώνοντας το παιδί και περιορίζοντας τη διεργασία κοινωνικοποίησης του. Το παιδί βιώνει καθημερινά το άγχος και τον εκνευρισμό των γονιών του, κλείνεται στον εαυτό του, δεν εξωτερικεύει τα συναισθήματά του. Η δε επαφή με τη φύση, η οποία αποτελεί πηγή ηρεμίας και ανάπτυξης σχέσεων, περιορίζεται συνεχώς.

Παρατηρείται, επίσης, συλλογική αποδοχή και εξύψωση της βίας από τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας. Βία στον αθλητισμό, βία στην πολιτική, βία στο στρατό. Εξάλλου, παρατηρούνται και αυτοκτονίες, που δεν είναι τίποτα άλλο, παρά η επιθετικότητα, η οποία στρέφεται κατά του ίδιου του εαυτού μας. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι υπάρχει μια σαφής κυκλική διαδικασία αναπαραγωγής της βίας.

Οι συνέπειες είναι πάρα πολλές στα παιδιά-θύματα και κυμαίνονται από ψυχοσωματικές διαταραχές έως κατάθλιψη, από χαμηλή αυτοεκτίμηση έως διαταραχές ύπνου, από απόπειρες αυτοκτονίας ή τετελεσμένες αυτοκτονίες έως τη χρήση τοξικών ουσιών και εθισμό. Επομένως, το παιδί δεν αναπτύσσεται φυσιολογικά αλλά, αντίθετα, μαζικοποιείται, συσσωρεύοντας προβλήματα και άσχημες εμπειρίες, οι οποίες μπορεί να εκδηλωθούν είτε με τη μορφή βίας, είτε, εν τέλει, με την μορφή της παραβατικότητας. Απέναντι σ' αυτή την πραγματικότητα ο σύγχρονος άνθρωπος οφείλει να προβάλλει σθεναρή αντίσταση, και δεν αρκестεί στον εντοπισμό των παραγόντων, που προκαλούν το φαινόμενο αυτό, αλλά παλεύει καθημερινά για την εξάλειψή τους.

Κατόπιν των ανωτέρω, επιτακτική κρίνεται η **ανάγκη λήψης και εφαρμογής μέτρων θεραπείας** στη σύγχρονη κοινωνία, ώστε να μη λάβει το φαινόμενο διαστάσεις επιδημίας. Και είναι σημαντικές και ριζικές οι αλλαγές που επιβάλλεται να πραγματοποιηθούν. Πρωταρχικά, σημαντικό ρόλο καλείται να διαδραματίσει το **εκπαιδευτικό σύστημα**. Απαιτείται να γίνει φορέας ηθικών τάσεων και να μεταδίδει ερεθίσματα ικανά να οικοδομήσουν με υγιή τρόπο το χαρακτήρα των παιδιών. Για το σκοπό αυτό, καλό είναι να αποβάλλονται από την εκπαιδευτική διαδικασία στοιχεία ανταγωνισμού, και να παρέχεται γνώση συνδυασμένη με συνεργασία, ευαισθητοποίηση σε κοινωνικά θέματα, ευγενή άμιλλα κ.λπ.

Επιπλέον, αδήριτη κρίνεται η **ανάγκη κρατικής μέριμνας**. Η πολιτεία οφείλει να θεσπίσει νόμους, που να περιορίζουν τις πηγές ερεθισμάτων βίας. Ιδίως, οφείλει να περιορίσει την προβολή σκηνών εγκληματικότητας από τα ΜΜΕ και, αφετέρου, να ενημερώνει τους γο-

νείς για τους τρόπους, με τους οποίους μπορούν αυτοί να προστατεύσουν τα μικρότερα σε ηλικία μέλη των οικογενειών τους. Με τον τρόπο αυτό, θα συμβάλει ουσιαστικά στην εξάλειψη του φαινομένου αυτού, προφυλάσσοντας και διασφαλίζοντας το μέλλον της ίδιας της κοινωνίας.

Στον αγώνα για την πρόληψη της νεανικής και παιδικής παραβατικότητας πρέπει όλοι να βοηθήσουμε: η Πολιτεία, η Τοπική Αυτοδιοίκηση, το Σχολείο, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις, η Κοινωνία των Πολιτών, η οικογένεια, ο καθένας από εμάς.

Για να προληφθεί μια μελλοντική έξαρση της παραβατικότητας των ανηλίκων θα πρέπει, μεταξύ άλλων, να μειωθεί η ανεργία, να αυξηθεί το βιοτικό και το εκπαιδευτικό επίπεδο των πολιτών, να αναβαθμιστεί το κοινωνικό κράτος, να δοθούν ευκαιρίες στους νέους ανθρώπους και να διασφαλιστούν τα μέσα για την επίτευξή τους, να επαναπροσδιορισθούν οι στόχοι της νέας γενιάς, να μειωθεί το άνοιγμα της ψαλίδας μεταξύ πλουσίων και φτωχών, να ενσωματωθούν οι μειονοτικές ομάδες του πληθυσμού (πρώτα και κύρια οι οικονομικοί μετανάστες), να στηριχθούν οι θεσμοί της οικογένειας και του σχολείου. Με λίγα λόγια, πρέπει να καταβληθεί κάθε δυνατή προσπάθεια προκειμένου να οικοδομηθεί μια κοινωνία ανοιχτή σε όλους⁹.

Προτού, όμως, αναφερθούμε στον ανήλικο παραβάτη και στα αίτια που τον ωθούν στην παραβατικότητα, χρήσιμο είναι να δούμε την **έννοια και τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά κάθε ηλικιακής κατηγορίας** (βρεφική, σχολική ηλικία και εφηβική ηλικία).

⁹ Τσιγκρή, Α *Η παραβατικότητα των ανηλίκων στην Ελλάδα, Ημέρα της Ζακύνθος*–Καθημερινή Εφημερίδα της Ζακύνθου, www.imerazante.gr.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Α) Ηλικιακές κατηγορίες ανηλίκων.

α) Η βρεφική και νηπιακή ηλικία. Έννοια και ψυχολογικά χαρακτηριστικά της

Κατά τη βρεφική ηλικία, δηλαδή από τη γέννησή του έως το τέλος του 2^{ου} έτους της ηλικίας του, το παιδί αρχίζει να αποκτά κάποια αντίληψη για τα πρόσωπα και τα πράγματα του περιβάλλοντός του. Αρχίζει να συγκεντρώνει βιώματα και εμπειρίες, που είναι καθοριστικά για τη μετέπειτα στάση του απέναντι στον κόσμο. Εάν, δηλαδή, μεγαλώνει σε περιβάλλον θαλπωρής και στοργής, τότε διαμορφώνει την εικόνα ενός φιλικού κόσμου, τον οποίο μπορεί να εμπιστευτεί. Εάν όχι, δημιουργείται μέσα του ένα κλίμα ανασφάλειας και δυσπιστίας. Έχει υποστηριχθεί ότι, *εάν στην κρίσιμη αυτή βρεφική ηλικία το παιδί βρεθεί χωρίς τη δυνατότητα μιας αληθινής διαπροσωπικής σχέσης και αλληλεπίδρασης, τότε κινδυνεύει να παρουσιάσει κατά τη μετέπειτα ζωή του μεγάλη υστέρηση σε όλους τους τομείς της ανάπτυξης του*¹⁰. Διαπιστώθηκε ότι παιδιά που παρέμειναν σε ίδρυμα για χρονικό διάστημα, μεγαλύτερο των 6 μηνών, παρουσίασαν σημαντική επιβράδυνση της νοητικής τους ικανότητας, έστω και αν στη συνέχεια υιοθετήθηκαν ή ανατράφηκαν από ανάδοχες οικογένειες.

β) Η εφηβική ηλικία: έννοια και ψυχολογικά χαρακτηριστικά

Με τον όρο εφηβεία χαρακτηρίζουμε μια περίοδο μετάβασης από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση, η οποία αποτελεί πραγματικό σταθμό στη ζωή ενός ανθρώπου. Η περίοδος αυτή συνδέεται με σοβαρές ανακατατάξεις στα συναισθήματα, τις αντιλήψεις και τους προσανατολισμούς του ατόμου. Οι ανακατατάξεις αυτές δεν είναι μόνο βιολογικά καθοριζόμενες, αλλά επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό και από καταστάσεις που ισχύουν στο περιβάλλον, τόσο με τη στενή,

¹⁰ Cole. M.,-Cole. S, *Η ανάπτυξη των παιδιών, η αρχή της ζωής*, εκδόσεις Τυπωτή-τω-Γ.Δάρδανος, (Μετάφρ. Μ. Σόλμαν, Επιμέλεια: Ζ. Παπαληγούρα-Π.Βορριά), σσ. 212 επ. Αθήνα 2000.

όσο και με την ευρεία έννοια του όρου. Στην ηλικία των έξι έως έντεκα ετών διαμορφώνεται στο παιδί, προοδευτικά, το βασικό τμήμα του υπερεγώ, το κατ' εξοχήν υπερεγώ, που κινητοποιεί τα συναισθήματα ντροπής και ενοχής, ικανοποίησης και φόβου. Αρχίζει επίσης να διαμορφώνεται το ιδεώδες του εγώ με την ανάπτυξη της αίσθησης περί σωστού και λάθους, δικαίου και αδίκου, ηθικού και ανήθικου.

Χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι η δημιουργία ομάδων του ίδιου φύλου, στις οποίες (ομάδες) ορίζονται ειδικοί κανόνες, αναδεικνύεται αρχηγός κ.λπ. Επίσης, τη συγκεκριμένη περίοδο χαρακτηρίζει η αναζήτηση και ανεύρεση ενός στενού φίλου ή φίλης και η δημιουργία μιας έντονης φιλικής σχέσης διαρκείας. Η σεξουαλική διερεύνηση, τόσο του άλλου φύλου, όσο και του ίδιου, καθώς και η αναζήτηση εξηγήσεων, σχετικά με τη σύλληψη και, γενικά, τη σεξουαλική ζωή, αποτελεί γνώρισμα της ηλικίας από οκτώ έως έντεκα ετών.

Στην εν λόγω ηλικιακή περίοδο το άτομο δεν είναι πλέον παιδί, ούτε όμως και ενήλικος ακόμη. Αυτό το συχνά ασαφές κοινωνικό *status* του εφήβου πυροδοτεί εντάσεις και συγκρούσεις με τον κόσμο των ενηλίκων, οι οποίες γίνονται εντονότερες, όταν ο έφηβος καλείται να εξεύρει ή να επιλέξει μια λύση για τα προβλήματα που αντιμετωπίζει. Ποια λύση θα επιλέξει κάθε φορά εξαρτάται από μια σειρά παραγόντων που συνδέονται τόσο με τη διαδικασία κοινωνικοποίησής του, όσο και με τις καταστάσεις με τις οποίες ο ίδιος έρχεται αντιμέτωπος κάθε φορά.

Ο ρόλος των γονέων είναι ιδιαίτερα δύσκολος κατά την περίοδο αυτή, διότι θα πρέπει να συνδυάσει, αφενός τη σταθερότητα εξάσκησης ελέγχου και περιορισμών, αφετέρου δε την κατανόηση και αγάπη απέναντι στην συμπεριφορά του εφήβου, ο οποίος προσπαθεί να απομακρυνθεί από τους γονείς, άλλοτε με το να τους ανταγωνίζεται και να τους μειώνει και, άλλοτε, με το να ζητά εμμέσως την προστασία και την αγάπη τους.

Κατά την διάρκεια της εφηβείας του ατόμου κινητοποιούνται διάφοροι αμυντικοί μηχανισμοί, στο πλαίσιο της προσπάθειάς του να αντισταθμίσει τις σεξουαλικές και επιθετικές του ενορμήσεις, όπως η άρνηση, η προβολή, η διανοητικοποίηση, ο ασκητισμός κ.ά.

Αργότερα, κατά την περίοδο της μέσης εφηβείας, στοιχεία του ιδεώδους του εγώ ενσωματώνονται στο εγώ του ατόμου και καθίστα-

νται χαρακτηριστικά γνωρίσματα της προσωπικότητάς του. Με τη μεταμόρφωση το άτομο αποκτά τη δική του αίσθηση *ταυτότητας*, μεσα από την έκθεση σε ποικίλες κοινωνικές, πολιτισμικές και, φυσικά, οικογενειακές επιδράσεις.

Η ταυτότητα αυτή, σύμφωνα με τη *θεωρία της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης* του Erikson,¹¹ μπορεί είτε να παραμείνει σταθερή, είτε, λό-

¹¹**Eric Erikson** (1902-1994). Αμερικανός ψυχίατρος που συνέβαλε στην ψυχολογία ανάπτυξης του παιδιού και στην έρευνα σχετικά με την κρίση ταυτότητάς του. Σήμερα γίνεται επιστημονικά δεκτό ότι η προσωπικότητα αναπτύσσεται με την πάροδο του χρόνου. Ο πρώτος που περιέγραψε αυτή τη διαδικασία ήταν ο Sigmund Freud στη θεωρία του περί ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης. Εκείνος που την τελειοποίησε ήταν ο μαθητής του, ψυχολόγος Erikson, ο οποίος υποστήριζε με τη σειρά του ότι η προσωπικότητα δομείται κατά τη διάρκεια *οκτώ κρίσιμων σταδίων*. Το *πρώτο κρίσιμο στάδιο* εξελίσσεται από τη στιγμή της γέννησης μέχρι την ηλικία των 18 μηνών. Η πρόκληση που έχει να αντιμετωπίσει το βρέφος είναι η επιλογή μεταξύ εμπιστοσύνης και δυσπιστίας. Αν οι γονείς προσφέρουν στο παιδί την φροντίδα τους με συνέπεια, τρυφερότητα και αγάπη, τότε το παιδί αναπτύσσει το αίσθημα της ασφάλειας, διαφορετικά κυριεύεται από αβεβαιότητα και δυσκολεύεται να εμπιστευτεί τους γονείς του. Καθώς μεγαλώνει, η δυσπιστία εκδηλώνεται σε όλες τις σχέσεις και η επικοινωνία με τους άλλους καθίσταται προβληματική. Το *δεύτερο κρίσιμο στάδιο* εμφανίζεται μεταξύ ενάμισι και τριών ετών. Τότε το νήπιο πρέπει να διαλέξει ανάμεσα στην αυτονομία και τη ντροπή. Οι γονείς πρέπει να ενθαρρύνουν το νήπιο ώστε να αποκτήσει αυτοπεποίθηση και υπευθυνότητα. Το *τρίτο κρίσιμο στάδιο*, αρχίζει από τα τρία έως τα έξι έτη. Είναι το στάδιο κατά το οποίο ξεκινά η διαμάχη μεταξύ ενοχής και πρωτοβουλίας. Δεν είναι τυχαίο ότι σε αυτή την περίοδο το παιδί έχει την ανάγκη προτύπων για να μιμηθεί. Έτσι, αποκτά πρωτοβουλία, αυτοεκτίμηση και ανεξαρτησία. Το *τέταρτο κρίσιμο στάδιο* για την ολοκλήρωση της προσωπικότητας ξεκινά στην πρώτη τάξη του δημοτικού σχολείου. Το σχολείο είναι ένας νέος χώρος, πολύ πιο απαιτητικός σε σχέση με το προστατευτικό περιβάλλον του σπιτιού. Το παιδί έρχεται σε επαφή με συνομηλίκους του και τους ανταγωνίζεται επ' ίσοις όροις. Εδώ, δεν αρκεί ένα χαμόγελο για να προσελκύσει την προσοχή και το θαυμασμό των υπολοίπων. Η πρόκληση που τίθεται ενώπιον του παιδιού είναι να διαλέξει ανάμεσα στην εργατικότητα και την κατωτερότητα. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών είναι κρίσιμος, αφού ο καλός δάσκαλος μπορεί ακόμα και να αντιστρέψει σφάλματα που διέπραξαν σε προηγούμενα στάδια οι αμελείς γονείς. Κατόπιν ακολουθεί το στάδιο της εφηβείας, από δώδεκα έως δεκαοχτώ ετών, περίοδος που θεωρείται από πολλούς επιστήμονες ως η δυσκολότερη στη ζωή του ανθρώπου. Η προσωπικότητα του εφήβου ταλαντεύεται ανάμεσα σε χιλιάδες αναζητήσεις, πεποιθήσεις και αξίες. Τότε ξεκαθαρίζει ο επαγγελματικός και σεξουαλικός προσανατολισμός του, ο οποίος θα τον ακολουθεί σε όλη του τη ζωή. Στην αντίθετη περίπτωση δημιουργείται σύγχυση προσωπικότητας, κατάσταση πολύ επικίνδυνη για την ψυχική υγεία του ατόμου. Στο *πέμπτο κρίσιμο στάδιο*, που ακολουθεί το σκόπελο της εφηβείας, κάθε άνθρωπος καλείται να αντιμετωπίσει το δίλημμα σχετικά με το αν πρέπει να αναπτύξει σταθερές σχέ-

γω ανεπαρκών διαπροσωπικών, κοινωνικών και λοιπών επιδράσεων στη ζωή του ατόμου, να υποστεί *διάχυση*, δηλαδή αίσθηση σύγχυσης ρόλων.

Σημειώνουμε ότι, κατά τη *θεωρία της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης*, οι διαδοχικές χρονολογικές περίοδοι ενός ανθρώπου από τη γέννηση μέχρι τον θάνατο χαρακτηρίζονται από αλληλεπιδράσεις του ατόμου με το περιβάλλον, μέσα από τις οποίες το άτομο βρίσκει πετυχημένες ή αποτυχημένες λύσεις.¹² Υπάρχουν, όμως, φορές, όπου τόσο οι λύσεις, όσο και οι στρατηγικές και τα μέσα που επιλέγονται, ανήκουν στην κατηγορία του κοινωνικά μη αποδεκτού. Στις περιπτώσεις αυτές η συμπεριφορά χαρακτηρίζεται ως αποκλίνουσα, αντικοινωνική ή παραβατική, και έχει τις ρίζες της σε πρώιμα στάδια κοινωνικοποίησης του ατόμου.

Προς αποφυγή τέτοιων δυσάρεστων καταστάσεων, η προστασία του παιδιού και του εφήβου είναι απαραίτητη. Το παιδί και ο έφηβος είναι ένα πρόσωπο που χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή και βοήθεια από την κοινωνία και γι' αυτό πρέπει να αποφεύγεται οποιαδήποτε μορφή εκμετάλλευσης ή/και βίας εναντίον του. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Ο.Η.Ε. θέσπισε τη «Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού»,¹³ κα-

σεις οικειότητας ή να τραβήξει μοναχικό δρόμο. Η δεύτερη επιλογή οδηγεί, συνήθως, στην αποξένωση, πρόβλημα που εντείνεται με την πάροδο των χρόνων. Στο *έκτο κρίσιμο στάδιο*, το οποίο περιλαμβάνει τις ηλικίες από 40 έως 65 ετών, το κύριο ερώτημα για τον ώριμο άνθρωπο είναι, αν θα τεκνοποιήσει ή όχι. Η τελική επιλογή καθορίζει και το τελευταίο στάδιο στην εξέλιξη της προσωπικότητάς του. Στο *έβδομο κρίσιμο στάδιο* γίνεται ο απολογισμός ολόκληρης της ζωής. Η ύπαρξη απόγονων δημιουργεί το αίσθημα ολοκλήρωσης και ο θάνατος μοιάζει φυσικό επακόλουθο. *Όσοι δεν έχουν σταθερές σχέσεις, βασισμένες στην αγάπη, οδηγούνται στην απόγνωση και τη μελαγχολία.* Βλ. Έρικ Έρικσον, *Η παιδική ηλικία και η κοινωνία* (εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2008).

¹² Σημειώνουμε ότι οι χρονικές περίοδοι/στάδια, που είναι γνωστές ως *βρεφική ηλικία, νηπιακή ηλικία, προσχολική ηλικία, σχολική ηλικία, εφηβεία*, αντιστοιχούν στο *στοματικό στάδιο, πρωκτικό στάδιο, φαλλικό στάδιο, λανθάνουσα περίοδο και γεννητικό στάδιο*, αντίστοιχα, της θεωρίας περί ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης του Freud.

¹³ βλ. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου, Ε., Τσαγγαράκη, Μ. *Εγχειρίδιο για τα δικαιώματα του παιδιού*, Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, Αθήνα 1999, και Γαλιώνη, Χ. *Ανήλικοι παραβάτες υπό το πρίσμα της διεθνούς σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού: το παράδειγμα της Ελλάδας και του Ηνωμένου Βασιλείου* (διπλωματική εργασία, Αθήνα 2002)· βλ. επίσης «Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού»:

Άρθρο 19: «Κάθε παιδί πρέπει να προστατεύεται από τη βία και την κακοποίηση».

θώς και τη «Σύμβαση περί Εκμεταλλεύσεως Ανηλίκων», οι οποίες είχαν παγκόσμιο αντίκτυπο.¹⁴

Άρθρο 32: «Κάθε παιδί έχει δικαίωμα στην προστασία από οικονομική εκμετάλλευση και εργασία σε τόπο ή συνθήκες που βλάπτουν την υγεία του ή παρεμποδίζουν την εκπαίδευσή του.»

Άρθρο 34: «Κάθε παιδί έχει δικαίωμα στην προστασία από σεξουαλική κακοποίηση και εκμετάλλευση.»

Άρθρο 38: «Κάθε παιδί έχει δικαίωμα στην προστασία κατά τη διάρκεια πολέμου, ενώ παιδιά κάτω των 15 ετών δεν πρέπει να λαμβάνουν μέρος σε ένοπλες συρράξεις.»

Εκτός από τη «Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού», η οποία είναι θεμελιώδης για την κατοχύρωση της προστασίας των παιδιών από την εκμετάλλευση και τη διακίνηση, υπάρχουν ακόμη τρία σημαντικά διεθνή νομικά εργαλεία, ζωτικής σημασίας, για την καταπολέμηση του προβλήματος:

α) το «Προαιρετικό Πρωτόκολλο της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού», το οποίο αφορά την εμπορία και σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών, την παιδική πορνεία και πορνογραφία. Με αυτό ποινικοποιούνται σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του παιδιού, όπως η πώληση, η παράνομη υιοθεσία, η παιδική πορνεία και πορνογραφία. Μέχρι σήμερα το Πρωτόκολλο έχουν υπογράψει 108 χώρες, ενώ 63 το έχουν επικυρώσει. Η Ελλάδα το υπέγραψε στις 7 Σεπτεμβρίου 2000.

β) το «Πρωτόκολλο για την Πρόληψη, Καταστολή και Τιμωρία της Διακίνησης Προσώπων, και ιδίως Γυναικών και Παιδιών», το οποίο συμπληρώνει τη «Σύμβαση του Ο.Η.Ε. κατά του Διεθνούς Οργανωμένου Εγκλήματος». Η Ελλάδα έχει υπογράψει και τα δύο έγγραφα στις 13 Δεκεμβρίου 2000 και

γ) η «Σύμβαση 182 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (Ι.Λ.Ο.)» που προβλέπει την άμεση κατάργηση των πλέον επικίνδυνων μορφών εργασίας. Η UNICEF θεωρεί ότι η κατάρτιση συγκεκριμένων εθνικών προγραμμάτων δράσης θα συμβάλει στον αγώνα κατά των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας. Η Σύμβαση αυτή κυρώθηκε στην Ελλάδα το 2001.

¹⁴Σύμφωνα με στοιχεία του Ο.Η.Ε., εκατοντάδες εκατομμύρια παιδιά σε όλο τον κόσμο είναι θύματα εκμετάλλευσης, κακοποίησης και βίας· γίνονται θύματα διακίνησης σε δίκτυα πορνείας· πωλούνται για εξαναγκαστική εργασία ή και άλλες μορφές δουλείας· απάγονται από τα σπίτια και τα σχολεία τους και στρατολογούνται σε ένοπλες ομάδες, με καταστροφικές συνέπειες για τα ίδια. Έτσι, μπορούμε να διακρίνουμε τις ακόλουθες βασικές κατηγορίες:

α) *παιδιά θύματα διακίνησης (trafficking)*, τα οποία προορίζονται για εκμετάλλευση δια της βίας ή/και της πλάνης. Η κατηγορία περιλαμβάνει ή αφορά, κυρίως, τα φτωχότερα παιδιά ή οικογένειες. Η χρήση παιδιών ως εμπορικού αντικειμένου για εργασία ή σεξ είναι μια κερδοφόρα διεθνής επιχείρηση. Σε όλο τον κόσμο υπολογίζεται ότι 1,2 εκατομμύρια παιδιά είναι θύματα διακίνησης κάθε χρόνο, τα οποία καταλήγουν να κακοποιούνται σεξουαλικά και να εξαθλιώνονται, χωρίς να μπορούν να διαφύγουν εύκολα. Συχνά συλλαμβάνονται και κρατούνται ως παράνομοι μετανάστες. Κορίτσια, συνήθως, διακινούνται ως νύφες κατά παραγγελία.

β) *παιδιά θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης*. Σχεδόν 1 εκατομμύριο παιδιά πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης. Η εμπορική σεξουαλική εκμετάλλευση αποτελεί μό-

Προς αυτή την κατεύθυνση προσανατολίζεται και η πολιτεία μας, όσον αφορά την πολιτική, πολιτισμική και εκπαιδευτική πτυχή του θέματος. Η ίδρυση καταστημάτων Αγωγής Ανηλίκων έχει ως σκοπό την προαγωγή του θεσμού της εκπαιδευτικής πρακτικής και κοινωνικής επανένταξης των ανηλίκων.

Παρά, όμως, τις φιλότιμες προσπάθειες των υπαλλήλων των ιδρυμάτων, η δυσκαμψία της γραφειοκρατίας και «[...] η αντινομία των συγκρουόμενων συμφερόντων, η έλλειψη προτεραιότητας από το Υπουργείο Δικαιοσύνης [...], είχαν ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα την έλλειψη λειτουργικότητας θεσμών και δομών, όσον αφορά την παιδαγωγική εξέλιξη της αγωγής ανηλίκων στα αναμορφωτικά Καταστήματα Κράτησης Νέων [...]».¹⁵ Επίσης, η «αποτυχία» της ιδρυματικής αγωγής σε επίπεδο επανεκπαίδευσης ανηλίκων εξελίχθηκε στην κά-λυψη επιμέρους κοινωνικών αναγκών της ελληνικής κοινωνίας, παρά σε μια «αυτόνομη έκφραση ενός αυτόφωρου ιδεολογικού και εκπαι-δευτικού σχήματος για την κοινωνική ένταξη ανηλίκων παρα-βατών»¹⁶. Δύσκολο έργο είναι και η αναδιάρθρωση του θεσμού των ιδρυμάτων, διότι οι ξένες πρακτικές και μέθοδοι που χρησιμοποιή-θηκαν, δεν μπόρεσαν να αξιοποιηθούν και να ενταχθούν στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης.

Δύο είναι οι βασικοί λόγοι, στους οποίους μπορεί να θεωρηθεί ότι οφείλεται η απουσία βελτίωσης του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα, η οποία και συνιστά, μεταξύ άλλων, βασική αιτία του όλου προβλήματος: α) η έλλειψη έντονου κοινωνικού ενδιαφέροντος

νο ένα μικρό μέρος του προβλήματος. Το διαδίκτυο παρέχει τη δυνατότητα προώ-θησης του σεξουαλικού τουρισμού και της παιδικής πορνογραφίας σε όλο τον κό-σμο, πράγμα που συνιστά αιτία ανησυχίας·

γ) *παιδιά σε εξαναγκαστική εργασία ή δουλεία*. Σύμφωνα με τη Δ.Ο.Ε (Ι.Λ.Ο.), 246 εκατομμύρια παιδιά πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης σε διάφορες μορφές παιδικής εργασίας. Περίπου τα 180 εκατομμύρια από αυτά εργάζονται σε επιβλαβείς ή επι-κίνδυνες εργασίες. Σχεδόν 5,7 εκατομμύρια παιδιά τελούν υπό καθεστώς δουλείας ή εξαναγκαστικής εργασίας.

¹⁵ Σαββουλίδη, Π. *Κοινωνικοποίηση και επανακοινωνικοποίηση*, στο: Μπεζέ, Α. (επιμέλεια), *Πρόκληση και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων (επανε-κπαίδευση-ένταξη)*, σ. 303-305 (πρακτικά συνεδρίου), (έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθή-να/Κομοτηνή 1990)· βλ. επίσης Ανδριανάκη, Ε. *Κοινωνική προσαρμογή των εγκλημα-τούντων ανηλίκων με την αποθρυμματοποίηση*, στο: Μπεζέ, Α., όπ.π.

¹⁶ Γεωργούλας, Στρ. *Ανήλικοι παραβάτες στην Ελλάδα* (εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σ. 68επ.) βλ. επίσης Σαββουλίδη, Π. *Κοινωνικοποίηση και επανακοι-νωνικοποίηση*, όπ.π.

για το σωφρονιστικό σύστημα, και β) οι μειωμένες οικονομικές παροχές για την κοινωνική επανένταξη και εκπαίδευση των παραβατικών νέων. Αυτός ο τρόπος θεώρησης εκδηλώνεται σε μια σειρά από ελλείψεις, που μπορούν να εντοπιστούν στο σωφρονιστικό σύστημα της Ελλάδας.

Τέτοιες ελλείψεις είναι οι εξής:

- 1) η ελλιπής υλικοτεχνική υποδομή,
- 2) η ανεπαρκής στελέχωση,
- 3) η πλημμελής εκπαίδευση του προσωπικού,
- 4) η άσκηση ανεπαρκούς κοινωνικής πολιτικής, και
- 5) η απουσία παροχής στήριξης και εκπαίδευσης στις οικογένειες των ανήλικων παραβατών, παράλληλα με τη στήριξη και εκπαίδευση που παρέχεται στους ίδιους.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει, εξάλλου, να τονίσουμε ότι δεν έχει θεσμοθετηθεί η μεταϊδρυματική παρακολούθηση των ανήλικων για τη μετά το ίδρυμα εξέλιξή τους,¹⁷ παρακολούθηση που θα έχει ως σκοπό την επαγγελματική ένταξη ή επανένταξη αυτών των ατόμων, αφού προηγηθεί σωστός επαγγελματικός προσανατολισμός και επαγγελματική κατάρτιση. Αυτός είναι ο λόγος, για τον οποίο η συμβουλευτική και ο επαγγελματικός προσανατολισμός αποκτούν σημαντικό ρόλο και έχουν πλέον καθιερωθεί στο χώρο της Σωφρονιστικής, με στόχο, αφενός την παροχή ψυχολογικής στήριξης σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο, και αφετέρου το συστηματικό επαγγελματικό προσανατολισμό, την προσωπική ανάπτυξη, και την επανένταξη των ανήλικων, επιτυχώς, στο χώρο της κοινωνικής ζωής.

¹⁷ Μάνεσης, Α. *Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο* (Αθήνα 1989).

Την αγάπη των παιδιών την κερδίζεις με τη γλυκύτητα και όχι με την αυστηρότητα. (Φωκυλίδης)¹⁹.

Δε φέρνει άριστα αποτελέσματα η οργή και η σωματική ποινή, αλλά μόνον η αγάπη. (Ι. Χρυσόστομος)²⁰

¹⁸ Το Κέντρο Στήριξης Οικογένειας (ΚΕ.Σ.Ο) Χίου λειτουργεί υπό την εποπτεία της ΠΡΟΜΗΘΕΥΤΙΚΗΣ Α.Ε. του Δήμου Ομηρούπολης Χίου και έχει ως στόχο να λειτουργήσει ως ένας χώρος ψυχολογικής, επαγγελματικής και κοινωνικής υποστήριξης για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής μέσα στην οικογένεια και στην εργασία. Απευθύνεται σε εργαζόμενους/ες που αντιμετωπίζουν δυσκολίες συμφιλώσης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Επίσης, απευθύνεται σε άτομα, που ανήκουν σε ευπαθείς κοινωνικές ομάδες.

¹⁹ Γνωμικός ποιητής από τη Μίλητο, που ήκμασε κατά το 537 π.Χ. Έγραψε ηθικούς κανόνες σε εξάμετρα και δίστιχα.

²⁰ **Ιωάννης Χρυσόστομος** (349-407). Εξέχων Χριστιανός επίσκοπος και κήρυκας κατά τον 4ο και 5ο αιώνα στην Αντιόχεια και την Κωνσταντινούπολη. Ένας από τους πιο λαοφιλείς εκκλησιαστικούς ηγέτες. Θεωρείται από τους μεγαλύτερους πατέρες της Ορθόδοξης και Καθολικής Εκκλησίας. Η αγάπη, κατά το Χρυσόστομο, είναι το βασικό γνώρισμα του παιδαγωγού. «[...] Ας γινόμεθα λοιπόν στοργικοί προς τους μαθητές μας. Αυτό είναι η αρχή του δικού μας τρόπου ζωής. Η παιδεία είναι κατεξοχήν συναντησιακή σχέση αγάπης και κατ'επέκταση πράξη θάρρους. Ας γινόμεθα λοιπόν στοργικοί προς τους μαθητές μας. Αυτή είναι η αρχή του δικού μας τρόπου ζωής, δηλαδή, να μη φροντίζουμε μόνο για τα δικά μας πράγματα και τις υποθέσεις, αλλά και τα μέλη μας τα άρρωστα και να τα διορθώνουμε και να τα θεραπεύουμε. Αυτό είναι το μέγιστο της πίστεως[...], (P.G. 54, 623). Βλ επίσης Παπαδόπουλου. Στ, *Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος*, (Εκδόσεις Αποστολική Διακονία, Αθήνα, 1999/2006) και Φειδά Βλ.σ. *Εκκλησιαστική Ιστορία*, (Εκδόσεις Διήγησι, Αθήνα, 2002).

Β) Η έννοια της παραβατικότητας ανηλίκων (αντικοινωνική συμπεριφορά): στοιχεία, έκταση, διακρίσεις, αντιμετώπιση

Η παραβατική συμπεριφορά ανηλίκων παρουσιάζει τις τελευταίες δεκαετίες μια ανησυχητικά αυξητική τάση, γεγονός που επιβεβαιώνεται τόσο από εθνικά στατιστικά στοιχεία, όσο και από διεθνείς έρευνες και μελέτες. Ανεξάρτητα, όμως, από τα αποτελέσματα στατιστικών και ερευνών, αποτελεί ευρέως διαδεδομένη αντίληψη στις περισσότερες ευρωπαϊκές κοινωνίες, πλέον και στην χώρα μας, ότι σημειώνεται μια προοδευτική αύξηση, όχι απλώς, της παραβατικότητας των ανηλίκων, αλλά και της έντασης της επικινδυνότητάς αυτής της παραβατικότητας.

Η εγκληματικότητα ως κοινωνικό φαινόμενο είναι παγκόσμια και διαχρονική. Για την κατανόηση του πλαισίου γένεσης, ανάπτυξης και εξέλιξης της έχουν γίνει κατά καιρούς διάφορες προσπάθειες ερμηνείας, οι οποίες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το εγκληματικό φαινόμενο περιλαμβάνει: α) το «έγκλημα», β) την «ποινή», δηλαδή την κύρωση, και γ) τον «εγκληματία».

Όσον αφορά το πρώτο στοιχείο τού εγκληματικού φαινομένου, τ.έ. το *έγκλημα*, παρατηρούμε τα εξής: i) το πρόσωπο που προβαίνει στην εγκληματική συμπεριφορά, παραβαίνει κοινωνικούς κανόνες· ii) η έννοια του όρου *εγκληματικότητα* δεν είναι περιοριστική,²¹ αλλά περιλαμβάνει, γενικώς, αντικοινωνικές πράξεις· iii) δεν είναι *έγκλημα* κάθε πράξη ή συμπεριφορά που παρεκκλίνει από το νόμιμο. Η διαφορά μεταξύ *παρέκκλισης* και *εγκλήματος* έγκειται στο ότι η πράξη ή συμπεριφορά που συγκρούεται με τα κρατούντα κοινωνικά ήθη και έθιμα αποτελεί απλή *παρέκκλιση*, ενώ η πράξη ή συμπεριφορά που παραβαίνει *θεσμοθετημένους* κοινωνικούς κανόνες (τ.έ. το λεγόμενο στη Νομική Επιστήμη *θετικό δίκαιο, γραπτό ή εθιμικό*) και *τιμωρείται από τον νόμο*, αποτελεί *έγκλημα*²² iv) και στις δύο περιπτώσεις προσβάλλεται το *κοινωνικά επιθυμητό*· v) η προσβολή των αξιών της κοινωνικώς προσήκουσας συμπεριφοράς σημαίνει αυ-

²¹ Καντά, Σ. «Παραπτωματική συμπεριφορά», Π.Ψ.Ε.-Λεξικό, τ. 7^{ος} (εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1991, σ. 3738).

²² Καρμονιόλα, Δ. Γ. «Παρεκκλίνουσα συμπεριφορά και έγκλημα: μερικές εισαγωγικές σημειώσεις» (Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης Α', τεύχος 2, Φεβρουάριος 1986, σ. 13).

τομάτως και προσβολή των στοιχειωδών ηθικών αισθημάτων της κοινωνίας.

Από παιδαγωγικής απόψεως, πολλοί συγγραφείς αναφέρουν αντιστοίχως τους όρους *αδίκημα* και *παράπτωμα* αντί των παραπάνω όρων *έγκλημα* και *παρέκκλιση*. Σύμφωνα με αυτή την ορολογία, η εκτροπή σε εκδηλώσεις που έρχονται σε σύγκρουση με τους νόμους συνιστά *αδίκημα*, ενώ η εκτροπή σε εκδηλώσεις που έρχονται σε σύγκρουση με τις ηθικές αντιλήψεις μιας κοινωνίας, συνιστά (*ηθικό*) *παράπτωμα*. Τόσο τα *παραπτώματα*, όσο και τα *αδικήματα* ποικίλουν σε είδος και βαθμό, ενώ αμφότερα περιλαμβάνονται στους κινδύνους που απειλούν τους εφήβους.²³ Επίσης, κάποιοι συγγραφείς χρησιμοποιούν, στη θέση του όρου (*ανήλικος*) *εγκληματίας*, τον όρο *νεαρός παραβάτης* (ο οποίος αναφέρεται σε παιδιά ή εφήβους με προβλήματα κοινωνικής δυσπροσαρμοστίας)²⁴.

Όσον αφορά το δεύτερο στοιχείο του εγκληματικού φαινομένου, τ.έ. τον *εγκληματία*, παρατηρούμε ότι, σύμφωνα με τα νέα επιστημονικά δεδομένα, κατέστη, πλέον, επιβεβλημένη η αντικατάσταση του όρου *ανήλικος εγκληματίας* με τον όρο *ανήλικος παραβάτης*. Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε και ο νέος νόμος για τους ανηλίκους που κατάργησε τον όρο *εγκληματίας*, προς αποφυγή στιγματισμού σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, στην θέση του όρου *εγκληματικότητα*, έχουν προταθεί άλλοι, ηπιότεροι όροι, όπως *παραβατικότητα* και *δυσκοινωνικότητα*. Θα ήταν λάθος να στιγματίσουμε τις ενδεχόμενες παραβατικές συμπεριφορές των ανηλίκων ως απόλυτα *εγκληματικές*, προσδίδοντας με αυτό τον τρόπο στους ανηλίκους την ετικέτα του *εγκληματία*, που θα τους ακολουθεί για όλη τους τη ζωή.

Για τον τρίτο στοιχείο, τ.έ. την *ποινή*, θα μιλήσουμε αργότερα. Στις μέρες μας η παραβατικότητα αποτελεί οργανωμένο κοινωνικό φαινόμενο με χαρακτήρα πολυεθνικό και έχει οριστεί τόσο ως κοινωνικό, όσο και ως νομικό πρόβλημα, αφορά δε, τη γενικότερη μορφή παρέκκλισης, η οποία συνιστά έκφραση συμπεριφοράς που αντίκειται στους ισχύοντες κοινωνικούς κανόνες (*αντικοινωνικότητα*) και εξεγείρει το κοινωνικό και ατομικό περί δικαίου αίσθημα της κοινωνίας. Οι

²³ Μελανίτου, Ν. *Η εφηβική ηλικία και τα προβλήματα αυτής. Μία σύντομος επισκόπησης της εξέλιξης από της αρχής της ζωής μέχρι της εφηβείας* (εν Αθήναις 1971, σ. 291).

²⁴ Κουράκης, Ν. *Εγκληματολογικοί ορίζοντες Α', θεωρία και πρακτική της ποινικής καταστολής* (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1991, σ. 88κ.εξ.).

αυξητικές τάσεις αυτού του φαινομένου καθιστούν επιτακτική την ανάγκη αντιμετώπισής του.²⁵ Το φαινόμενο αυτό έχει απασχολήσει, ήδη από τον προηγούμενο αιώνα και ως τη σύγχρονη εποχή, τους επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων. Ιδιαίτερως, η έρευνα της παιδαγωγικής σκέψης του παρελθόντος καταδεικνύει τους παιδαγωγικούς προβληματισμούς όσον αφορά την νεανική παραβατικότητα (αντικοινωνικότητα).

Στοιχεία παραβατικής πράξης:

Πιο συγκεκριμένα, η παραβατική πράξη περιλαμβάνει δύο στοιχεία:

α) τη συμπεριφορά του παραβάτη η οποία αντίκειται σε νόμιμες κοινωνικές καταστάσεις, και

β) την κρίση των εκπροσώπων της δικαιοσύνης ότι με την συμπεριφορά αυτή παραβιάστηκαν νομικά θεσμοθετημένοι (γραφτοί ή εθιμικοί) και συνεπώς κοινωνικά αποδεκτοί κανόνες. Τέτοιες εκφάνσεις παραβατικότητας αποτελούν στις μέρες μας η αναρχία, τα ναρκωτικά, οι τρομοκρατικές ενέργειες και η βία στα γήπεδα,²⁶ συμπεριφορές που υπάγονται στον περιληπτικό όρο *αντικοινωνική διαταραχή της προσωπικότητας*²⁷.

Η παραβατικότητα (*αντικοινωνικότητα*) των ανηλίκων είναι συνέπεια της δυσαρμονικής σχέσης μεταξύ ατόμου και περιβάλλοντος, εκλαμβάνεται ως αποτέλεσμα εσφαλμένης κοινωνικοποίησης και,

²⁵ Βλ. σχετ. δημοσίευση στην εφημερίδα *Το Βήμα*, 12.11.1995, σ. 80-81 (Α52-Α53).

²⁶ Κουράκη, Ν. Ε. *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, Β': Ειδικά εγκληματολογικά θέματα* (με τη συνεργασία της Α. Τρωϊάνου-Αουλά) (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1991, σ. 80 κ.εξ.)· επίσης, βλ. πληροφοριακά: Μπεζέ, Α. (επιμέλεια), *Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων (επανεκπαίδευση-ένταξη)* (πρακτικά συνεδρίου), (έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1990), όπου γίνεται λόγος για την συμπεριφορά των hooligans (εισήγηση Χ. Τσουραμάνη), καθώς και για την περιθωριοποίηση της δεύτερης γενιάς μεταναστών ("*προοίμιο για την εγκληματικότητα ανηλίκων*", εισήγηση Μ. Θανοπούλου).

²⁷ Για την κοινωνική συμπεριφορά ως διαταραχή της προσωπικότητας, βλ. σχετικά Παρασκευοπούλου, Ι. Ν. *Κλινική Ψυχολογία. Διάγνωση, πρόληψη και θεραπεία των ψυχικών διαταραχών* (Αθήνα 1988, σ. 22 κ.εξ.)· βλ. επίσης, Χριστοπούλου, Α. *Σημειώσεις για το μάθημα της ψυχοπαθολογίας* (Αθήνα, 1996, σ. 63)· βλ. επίσης, Μάνου, Ν. *Βασικά στοιχεία ψυχιατρικής* (εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 309 κ.εξ.).

βαθμιαία, ως υποσυνείδητη εκμάθηση κοινωνικών κανόνων,²⁸ περιλαμβάνει δε ένα ευρύ φάσμα εκδηλώσεων: «α) κάθε εκδήλωση ενός ατόμου ή μιας ομάδας ατόμων κατά της ζωής ή/και ιδιοκτησίας των συνανθρώπων του· β) κάθε εκδήλωση παράβασης ηθικών κανόνων ή απόκλιση από αυτούς και γ) κάθε εκδήλωση που προκαλεί αδικία ή και βλάβη στο ίδιο το άτομο και την κοινωνία».²⁹

Έκταση, διακρίσεις και ερμηνεία τής παραβατικότητας

Το φαινόμενο της (νεανικής) παραβατικότητας είναι ένα επίκαιρο θέμα σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ελληνική και διεθνής βιβλιογραφία προσπαθεί να δώσει διάφορες εξηγήσεις για το φαινόμενο και να αντικρίσει την παιδική ηλικία ως έκφραση της υπαρξιακής αγωνίας του νέου ανθρώπου, μέσα από την ψυχοκοινωνική αναζήτηση της ταυτότητάς του. Η μη αρμονική ανάπτυξη του Εγώ στο κοινωνικό σύνολο έχει ως αποτέλεσμα την έλλειψη προσαρμογής του ατόμου στις απαιτήσεις τού κοινωνικού περιβάλλοντος. Η μη αρμονική αυτή συνύπαρξη συντελεί στο να καταφεύγει το άτομο σε ενέργειες οι οποίες αντίκεινται στους κανόνες τής ομαλής κοινωνικής συμβίωσης.³⁰ Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η παιδική εγκληματικότητα χαρακτηρίζει, συνήθως, τα «δύσκολα παιδιά», που αναζητούν την φυγή, την περιπετειώδη ζωή, την αλητεία, τον τυχοδιωκτισμό, δηλαδή τα παιδιά που άλλοι συγγραφείς αναφέρουν ως «τα εγκληματικά παιδιά».³¹

²⁸ Φαρσεδάκης, Ιάκ. *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων* (εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1985, σ. 112-113). Ο Γιάννης Πανούσης κάνει λόγο για «προβληματική κοινωνικοποίηση και αντικοινωνική-εγκληματική συμπεριφορά», βλ. Πανούσης, Ι. «Νεανική εγκληματικότητα. Το «παιγνίδι» και η «Πρόκληση»», στο Μπεζέ, Λ. (επιμέλεια), όπ.π., σ. 73.

²⁹ Σκληρού, Γ. *Προβληματισμοί στα προβλήματα των ανηλίκων. Διαπιστώσεις, η πραγματικότητα, το πρόβλημα και υποδείξεις για κάθε αρμόδιο φορέα* (εκδ. Δ.Χ. Κόσκουρος, Αθήνα 1982, σ. 11).

³⁰ Καρακατσάνη, Γ. *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία και Κοινωνιολογία του Σχολείου* (εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1989, σ. 89 επ.). Η κοινωνιολογική προσέγγιση, μέσα από διάφορες οπτικές γωνίες, αποπειράται να ερμηνεύσει το έγκλημα με πλαίσια αναφοράς το χρόνο, το χώρο και την κοινότητα εντός της οποίας εξελίσσεται το κοινωνικό γεγονός τής παιδικής παραβατικότητας, Τσαούσης, Δ. Γ. *Η κοινωνία του ανθρώπου* (εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1987).

³¹ *Η εγκληματικότητα των ανηλίκων ως ψυχολογικό και παιδαγωγικό πρόβλημα*, Ινστιτούτο Ψυχολογίας και Ψυχικής Υγιεινής (ειδικό τεύχος).

Η έννοια, όμως, της παραβατικότητας επιδέχεται πολυπρισματική ερμηνεία λόγω της διεπιστημονικότητας του θέματος. Συγκεκριμένα: από την οπτική της Νομικής Επιστήμης θεωρείται παράβαση του νόμου, από την πλευρά της Κοινωνιολογίας εκλαμβάνεται ως παράβαση των κοινωνικών κανόνων, από την πλευρά της Ψυχολογίας ως κοινωνική δυσπροσαρμοστία και από την πλευρά της Ψυχοπαθολογίας ως ψυχοπαθολογική διαταραχή της προσωπικότητας.³²

Σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η έκταση του παραβατικού φαινομένου σε μια κοινωνία,³³ λόγω της διαφορετικής προσέγγισης του όρου από τις επιστήμες της Κοινωνιολογίας και της Νομικής. Η παραβατικότητα μπορεί να διακριθεί σε *εμφανή* και *αφανή*. *Εμφανής* είναι εκείνη που επισημαίνεται από τους επίσημους φορείς του κοινωνικού ελέγχου και, επομένως, αποκαλύπτεται και γνωστοποιείται, ενώ *αφανής* είναι εκείνη που, παρότι συμβαίνει, δεν αποτελεί αντικείμενο ενασχόλησης των φορέων κοινωνικού ελέγχου και, ως εκ τούτου, δεν τυγχάνει ποινικού ενδιαφέροντος.³⁴ Οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι ένα μεγάλο μέρος της παραβατικότητας, νεανικής και μη, δεν αποκαλύπτεται ποτέ.³⁵

Αν θεωρήσουμε ότι η παραβατική συμπεριφορά ενέχει το παραβατικό στοιχείο, το τελευταίο αντικατοπτρίζει την ίδια τη σύνθεση και δομή της κοινωνίας, μέσα από τις οποίες διαφαίνεται η *κοινωνική αποδιοργάνωση*, αλλά, προπάντων προμηνύεται, η *ανάγκη κοινωνι-*

³² Δημητρόπουλου, Ε., Παππά, Α. «Η παραβατικότητα των ανηλίκων στην χώρα μας. Μια αξιολογική θεώρηση. Μια πρόταση για δυναμική συμβουλευτική παρέμβαση» (Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού, τεύχος 26-27, 1993, σ. 15-16).

³³ Μια γενική εικόνα της νεανικής παραβατικότητας παρέχει και το άρθρο των Ε., Δημητρόπουλου, Α. Παππά, ό.π. σ. 21-25. Για την έκταση της εγκληματικότητας στην Ελλάδα, βλ. πληροφοριακά στο βιβλίο: *Αντεγκληματική Πολιτική και Δικαιώματα του Ανθρώπου*, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (υπεύθυνη έκδοσης Α. Τσήτουρα), (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1997, σ. 37 κ.εξ.) (δημοσίευμα της Κ.Δ. Σπινέλλι, «Η απεικόνιση της εγκληματικότητας στην Ελλάδα και την Ευρώπη προαπαιτούμενο για την χάραξη αντεγκληματικής πολιτικής») βλ. επίσης Πιτσελά, Α. *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων* (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 290 κ.εξ.), επίσης Κουράκη, Ν. Ε. *Εφηβοί παραβάτες και κοινωνία. Θεμελιώδεις αξίες, θεσμοί και νεανική παραβατικότητα στην Ελλάδα* (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1999, σ. 113 κ.εξ.).

³⁴ Δημητρόπουλου, Ε., Παππά, Α. ό.π. σ. 16-17.

³⁵ Πιτσελά, Α. *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων* (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 288 κ.εξ.).

κής αλλαγής στους θεσμούς κοινωνικοποίησης και κοινωνικού ελέγχου. Οι ανήλικοι που εμφανίζουν δυσκολίες κοινωνικής προσαρμογής και παραβατική συμπεριφορά έχουν σε αυξημένο βαθμό προβλήματα, όπως ανησυχίες, δυσκολίες επαγγελματικού προσανατολισμού, προβλήματα κοινωνικής απασχόλησης κ.ά.

Αντιμετώπιση της παραβατικότητας

α) Σήμερα πιστεύουμε ότι τα μηνύματα της εποχής μας συγκλίνουν προς μια *πολιτική παιδαγωγικών προτεραιοτήτων*, σε μια πολιτική πρόληψης του φαινομένου. Άλλωστε, η πεποίθηση σχετικά με τις δυνατότητες της παιδαγωγικής προσέγγισης έχει κερδίσει-και εξακολουθεί να κερδίζει-έδαφος, διότι «μέσα από τη μάθηση νέων προσεγγίσεων των ανηλίκων θεσπίζονται και νέοι τομείς πολιτικής παρέμβασης σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο». ³⁶Τέτοιο ρόλο μπορεί να αναλάβει το σχολείο με κατάλληλο εκπαιδευτικό προσωπικό.

Συγκεκριμένα:

Οι νέοι με παραβατική συμπεριφορά έχουν ανάγκη από ένα αγωγικό πλαίσιο με άξονες αναφοράς τη συναισθηματική υποστήριξη, την επαγγελματική κατάρτιση και την οικονομική ενίσχυση, άξονες που θα τους στηρίζουν στις άκρως ανταγωνιστικές ανάγκες της αγοράς. Έχουν ανάγκη από ανοιχτούς χώρους οι οποίοι θα λειτουργούν πολυκλαδικά και ευέλικτα σύμφωνα με τις σύγχρονες επαγγελματικές απαιτήσεις και όχι από προστασία και επίβλεψη σε κλειστούς περιορισμένους χώρους, διότι αυτή η αντιμετώπιση αποδυναμώνει τη σχέση τους με τον υπόλοιπο κοινωνικό ιστό και τους οδηγεί και πάλι στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής. Εκείνο που χρειάζονται είναι ψυχική, συναισθηματική και κοινωνική τόνωση, καθώς και παροχή επαγγελματικών εφοδίων.

β) Επίσης, ουσιαστική επένδυση πρέπει να πραγματοποιηθεί σε ζητήματα συμβουλευτικής παρέμβασης και πρόληψης και να μην εκλαμβάνεται η απόκλιση των εφήβων ως προσωρινό σύμπτωμα της εφηβείας, ως κάτι που θα εξαφανισθεί με την ενηλικίωση και την ωρίμαση, διότι αυτή η αντίληψη έχει ως συνέπεια η κοινωνία και οι ει-

³⁶ Σαββουλίδη, Π. «Κοινωνικοποίηση και επανακοινωνικοποίηση», στο Μπεζέ, Λ. (επιμέλεια), *Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων (επανεκπαίδευση- έναρξη)* (πρακτικά συνεδρίου) (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1990, σ. 303-305).

δικοί θεσμοί της να τίθενται σε κατάσταση αναμονής, δηλαδή να περιμένουν να παρέλθει η εφηβεία και άρα η παραβατικότητα (αντικοινωνικότητα)· έτσι, το σημαντικό αυτό ζήτημα συρρικνώνεται στη διαχείριση των επίσημων θεσμών κοινωνικού ελέγχου (σωφρονιστικό σύστημα), χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα.

Τέλος, πρέπει να επισημάνουμε και την ιδιαιτερότητα της σχέσης μεταξύ ανήλικου παραβάτη και συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Ο ανήλικος δεν είναι ένας ώριμος παραβάτης και, επομένως, το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης θα πρέπει να βασίζεται σε ψυχολογικές αντιλήψεις που αφορούν τους ανηλίκους ως ξεχωριστή κοινωνική ομάδα.³⁷ Γι' αυτό και από πολλούς επιστήμονες χρησιμοποιείται ο όρος *δυσκοινωνικότητα*.³⁸

γ) Πρέπει να προτιμηθεί η εφαρμογή εναλλακτικών τρόπων παρέμβασης και μεταχείρισης των ανήλικων παραβατών, καθώς και η εφαρμογή προγραμμάτων κοινωφελούς εργασίας ή άλλων ανάλογων προγραμμάτων, σε τοπικό κυρίως επίπεδο. Π.χ. θα ήταν πολύ πιο αποδοτικό και ωφέλιμο για έναν ανήλικο, ο οποίος έβλαψε άτομο της τρίτης ηλικίας, να υπηρετήσει προσφέροντας τις υπηρεσίες του για ένα διάστημα σε έναν οικο ευγηρίας, βιώνοντας από κοντά τα προβλήματα της ηλικίας αυτής, το σωματικό και ψυχικό πόνο αυτών των ανθρώπων, ώστε να κατανοήσει τελικά το κακό ή τη βλάβη που προξένησε στο θύμα, παρά να εγκλειστεί σε ίδρυμα ανηλίκων.

Συμπερασματικά, λοιπόν, καθίσταται σαφές ότι η σωστή απάντηση στην αντιμετώπιση της «νεανικής παραβατικότητας» δεν μπορεί να είναι ο εγκλεισμός και η τιμωρία. Χρειαζόμαστε πρόληψη, ισχυρές κοινωνικές υπηρεσίες, ανοιχτές δομές και, φυσικά, ανατροπή μιας πολιτικής που εντείνει τις κοινωνικές ανισότητες και δημιουργεί τον κοινωνικό αποκλεισμό. Αυτό δήλωσαν βουλευτές που επισκέφθηκαν τις φυλακές ανηλίκων στον Αυλώνα, στις οποίες κρατούνται «πάνω από 300 παιδιά στοιβαγμένα σε μουντά, υγρά κελιά».³⁹

³⁷ Σπινέλλη, Κ. Δ., Αποσπόρη, Ε. «Εργαζόμενη μητέρα και παραβατικότητα ανηλίκων: μύθος ή πραγματικότητα» (Εκλογή, τ. 103, 4/1994, σ. 261).

³⁸ Μπεζέ, Α. «Δυσκοινωνικότητα των νέων και δυσκολία προσαρμογής του αναμορφωτικού συστήματος», στο Μπεζέ, Α. (επιμέλεια), όπ.π., σ. 31: «[...] δύσκολα οι όροι εγκληματικότητα, παραβατικότητα, παρέκκλιση, παραπτωματοκότητα μπορούν να εκφράσουν το σύνθετο ψυχοκοινωνικό σύστημα μέσα στο οποίο εγγράφεται η παράβαση του κανόνα από τον ανήλικο[...].»

³⁹ «[...] Αφού πρώτα καταδίκασαν χιλιάδες ανθρώπους, ανάμεσά τους και παιδιά, στην ανέχεια, τιμωρούν την "παραβατικότητα" που δημιούργησαν, κλείνοντας σε

Γ. Αίτια παραβατικής συμπεριφοράς

α) Ψυχολογικοί παράγοντες γένεσης και εμφάνισης παραβατικής συμπεριφοράς

Τι μπορεί άραγε να φταίει για το γεγονός ότι ένα παιδί σπλίζει το χέρι του και αφαιρεί τη ζωή ενός άλλου παιδιού, και μάλιστα με ιδιαίτερα σκληρό και απάνθρωπο τρόπο; Τι ευθύνεται για το γεγονός ότι ανήλικα παιδιά παρανομούν με πολύ μεγάλη ευκολία; Τελικά είναι βιολογικά ή κοινωνικά τα αίτια της παραβατικότητας; Η οικογένεια, η κοινωνία, η τηλεόραση, οι εκπαιδευτικοί, ή μήπως το D.N.A., φταίνει για αυτές τις πράξεις;

Η συνεχής αύξηση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς νεαρών ατόμων οδήγησε πολλούς επιστήμονες στην αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας θεσμοθετημένων φορέων, δηλαδή βασικών θεσμών, όπως η οικογένεια, το σχολείο κ.τ.λ., οι οποίοι δεν είναι σε θέση να προστατεύσουν επαρκώς το νεαρό άτομο από την εκδήλωση τέτοιων μορφών συμπεριφοράς. Σε πολλές δε περιπτώσεις, «οι ίδιοι αυτοί θεσμοί θεωρούνται ως βασικοί παράγοντες εκδήλωσης παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς του νεαρού ατόμου»⁴⁰.

Όπως γνωρίζουμε, το παιδί, στην πρώιμη φάση της παιδικής του ηλικίας, συγκροτεί μέσα στην οικογένεια τη βάση της προσωπικότητάς του, αντιγράφει πρότυπα συμπεριφοράς, αφομοιώνει αξίες και κανόνες, δοκιμάζει μορφές αντίδρασης σε καταστάσεις με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπο, αποκτά εμπειρίες και γνώσεις που θα το βοηθήσουν στον κοινωνικό του προσανατολισμό και θα το προφυλάξουν από ανορθολογικές κοινωνικές συγκρούσεις και, εν τέλει, από εκδηλώσεις παραβατικής συμπεριφοράς.

Τα αποτελέσματα της κοινωνικοποίησης στο οικογενειακό περιβάλλον γίνονται αισθητά και αξιολογούνται για πρώτη φορά επίσης

σιδηρόφρακτα κελιά μικρά παιδιά. Κάνουν πως δεν βλέπουν την αποτυχία της "σωφρονιστικής" πολιτικής τους, αν και τα νούμερα είναι αποκαλυπτικά [...]», δήλωσαν οι έλληνες βουλευτές κατά την επίσκεψή τους στην Αυλώνα (εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 03/01/2008).

⁴⁰ Νόβα-Καλτσούνη, Χ. *Μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς στην εφηβεία, ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου* (εκδ. Gutenberg 2001). Βλ. επίσης της ίδιας, «Παραβατικότητα ανηλίκων» (Στατιστική Επιθεώρηση του 3^{ου} τμήματος Ανηλίκων, έτη 1990-91, Υπουργείο Δημόσιας Τάξης).

μα, όταν το παιδί έλθει σε επαφή με τον δεύτερο σημαντικό θεσμό κοινωνικοποίησης, το σχολείο. Το σχολείο, ως θεσμός κοινωνικοποίησης και κοινωνικού ελέγχου, μπορεί να επισημάνει έγκαιρα μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς και να δράσει διορθωτικά σε πρώιμα στάδια. Όμως, αργότερα, τα πράγματα δυσκολεύουν και τα αποτελέσματα της εσφαλμένης κοινωνικοποίησης συνοδεύουν το άτομο σε μεταγενέστερα στάδια εξέλιξης της ζωής του. Και αυτό συμβαίνει, όταν το σχολείο παρέχει στους μαθητές μόνο εκπαίδευση, όχι και παιδεία. Οι γονείς δεν συνεργάζονται, όταν τους καλούν στο σχολείο, δεν πηγαίνουν να συζητήσουν με τους εκπαιδευτικούς, με το συνήθη ισχυρισμό ότι είναι απασχολημένοι. Έτσι, το σχολείο φαίνεται να είναι απομονωμένο από τους υπόλοιπους φορείς κοινωνικοποίησης, ενώ για να αναθρέψει κανείς ένα παιδί απαιτείται η συνεργασία όλων. Πρόκειται για ένα διεθνές φαινόμενο, σχετικά με το οποίο πραγματοποιήθηκαν οι περισσότερες επιστημονικές ανακοινώσεις στο συνέδριο Παιδοψυχιατρικής που έλαβε χώρα τον Οκτώβριο στο Τορόντο. Γι' αυτό το λόγο κατάβάλλονται προσπάθειες και διεξάγονται έρευνες τόσο στις Η.Π.Α. όσο και την Ευρώπη, ενώ παράλληλα επιδιώκεται η εξεύρεση θεραπευτικών προγραμμάτων και θεραπειών διότι η βία τείνει να γίνει το υπ' αριθμόν ένα πρόβλημα της Παιδοψυχιατρικής, του σχολείου, της οικογένειας, της κοινωνίας.

Κοινωνικές επιστήμες, μεταξύ των οποίων η Κοινωνιολογία της Απόκλισης και η Εγκληματολογία έστρεψαν από πολύ νωρίς την προσοχή τους στο ζήτημα που μας απασχολεί, αναζητώντας μια απάντηση στο ερώτημα σχετικά με τις αιτίες που συμβάλλουν στην εκδήλωση αποκλίνουσας/παραβατικής συμπεριφοράς στο θεσμό της οικογένειας. Το σχετικό συμπέρασμα είναι ότι, οποιαδήποτε προσπάθεια καταβάλλεται στο πλαίσιο των θεσμών κοινωνικοποίησης μπορεί να αποβεί αναποτελεσματική, εάν ο εντοπισμός του προβλήματος της αποκλίνουσας συμπεριφοράς των ανηλίκων περιοριστεί απλώς και μόνο σε ένα φορέα κοινωνικοποίησης,⁴¹ λ.χ. μόνο στην οικογένεια ή μόνο στο σχολείο. Το πρόβλημα θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ως ζήτημα στο οποίο εμπλέκεται η κοινωνία ως σύνολο, άρα, όλοι οι φορείς κοινωνικοποίησης (θεσμοθετημένοι και μη).

⁴¹ Δήμου Γ, *Απόκλιση-Στιγματισμός. Αφομοιωτική Θεωρητική Προσέγγιση των Αποκλίσεων στο Σχολείο* (Εκδόσεις Gutenberg, 2η ανατύπωση, Ιανουάριος 2003). μπορούν εύκολα οι ενδιαφερόμενοι να αντλήσουν ποικίλες πληροφορίες για τα φαινόμενα της απόκλισης.

Κατόπιν των ανωτέρω, θα εξετάσουμε τους γενεσι-ουργούς παράγοντες παραβατικής συμπεριφοράς.

1. Η αποτυχία κάλυψης της ανάγκης για συναισθηματική ασφάλεια

Κύριο χαρακτηριστικό των ψυχολογικών προβλημάτων, των υπερβολικών αναστολών και του νευρωτισμού, είναι το διάχυτο συναίσθημα εσωτερικής ανασφάλειας που αισθάνεται ένα παιδί. Το παιδί κυριαρχείται από συναισθήματα αβεβαιότητας, νοιώθει ότι συνεχώς απειλείται ή κινδυνεύει και βρίσκεται σε διαρκή ανησυχία.⁴² Η αβεβαιότητα, η ανασφάλεια αυτή εκδηλώνεται με τη μορφή της υπερβολικής συστολής και δειλίας, του φόβου του παιδιού να πάει στο σχολείο, του δισταγμού του να παίξει με άλλα παιδιά στο σχολείο ή, ενίοτε, του συναισθήματος υπερβολικής εξάρτησης που μπορεί να αισθάνεται το παιδί απέναντι στα πρόσωπα της οικογενείας ή, ακόμη, του φόβου που μπορεί να αισθάνεται προς τους δασκάλους του⁴³.

Βεβαίως, κάποιος βαθμός ανασφάλειας είναι αναμενόμενος και αποτελεί φυσιολογικό φαινόμενο στα περισσότερα παιδιά, τα οποία ωστόσο τον υπερβαίνουν πολύ εύκολα. Σε μερικά παιδιά, όμως, η έλλειψη αυτοπεποίθησης, η ανησυχία, η αβεβαιότητα και οι φόβοι εί-

⁴² Ενδιαφέρουσα είναι η παρουσίαση των θέσεων της συγκεκριμένης οπτικής από τον Ν. Κουράκη στο έργο *Εγκληματολογικοί ορίζοντες Α'* (εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, στο κεφάλαιο *Σύγχρονος πολιτισμός και ανομία των νέων*). Ειδικά στις σελίδες 80-81, 83 αναφέρεται σχετικά: «[...] κατά την κρίσιμη περίοδο της μεταβάσεως από την παιδική στην νεανική ηλικία ο έφηβος παρουσιάζει μεγάλη ένταση και αστάθεια της ψυχικής διαθέσεως. Κυριαρχείται από έντονο συναίσθημα αβεβαιότητας και ανασφάλειας και επιζητεί την κατάφαση, την αναγνώριση και την αγάπη. Διαθέτει έτσι τις δυνάμεις του σε πράξεις τολμηρές, ριζοσπαστικές, δεν ανέχεται πιέσεις, επιδεικνύει απειθαρχία απέναντι στο νόμο και την εξουσία, έχει την τάση για σύναψη νέων δεσμών πέρα από την οικογένεια και το σχολείο του, έχει την τάση να αναπτύξει ενεργό δραστηριότητα υπέρ γενικότερων κοινωνικών σκοπών. Δεν απορρίπτει έτσι την χρήση βίας...είναι αρκετά πιθανό ότι η αίσθηση ψυχικού κενού, καταπιέσεως και ανασφάλειας που παρατηρείται...αποτελεί τον σημαντικότερο παράγοντα της συμπεριφοράς τους είτε πρόκειται για απλή μη συμμόρφωση, είτε για έκδηλη απόρριψη των κοινωνικών κανόνων. Το ερώτημα είναι αν αυτή η ανομική συμπεριφορά παρουσιάζει κατά τις τελευταίες δεκαετίες ποσοτική έξαρση ή και ποιοτική καθίζηση [...]».

⁴³ Για το θέμα της συναισθηματικής ανάπτυξης του εφήβου βλ. Μάνος Κ., *Ψυχολογία του Εφήβου*, σσ. 167 επ., (εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1990), επίσης βλ. Ντεμώζ, Λ. (επιμ.) (1977), *Η ιστορία της παιδικής ηλικίας*, (Αθήνα, εκδόσεις Γλάρος).

ναι τόσο έντονα, ώστε η αντιμετώπισή τους απαιτεί τη συστηματική παρέμβαση και καθοδήγηση ειδικού ψυχοθεραπευτή⁴⁴.

Πολλοί επιστήμονες (ψυχολόγοι, ψυχίατροι, κοινωνιολόγοι) ισχυρίζονται ότι το πρόβλημα εντοπίζεται στο περιβάλλον και όχι στην ιδιοσυγκρασία του παιδιού, αυτό δε το περιβάλλον είναι η ίδια του η οικογένεια. Πολλοί, εξ αιτίας αυτής της αντίληψης, κατατάσσουν τα παιδιά σε «εύκολα» και σε «δύσκολα». Τα τελευταία παρουσιάζουν τα εξής χαρακτηριστικά: α) έντονες αντιδράσεις, β) τάση για απόσυρση, γ) αρνητική ψυχική διάθεση, δ) βραδεία προσαρμοστικότητα στις αλλαγές, ε) απουσία κανονικότητας στις βιολογικές λειτουργίες. Οι αντιδράσεις όμως αυτές, με μια στοργική και ενθαρρυντική συμπεριφορά των γονέων, μπορούν να αντιμετωπιστούν, με αποτέλεσμα το παιδί να εξελιχθεί σε έναν υγιή ενήλικο.

Εντούτοις, όταν ένα παιδί μεγαλώνει σε περιβάλλον όπου κυριαρχούν διαρκείς και έντονες συγκρούσεις, το ψυχολογικό κλίμα είναι παγερό, γεμάτο αδιαφορία και εχθρότητα προς το παιδί, η θετική προδιάθεση που ενυπάρχει σε κάθε παιδί, θα καταπνιγεί και θα διαστρεβλωθεί, με αποτέλεσμα να εξελιχθεί, δυνητικώς, σε παραβατική συμπεριφορά⁴⁵.

Στατιστικές έρευνες αναφέρουν ότι οι επιθετικοί έφηβοι έχουν γονείς που διαφωνούν μεταξύ τους ή/και είναι ψυχροί και απορριπτικοί απέναντι στα παιδιά τους. Αντίθετα, οι γονείς των μη επιθετικών παιδιών αποθαρρύνουν τα παιδιά τους από τη χρήση σωματικής βίας για την αντιμετώπιση κάποιας πρόκλησης και εάν αυτά εκδηλώσουν ποτέ επιθετική συμπεριφορά, τους επιβάλλεται κάποια τιμωρία.⁴⁶

2. Το άγχος και οι νευροφυτικές διαταραχές

⁴⁴ Martin Herbert, σ. 104 επ.

⁴⁵ Βλ. Κουράκη, Ν., ό.π.: «[...]οι γονείς των επιθετικών εφήβων δεν ανέχονται δείγματα επιθετικής συμπεριφοράς μέσα στο σπίτι, αλλά συμφωνούν, ενθαρρύνουν, ενισχύουν διάφορες επιθετικές και προκλητικές ενέργειες, που στρέφονται εναντίον προσώπων που δεν ανήκουν στην οικογένεια. Ο συνδυασμός της χαλαρής πειθαρχίας και της εχθρικής στάσης από μέρους και των δύο γονέων ενθαρρύνει την έντονα επιθετική και ελάχιστα ελεγχόμενη συμπεριφορά των παιδιών τους [...]», σ. 113.

⁴⁶ Martin Herbert, *Ψυχολογικά προβλήματα*, σ. 119, βλ επ. Alba Marcoli, (κλινική ψυχολόγος-Ψυχαναλύτρια), *Ο Θυμός των παιδιών. Παραμύθια για τη κατανόηση της παιδικής συμπεριφοράς*, (μετάφραση-επιμέλεια: Μ. Μελετιάδης), εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001.

Επίσης, οι χρόνιες θυμικές αντιδράσεις, που αποτελούν ένα κύριο χαρακτηριστικό των νευρωσικών διαταραχών, ενδέχεται να αποβούν αντικοινωνικές και, κατ' επέκταση, να οδηγήσουν σε παραβατικές συμπεριφορές.

Στην σημερινή εποχή η επιθυμία μας να επιτύχουμε στην ανταγωνιστική κοινωνία, να αποκτήσουμε κύρος ή/και να διασώσουμε το κύρος μας, καθώς και η έλλειψη βαθύτερου νοήματος στην ζωή μας και οι διάφοροι φόβοι μας, είναι πιθανότερο να εξελιχθούν σε διάχυτο άγχος, αβεβαιότητα και καταστάσεις ανησυχίας, και συνεπώς να μας γεμίσουν αμφιβολίες.⁴⁷

Το νευρωσικό παιδί εκδηλώνει με διάφορους τρόπους και εκφράζει με λόγια τα αρνητικά του συναισθήματα.⁴⁸ Συγκεκριμένα, νοιώθει μεγάλη ανησυχία, ένταση, εκνευρισμό ή αναστάτωση. Οι ψυχαναλυτές πιστεύουν ότι τα καταπιεσμένα συναισθήματα γίνονται αιτία κρίσεων άγχους, το οποίο, σε έντονες καταστάσεις, έχει ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση της ομαλής δραστηριότητας του παιδιού, η οποία πολλές φορές οδηγεί στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Τα παιδιά που υποφέρουν από υπερβολικό άγχος δεν είναι δημοφιλή μεταξύ των συμμαθητών τους και καταφεύγουν σε πράξεις και ενέργειες παραβατικές, προκειμένου να κερδίσουν το «χαμένο έδαφος» από τους γύρω τους.

3. Η κοινωνική απομόνωση του εφήβου

Έρευνες έχουν δείξει ότι τα άτομα δημιουργούν φιλικές σχέσεις με άτομα που δεν τους δημιουργούν προβλήματα, είναι συνεργάσιμα και η ψυχική τους διάθεση δεν παρουσιάζει πολλές μεταπτώσεις. Άτομα εριστικά, ευερέθιστα, γκρινιάρικα, επιθετικά, εύθικτα έναντι της κριτικής δεν γίνονται αποδεκτά στις παρέες των συνομηλίκων τους, με αποτέλεσμα να δοκιμάζουν την απόρριψη, την εχθρότητα και να εκδηλώνουν έντονα συναισθήματα άγχους. Η κοινωνική απομόνωση του ατόμου είναι σημάδι έλλειψης εμπιστοσύνης στις κοινωνικές του δεξιότητες και σύμπτωμα βαθύτερου κοινωνικού άγχους. Το άτομο που ντρέπεται και αισθάνεται συστολή καταπνίγει την ανάγκη του για αυτοεπιβεβαίωση και περιορίζει

⁴⁷ Martin Herbert, *Ψυχολογικά προβλήματα* σ. 167 και επ.

⁴⁸ Περιπτώσεις και ωραία παραδείγματα τέτοιων διαταραχών βλ. στο Χαρτοκόλλης Π., (καθηγητής Ψυχιατρικής στο Πανεπιστήμιο Πατρών), *Εισαγωγή στην Ψυχιατρική*, σσ. 87 επ., (εκδόσεις Θεμέλιο, β' έκδοση, Αθήνα 2001).

την διεκδικητική του συμπεριφορά.⁴⁹ Δεν φοβάται μόνον την επιθετικότητα των άλλων, αλλά και τις δικές του εχθρικές παρορμήσεις.

Επίσης, γονείς με αυταρχική συμπεριφορά μπορεί να μειώσουν το αυτοσυναίσθημα του παιδιού, με αποτέλεσμα το παιδί να παρουσιάσει μια τάση απόσυρσης, απομόνωσης από κάθε ενεργό κοινωνική συμμετοχή. Τα παιδιά αυτά προτιμούν να μένουν στον κόσμο της φαντασίας, παρά να αντιμετωπίζουν τη δυσάρεστη πραγματικότητα που τα καταπιέζει, τα εξαντλεί, τα μειώνει.⁵⁰ Η καταφυγή σε αυτές τις καταστάσεις, τις οποίες προτιμούν τέτοια παιδιά, θεωρείται μηχανισμός άμυνας, διότι με αυτό τον τρόπο τα παιδιά αισθάνονται ότι προστατεύονται από την οδυνηρή πραγματικότητα (δυστυχισμένη οικογενειακή ζωή, αλλεπάλληλες αποτυχίες στο σχολείο κ.λπ.) και πλάθουν υποκατάστατους φανταστικούς κόσμους, οι οποίοι τους παρέχουν ένα ευχάριστο καταφύγιο· έτσι καταφεύγουν στην παραβατική συμπεριφορά, στα ναρκωτικά κ.λπ. ως κόσμους ενός ψεύτικου παραδείσου.⁵¹

4. Η υπερβολική συμμόρφωση στους κοινωνικούς κανόνες

Η υπερβολική συμμόρφωση καταλήγει σε απώλεια της ατομικότητας του ανθρώπου, σε άκριτη υποταγή στους άλλους και σε απάρνηση των προσωπικών επιθυμιών. Ενίοτε μπορεί να οδηγήσει και σε αντικοινωνική συμπεριφορά. Καμιά φορά η έντονη επιθυμία τού παιδιού να αποσπάσει την προσοχή των άλλων, να κερδίσει την κοινωνική αποδοχή, το οδηγεί

⁴⁹ Έρευνα Γερμανών και Αμερικανών επιστημόνων υπό τον Δρ Μάρεϊ Στάιν του University of California στο San Diego, αναφέρει τα εξής: «Καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι οι έφηβοι που εμφανίζουν σοβαρά συμπτώματα κοινωνικής φοβίας διατρέχουν σοβαρό κίνδυνο να υποφέρουν από κατάθλιψη στην αρχή της ενηλικίωσής τους» ανέφεραν οι επιστήμονες σε άρθρο τους στην επιθεώρηση Archives of General Psychiatry, βλ. <http://health.in.gr>

⁵⁰ A. Marcoli, *Ο Θυμός των παιδιών...ό.π.σελ. 43, όπως και το παραμύθι No 3, Η αρκουδίτσα που ήθελε να τρώει συνεχώς, σελ 7, επίσης, το παραμύθι No 2, Το αγριόκάτσικο που δεν ήθελε να κοιμάται, σσ. 57.επ. στο ίδιο βιβλίο.*

⁵¹ Κάποιοι, πάντως, πιστεύουν ότι τα ναρκωτικά θα συνεχίσουν να υπάρχουν όσο υπάρχει κοινωνική απομόνωση και απαξίωση. Αυτό ισχυρίζεται ο Σεμπάστιαν Σάβιλ από την οργάνωση κατά των ναρκωτικών Ριλίζ (Release) στη Βρετανία. Όσο υπάρχει φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός, τόσο μεγαλύτερη θα είναι η εξάρτηση από τα ναρκωτικά, τα οποία μπορεί να σε ναρκώνουν από τη μιζέρια την οποία υφίστασαι», www.bbc.co.uk/greek.

σε συμπεριφορές αντίθετες με τις αξίες και τα πρότυπα της οικογένειάς του.⁵² Ο Erich Fromm⁵³ έχει μελετήσει την νεύρωση της εποχής μας (κοινωνία τού *μαζικού κομφορμισμού*), που δημιουργείται και εκφράζεται μέσα από την χαμερπή υποταγή στην εξουσία. Αυτός εξ άλλου είναι ο λόγος για τον οποίον ο ολοκληρωτισμός είχε γνωρίσει μεγάλη άνθιση κατά τον εικοστό αιώνα. Πρέπει, όμως, να γίνει μια διάκριση μεταξύ της τυφλής συμμόρφωσης και της εχέφρονος συμμόρφωσης. Η τελευταία είναι κοινωνικοποιητική δύναμη και εγγυάται την κοινωνική αποδοχή και ενδοπροσωπική προσαρμογή.⁵⁴ Τα άτομα που συμμορφώνονται υπερβολικά στο κοινωνικό περιβάλλον στερούνται επιβλητικότητας, έχουν μειωμένη αυτοπεποίθηση, δεν νοιώθουν την ανάγκη για επιτυχία και δείχνουν ισχυρή ανάγκη για κοινωνική αποδοχή, την οποία όμως δεν έχουν τα μέσα να κατακτήσουν.

Ένα παιδί με συναισθήματα ανεπάρκειας ή κατωτερότητας θα δεχθεί περισσότερες επιδράσεις από την ομάδα από ό,τι ένα άλλο παιδί που έχει σε ικανοποιητικό βαθμό εμπιστοσύνη στον εαυτό του και αυτοαποδοχή.⁵⁵ Αντίθετα, άλλα παιδιά δείχνουν απέχθεια και καχυποψία προς κάθε ξένο που εισβάλλει στην ομάδα, πράγμα που εκδηλώνεται με εχθρότητα και έντονη προκατάληψη και, πολλές φορές, οδηγεί σε παραβατική ή γενικά παρεκκλίνουσα συμπεριφορά.

Το άτομα αυτά έχουν την τάση να «μετατοπίζουν» τα αρνητικά τους συναισθήματα στους άλλους. Επειδή φοβούνται τα αντίποινα, προσπαθούν να μετατοπίσουν την επιθετικότητά τους στα πιο αδύναμα μέλη της κοινωνίας και, κυρίως, στις μειονοτικές ομάδες.⁵⁶ Τα παιδιά αυτά είναι άκαμπτα, αδιάλλακτα και τιμωρητικά, εκδικητικά, νοιώθουν ότι κανείς δεν τα αγαπάει, κανείς δεν τα θέλει και, κατά κανόνα, προέρχονται από οικογένειες δυστυχημένες ή διαλυμένες.⁵⁷ Πολλά από αυτά μεγάλωσαν σε «οικογένειες με ελεγχόμενη προσωπική έκφραση, με αποτέλεσμα να συσσωρεύουν τη δική τους εχθρότητα,

⁵² Martin Herbert, σ 231 επ..

⁵³ Erich Fromm, *The fear of Freedom*, Routledge & Kegan Paul, 1942, *The Sane Society*, Routledge & Kegan Paul, 1956.

⁵⁴ Martin Herbert, ό.π. σ. 232.

⁵⁵ Σύμφωνα με την θεωρία του κοινωνικού συγχρωτισμού του Sutherland, βλ. Κοινωνιολογία, Γ Λυκείου, Ο.Ε.Δ.Β. σ. 118.

⁵⁶ Martin Herbert, ό.π. σ. 243.

⁵⁷ Βλ. Κατσίρα, Λ. *Η επιθετικότητα του παιδιού στην οικογένεια και στο σχολείο, ψυχολογικές και κοινωνιολογικές ερμηνείες*, (εφημ. Θάρρος Μεσσηνίας, 31-12-2006).

που εκδηλώνεται αργότερα σε άλλα πρόσωπα ή σε άλλες ομάδες μειονοτήτων ή σε αντιπαθείς μορφές εξουσίας».⁵⁸

Στην Ελλάδα, ένα πρόσφατο γεγονός παραβατικότητας ανηλίκου υπήρξε ο δεκάχρονος που πετούσε πέτρες και μολότοφ μαζί με αναρχικά στοιχεία εναντίον αστυνομικών οργάνων έξω από το Α.Π.Θ. Μια άλλη περίπτωση ήταν ο ομαδικός βιασμός της βουλγάρας μαθήτριας από συμμαθητές της και η ερασιτεχνική κινηματογράφηση του από συμμαθήτριά της, καθώς και η πρόσφατη τραγική ιστορία του μικρού Άλεξ.

*«Η ιστορία του μικρού Άλεξ μας θλίβει όλους, αλλά δεν ξαφνιάζει κανέναν. Δείχνει τον παραλογισμό μιας κοινωνίας που δεν θέλει να δει ότι το μήνυμα έχει γραφεί στον τοίχο. Και το μήνυμα είναι ότι η βία είναι εδώ»*⁵⁹.

Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών⁶⁰, ανήλικοι εκδηλώνουν παραβατική έως εγκληματική συμπεριφορά με θύματα συμμαθητές τους, τις περισσότερες φορές με την ανοχή και τη σιωπή της κοινωνίας. Σε αυτή την έρευνα, που πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή 1.431 μαθητών Γυμνασίων και Λυκείων, το 12% των μαθητών Γυμνασίου λείπουν από μία έως και δέκα ημέρες από το σχολείο τους, επειδή, όπως ισχυρίζονται, δεν αισθάνονται ασφαλείς. Ένας άλλος κίνδυνος για την παιδική και εφηβική ηλικία είναι και το διαδίκτυο.⁶¹

⁵⁸ Martin Herbert, ό.π. σ. 243.

⁵⁹ Ρούσσου Αλ, παιδοψυχίατρος, πρόεδρος της Εταιρείας για την Ψυχική Υγεία Παιδιών και Εφήβων.

⁶⁰ Εφημερίδα, *Τα Νέα*, (5/6/2006).

⁶¹ Το Διαδίκτυο μπορεί να αποτελέσει ένα εξαιρετικό περιβάλλον για μάθηση, ενημέρωση, ψυχαγωγία και επικοινωνία, παράλληλα, όμως, ενέχει κινδύνους, τους οποίους πρέπει να γνωρίζουμε και από τους οποίους οφείλουμε να προστατεύσουμε τους ανήλικους. Ο κ. Jean-Christophe Le Toquin, Υπεύθυνος της Microsoft για την Ασφάλεια στο Διαδίκτυο, αναφέρει σχετικά «[...] Η εταιρεία μας συνεργάζεται στενά με τις αρμόδιες αρχές, καθώς και με οργανισμούς για την από κοινού αντιμετώπιση τόσο των κινδύνων του Διαδικτύου, όσο και της παραπληροφόρησης και της τεχνοφοβίας που συχνά οδηγεί σε παρανοήσεις και υπερβολές [...]» www.e-pcmag.gr/modules/news

β) Περιβαλλοντικοί παράγοντες γένεσης και εμφάνισης παραβατικής συμπεριφοράς

«Κανένα παιδί δεν γίνεται φονιάς ή ψυχασικό αν, προηγουμένως, δεν έχει ζήσει σε περιβάλλον απορριπτικό ή καταστροφικό⁶²», Bruno Bettelheim,⁶³ *L'amour ne suffit pas* (Η αγάπη δεν είναι αρκετή, 1950).

Σε κάθε εποχή, κάθε οργανωμένη κοινωνία έχει θεσμοθετήσει ορισμένους κανόνες συμπεριφοράς. Ο άνθρωπος εγκληματεί όταν με τις πράξεις ή τις παραλείψεις του προσβάλλει εκείνα τα αγαθά, που η κοινωνία θεωρεί άξια προστασίας. Το έγκλημα, δηλαδή, από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα θεωρείται ως μια «αποκλίνουσα» συμπεριφορά από το εκάστοτε ισχύον καθεστώς δικαίου.

1. Οικογενειακοί παράγοντες⁶⁴

⁶² Βλ. σχετικά Φαρμάκη, Ε. «Προνοιακό ίδρυμα και ανήλικος παραβάτης. Παρουσίαση μιας περίπτωσης», στο: Μπεζέ, Λ. (επιμέλεια), *Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων* (Επανεκπαίδευση-Ένταξη) (πρακτικά συνεδρίου), (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1990, σ. 419).

⁶³ **Bruno Bettelheim** (1903-1990). Αμερικανός Ψυχολόγος, γνωστός για τη δουλειά του στην περίθαλψη και την εκπαίδευση των συναισθηματικά διαταραγμένων παιδιών. **Έργα του:** *Love Is Not Enough* (1950), *Truants from Life* (1954), *Symbolic Wounds: Puberty Rites and the Envious Male* (1954), *The Informed Heart* (1960), *Children of the Dream* (1962), *The Empty Fortress* (1967), *The Uses of Enchantment* (1976), *On Learning to Read* (1982, with Karen Zelan), *Freud and Man's Soul* (1983).

Η επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος αποτελεί το σημαντικότερο παράγοντα για την εξήγηση της παραβατικότητας των ανηλίκων.⁶⁵ Πολλές έρευνες ασχολήθηκαν με τις οικογενειακές μεταβλητές, συγκρίνοντας παραβατικούς ανηλίκους με μη παραβατικούς⁶⁶· αυτές οι έρευνες ανέδειξαν το σημαντικό ρόλο των οικογενειακών μεταβλητών στο όλο φαινόμενο της παραβατικότητας των ανηλίκων. Μερικές τέτοιες μεταβλητές είναι: α) η εγκληματικότητα των ίδιων των γονέων, β) η έλλειψη γονικής εποπτείας των παιδιών, γ) η σκληρή, παθητική ή αδιάφορη αντιμετώπιση της παραβατικότητας από τους γονείς, δ) ο ακανόνιστος ή σκληρός τρόπος επιβολής πειθαρχίας στα παιδιά, ε) οι γαμικές συγκρούσεις, στ) το μεγάλο μέγεθος της οικογένειας, κ.ά.

Οι έρευνες έδειξαν, ακόμη, ότι οι διαφορές στις οικογενειακές μεταβλητές υπάρχουν ανεξάρτητα από την εθνική ή κοινωνική ομάδα όπου ανήκουν οι ανήλικοι και από το πολιτιστικό επίπεδο της χώρας και τα συστήματα κοινωνικού ελέγχου.⁶⁷ Οι συσχετισμοί των οικογενειακών μεταβλητών με την παραβατικότητα μπορεί να αντανακλούν και

⁶⁴ «[...] κύρια οδός για τη μεταβίβαση του πολιτισμού είναι η οικογένεια. Κανένας δεν ξεφεύγει από το είδος ή δεν ξεπερνά ολότελα το βαθμό του πολιτισμού που απέκτησε από το περιβάλλον της μικρής του ηλικίας [...]», T.S. Eliot.

«Τυχόν βιαιότητες ή αδικίες των γονέων και της εγκύου αποτυπώνονται στα σώμα-τα και τις ψυχές των εμβρύων» (Πλάτωνος «Νόμοι» ΣΤ). Η εγκληματικότητα της τραγικής μάνας που φόνευσε τα ίδια τα παιδιά της αποδίδεται από την ίδια στις κακές σκέψεις της μητέρας της και στην έλλειψη αγάπης προς αυτήν, ενόσω την έφερε στη μήτρα της: «*Αχ Κόσμε!, Μακάρι εσένα υπαίτιο να θεωρούσα, για ό,τι σε μένα έκανα κακό, που ίδιο δεν στάθηκε ως τώρα! Αλλά τη μάνα μου φταίχτρα θα πω και υπαίτια, γιατί, σαν στα κατάψυχα της σπλάχνα με κροφορούσε, μοναχά του κακού τη σκέψη άφηνε να με φθάνει*», *Μήδεια* Ευριπίδης. (Ευριπίδης, 480 π.Χ.-406 π.Χ.). Ένας από τους τρεις μεγάλους τραγικούς ποιητές της αρχαιότητας. Ζωηρό και ανήσυχο πνεύμα, εφράζει το πνεύμα της εποχής του. Έργα του: *Αλκυστις, Μήδεια, Ηρακλείδα, Ιππόλυτος, Εκάβη, Ικέτηδες, Ανδρομάχη, Ηρακλής, Μαινόμενος, Τρωάδες, Ηλέκτρα, Ίων, Ιφιγένεια εν Ταύροις, Ελένη, Φοίνισσαι, Ορέστης, Βάκχαι, Ιφιγένεια εν Αυλίδι, Ρήσος* και το σατυρικό δράμα "*Κύκλωψ*").

⁶⁵ Η έννοια της παραβατικότητας, αναφέρει ο γάλλος κοινωνιολόγος Durkheim, είναι σχετική στο πέρασμα του χρόνου, εφ' όσον κάθε κοινωνία αξιολογεί διαφορετικά κάθε ανθρώπινη εξωτερική συμπεριφορά. Υπάρχουν, αναφέρει, πράξεις και συμπεριφορές, που θεωρούνταν πριν από λίγα χρόνια παραβατικές, ενώ σήμερα δεν θεωρούνται τέτοιες, όπως και το αντίθετο, βλ. Κοινωνιολογία Γ' Λυκείου (ΟΕΔΒ, Αθήνα).

⁶⁶ Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. *Παραδόσεις εγκληματολογίας, Α'* (εκδ. Σάκου-λα, Αθήνα/Κομοτηνή 1979).

⁶⁷ Φαρσεδάκης, Ιάκ. *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων, α'* (εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1985, σ. 54 επ.).

μια προηγούμενη σχέση, δηλαδή να αντανακλούν και γενετικές επιδράσεις που αποτελούν συνέπεια της διαταραγμένης συμπεριφοράς του παιδιού ή κάποιου περιβαλλοντικού αποτελέσματος. Λόγω αυτής της αλληλεπίδρασης δεν μας επιτρέπεται να αποσαφηνίσουμε την κατάσταση εντοπίζοντας την αιτία σε μία μόνο μεταβλητή, αλλά θα πρέπει να συσχετίσουμε τις διάφορες μεταβλητές, και τότε θα μπορέσουμε να καταλήξουμε σε κάποια συμπεράσματα.

Έχει αποδειχθεί η ύπαρξη σημαντικών διαφορών μεταξύ παραβατικών και μη παραβατικών ανηλίκων, οι οποίες οφείλονται γενικά σε διαταραγμένο οικογενειακό περιβάλλον.⁶⁸ Νεότερες έρευνες εμφανίζουν ως [...] κύρια ή κυριαρχούσα αιτιώδη προϋπόθεση παραβατικότητας την αστάθεια του οικογενειακού περιβάλλοντος και την παιδευτική αναρμοδιότητα των γονέων.⁶⁹ Από τα πορίσματα των ερευνών συνάγεται ότι ορισμένες επιδράσεις του οικογενειακού περιβάλλοντος προσανατολίζουν τους ανηλίκους έντονα προς την παραβατική συμπεριφορά· τέτοιες είναι η αδιαφορία των γονέων και οι άλλοπρόσאלλες, καταναγκαστικού τύπου στάσεις σχετικά με την πειθαρχία[...].⁷⁰

Η παραβατική συμπεριφορά επηρεάζεται πρώτα από το *οικογενειακό περιβάλλον* και αργότερα από την *παραβατική υποκουλτούρα* στην οποία θα προσχωρήσει ο νέος.⁷¹ Όλες οι έρευνες υποδηλώνουν το σημαντικό ρόλο της οικογένειας στην παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων, η οποία οφείλεται σε οικογενειακούς παράγοντες και ιδιαίτερα σε *οικογενειακές μειονεξίες*, όπως η διαλυμένη οικογένεια που μειονεκτεί τόσο παι-

⁶⁸ Τέτοιες έρευνες είναι του Glueck (1950) και του Parot (1966), οι οποίες και αναφέρουν τις ακόλουθες διαφορές: α) το οικογενειακό περιβάλλον των παραβατικών ανηλίκων εμφάνιζε σε μεγάλο βαθμό πνευματική καθυστέρηση, συναισθηματικές διαταραχές, αλκοολισμό και εγκληματικότητα· β) παρατηρούνταν περισσότερες ασυμφωνίες και συγκρούσεις μεταξύ των γονέων· γ) οι γονείς των παραβατικών ανηλίκων δεν επέβλεπαν κατάλληλα τα παιδιά τους και ήταν απληροφόρητοι σχετικά με τις δραστηριότητές τους· δ) υπήρχε έλλειψη ζεστασιάς, συμπάθειας και στοργής των γονέων απέναντι στα παιδιά τους· ε) οι σχέσεις μητέρας-παιδιών δεν ήταν συνεπείς. Υπήρχαν μητέρες προστατευτικές, ενώ άλλες ήταν αδιάφορες και απορριπτικές· στ) γενικά το οικογενειακό περιβάλλον των παραβατικών ανηλίκων ήταν λιγότερο θετικό. Έλλειπαν οι συνθήκες οικογενειακής σταθερότητας, κύρους, πειθαρχίας και η αναγκαία βούληση για την ανάπτυξη παιδευτικής και στοργικής ατμόσφαιρας.

⁶⁹ Φαρσεδάκης, Ιάκ. ό.π. σ. 57.

⁷⁰ Φαρσεδάκης, Ιάκ. ό.π. σ. 58

⁷¹ Έρευνες του Mc Cord, βλ. Φαρσεδάκης, Ιάκ. ό.π. σ. 58.

δευτικά όσο και από απόψεως στοργής, ή η οικογένεια που παρουσιάζει κοινωνικοοικονομικές μειονεξίες.

Επίσης, η αδιαφορία για την επίδοση του παιδιού στο σχολείο μπορεί να συνδέεται με το πολιτισμικό πρότυπο των γονέων. Η απουσία πνευματικών επενδύσεων των γονέων και η έλλειψη σχεδίων επιτυχίας για το παιδί μπορεί να οφείλονται σε λανθασμένη εκτίμηση των απαιτήσεων του κοινωνικού περιβάλλοντος, η οποία, με τη σειρά της, μπορεί να οφείλεται σε κακή πληροφόρηση των οικογενειών που αγωνίζονται να αντιμετωπίσουν τα οικονομικά προβλήματα. Σε αυτή την περίπτωση το παιδί δεν έχει κανένα πρόβλημα, δεν αισθάνεται καμία ενοχή για τη σχολική αποτυχία. Αντίθετα, αντιμετωπίζει την αποτυχία, κατά κάποιον τρόπο, ως σημάδι που ταιριάζει στην κατάγωγή του. Μπορεί ακόμη να κάνει την αποτυχία του λάβαρο της εξέγερσης και των διεκδικήσεών του απέναντι σε μια κοινωνία της αδικίας και της εκμετάλλευσης, στην οποία καταλογίζει αδιαφορία και απόρριψη⁷².

Το παιδί που ζει σε ένα μη προνομιούχο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον ο αγώνας για επιβίωση δεν αφήνει μεγάλα περιθώρια για πνευματικές επενδύσεις και ανησυχίες, πέραν όσων προέρχονται από το ραδιόφωνο ή/και την τηλεόραση. Η γλωσσική έκφραση αυτών των παιδιών είναι συχνά φτωχή, αφού έχει αναπτυχθεί σε τέτοιο περιβάλλον.

Ο χαρακτήρας και η προσωπικότητα ενός παιδιού διαμορφώνεται και επηρεάζεται από ένα πλήθος παραγόντων. Πιο σημαντικός από όλους θεωρείται το οικογενειακό περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγαλώνει το παιδί. Ανεξάρτητα από το αν το παιδί θα ανατραφεί από τους φυσικούς του γονείς, από έναν ή δύο θετούς γονείς, από τη γιαγιά ή από άλλους κηδεμόνες, το παιδί πρέπει να αναπτύξει το αίσθημα της αυτοπεποίθησης, αλλά και της σιγουριάς για τον εαυτό του και τους γονείς του.

Η ανάπτυξη του αισθήματος της αυτοπεποίθησης είναι απαραίτητη, ώστε τα παιδιά να γίνουν ανεξάρτητα, να μη φοβούνται, να μάθουν να διακινδυνεύουν, να προσπαθούν και να κατακτούν στοχους, διότι ένας άνθρωπος με ανεπτυγμένο το αίσθημα της αυτοπεποίθησης έχει ταυτόχρονα και αυτοεκτίμηση, απολαμβάνει τις επιτυχίες

⁷²Κορντιέ, Α.,(Cordie, Anny, νευροψυχίατρος και ψυχαναλύτρια), μαθήτρια της Do-Itto και του Lacan (1995), *Κουμπούρες δεν υπάρχουν*. σ. 29-49, βλ επίσης το έργο της, *Γιατρέ, γιατί το παιδί μου έχει πρόβλημα;* (Pourquoi, docteur, notre enfant a-t-il des problemes?), εκδόσεις Ολκός, Αθήνα 2005.

του, δεν ντρέπεται για τα λάθη του, είναι υπερήφανος για τον εαυτό του και αισιοδοξεί για την ζωή.

Αν συμβαίνει το αντίθετο, τότε τα παιδιά δεν έχουν αυτοεκτίμηση, δεν είναι υπερήφανα για τον εαυτό τους και συχνά καταφεύγουν σε μεθόδους και πρότυπα που καλλιεργούν την παραβατικότητα.⁷³ Μια τέτοια μέθοδος είναι και η μίμηση των γονικών προτύπων. Ιδιαίτερα η εγκληματικότητα των γονέων είναι πολλές φορές υπεύθυνη για την παραβατικότητα των ανηλίκων. Συσχετισμός παρατηρείται και στην περίπτωση του αλκοολισμού, της υποαπασχόλησης και της βαριάς ανωμαλίας των γονέων. Επίσης, οι διαλυμένες οικογένειες ασκούν σημαντική επίδραση στον ψυχισμό και τη συμπεριφορά τού παιδιού, ενίοτε δε το οδηγούν στην παραβατικότητα. Βέβαια, η ύπαρξη χωρισμένων γονέων, αυτή καθ' εαυτήν δεν οδηγεί στην παραβατικότητα, καλλιεργεί, όμως, τους αναγκαίους όρους για την ανάπτυξή της, λ.χ. ενδοοικογενειακές συγκρούσεις και ασθενείς σχέσεις γονέων-παιδιών.

Ακόμη, η έλλειψη στοργής μπορεί να εμφανίζεται είτε ως αδιαφορία, είτε ως απουσία των γονέων. Επίσης, η αγχωτική ή/και προστατευτική στοργή θέτουν σε κίνδυνο την ψυχική ισορροπία του παιδιού και δημιουργούν τις προϋποθέσεις για μελλοντική δυσπροσαρμοστία και ενδεχόμενη παραβατικότητα. Επιπλέον, οι ασθενείς σχέσεις με τους γονείς, οι παιδευτικές μειονεξίες της οικογένειας ή το μέγεθος της οικογένειας συνιστούν παράγοντες μειονεκτικών κατάστάσεων, όπως είναι η φτώχεια, οι φτωχικές στεγαστικές συνθήκες, τα χαμηλό status της οικογένειας κ.λπ., συνδέονται, κατά κάποιον τρόπο, με την παραβατικότητα των ανηλίκων.

Η οποιαδήποτε, όμως, προδιάθεση των γονέων δρα μόνον έμμεσα, δηλαδή «μέσω της επίδρασης που ασκούν αυτοί οι παράγοντες στους γονείς, στους οποίους αναπτύσσονται διαταραχές και δυσχέρειες, παιδευτικές, κοινωνικοοικονομικές, κ.τλ., που εμποδίζουν την καλή και σωστή άσκηση της γονικής μέριμνας»⁷⁴.

⁷³ [...]Η δικαστής απεφάνθη...και πρόσθεσε ότι τα δύο αγόρια προέρχονταν από ένα σπίτι που ταλανίζεται από ενδοοικογενειακή βία και δεν απέκλεισε αυτό που έκαναν στο μικρό κορίτσι (ανηλεής βασανισμός μέχρι θανάτου ενός δίχρονου κοριτσιού, στην Αργεντινή, από τα δύο αδέρφια της) αποτελούσε μίμηση πράξεων που είχαν δει στο σπίτι τους [...], εφημ. Metropolis (23-5-2008).

⁷⁴ Φαρσεδάκη, Ιάκ. ό.π. σ. 68.

2. Το σχολείο, η εργασία, οι συντροφίες των συνομηλίκων και οι φίλοι

Το παιδί, απ' όλα τα θηρία, είναι το πιο δύσκολο στη μεταχείριση γιατί, όσο οι πνευματικές του δυνάμεις δεν έχουν αναδειχθεί, γίνεται πιο άγριο και πιο υβριστικό και πιο επικίνδυνο απ' τα θηρία. Γι' αυτό πρέπει να χαλιναγωγείται. (Πλάτων (427 π.Χ.-347 π.Χ.).

Παίζοντας, και όχι με τη βία, να διδάσκεις τα παιδιά. (Πλάτων). Το παιδί δεν πρέπει ούτε να προστάζει, ούτε να υπακούει αδιάκοπα, αλλά, δεν πρέπει, ακόμα, να υποδουλώνεται σαν σκλάβος και να φοβάται να κάνει μια σκέψη. (Λακორνταίρ)⁷⁵.

Η μεγάλη εξάπλωση της εκπαίδευσης δεν επέφερε την μείωση της παραβατικότητας των ανηλίκων. Αντίθετα παρουσιάζεται συνεχώς αύξηση. Η όποια προληπτική δράση τής παιδείας εξουδετερώνεται από την δράση άλλων παραγόντων, π.χ. της διαλυμένης οικογένειας. Ο Lombroso και ο Greeff πίστευαν πως μπορεί η παιδεία να μην εξαλείφει ή περιορίζει την παραβατικότητα, συντελεί, όμως, στην απομάκρυνση της συμπεριφοράς από τις βίαιες μορφές της.⁷⁶ Εκείνο, βέβαια, που συνάγεται από όλες τις έρευνες είναι ο συσχετισμός μεταξύ σχολικής δυσπροσαρμοστίας και παραβατικότητας.

Οι σχολικές υστερήσεις και αποτυχίες αποτελούν επιβαρυντικές καταστάσεις που βλάπτουν την κοινωνικοποίηση του παιδιού και συνιστούν παράγοντες γένεσης παραβατικής συμπεριφοράς.⁷⁷ Μπροστά σε μια τέτοια κατάσταση αποτυχίας το παιδί αντιδρά παραβατικά. Για να αντισταθμίσει την αποτυχία προσπαθεί να τραβήξει την προσοχή με κατωρθώματα άσχετα με την επίδοσή του στα μαθήματα: για παράδειγμα, κάνει τον κλόουν στην τάξη για να γελάσουν τα άλλα παιδιά και να πολ-

⁷⁵ Λακორνταίρ, Ερ. (Jean-Baptiste-Henri Dominique Lacordaire, 1802-1861). Γάλλος Δομινικανός μοναχός, θεολόγος και ρήτορας εξαιρετός. Επηρεάστηκε σημαντικά από τις ιδέες του Ρουσσώ, του Θωμά Ακινάτη και του Αγίου Αυγουστίνου. Έργο του: «Σκέψεις επάνω στο φιλοσοφικό σύστημα του Λαμεναί».

⁷⁶ Έρευνες στο βιβλίο του Φαρσεδάκη Ι., Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων, α' (εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1985, σ. 69).

⁷⁷ Για τις ειδικές αναπτυξιακές διαταραχές σχολικών ικανοτήτων, βλ. Αναγνωστόπουλος Δ.- Α.Σίνη, Διαταραχές σχολικής μάθησης και Ψυχοπαθολογία, σσ. 39 επ.

λαπλασιάσει τις «κουταμάρες», ούτως ώστε να επιβληθεί στους συμμαθητές του και να ξανακερδίσει το χαμένο του γόητρο.

Αν οι σχολικές αυτές αποτυχίες τού παιδιού καταλήξουν στην καταδίκη του από το δάσκαλο, το γεγονός αυτό θα ενισχύσει το αίσθημα της αδικίας (έτσι το ερμηνεύει το παιδί) και θα το οδηγήσει σε σοβαρότερα παραπτώματα. Αυτές οι παρεκτροπές, αν συνεχιστούν, αυξάνουν την απόρριψη από το σχολείο και την εξέγερση του παιδιού, με τελικό αποτέλεσμα την κοινωνική του απόρριψη, η οποία καταλήγει στην περιθωριοποίηση και την εγκληματικότητα. Στον νέο έχει ήδη βγει το «όνομα» μέσα του έχει παγιωθεί κάτι που θα δυσκολευτεί πολύ να αποβάλει⁷⁸

Όλες οι έρευνες συγκλίνουν στη διαπίστωση πως οι σχολικές αποτυχίες απαντώνται πολύ συχνότερα στα παραβατικά παιδιά απ' ό,τι στα μη παραβατικά. Σχολική απειθαρχία και σχολική αποτυχία συνυπάρχουν. Η οικογένεια παίζει σημαντικό ρόλο στη γένεση της σχολικής δυσπροσαρμοστίας. «Πως είναι δυνατόν ένα παιδί να συγκεντρωθεί στις σπουδές του, όταν όλα πάνε στραβά στο σπίτι;».⁷⁹

Το σχολείο «συνήθως αναπαράγει την ευρύτερη βία, αφού είναι ένας καθρέφτης της ευρύτερης κοινωνίας. Σε ελάχιστες περιπτώσεις μπορεί να παραγάγει και βία, όταν υπάρχει πολύ χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, «όταν οι σχέσεις μεταξύ των μαθητών και μεταξύ των δασκάλων είναι πάρα πολύ άσχημες και γενικώς όταν έχει αποτύχει η εκπαιδευτική διαδικασία».⁸⁰ Γι' αυτό, το σχολείο πρέπει να είναι ανοιχτό. Οι έφηβοι δεν θέλουν το δάσκαλό τους εκτελεστή αυταρχικών και τυπικών διαδικασιών, αλλά συνοδοιπόρο και καθοδηγητή συναμα' θέλουν βοήθεια, αγάπη, προσέγγιση και ενδιαφέρον για να ξεπερά-

78 Κορντιέ, Α (Α. Cordier 1995). *Κουμπούρες δεν υπάρχουν*, σ. 29-49. Πολλά βιβλία των Ζυλ Βαλέ και Ζυλ Ρενάρ, και πιο πρόσφατα της Αννύ Ερνώ, αναφέρονται στην καταστροφική επίδραση που έχει για το παιδί η περιφρόνηση, η ταπείνωση και η ντροπή. Από το να νιώθεις διαφορετικός από τους άλλους, επειδή είσαι φτωχός, άσχημος ή κουτός... τελικά καλύτερα να είσαι κακός [...]. Η διαδρομή αυτή θα καταλήξει στην εξέγερση. Αναλύει τα αίτια της σχολικής αποτυχίας, αποδεικνύοντας ότι εκ γενετής κουμπούρες δεν υπάρχουν.

⁷⁹ Cousson (1981), στο Φαρσεδάκης, Ιάκ. ό.π. σ. 73.

⁸⁰ Αρτινοπούλου, Β. (Αν. Καθηγήτρια Εγκληματολογίας, Τμήμα Ψυχολογίας Παντείου Πανεπιστημίου), «Ανήλικοι-θύματα, Ανήλικοι-παραβάτες. Μια σχέση διαρκούς αλληλεπίδρασης» (κύρια σημεία της εισήγησής της).

σουν τις δυσκολίες της ηλικίας τους⁸¹· έχουν ανάγκη από καθηγητές που δεν θα διακρίνουν τους μαθητές ανάλογα με τις επιδόσεις τους, αλλά θα προσεγγίζουν τον καθένα ξεχωριστά, ώστε να διαμορφώνουν μια ολοκληρωμένη άποψη για την προσωπικότητά τους και για τις αιτίες που κρύβονται πίσω από τις δυσκολίες προσαρμογής και την αποκλίνουσα συμπεριφορά τους.⁸²

Επιπλέον, οι καθηγητές πρέπει να ενδιαφέρονται για τους μαθητές,, να τους αγαπούν και να αποτελούν πόλο εμπιστοσύνης, ούτως ώστε οι μαθητές να μπορούν να τους μιλούν ελεύθερα για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και να είναι σε θέση να μειώνουν την απόσταση που τους χωρίζει.⁸³ Γιατί, όμως, ορισμένα χαρακτηριστικά του σχολείου οδηγούν μερικά άτομα στην παραβατικότητα. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι η *ατμόσφαιρα του σχολείου* και οι *συντροφίες των συνομηλίκων*.

Συγκεκριμένα:

1) Η *ατμόσφαιρα του σχολείου* δημιουργεί στα παιδιά κάποια πίεση. Εδώ ο ρόλος των γονέων είναι καθοριστικός, διότι πρέπει να κατστήσουν σαφή τον απαραίτητο χαρακτήρα της μελέτης, η οποία συνεπάγεται κάποιες προσωρινές στέρσεις κ.λπ. Στο παραβατικό, όμως, παιδί δεν θα υπάρξει κάτι ανάλογο με αυτό που καλούμε οικογενειακή υποστήριξη. Οι γονείς αυτών των παιδιών δεν ενδιαφέρονται για μάθηση, δεν έχουν φιλοδοξίες και, κατά κανόνα, υποτιμούν το σχολείο. Εξ άλλου αυτά τα παιδιά έχουν πολύ σοβαρότερα προβλήματα που τους απασχολούν. Οι αδιάφοροι δάσκαλοι, από την άλλη πλευρά, αντί να επιλύουν τα προβλήματα των νέων συντελούν στην επιδείνωσή τους. Οι έρευνες διαπιστώνουν ότι ο μαθητής που δεν πετυχαίνει ονειδίζεται για τις αποτυχίες του από τους συμμαθητές του και έτσι αρχίζει σύντομα να βαριέται και να αντιδρά. Η σχολική δυσπροσαρμοστία γεννά μια έντονη επιθυμία για δράση άλλου είδους,

⁸¹ Βλ. Κατσίρας, Λ. *Πολιτεία, θρησκεία-Εκπαίδευση, εκπαιδευτικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις, Η εικόνα του Ισλάμ στα Πανεπιστημιακά εγχειρίδια των Θεολογικών σχολών της Ελλάδος*, εκδόσεις Παύλος, Αθήνα 2008, σελ. 11 επ.

⁸² βλ. περισ. Στο Τσάγκα. Ι. Ο τρισιδιάστατος έφηβος μαθητής στο σύγχρονο σχολείο. Παιδαγωγική και διδακτική προσέγγιση, περιοδικό «Ορθοδοξία και Παιδεία», τχ. 5^ο (Δεκέμβριος 2006).

⁸³ Βραβορίτου, Α. *Κοινωνική μοναξιά και ανασφάλεια* (Ιωάννινα 2003).

εκείνου της παραβατικής συμπεριφοράς· έτσι ο μαθητής διακόπτει το μάθημα, γράφει στους τοίχους, προξενεί ζημιές στην τάξη⁸⁴ κ.τλ.

2) Ανάλογο ρόλο παίζουν βέβαια και οι συντροφιές των συνομηλίκων, μέσα και έξω από το σχολείο. Ασφαλώς δεν αρκεί ο απλός συγχρωτισμός με παραβατικούς ανηλίκους για να γίνει κάποιος παραβατικός· χρειάζεται και μια σχετική δεκτικότητα, να είναι δηλαδή ευάλωτος σε αυτού του είδους την υποβολή. «Μόνον ανήλικοι των οποίων η προσωπικότητα ή οι οικογενειακοί παράγοντες οδηγούν στην παραβατικότητα έχουν την τάση να συγχρωτίζονται με ομοίους, αλλά και να αποζητούν την συντροφιά τους».⁸⁵

Στην προσπάθεια αυτή, η Ελληνική Πολιτεία ίδρυσε τμήματα ένταξης⁸⁶ μέσα στα κοινά νηπιαγωγεία, δημοτικά, γυμνάσια, λύκεια, Τ.Ε.Ε., εκεί όπου υπάρχουν διαγνωσμένες ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες μαθητών. Στόχος των εκπαιδευτικών, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι θα στελεχώσουν τα τμήματα ένταξης, είναι να συναντούν και να υποστηρίζουν όσο το δυνατόν περισσότερους μαθητές με ιδιαίτερες ικανότητες και ανάγκες και να τους παρέχουν συγκεκριμένες εκπαιδευτικές υπηρεσίες ψυχοπαιδαγωγικού περιεχομένου. Η παιδική παραβατικότητα περιγράφεται κεκαλυμμένα ως σύνθετη γνωστική συναισθηματική και κοινωνική δυσκολία^{87,88}.

⁸⁴ Βλ. περισσ. στο Τσάγκα. Ι, *Το παιδί και ο έφηβος στην εκκλησιαστική κοινότητα. (Θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση)*, Αθήνα 2000 (διδακτορική διατριβή). Επίσης, βλ Παλούκα. Π. «...έτοιμοι αεί προς Απολογία...», *διδακτική-Ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση των δυσκολιών κατά την διδακτική πράξη*, εκδόσεις Παύλος, Αθήνα 2001, σσ. 115-125

⁸⁵ Glueck, 1953, Kinberg, 1959, Yochelson και Samenow, 1976, έρευνες στο βιβλίο του Ιάκ. Φαρσεδάκη, *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων, α'* (εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1985, σ. 73).

⁸⁶ ΥΠ.Ε.Π.Θ. Γ6/102357, (ΦΕΚ 1319 τ. Β' της 10-10-2002), Ένταξη, φοίτηση και απόφοιτηση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες σε όλους τους τύπους των σχολείων Ειδικής Αγωγής και Τμημάτων Ένταξης.

⁸⁷ Άρθρο 1, στ', Ν. 2817/2000.

⁸⁸ Δροσινού, Μ. (διδάκτωρ κλινικής ψυχολογίας, πάρεδρος ειδικής αγωγής στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο), *Σύνθετες γνωστικές συναισθηματικές και κοινωνικές δυσκολίες. Μια άλλη εκδοχή της Παιδικής παραβατικότητας. Προσπάθειες κατανόησης και εκπαιδευτικής αντιμετώπισης του προβλήματος μέσα από τα τμήματα ένταξης της ειδικής αγωγής.*

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι σχετικές έρευνες δεν έχουν επιτύχει την επιθυμητή ακρίβεια στις σχετικές μετρήσεις, ώστε να απαντήσουν στα εξής ερωτήματα: **α)** ποιες όψεις της σχολικής ζωής προκαλούν τη μετάβαση στην παραβατική συμπεριφορά; **β)** πώς αυτές συνδέονται με τους άλλους παράγοντες, που τη γεννούν ή/και την ενισχύουν; Ο απροσάρμοστος στο σχολείο ανήλικος που επείγεται να ξεφύγει από τον κλοιό του σχολείου δεν είναι αναγκαστικά φυγόπονος. Η ελεύθερη και περιπετειώδης ζωή τον έλκει, ιδιαίτερα όταν τη μοιράζεται με φίλους, οι οποίοι είναι τις περισσότερες περιπτώσεις παραβατικοί και, όσο πιο συχνή είναι η επικοινωνία μαζί τους, τόσο αυξάνεται και η πιθανότητα να οδηγηθεί και αυτός στην παραβατική συμπεριφορά.⁸⁹

Ο παραβατικός έφηβος δεν μπορεί να προοδεύσει στην αγορά εργασίας, του λείπει οποιοδήποτε σχέδιο για επαγγελματική σταδιοδρομία, με αποτέλεσμα να αποκτά μια αρνητική στάση έναντι της αγοράς εργασίας, πράγμα που καθιστά ευκολότερη την πρόσβασή του στην παραβατικότητα.

Το σχολείο τι κάνει; Παράγει ή αναπαράγει την ευρύτερη βία; Κατά τη γνώμη μου, το σχολείο είναι ένας καθρέφτης της ευρύτερης κοινωνίας, σε ελάχιστες δε περιπτώσεις μπορεί και να παραγάγει βία, όταν υπάρχει πολύ χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, όταν οι σχέσεις μεταξύ μαθητών και δασκάλων είναι πάρα πολύ άσχημες και, γενικώς, όταν έχει αποτύχει η εκπαιδευτική διαδικασία.

Αξίζει να αναφερθεί ότι, στο σημερινό σχολείο, με τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί και συντελούνται (ολοήμερο σχολείο, διαφοροποίηση του μαθητικού πληθυσμού, πολυπολιτισμικό σχολείο, εισαγωγή νέων αναλυτικών προγραμμάτων και βιβλίων κ.λπ.), ο ρόλος του εκπαιδευτικού φαντάζει ανεπαρκής, καθώς ο τελευταίος καλείται να προβεί σε πολλαπλές επιλογές όσον αφορά τις μεθόδους, τους στόχους και το περιεχόμενο των αναλυτικών προγραμμάτων.⁹⁰

⁸⁹ Φαρσεδάκης, Ιάκ. όπ.π. σ. 81

⁹⁰ Δήμου, Γ. *Εκπαιδευτική Ψυχολογία. Μαθησιακές Δυσκολίες*, Εκδόσεις Gutenberg, (Αθήνα, Μάιος 2008). Οι αρχές και τα στοιχεία του παραπάνω βιβλίου εξασφαλίζουν στον ενδιαφερόμενο μια στέρεη, επιστημονική θέση για το φαινόμενο των μαθησιακών δυσκολιών και του παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για τα εργαλεία και τις μεθόδους πρόληψης, διάγνωσης και διορθωτικής παρέμβασης, ως και δυνατότητες και τρόπους προληπτικής παρέμβασης, για την πρώτη, κυρίως, φάση της σχολικής ένταξης των μαθητών.

Έτσι, παρατηρούμε, ότι ο ρόλος του εκπαιδευτικού αλλάζει. Έχουν προταθεί κάποια μοντέλα εκπαιδευτικού, όπως εκείνο του «στοχαστικο-κριτικού» εκπαιδευτικού, ο οποίος θα προβληματίζεται σε σχέση όχι μόνο με την αποτελεσματικότητα των διαφόρων μεθόδων που υιοθετούνται στο μικροεπίπεδο της εκπαιδευτικής πρακτικής, αλλά και με το φιλοσοφικό, επιστημολογικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο το οποίο, στο μακροεπίπεδο της εκπαιδευτικής πρακτικής, καθορίζει και υπαγορεύει τους στόχους και τις παιδαγωγικές του επιλογές.⁹¹ Με άλλα λόγια, θα αναζητά διαρκώς τις σχέσεις που συνδέουν τα δρώμενα στη σχολική τάξη με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί το σχολείο. Υπ' αυτή την έννοια, διδασκαλία δεν είναι τίποτε άλλο, παρά η συνεχής και αέναη προσπάθεια ανασυγκρότησης και επαναπροσδιορισμού της σχέσης σχολείου και κοινωνίας.

Έτσι ο δάσκαλος καθίσταται καθοδηγητής του αναπτυσσόμενου ατόμου, του εφήβου, σύμβουλος στα προβλήματα και τις δυσκολίες που ο τελευταίος αντιμετωπίζει, βοηθός του στην ανακάλυψη και κατάκτηση της γνώσης, αντί να επιδιώκει την παθητική προσαρμογή των παιδιών σε μια παγιωμένη κοινωνική πραγματικότητα. Θα προσπαθεί να αντιμετωπίσει την κοινωνική πραγματικότητα μέσα από μια ενεργητική κριτική διαδικασία. Μόνο τότε θα κατορθώσει να προλάβει την παραβατικότητα των ενηλίκων και να βοηθήσει τα παιδιά που αντιμετωπίζουν δυσκολίες προσαρμογής⁹².

3. Η εγγύτερη κοινωνία και περιοχή (πόλη, γειτονιά)

Η εγκληματολογική επιστήμη δεν έπαυσε να ασχολείται με τη διερεύνηση της επίδρασης του φυσικού περιβάλλοντος εντός του οποίου αναπτύσσεται η παραβατική συμπεριφορά. Το μεγαλύτερο ποσοστό παραβατικότητας εμφανίζεται στις φτωχικές, πυκνοκατοικημένες περιοχές των βιομηχανικών πόλεων,⁹³ που κατοικούνται από άτομα

⁹¹ Σπανός, Π. (Σχολικός Σύμβουλος Π.Ε.), *Ο εκπαιδευτικός σε ένα σχολείο που αλλάζει, Ο στοχαστικο-κριτικός εκπαιδευτικός*.

⁹² Κατσίρας, Λ, *Η Συναισθηματική Νοημοσύνη και η Σπουδαιότητά της στον Επαγγελματικό Προσανατολισμό*, τχ. 551, (περιοδ. Χριστιανική Αγωγή, Μάιος 2008, σ.150).

⁹³ Εκεί όπου περισσεύουν η φτώχεια και η ανεργία, εκεί ευδοκimούν τα «άνθη της παραβατικότητας», ενώ αντίθετα, εκεί όπου οι κάτοικοι ευημερούν, οι εγκληματικές δράσεις σπανίζουν. Οι συνοικίες του Κέντρου και γύρω από αυτό, (από τα

χαμηλού κοινωνικού status, ενώ το μικρότερο στις οικονομικά ανημέρες, ευρύτερες περιοχές της υπαίθρου.⁹⁴ Στην Ελλάδα, η σχετική έρευνα του Τσαούση-Κορρέ, έδειξε ότι οι πιο βεβαρημένες περιοχές στο λεκανοπέδιο Αττικής είναι το Περιστερί, ο Αγ. Ιωάννης Ρέντη, το Πέραμα και η Αγία Βαρβάρα, ενώ άλλες έρευνες δείχνουν ότι υπάρχουν διαφορές μεταξύ πόλης και υπαίθρου. Μεγάλη παραβατικότητα παρατηρείται στις μεγαλουπόλεις, μικρότερη στις μεσαίες, μικρή στην ύπαιθρο. Υπάρχει βεβαίως μια τάση εξίσωσης και εξομοίωσης μεταξύ πόλης και υπαίθρου, λόγω της αυξημένης έντασης στην σύγχρονη κοινωνία και της προοδευτικής γενικότερης μείωσης που παρατηρείται στις αντιθέσεις πόλης και υπαίθρου.

Οι περιοχές με υψηλό ποσοστό παραβατικότητας ανηλίκων χαρακτηρίζονται και από υψηλή εγκληματικότητα ενηλίκων, από μεγάλα κοινωνικά προβλήματα, όπως αλκοολισμό, ψυχικές διαταραχές, ακόμη και αυτοκτονίες. Οι διαφοροποιήσεις οφείλονται στην υψηλή κινητικότητα, στην έλλειψη κατάλληλων ψυχαγωγικών εγκαταστάσεων, στις συγκρούσεις των διαφόρων κοινωνικών ομάδων έχει διαπιστωθεί ότι ακόμη και η αρχιτεκτονική των σπιτιών συμβάλλει στην παραβατικότητα.

3. Οι κοινωνικές αλλαγές στην ευρύτερη κοινωνία

Πολλές έρευνες διεξάγονται σε σχέση με την επίδραση των ευρύτερων κοινωνικών παραγόντων στην παραβατικότητα. Οι μεγάλες κοινωνικές αλλαγές του αιώνα μας συνυπάρχουν με μια παράλληλη αύξηση της παραβατικότητας. Στην έκθεση του Συμβουλίου της Ευ-

Πατήσια μέχρι τον Κολωνό) και τα δυτικά προάστια (από Περιστερί μέχρι Ασπρόπυργο), μαστίζονται, τόσο από ελαφράς μορφής, όσο και από σοβαρά κρούσματα εγκληματικότητας, που πλήττουν το αίσθημα ασφάλειας των κατοίκων,

94«Ζώνη υψηλού κινδύνου» χαρακτηρίζεται το Κέντρο της Αθήνας, τα δυτικά και βορειοανατολικά προάστια και σε ό,τι αφορά πιο βαριές μορφές εγκληματικότητας, όπως διακεκριμένες κλοπές και διαρρήξεις. «Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης, σε σύνολο 427 ληστειών που διαπράχθηκαν στην Αττική το 2003, οι 191 έγιναν στο Κέντρο της Αθήνας, οι 67 στα δυτικά προάστια, οι 51 στα βορειοανατολικά, ενώ μόλις 25 περιπτώσεις απασχόλησαν την Υποδιεύθυνση Ασφαλείας Νοτιοανατολικής

Αττικής [...], Η γεωγραφία της εγκληματικότητας, Δυτικά προάστια και Κέντρο της Αθήνας εμφανίζουν τις περισσότερες ληστείες, διαρρήξεις και επιθέσεις, Ε. Καρανάση-Γ. Σουλιώτη.

(www.kathimerini.gr, 14-11-2004).

ρώπης⁹⁵ αναφέρονται οι προϋποθέσεις εμφάνισης συγκρούσεων μεταξύ κοινωνικών ομάδων, οι οποίες διευκολύνουν το πέρασμα στην παραβατική συμπεριφορά. Μεταξύ άλλων αναφέρονται και οι εξής: οι ταχείες κοινωνικές αλλαγές, η γενίκευση των αλλαγών στα διάφορα κοινωνικά στρώματα, η διαφοροποίηση των ανθρώπινων ομάδων στα διάφορα συστήματα, η αύξηση των λειτουργικών ομάδων, η ταχεία τροποποίηση των σχέσεων μεταξύ των ομάδων, τα ανταγωνιστικά συμφέροντα μεταξύ των ομάδων, η μη ελεγχόμενη επιθετικότητα κ.ά.

Οι κοινωνικές αυτές αλλαγές θέτουν υπό αμφισβήτηση τις μέχρι τώρα διαμορφωμένες σχέσεις. Άτομα που απέκτησαν περισσότερες δυνατότητες μόρφωσης έχουν την τάση να θεωρούν το παραμικρό εμπόδιο στην ζωή τους ως αδικία, κατά της οποίας οφείλουν να αγωνιστούν. Οι νέοι καλούνται να επιβιώσουν σε μια κοινωνία που τείνει προς την κατάργηση των διαπροσωπικών σχέσεων, μια κοινωνία που διαψεύδει τις προσδοκίες για ευτυχία και αφήνει τον άνθρωπο μετέωρο.⁹⁶

⁹⁵Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2004-2009, Σχέδιο έκθεσης σχετικά με την παραβατικότητα ανηλίκων: ο ρόλος της γυναίκας, της οικογένειας και της κοινωνίας (2007/-2011(INI), Επιτροπή Δικαιωμάτων των Γυναικών και Ισότητας των Φύλων.

Εισηγήτρια: Κατερίνα Μπατζελή. Προτάσεις για την αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων. Για την ουσιαστική αντιμετώπιση της παραβατικότητας ανηλίκων απαιτείται ολοκληρωμένη στρατηγική τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η οποία θα συνδυάζει μέτρα πρόληψης, μέτρα κοινωνικής ενσωμάτωσης και νομοθετικά μέτρα διαχείρισης. Αυτό επεσήμανε η Επιτροπή Δικαιωμάτων των Γυναικών υιοθετώντας την έκθεση της Μπατζελή και ζήτησε τη σύσταση Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για την παραβατικότητα των ανηλίκων και την υποβολή πρότασης για ένα κοινοτικό πρόγραμμα-πλαίσιο, (σζήτηση:20.06.2007-ψηφοφορία:21.06.2007).

Η αιτιολογική έκθεση καταλήγει στα εξής: «Η ΕΕ οφείλει να συντονίσει, αλλά και να προωθήσει μεταρρυθμιστικές πολιτικές όχι μόνο για άμεσα μέτρα αντιμετώπισης της παραβατικότητας των ανηλίκων, αλλά και κυρίως συμπληρωματικών μέτρων και πολιτικών που θα αναφέρονται στην εξισορρόπηση της οικογενειακής πολιτικής, της κοινωνικοποίησης της εκπαιδευτικής πολιτικής, της ουσιαστικής αντιμετώπισης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, της ομαλής και πλήρους κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών και της δημιουργίας κοινών πολιτιστικών αρχών. Τα "κακά" παιδιά είναι συνήθως και "θλιμμένα" παιδιά.

Οφείλουμε να επιστρέψουμε το χαμόγελο στα χείλη τους».Βλ. www.futurdeleurope-parlament.gr.

⁹⁶ «[...] Ο μετέωρος άνθρωπος υποπτεύεται ήδη ότι μόνο ένας κόσμος που ξεκινά από αυτόν και καταλήγει στον Άλλο, τους άλλους μετέωρους ανθρώπους, έχει κάποια λογική υπάρξεως ή δυνατότητα να επιβιώσει...[...], Γραμματικάκης, Γ. (ομό-

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η εξέλιξη σε όλους τους τομείς είναι τρομακτική και τα συστήματα αξιών αλλάζουν συνεχώς. Μέσα σε αυτή τη δίνη, ο σύγχρονος άνθρωπος δεν προλαβαίνει πλέον να εξοικειωθεί με αυτούς τους γρήγορους ρυθμούς, να αφομοιώσει και να ενσωματώσει τις συνεχόμενες μεταβολές, και πολλά άτομα καταφεύγουν είτε σε μορφές παραβατικής συμπεριφοράς, είτε στα ναρκωτικά, άλλοτε περιστασιακά, άλλοτε συστηματικά. Στην περιστασιακή παραβατικότητα οδηγούν, κυρίως, κοινωνικοί παράγοντες, ενώ στη συστηματική ατομικοί-ψυχολογικοί παράγοντες, καθώς και το ιδιαίτερο ψυχοκοινωνικό κλίμα που βιώνει κάθε άνθρωπος.

Σημαντικό, πάντως, ποσοστό των παραβατικών ατόμων είναι άτομα με συναισθηματικές διαταραχές που δύσκολα προσαρμόζονται στις συνθήκες του σύγχρονου τρόπου ζωής. Τα χάσματα των γενεών και η ταχύτητα μεταβολής των κοινωνικών συνθηκών είναι τρομακτική. Η ποσότητα των γνώσεων που αποκτά το παιδί μέσα σε ένα περιβάλλον με πολλά ερεθίσματα, η έλλειψη εξοικείωσης με την αφαιρετική σκέψη και την κρίση, θα προκαλέσουν δυσκολίες και, κατ' επέκταση, συναισθηματικές διαταραχές. Η κατάσταση, όμως, θα είναι σοβαρότερη, όταν οι απαιτήσεις του σχολείου υπερβαίνουν κατά πολύ την ικανότητα του παιδιού, το οποίο, στην περίπτωση αυτή, εκδηλώνει ένα αίσθημα αποτυχίας. Πόσω μάλλον αν σε αυτά προστεθούν και οι συχνά οργισμένες παρατηρήσεις των δασκάλων, οι οποίες προκαλούν αισθήματα ντροπής και, όπως γνωρίζουμε, δεν υπάρχει τίποτε χειρότερο από την ντροπή για ένα άτομο που δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του⁹⁷ λόγω έλλειψης αυτοπεποίθησης.

Στη σημερινή νεολαία με την πολύμορφη και συχνά σπασμωδική, απελπισμένη εξέγερση ενυπάρχει η ανάγκη της συλλογικής ρήξης και ανατροπής. Πίσω από την αδιαφορία, τον κυνισμό, τις άναρθρες κραυγές, τη βία, την εξάρτηση, την παθητικότητα βρίσκεται η ανάγκη επιβεβαίωσης και αυτονομίας, το σπαρακτικό κάλεσμα προς τους μεγάλους, τους ενηλίκους, ώστε αυτοί να ενδιαφερθούν ειλικρινά για τη νεολαία, για τις ανάγκες και τα αιτήματά της, να έρθουν σε διάλογο μαζί της, να επανεξετάσουν κριτικά το σημερινό πολιτισμό, τα σύμβολα και τις αξίες του, «[...]να δημιουργήσουν μαζί της καινούργιες αξίες και έναν καινούργιο τρόπο ζωής, να μην την

τιμος καθηγητής στο Τμήμα Φυσικής, του Πανεπιστημίου Κρήτης), *Η κόμη της Βερενίκης*, (έκδοση 22^η, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2002).

⁹⁷ Κορντιέ, Α. ό.π. σ. 29-49.

αποκλείσουν, να μην την αφήσουν να πάρει, ευάλωτη καθώς είναι, το δρόμο της φυγής, της αυτοκαταστροφής, της Ουσίας[...]]»⁹⁸

Οι εκτεταμένες αλλαγές στον κοινωνικό ιστό, η αποδόμηση και αναδόμηση της εργασίας, η παγκοσμιοποίηση, η ρευστότητα των κοινωνικών σχέσεων, η εξάπλωση των νέων τεχνολογιών, η όξυνση κοινωνικών προβλημάτων και η εμφάνιση νέων, ο διευρυνόμενος κοινωνικός αποκλεισμός σημαντικών στρωμάτων στις σύγχρονες κοινωνίες, η συρρίκνωση των κοινωνικών δικαιωμάτων, η αύξηση των μεταναστευτικών ρευμάτων, οι πόλεμοι και οι γενοκτονίες, είναι μερικά από τα στοιχεία που συνθέτουν τη σύγχρονη πραγματικότητα και, πολλές φορές, οδηγούν στην παραβατικότητα· αυτή **η παραβατικότητα μπορεί να αντιμετωπιστεί με προληπτικά μέτρα, μεταξύ άλλων, και τα ακόλουθα:**

- Εξασφάλιση και επάρκεια των απαιτούμενων πόρων, υλικών και ανθρώπινων.
- Διεύρυνση της συμβολής της Τ.Α. στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής με ικανά στελέχη που θα διαθέτουν τις απαιτούμενες γνώσεις και δεξιότητες.
- Υιοθέτηση επιστημονικών μεθόδων κοινωνικού σχεδιασμού και αξιολόγησης και, γενικότερα, εφαρμογή κατάλληλων μεθόδων κοινωνικής διαχείρισης (management) για την εξοικονόμηση πόρων και την εξασφάλιση ποιότητας στις υπηρεσίες.
- Συνεργασία της Τ.Α. με την τοπική κοινωνία με παράλληλη ενθάρρυνση της ουσιαστικής συμμετοχής, υιοθέτηση πρακτικών ενδυνάμωσης και προαγωγή της κοινωνικής αλληλεγγύης.

5. Οικονομικοί παράγοντες, ανεργία, κοινωνικός αποκλεισμός

Ο Γαρδίκας αναφέρει ότι η φτώχεια δεν οδηγεί πάντα το άτομο στην παραβατικότητα, καλλιεργεί, όμως, τους όρους-κοινωνικούς και ατομικούς-που συνεπάγονται πνευματική και ηθική στέρηση με απώτερη συνέπεια την έλλειψη ανάπτυξης συστήματος αναστολών στο άτομο· συνεπώς, η φτώχεια επιδρά εμμέσως, διότι οι ψυχολογικές διεργασίες που γεννά, δημιουργούν στα άτομα κλίμα ανασφάλειας και

⁹⁸ Μάτσα, Κ. στο <http://politikokafeneio.com> .

αβεβαιότητας, με αποτέλεσμα την αστάθεια και τη δυσπροσαρμοστία⁹⁹.

Έρευνες έχουν διαπιστώσει τη στενή σχέση της παραβατικότητας με την εξέλιξη της οικονομίας και τις διακυμάνσεις της. Μια παλαιά έρευνα που βασιζόταν στην παραγωγή, την κυκλοφορία, την κατανομή και την κατανάλωση αγαθών έδειξε αύξηση της παραβατικότητας, η οποία απόδόθηκε στον πολλαπλασιασμό των σχέσεων συμφερόντων και συμπληρωματικών ευκαιριών¹⁰⁰ και σχέση μεταξύ των οικονομικών διακυμάνσεων και παραβατικότητας, ενώ άλλες έρευνες έδειξαν ότι ο δείκτης οικονομικής άνεσης έβαινε παράλληλα με το δείκτη παραβατικότητας των ανηλίκων¹⁰¹.

Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ ανεργίας και εγκληματικότητας, οι έρευνες κατέληξαν σε αντιφατικά πορίσματα. Άλλες έδειξαν παραλληλισμούς και άλλες αντίστροφη κίνηση ανεργίας και παραβατικότητας ανηλίκων. Διαφοροποιησεις και μεταβολές στο κοινωνικο-οικονομικό καθεστώς, οι οποίες περιορίζουν ή εμφανίζουν άλλες μορφές εργασίας, όπως μερική απασχόληση, υποαπασχόληση, τηλεργασία, κ.λπ., καθώς και μεταβολές στα πρότυπα καθημερινών δραστηριοτήτων, «δημιουργούν ευκαιρίες για τη διάπραξη πολλών μορφών παραβατικής δραστηριότητας».¹⁰²

Έτσι, λοιπόν, η ανεργία, η υποαπασχόληση, οι ευέλικτες μορφές εργασίας, η βασικά επιδοματικού χαρακτήρα επιμόρφωση, μέσα από σεμινάρια χωρίς συνέχεια, χωρίς ιδεολογικό/αξιολογικό περιεχόμενο, τροφοδοτούν την αβεβαιότητα, συντηρούν και αναπαράγουν την αίσθηση του εφήμερου, του πρόσκαιρου, του επισφαλούς, με αποτέλεσμα τη διαρκή συναισθηματική ανασφάλεια και, παράλληλα, τη διαρκή οικονομική εξάρτηση.

Η ανάγκη επιβίωσης μέσα στη ζούγκλα της εργασιακής αβεβαιότητας, η εμπορευματοποίηση της μόρφωσης με στόχο τη σχολική, επαγγελματική, κοινωνική προσαρμογή και την επιτυχία, που καθορίζεται συνήθως με κριτήρια που θέτουν οι επιχειρήσεις, η ανάπτυξη της τεχνολογίας που συμβαίνει με ρυθμούς τόσο ταχείς, ώστε ο νέος δεν προλαβαίνει να την παρακολουθήσει, η υπερπληροφόρηση και η παραπληροφόρηση,

⁹⁹ Γαρδίκας Κ.Γ. *Εγχειρίδιον Εγκληματολογίας* (Ανατύπωση εκ της Β' εκδόσεως, εκδ. Αφοί Τζάκας, Αθήναι χ.χ., σ. 48).

¹⁰⁰ Έρευνα του Poletti, 1982, στο βιβλίο του Ιάκ. Φαρσεδάκη ό.π. σ. 96.

¹⁰¹ Έρευνα του Leaute, 1972, στο βιβλίο του Ιάκ. Φαρσεδάκη ό.π. σ. 96.

¹⁰² Φαρσεδάκης, Ιάκ. ό.π. σ. 97.

αποτελούν συστατικά στοιχεία της καθημερινότητας των νέων αυτή την περίοδο της γενικευμένης αστάθειας και αβεβαιότητας.

Αυτά τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της εποχής καθορίζουν, μέσα από πολλαπλές διαμεσοποιήσεις, εσωτερικές και εξωτερικές, τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά της κρίσης της εφηβείας, που αντανakλούν την κρίση της οικογένειας και της κοινωνίας και οδηγούν συχνά σε εκρήξεις. Αυτή η κρίση, που παρατείνεται χωρίς να μπορεί να επιλυθεί, παίρνει άλλοτε την μορφή αναδίπλωσης στον εαυτό, της μοναξιάς και της ονειροπόλησης, και άλλοτε τη μορφή της φυγής σε άσκοπες περιπλανήσεις, εγκατάλειψης του σχολείου και της εργασίας, συνδυαζόμενη συχνά με απόπειρες αυτοκτονίες, ριψοκίνδυνες συμπεριφορές (όπως επικίνδυνη οδήγηση, βιασμούς, κλοπές, ακόμη και ανθρωποκτονίες).

Μέσα σε αυτό το κοινωνικό πλαίσιο αναπτύσσονται οι όροι μιας βαθιάς κρίσης η οποία διακρίνει τη μετάβαση του νέου στην ενήλικη ζωή και τη διαδικασία ενσωμάτωσής του στην επαγγελματική και κοινωνική ζωή.

Σύμφωνα με τους κοινωνικούς επιστήμονες, η παραβατικότητα θεωρείται κοινωνικο-ψυχολογικό φαινόμενο. Οι πιθανότητες που έχει ο άνθρωπος να διαπράξει εγκληματικές πράξεις εξαρτάται από την κοινωνική του θέση και την οικονομική του κατάσταση. Ενώ ισχύει η ισότητα απέναντι στους νόμους υπάρχει «ανισότητα των δυνατοτήτων απέναντι στην εγκληματικότητα».¹⁰³ Οι κατώτερες κοινωνικές τάξεις πιέζονται προς την περιθωριοποίηση, την παραβατικότητα και την εν γένει κοινωνική απόκλιση. «Αυτοί που υπόκεινται, περισσότερο στις πιέσεις προς την απόκλιση βρίσκονται στην κατώτερη κοινωνική τάξη».¹⁰⁴

Γι' αυτό βλέπουμε, τις περισσότερες περιπτώσεις, ανήλικοι παραβάτες να είναι έφηβοι, ηλικίας 14 έως 17 ετών, να προέρχονται από χαμηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα και από δυσλειτουργικές οικογένειες, χρήστες τοξικών ουσιών στην πλειοψηφία τους, να έχουν εγκαταλείψει το σχολείο ή να έχουν χαμηλή απόδοση στα μαθήματα του σχολείου.

Το ερώτημα που πρέπει να τεθεί εδώ είναι, εάν όντως τα χαμηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο

¹⁰³ Doise, Deschamps, Mugny, *Psicologia, sociale*. (εκδ. Zannichelli 1980, σ. 93).

¹⁰⁴ Palmorani, Carugati, Bitti, Sarchielli, *Identità imperfette* (εκδ. Il Mulino, Μπολόνια, σ. 57).

στο ζήτημα αυτό. Αναμφίβολα το ζήτημα της εγκληματικότητας και της βίας είναι διαταξικό. Εντούτοις, τα παιδιά που προέρχονται από χαμηλά κοινωνικά στρώματα επισημαίνονται πιο εύκολα από τις δικαστικές αρχές, ενώ τα παιδιά που προέρχονται από υψηλότερα κοινωνικά στρώματα, όταν εμφανίσουν παραβατικότητα, παρακολουθούνται μάλλον από ιδιώτες παιδοψυχολόγους ή παιδοψυχιάτρους κ.λπ. και πολύ σπανιότερα παραπέμπονται σε κοινωνικές υπηρεσίες ή την αστυνομία. Γι' αυτό στα δείγματα των κοινωνικών υπηρεσιών ή των δικαστηρίων οι ανήλικοι παραβάτες εμφανίζονται ως προερχόμενοι κυρίως από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Όπως έχει λεχθεί: «Το πρόβλημα είναι διαταξικό, αυτό που αλλάζει είναι η θεατότητα, η επισήμανση και αντιμετώπιση».¹⁰⁵

Παράγοντας παραβατικότητας θεωρείται και ο *κοινωνικός αποκλεισμός*. Ως τέτοιος νοείται η περιθωριοποίηση ατόμων ή ομάδων και η παράλληλη ή συνεπακόλουθη στέρηση δικαιωμάτων, ευκαιριών και δυνατοτήτων για ουσιαστική και ισότιμη συμμετοχή τους στο κοινωνικό γίγνεσθαι.¹⁰⁶ Οι κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες, συνήθως, εξαιρούνται και από τον εργασιακό στίβο, γι' αυτό και η ανεργία είναι το μείζον κοινωνικό τους πρόβλημα.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί ένα από τα πλέον επονείδιστα σύγχρονα κοινωνικά φαινόμενα, διότι παράγει και αναπαράγει διακρίσεις και ανισότητες, οδηγεί στη ρήξη του κοινωνικού ιστού, στην κοινωνική αποδιάρθρωση, με αποτέλεσμα να δοκιμάζει την κοινωνική μας ευαισθησία και την εφαρμογή θεμελιωδών αρχών της δημοκρατίας.¹⁰⁷ Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο κοινωνικός από-

¹⁰⁵ Αρτινοπούλου Β., (Αναπλ. Καθηγήτρια Εγκληματολογίας, Τμήμα Ψυχολογίας Παντείου Πανεπιστημίου), *Ανήλικοι δράστες-Ανήλικα Θύματα*, www.idkaramanlis.gr.

¹⁰⁶ Πρόκειται για τους Ελληνοπόντιους, τους Αρμένιους, τους Ρομ, τους Αλβανούς, τους Βορειοηπειρώτες, τους μουσουλμάνους, τους χρήστες ναρκωτικών, τις μόνογονεϊκές οικογένειες, τις γυναίκες που εργάζονται ή εργάζονταν στη βιοτεχνία φασόν, άτομα με ειδικές ανάγκες και οικογένειες που εγκαταστάθηκαν σε δεδομένη περιοχή μετά την κατεδάφιση των κατοικιών τους, εξαιτίας κάποιας ανάπτυξης ή άλλης πολεοδομικής παρέμβασης, πρόσφυγες, μετανάστες, παιδιά των φαναριών, άστεγοι, ηλικιωμένοι, χαμηλοσυνταξιούχοι, χρόνια άνεργοι, νέοι-απόβλητοι (φυλακών, ιδρυμάτων), παλιννοστούντες, νεοπρόσφυγες, κ.ά.

¹⁰⁷ Στην αρχαία Ελλάδα στιγματίζαν σωματικά τους σκλάβους και τους εγκληματίες για να είναι αναγνωρίσιμοι και να περιθωριοποιούνται, σήμερα αρκεί ο φόβος και οι προκαταλήψεις, η ενοχή και τα στερεότυπα πίσω από το μάτι ενός κριτή ή μιας κοινωνίας η οποία είναι έτοιμη εύκολα να στιγματίσει και να αποκλείσει. Το στίγμα στη σημερινή εποχή και σε όλες του τις πτυχές οδηγεί άτομα και κοινωνικές

κλεισμός «αποτελεί στοιχείο μιας αρνητικής οικονομικής και κοινωνικής δυναμικής, η οποία εμπράκτως ανατρέπει δημοκρατικά ιδεώδη και αξίες οικουμενικής εμβέλειας, αφού ισοδυναμεί με έναν άνομο πολιτικό εξοστρακισμό».¹⁰⁸ Ο κοινωνικός αποκλεισμός οδηγεί στην αδυναμία άσκησης κοινωνικών δικαιωμάτων εκ μέρους των αποκλεισμένων, στη χαμηλή αυτοεκτίμηση που αισθάνονται οι αποκλεισμένοι, στην αναξιοπρεπή διαβίωση/επιβίωσή τους, λόγοι που εγκυμονούν, σε πολλές περιπτώσεις, μορφές παραβατικότητας. Για την εξάλειψη ή τον περιορισμό τού φαινομένου αυτού γίνονται σημαντικά βήματα από το Υπουργείο Παιδείας σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Ένωση¹⁰⁹.

6. Το Μεταναστευτικό ρεύμα

Μετά την υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης Ελλάδος-Ε.Ο.Κ., ο ρυθμός της μετανάστευσης επιταχύνθηκε, με κατεύθυνση αυτή τη φορά κυρίως προς την Ευρώπη. «[...] ο αριθμός των μεταναστών μέσα στη δεκαετία έφτασε τις 697.000 και απ' αυτούς 185.000 μετανάστευσαν τα πρώτα πέντε χρόνια και 494.000 την πενταετία 1962-1966. Το 1962 είναι η χρονιά της μεγάλης μετανα-

ομάδες σε κοινωνικό αποκλεισμό, *Στιγματισμός: Το μεγάλο εμπόδιο της επανένταξης* (ΚΕΝΤΡΟ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΗΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΝΑΡΚΩΤΙΚΩΝ Ν. ΞΑΝΘΗΣ, 24/09/2002), www.prolipsi-xanthi.gr

¹⁰⁸Καυταντζόγλου, Ι. Α. *Κοινωνικός αποκλεισμός: εκτός, εντός και υπό θεωρητικές, ιστορικές και πολιτικές καταβολές μιας διφορούμενης έννοιας.*

¹⁰⁹Μέτρο 1.1:Βελτίωση των συνθηκών ένταξης στο Εκπαιδευτικό Σύστημα Ατόμων ειδικών κατηγοριών. Για την προώθηση της ισότητας ευκαιριών πρόσβασης στην αγορά εργασίας των μαθητών ειδικών κατηγοριών και των ενήλικων και την καταπολέμηση του κοινωνικού τους αποκλεισμού. το Μέτρο περιλαμβάνει τις ακόλουθες Ενέργειες, οι οποίες αναλύονται στη συνέχεια σε κατηγορίες Πράξεων:

- 1.1.1: Ένταξη των παιδιών με πολιτισμικές και γλωσσικές ιδιαιτερότητες στο εκπαιδευτικό σύστημα.
- 1.1.2: Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας-Εκπαίδευση Ενηλίκων.
- 1.1.3: Έγκαιρη και Συστηματική Ανίχνευση, Αξιολόγηση και Υποστήριξη των Μαθητών με Μαθησιακά Προβλήματα, Προβλήματα Λόγου και Ομιλίας, και Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες.
- 1.1.4: Εκπαίδευση Ατόμων με Αναπηρίες (βλ. <http://www.epeaek.gr>).

στευσης. Από το 1962 κατά μέσο όρο 100.000 το χρόνο μεταναστεύουν στην Αμερική (Β. και Ν.), τη Γερμανία και την Αυστραλία». ¹¹⁰ Εκείνη την εποχή, η εικόνα τής νεολαίας που συνδέθηκε με τη μετανάστευση, αλλά και τους κοινωνικούς αγώνες, αποδόθηκε από το σύγχρονο κινηματογράφο με τις ταινίες του Γιάννη Δαλιανίδη *Κατήφορος* (1961) και *Νόμος 4000* (1962) ¹¹¹ και με την ταινία της Μαρίας Πλυτά *ο Λουστράκος* (1962).

Η μετανάστευση, δηλαδή, η φυγή (μόνιμη ή προσωρινή) και η διέλευση πολιτισμικών, κοινωνικών, πολιτικών συνόρων δεν είναι απλώς ζήτημα *δίψας για ταξίδι* τιμής, εκδίκησης ή ψυχικής αναζήτησης, αλλά οικονομική, πολιτική και κοινωνική πράξη. Από τη φύση της η μετανάστευση είναι ένα σύνθετο φαινόμενο και, προκειμένου να αναζητηθούν τα αίτια και τα αποτελέσματά της, απαιτούνται πολλαπλές οπτικές γωνίες. ¹¹² Έρευνες έχουν δείξει ότι οι μετανάστες εμφανίζουν, κατά μέσο όρο, υψηλότερο ποσοστό εγκληματικότητας απ' ό,τι οι συμπατριώτες τους που παρέμειναν στην πατρίδα τους, λόγω των προβλημάτων προσαρμογής που συναντούν, όπως η οικονομική μειονεξία, η άγνοια των νόμων, η γλώσσα, κ.λπ. Παρουσιάζουν, όμως, διαφορετικού είδους εγκληματική συμπεριφορά ανάλογα με την εθνική ομάδα στην οποία ανήκουν. ¹¹³

Η αντίληψη ότι οι νεαροί μετανάστες είναι οι κύριοι φορείς παραβατικής και αντικοινωνικής συμπεριφοράς όχι μόνο δεν δικαιολογείται από τα στατιστικά στοιχεία αλλά, επιπλέον, δίνει έναν ψεύτικο και ταυτόχρονα κοινωνικά άδικο «εφησυχασμό» ότι το πρόβλημα είναι περιορισμένο σε συγκεκριμένους και γνωστούς εκ των προτέρων δράστες, απομακρύνοντας έτσι τη συζήτηση από τα πραγματικά αίτια και συνεπώς από τη δυνατότητα αποτελεσματικής αντιμετώπισης.

Η ηλικία των ανθρώπων που μεταναστεύουν παίζει μεγάλο ρόλο. Όσοι μετανάστευσαν ως παιδιά εμφανίζουν μεγαλύτερη παραβατικότητα. Ακόμη, για τη δεύτερη γενιά των μεταναστών, που γεννήθηκαν στη νέα

¹¹⁰ Τραγάκης, Γ. *Οικονομική ιστορία του ελληνισμού* (Εταιρεία Αρχαιολογικών Μελετών και Εκδόσεων, Αθήνα 2001, τ. Γ', σ. 1093-4). Βλ. επίσης, Τραγάκης, Γ. *Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας τη δεκαετία 1957-1966* (κεφ. Η, σ. 1092-1102).

¹¹¹ Βατούγιου, Στ. «Κοινωνική αμφισβήτηση και δυναμική της νεολαίας του '60 στη θεματολογία του ελληνικού κινηματογράφου,» στο Εκπαιδευτικά άρθρα, <http://alfavita.gr>.

¹¹² Green, N. L. *Οι δρόμοι της Μετανάστευσης. Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις* (Μετάφραση: Δημ. Παρσάνογλου, εκδ. Σαββάλα, Αθήνα 2001, τ. Γ', σ. 1093-4).

¹¹³ Κατσαδώρας, Κυρ. (Ψυχίατρος, Πρόεδρος της οργάνωσης «ΚΛΙΜΑΚΑ»), φορέας ανάπτυξης ανθρώπινου και κοινωνικού κεφαλαίου (βλ. σχετικά www.klimaka.org.gr).

πατρίδα, έχει λεχθεί ότι «η παραβατικότητα αυτών των παιδιών ξεπερνά την εγκληματικότητα των γονέων τους, όπως και εκείνη των συνομηλίκων τους αυτόχthonων».¹¹⁴ Η μετανάστευση αυξάνει την παραβατικότητα των αυτόχthonων ανηλίκων, διότι οδηγεί στην αστικοποίηση, στην αποδιοργάνωση, στην εγκατάλειψη παραδοσιακών κανόνων και, σε τελική ανάλυση, σε πολιτιστικές συγκρούσεις.¹¹⁵ Παραδείγματα έχουμε από κράτη που δημιουργήθηκαν μετά από μαζική μετανάστευση.¹¹⁶

7. Η εκβιομηχάνιση και η αστικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας

Το φαινόμενο που χαρακτηρίζει την Ελλάδα, όπως αναφέραμε προηγουμένως, κατά τη δεκαετία 1950-1960 είναι, εκτός από την εξωτερική μετανάστευση, και η εσωτερική μετανάστευση. Αναζητώντας εργασία ή κάποιο βαθμό ανωνυμίας στο ευρύτερο περιβάλλον της πρωτεύουσας ή άλλου αστικού κέντρου, μεγάλος αριθμός κατοίκων εγκαταλείπει την ελληνική ύπαιθρο. Οι συνέπειες αυτού του φαινομένου εστιάζονται, κυρίως, στη μείωση του ενεργού πληθυσμού στον αγροτικό τομέα με την παράλληλη διατάραξη της αγοράς στις άλλες πόλεις. Μια νέα ταξική διαστρωμάτωση διαμορφώνεται στην Αθήνα

¹¹⁴ Φίλιας Β., *Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος, κοινωνικοποίηση και απόκλιση, θεσμοποίηση και κοινωνική ολοκλήρωση, μετασχηματισμός και κοινωνική σύγκρουση*, (τ. Α', εκδ. «Νέα Σύνορα» Α. Λιβάνης και Σία Ε.Ε., Αθήνα 1980).

¹¹⁵ Φαρσεδάκης Ιάκ. «Η αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων. Σύγχρονες τάσεις», στον τόμο πρακτικών της ημερίδας με θέμα: «Το δίκαιο των ανηλίκων. Προοπτικές, νέες τάσεις» (βλ.τόμο πρακτικών ημερίδας, σ. 63-66, Σύνδεσμος επιμελητών ανηλίκων Ελλάδος, Εταιρία Προστασίας Ανηλίκων Τριπόλεως, Δικηγορικός Σύλλογος Τριπόλεως, 1994 Διεθνές έτος Οικογένειας, Τρίπολη, Απρίλιος 1994).

¹¹⁶ Η περίπτωση της δημιουργίας τού κράτους του Ισραήλ είναι χαρακτηριστική. Ενώ η συμμετοχή των ανηλίκων στη βίαιη εγκληματικότητα, πριν τη μετανάστευση, ήταν μικρή και διακρίνονταν, μάλλον, για εγκλήματα κατά της περιουσίας, τώρα παρατηρείται το αντίθετο. Μέσα σε 15 χρόνια η παραβατικότητα των ανηλίκων τριπλασιάστηκε. Υπήρχαν επίσης και διαφορές στο ποσοστό συμμετοχής στην εγκληματικότητα, ανάλογα με τη χώρα προέλευσης. Το ποσοστό από τις βορειοαφρικανικές χώρες ήταν 20,8%, από το μεσανατολικό κόσμο 13,4%, από τις δυτικές χώρες της Ευρώπης 6% κ.λπ. Επίσης, διαφορές παρατηρούνται και στη μορφή της παραβατικότητας: για παράδειγμα, όσοι προέρχονται από τις αραβικές χώρες διατηρούν στην πρώτη γραμμή τα εγκλήματα τιμής. Βλ. σχετικά Φαρσεδάκης, Ιάκ. όπ.π. σ. 99.

με τους νεοφερμένους να κατοικούν σε φτωχογειτονιές και στις παρυφές τής πόλης. Τα περιθώρια δράσης των νέων είναι εξαιρετικά μικρά, πολύ περισσότερο των γυναικών, οι οποίες βρίσκονται εκτός παραγωγής, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Παράλληλα αρχίζει η εκβιομηχάνιση της χώρας και τα φθηνά εργατικά χέρια δίνουν νέα ώθηση στη βιομηχανική παραγωγή.

Επίσης, τα νέα πρότυπα καταναλωτισμού και ψυχαγωγίας και η επιδίωξη εύκολου κέρδους υιοθετούνται από τους νέους ως δικαιώματα-αξίες που πρέπει να απολαύσουν χωρίς περιορισμούς (οι ακόμα νεότεροι, μάλιστα, μεγαλώνουν μέσα σε αυτό το νέο κλίμα ως φυσική κατάσταση), ενώ για τους μεγαλύτερους αποτελούν δείγματα «διαφθοράς».

Καθώς προχωρεί η εκβιομηχάνιση, την πρόσβαση στην εκπαίδευση διεκδικούν και τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα. Η διεκδίκηση αυτή θα οδηγήσει στο «άνοιγμα της εκπαίδευσης» και στην εισαγωγή αυτών των στρωμάτων στα πανεπιστήμια, πράγμα που, εξάλλου, υπαγορεύεται από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Αποτέλεσμα του γεγονότος τούτου υπήρξε και η εκ μέρους της νεολαίας αμφισβήτηση παγιωμένων κανόνων και ηθών, η οποία αναγνωρίζεται στο χώρο της εργασίας, της μόρφωσης, της ψυχαγωγίας, της χειραφέτησης της γυναίκας και αλλού, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα, ως ένα βαθμό, την κοινωνική καταξίωση της νεολαίας.

Πορίσματα ερευνών έδειξαν αύξηση της εγκληματικότητας, όταν η εκβιομηχάνιση και η αστικοποίηση βρίσκονταν στο απόγειό τους.¹¹⁷ Αντίθετα, στην Ιαπωνία και σε άλλες χώρες παρατηρήθηκε το αντίστροφο, τ.έ. η παραβατικότητα των ανηλίκων μειώθηκε κατά τη διάρκεια μιας απaráμιλλης βιομηχανικής ανάπτυξης και αστικής συγκέντρωσης. Από αυτό συνάγεται ότι *δεν είναι η ίδια η μετανάστευση και η αστικοποίηση που γεννούν την εγκληματική συμπεριφορά*. Σε όσες περιπτώσεις υπήρξε συσχετισμός με την παραβατικότητα, οφειλόταν στη διάσπαση των οικογενειακών δεσμών και τη μαζική μετανάστευση. Η αστικοποίηση και εκβιομηχάνιση έχουν ως αποτέλεσμα την κοινωνική μοναξιά, την ανασφάλεια, την απειλή ανεργίας και τη χαλάρωση των δεσμών τής οικογένειας, καταστάσεις που ωθούν στην παραβατικότητα.

¹¹⁷ Clinard και Abbott (1973) στο Φαρσεδάκης, Ιάκ. όπ.π. σ. 99.

Συμπέρασμα

Η νεότητα, ως ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία, στην σημερινή μεταβαλλόμενη πραγματικότητα θεωρείται επιρρεπής («επικίνδυνη») στη διάπραξη παραβατικών πράξεων, ασχέτως εάν η σημασία ή/και η απόχρωση αυτού του χαρακτηρισμού ποικίλλει και αλλάζει από κοινωνία σε κοινωνία. Και θεωρείται επιρρεπής είτε λόγω της ανωριμότητας και του συναισθήματος μειονεξίας που συχνά της διακρίνει, είτε εξ αιτίας του γεγονότος ότι τα παιδιά διαθέτουν μικρότερη δύναμη αντίστασης και περισσότερο ανεπτυγμένη τάση μίμησης. Στη σημερινή κοινωνία του ευδαιμονισμού και της κατανάλωσης, αυτοί που μαγνητίζονται περισσότερο είναι οι ηθικά εγκαταλελειμμένοι έφηβοι, διότι γι' αυτούς η φυγή από ένα μίζερο περιβάλλον συνιστά λύτρωση και διέξοδο από την αφάνεια.¹¹⁸ Από την άλλη πλευρά, όμως, «η κατά-σταση του ευδαιμονισμού και της αυταρέσκειας τους καθιστά ικα-νούς να είναι επιρρεπείς στα ναρκωτικά».¹¹⁹

Το συμπέρασμα όλων των προσεγγίσεων παραμένει ένα: «ο νέος, είτε ως θύμα είτε ως "επαναστάτης χωρίς αιτία", παραμένει "επικίνδυνος", ακριβώς επειδή είναι νέος. Η νεανική ηλικία είναι στοιχείο μιας "προπα-ραβατικής συμπεριφοράς", είναι το "σημείο" που σχηματίζεται το προφίλ του αντικοινωνικού και του εν δυνάμει ατόμου».¹²⁰

Εκτός από τους αιτιολογικούς παράγοντες παραβατικότητας που αναπτύχθηκαν παραπάνω, υπάρχουν και πολλοί άλλοι, πολιτισμικοί, κοινωνικοί και οικονομικοί, που επηρεάζουν και αλληλεπιδρούν με την προσωπικότητα και την ιδιοσυγκρασία τού ανηλίκου. Ο παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας σημειώνει ότι η παιδική και εφηβική κατάθλιψη θα βρίσκεται στην ημερήσια διάταξη στις επόμενες δεκαετίες.¹²¹

¹¹⁸ Βουγιούκα, Ι. Κ., «Η επίδραση του κινηματογράφου επί των κοινωνικών εκδηλώσεων των ανηλίκων» (Ποινικά χρονικά 1962, σ. 578).

¹¹⁹ Ανδριανάκης, Ε. *Η επίδραση της ηλικίας στη εγκληματική παρεκτροπή* (Α' μέρος, εκδ. Κέντρου Εγκληματολογικών Ερευνών, Σ.Α., Αθήνα 1982, σ. 51).

¹²⁰ Γεωργούλας, Στρ. όπ.π. σ. 81.

¹²¹ «Αντίθετα από ό,τι πιστεύει ο κόσμος, οι ψυχικές και συμπεριφορικές διαταραχές είναι κοινές κατά την παιδική και εφηβική ηλικία. Δεν δίδεται αρκετή προσοχή σε αυτή την περιοχή της ψυχικής υγείας [...]. Επιπροσθέτως, πολλές διαταραχές που είναι συνηθέστερες μεταξύ ενηλίκων μπορεί να αρχίζουν κατά την παιδική ηλικία. Παράδειγμα είναι η κατάθλιψη, η οποία όλο και περισσότερο διαγιγνώσκεται στα παιδιά [...] Φαίνεται ότι το 10%-20% του συνόλου των παιδιών έχουν ένα ή πε-

γ) Θεωρίες που εξηγούν την παραβατική συμπεριφορά του ανηλίκου

Γενικά

Η παραβατικότητα ως φαινόμενο επιδέχεται πολλές πολυπαραγοντικές ερμηνείες, γι' αυτό και απαιτεί μια σύνθετη, ολοκληρωμένη και ορθολογικά σχεδιασμένη κοινωνική πολιτική πρόληψης και αντιμετώπισης. Ωστόσο, όπως σε κάθε ευαίσθητο κοινωνικό ζήτημα, θα πρέπει να υπάρχει η δυνατότητα κατάλληλης παρέμβασης, πάντοτε με κυρίαρχη προσέγγιση το σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα.

Εξ αιτίας αυτού του γεγονότος της πολυπαραγοντικής ερμηνείας της παραβατικής συμπεριφοράς, όσοι συμμετείχαν στις έρευνες προχωρούν στην ψυχοκοινωνολογική ανάλυση των αποτελεσμάτων της παραβατικότητας. Υπάρχουν διάφορες θεωρίες για την ερμηνεία της παραβατικής συμπεριφοράς, με κυριότερες αυτές που ταξινομούνται ως *βιολογικές* και *ψυχολογικές*.

1. Βιολογικές θεωρίες

Οι βιολογικές θεωρίες υποστηρίζουν ότι η παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων εξαρτάται από παράγοντες που έχουν σχέση με τον οργανισμό του ατόμου. Συγκεκριμένα, οι θεωρίες αυτές υποστηρίζουν ότι οι *διάφορες μειονεξίες, σωματικές ή/και πνευματικές (διανοητική καθυστέρηση, αναπηρίες, καθυστερημένη ομιλία, δυσλεξία, το τραύλισμα, εν γένει μαθησιακές δυσκολίες κ.ά.) των παραβατικών ανηλίκων δεν τους επιτρέπουν να έχουν την κανονικότητα του φυσιολογικού, ομαλού ανθρώπου και, κατά συνέπεια, στερούνται ικανότητας προσαρμογής σε διά-*

ρισσότερα ψυχικά και συμπεριφορικά προβλήματα». Η μελανή αυτή εικόνα που έρχεται από το εξωτερικό αντικατοπτρίζει και την ελληνική πραγματικότητα. Στοιχεία της Παιδοψυχιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών δείχνουν ότι τα ψυχικά προβλήματα προσβάλλουν το 14%-18% των παιδιών και των εφήβων, με την κατάθλιψη να εκδηλώνεται στο 2%-4% των παιδιών και στο 4%-8% των εφήβων, βλ. Special Education.gr, στο *Προσέγγιση στη δυσκολία, στο άτομο, στην αναπηρία, στην οικογένεια, επίσης, το άρθρο Κ.Παπαζήση στην εφημερίδα "Το Βήμα" (13-10-2002). Στην ίδια εφημερίδα το άρθρο «Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Ένας στους 10 ανήλικους στη χώρα μας παρουσιάζει ψυχικές διαταραχές», (24/01/2003).*

φορες δυσχερείς εξωτερικές συνθήκες που παρουσιάζονται στην ζωή τους, με αποτέλεσμα να υπερβαίνουν ή να διαρρηγνύουν τα επιτρεπτά πλαίσια της ομαλής κοινωνικής ζωής, τα οποία θέτουν οι νόμοι κάθε πολιτείας¹²².

Οι θεωρίες αυτές συνδέουν τη φυσική ιδιοσυγκρασία του ατόμου με τη συμπεριφορά του, δέχονται αλληλεπίδραση μεταξύ των περιβαλλοντικών παραγόντων, τ.έ. υποστηρίζουν την ύπαρξη σχέσης ορισμένων μορφών παραβατικής συμπεριφοράς με τις δυσλειτουργίες του εγκεφάλου, παράλληλα, όμως, αναγνωρίζουν και την επίδραση των κοινωνικο-οικονομικών και περιβαλλοντικών παραγόντων.¹²³

Οι αρχαίοι έλληνες είχαν τονίσει το ρόλο της κληρονομικότητας στο σύνολο της προσωπικότητας του ατόμου. Πολλές θεωρίες στηρίχθηκαν στους νόμους της κληρονομικότητας του αυστριακού μοναχού Mendel¹²⁴.

¹²² Στις Η.Π.Α. έχει καταδειχθεί ότι η αξιοποίηση των ατόμων αυτών από την επιχείρηση δεν συνιστά οπωσδήποτε παθητικό για αυτή. Με μια κατάλληλη προετοιμασία μπορούν να αναδειχθούν οι ικανότητες προσφοράς τους. Δεν υπάρχουν ακόμη αναλυτικές λεπτομέρειες, αναφορικά με τα πεδία, στα οποία οι άνθρωποι με νοητική υστέρηση βρίσκουν εργασία. Το παρελθόν μάς κληρονόμησε σωρεία αντιστάσεων που εμποδίζουν την ένταξη αυτών των ατόμων στην αγορά εργασίας. Αυτές οι αντιστάσεις συνδέονται με καχυποψίες των τρίτων, όσον αφορά τις δυνατότητες προσφοράς αυτών των ατόμων, ή αποκαλύπτουν τη μειωμένη αυτοπεποίθησή τους για συγκεκριμένες ικανότητες. Η σύγχρονη, όμως, παιδαγωγική μάς επιτρέπει και επιβάλλει να κάμψουμε τις εν λόγω αντιστάσεις και να αναγνωρίσουμε ότι τα δικαιώματα στην ελευθερία και την ισότητα δεν αποτελούν προνόμια μόνο των ισχυρών, αλλά αποκαλύπτουν την αξία τους, μόνον εφόσον διασφαλίζονται και στα λιγότερο ευνοημένα άτομα.

¹²³ Hawkins, Pastor, Bell & Morrison, στο Φαρσεδάκης, Ιάκ. όπ.π. σ. 101

¹²⁴ Χάϊδου, Α. *Θετικιστική εγκληματολογία* (Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1988, σ. 81). Gregor Mendel (1822-1884) βοτανικός και γενετιστής φυτών, ο πρώτος που έθεσε τις μαθηματικές βάσεις της γενετικής, από τον οποίο προήλθε και ο όρος *μεντελισμός* (*mendelism*). Διατύπωσε τα τρία απλά χαρακτηριστικά της κληρονομικότητας (ομοιομορφία, διαχωρισμό και επικράτηση), ασχολήθηκε, δηλαδή, με το φαινόμενο που ονομάζουμε κληρονομικότητα και τους νόμους που της δίνουν υπόσταση. Αργότερα, οι επιστήμονες εντόπισαν ένα από τα γονίδια που είχε μελετήσει (χωρίς πραγματικά να γνωρίζει περί τίνος επρόκειτο) ο αυστριακός μοναχός. Πρόκειται για το γονίδιο που καθορίζει το χρώμα των σπόρων του μπιζελιού και είναι μόλις το τρίτο που αποκαλύπτεται από τα επτά που μελετήθηκαν από τον Mendel. Στα έργα του, *Πειράματα στην Υβριδοποίηση των Φυτών*, δεν αναφέρεται πουθενά η λέξη γονίδιο, καθώς ο όρος αυτός δεν υπήρχε. Για να περιγράψει τα ευρήματά του, ο «πατέρας της γενετικής», θεώρησε ότι οι χαρακτήρες των μπιζελιών, που διασταύρωνε καθορίζονταν από συγκεκριμένες μονάδες που μεταφέρονταν από γενιά σε γενιά. Αργότερα ο Thomas Morgan κατέδειξε ότι τα γονίδια εντοπίζονται στα

Αργότερα οι εγκληματολογικές έρευνες αναπτύχθηκαν πάνω σε δύο παραμέτρους. Η πρώτη αφορά τη μεταβίβαση μιας *παραβατικής κληρονομιάς* από τους γονείς στα παιδιά. Η δεύτερη εστιάζει στη μελέτη των διδύμων, ώστε να ερευνηθεί ο κληρονομικός παράγοντας. Από αυτές τις έρευνες αποδείχθηκε ότι η επίδραση των κοινωνικών και ψυχολογικών παραγόντων είναι σημαντική, δεν είναι, όμως, ασήμαντος και ο ρόλος της κληρονομικότητας στην υιοθέτηση παραβατικής συμπεριφοράς.

Οι νεότερες εγκληματολογικές έρευνες έστρεψαν το ενδιαφέρον τους, πέρα από τα *φυσιогνωμικά χαρακτηριστικά*, και στη μελέτη ορισμένων *οργανικών δυσλειτουργιών*.¹²⁵ Με βάση τις σχετικές θεωρίες, ένα άτομο που εμφανίζει κάποια διαφορετικότητα οργανικής φύσης η οποία αγγίζει τα όρια της αρρώστιας, θεωρείται βιολογικά διαφορετικό. Όσον αφορά τις ανωμαλίες στο γενετικό υλικό, η εγκληματολογική έρευνα έστρεψε το ενδιαφέρον της στο λεγόμενο *φυλετικό ζεύγος χρωμοσωμάτων του άνδρα*, το οποίο παρουσιάζεται σε μεγάλο αριθμό εγκλείστων σε ιδρύματα αγωγής και σωφρονιστικά καταστήματα.¹²⁶ Με αυτό τον τρόπο προσδιορίζεται μια *ανώμαλη λειτουργία του εγκεφάλου*, η οποία έχει σχέση με την παραβατικότητα. Η μοναδικότητα, όμως, της μεταβλητής δεν αποδεικνύει και την παραβατικότητα των ατόμων.

Η *ψυχοπάθεια*, επίσης, αποτελεί κίνητρο παραβατικής συμπεριφοράς, όπως ισχυρίζεται η καθηγήτρια Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου. «Όσοι εμφανίζουν εμφανή ψυχοπαθητική συμπεριφορά, γεννιούνται με νευρικό σύστημα που είναι υποδρασιακό στα ερεθίσματα».¹²⁷ Αυτό ση-

χρωμοσώματα («*Καλά κρυμμένα τα γονίδια του Μέντελ*», Ιωάννα Σουφλερή, *Το ΒΗΜΑ*, 14/01/2007). Το έργο του Mendel οδήγησε στην ανακάλυψη της γονιδιακής κληρονομικότητας. Ο Mendel ανακάλυψε πως τα διάφορα χαρακτηριστικά των φυτών (ύψος, σχήμα και χρώμα καρπών κ.ά.) προσδιορίζονται από ορισμένους παράγοντες που βρίσκονται μέσα στα κύτταρα και μεταβιβάζονται στους απογόνους τους με ορισμένους νόμους. Σήμερα οι παράγοντες αυτοί είναι γνωστοί ως *γονίδια (genes)* και βρίσκονται στα χρωμοσώματα του πυρήνα των κυττάρων. Βλ. επίσης στο δικτυακό τόπο www-mendelweb.org.

¹²⁵ Αλεξιάδης, Σ. *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας* (εκδ. σσ. 61-62).

¹²⁶ Οι έρευνες των Jacobs, Moor και Ματσανιώτη στο Νοσομείο Παιδών «Αγία Σοφία» για τους ανήλικους παραβάτες, έδειξαν, στατιστικά, σημαντικό ποσοστό παραβατικών ανηλίκων που είχαν το σύνδρομο, βλ. Φαρσεδάκης, Ιάκ. όπ.π. σ. 42, 46επ.

¹²⁷ Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. *Παραδόσεις εγκληματολογίας, Α'* (εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή, 1979).

μáίνει ότι το παιδί δεν αναπτύσσει φυσιολογικές και ανάλογες απαντήσεις στον πόνο (φυσικό και κοινωνικό), με αποτέλεσμα να καθίσταται δύσκολο στη μεταχείριση. Έτσι, συνηθίζει να ανθίσταται όλο και περισσότερο στην τιμωρία, με συνέπεια να εκδηλώνει όλο και πιο εχθρική, απορριπτική και ασυνεπή συμπεριφορά.

Αυτό, με την σειρά του, έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της ροπής του παιδιού για παρέκκλιση. Δημιουργείται, δηλαδή, ένας φαύλος κύκλος που διαιωνίζεται. Αυτό το άτομο χαρακτηρίζεται από ορισμένους συγγραφείς ως *κοινωνικοπαθητική προσωπικότητα*, η οποία συνιστά μια κατάσταση ψυχικής ασθένειας που δημιουργείται από μια μεγάλη ποικιλία αντικανονικών συμπεριφορών κατά την παιδική ηλικία. Ισχυρίζονται ότι υπάρχουν διάφορα συμπτώματα, τα οποία ακολουθούν μια πορεία που μπορεί να προβλεφθεί εκ των προτέρων.¹²⁸

Το συγκεκριμένο στερεότυπο διατυπώνεται στις εγκληματολογικές θεωρίες, μέσα από το λομπροζιανό μύθο του *εκ γενετής εγκληματία*, ο οποίος επηρέασε νεώτερες θεωρήσεις παραβατικής συμπεριφοράς. Θεωρήσεις όπως εκείνη του Lombroso, διακρίνονται ήδη στην αρχαία Ελλάδα.¹²⁹ Ο Lombroso,¹³⁰ επηρεασμένος από την επιστήμη

¹²⁸ Φαρσεδάκη, Ιάκ. όπ.π. σ. 103.

¹²⁹ Αλκμαίων ο Κροτωνιάτης (6ος-5ος π.Χ.), μαθητής του Πυθαγόρα. Η περίοδος της μεγάλης ακμής του συμπίπτει με το τέλος του 6ου και τις αρχές του 5ου αι. π.Χ., στην περιοχή της Κάτω Ιταλίας. Υπήρξε μεγάλος γιατρός και φιλόσοφος και θεωρείται πατέρας της επιστημονικής ιατρικής, αφού πρώτος ασχολήθηκε με την πειραματική έρευνα και την χειρουργική στο ανθρώπινο σώμα. Μελέτησε την ανατομία του εγκεφάλου. Άσκησε μεγάλη επίδραση σε συγχρόνους του, αλλά και μεταγενέστερους φιλοσόφους, όπως στον Εμπεδοκλή, Πλάτωνα κ.ά. Αργότερα, τον ΙΖ' αι. ο Della Porta, προσπάθησε να εξηγήσει την ύπαρξη της σχέσης μεταξύ της φυσιογνωμίας ορισμένων εγκληματιών και της κεφαλής αγρίων θηρίων. Το φυσιογνωμικό ρεύμα δημιουργήθηκε επίσημα ως ιδιαίτερος κλάδος με τον J.G.Lavater «Φυσιογνωμικά αποσπάσματα», στο Φαρσεδάκη, Ιάκ., *Η εγκληματολογική σκέψη από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*, (τ. Α' εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1990, σ. 20,33) και Χαϊδου, Α. *Θετικιστική εγκληματολογία*, (εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1988), Πανούσης, Γ. *Φυσιογνωμική*, (εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1988, σ. 20,26 επ. 42 επ.), Φαρσεδάκη, Γ. *Στοιχεία εγκληματολογίας*, (εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996, σ. 1).

¹³⁰ Ο **Cesare Lombroso** (1835-1909) σπούδασε ιατρική στην Πάδουα και στην Παβία. Κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας ασχολήθηκε με ανθρωπολογικές μελέτες, όπως κρανιομετρήσεις στρατιωτών, εργασίες σε πτώματα εκτελεσθέντων, αρχειοθετήσεις εγκληματολογικών περιστατικών, κ.λπ. Το 1862 διορίστηκε καθηγητής Ψυχιατρικής και Ιατροδικαστικής στο Πανεπιστήμιο της Παβίας.

της ανθρωπολογίας και την θεωρία του Δαρβίνου, σκέφτηκε ότι ο εγκληματίας θα πρέπει να είναι ένα ανθρωπολογικό είδος που δεν είχε ομαλή βιολογική εξέλιξη, ένας άνθρωπος με μερικά χαρακτηριστικά κατώτερου βιολογικού είδους. Τα *στίγματα-σωματικά γνωρίσματα* που φέρει αυτός ο άνθρωπος¹³¹ προκαλούν το φόβο για την επικινδυνότητά του και προδιαγράφουν πλέον ως δεδομένο το παραβατικό μέλλον του. Με βάση αυτό το σκεπτικό, ο χαρακτήρας του ανθρώπου μπορεί να αναχθεί σε ιδιосυγκρασία και να ερμηνευθεί με την κληρονομικότητα. Η Φυσιολογία διαμορφώνει την πραγματικότητα, και ήρωες όπως η Νανά του Ζολά συμπεριφέρονται μηχανικά, αιτιοκρατικά, με απόλυτα προβλέψιμο τρόπο, υπακούοντας στα αταβιστικά κελεύσματα της νόησής τους μη μπορώντας να πράξουν διαφορετικά¹³². Στις αρχές του αιώνα, ο Ernst Kretschmer¹³³ περιέγραψε *τέσσερις τύπους σωματικής δομής*, τους οποίους συσχέτισε με ανάλογες ψυχικές

Επίσης, διετέλεσε διευθυντής στο Ψυχιατρείο του Πέζαρο από το 1871 και καθηγητής Ψυχιατρικής στο Πανεπιστήμιο του Τορίνου από το 1896. Έργα του: «Ο εγκληματίας άνθρωπος» (L'Uomo delinquente, 1876), «Το πολιτικό έγκλημα και οι επαναστάσεις» (Il Delitto politico e le rivoluzioni, 1890), «Παλίμνηστα της Φυλακής» (I Palinsesti del carcere, 1891), «Πραγματεία για την πρόληψη και θεραπεία της πελλάγρας» (Trattato profilattico e clinico della pellagra, 1892), «Η εγκληματίας γυναίκα» (La Donna delinquente, 1893), «Γραφολογία» (Grafologia 1895) κ.ά. Βλ. www.phorum.gr/archive, επίσης, www.theartofcrime.gr (Τεύχος 1ο, "The Art of Crime", του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματικών Ερευνών).

¹³¹ Τέτοια γνωρίσματα είναι η ασυμμετρία του κρανίου ή του προσώπου, το μεγάλο ινιακό τρήμα (στην βάση του κρανίου), μέτωπο πολύ μικρό και προς τα πίσω (βραχύ και οπισθομετωπία), μάτια βυθισμένα στις κόγχες και βλέμμα αγριωπό, σαρκώδη και προεξέχοντα χείλη (προχειλία), ανώμαλη οδοντοφυΐα, διαστροφές των γενετήσιων χαρακτηριστικών στα γεννητικά όργανα, προγναθισμός εξαιρετικού βαθμού, υπερβολικό άνοιγμα των χεριών, ατροφικά γένια, μογγολισμός, υπεράριθμα δόντια ή δάκτυλα κ.ά. Βλ. Γεωργούλας, Στρ. όπ.π.σ. 46 επ.

¹³² «Η Νανά» (1880) του **Emile Zola** (1840-1902). Στο έργο αυτό ο συγγραφέας αφηγείται την ιστορία μιας κόρης, της οποίας η οικογένεια καταγόταν από πέντε γενιές αλκοολικών. Το αίμα της ήταν δηλητηριασμένο από κληρονομική πάθηση προερχόμενη από το ποτό και τις στέρσεις. Η πάθηση αυτή εκδηλωνόταν με φοβερές νευρικές παρακρούσεις. Η νέα μεγάλωσε στους δρόμους και στις λαϊκές συνοικίες του Παρισιού, αλλά έφθασε μέχρι τους αριστοκρατικούς κύκλους. Έτσι η νέα μεταβλήθηκε σε μέσο διαφθοράς, καταρρακώσεως και εξολοθρεύσεως. Η "Νανά" προκαλεί αντιφατικά συναισθήματα, αποτροπιασμό και οίκτο και εμπειρεύει την γεύση του τραγικού!

¹³³ **Ernst Kretschmer** (1888-1964). Γερμανός ψυχίατρος, ψυχολόγος και παιδαγωγός. Οι μελέτες και τα έργα του συνιστούν πραγματική προσφορά στον κλάδο της ψυχολογίας.

διαθέσεις.¹³⁴ Έρευνες διεξήχθησαν και επιβεβαίωσαν τα ανωτέρω από τους Sheldon και Glueck¹³⁵.

Επίσης, έχουν διεξαχθεί έρευνες, όσον αφορά την στενή σχέση με-ταξύ σωματικής κατασκευής και επίδρασης φυσικών ασθενειών και μειονεξιών στην εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς εκ μέρους των ανηλίκων. Από αυτές τις έρευνες αναδείχθηκαν θετικοί συσχετισμοί, όσον αφορά τη συχνή εισαγωγή στο νοσοκομείο κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού, καθώς και τις επιλοκές κατά την κύηση ή τον τοκετό, τις κακώσεις στο κεφάλι και το πρόσωπο και τις εγκεφαλικές βλάβες.¹³⁶ Αντιδράσεις κατά των θεωριών αυτών υπήρξαν πολλές και δικαιολογημένες, και κινούνταν, κυρίως, γύρω από τον ισχυρισμό ότι δεν υπάρχει συνάφεια μεταξύ φυσικών χαρακτηριστικών και παραβατικής συμπεριφοράς.

2. Ψυχολογικές θεωρίες¹³⁷

Οι ψυχολογικές θεωρίες προσπαθούν να εξηγήσουν την παραβατική συμπεριφορά τού ατόμου και διατείνονται ότι η παραβατικότητα γεννιέται από δυσπροσαρμοστικές ή παθολογικές ψυχολογικές κατά-στάσεις που emπίπτουν στην έννοια της ψυχοπαθητικής προσωπικότη-τας. Οι ψυχοδυναμικές θεωρίες τού Freud¹³⁸ και οι αναπτυξιακές του

¹³⁴ Συγκεκριμένα: ο τύπος με *αθλητική δομή* εμφανίζει επιλεπτοειδή ψυχική διάθεση και, συνήθως, διαπράττει εγκλήματα που ενέχουν βία, ενώ ο τύπος με *ασθενική δομή* εμφανίζει σχιζοθυμική ψυχική διάθεση και, συνήθως, διαπράττει μικρές κλοπές και λαθρεμπόριο. Αφετέρου οι τύποι με *στρογγυλόσχημη διάπλαση* και με *διαπλαστική δομή*, όπου κυριαρχούν οι απάτες και τα εγκλήματα σεξουαλικής μορφής, αντίστοιχα.

¹³⁵ Μπακατσούλας, Μ. στο *Μνήμη II, Τομέας Ποινικών Επιστημών Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών* (εκδ. Σάκκουλα, σελ. 915 επ.).

¹³⁶ Φαρσεδάκης, Ιάκ. ό.π. σ. 41

¹³⁷ Για το ρόλο της ψυχικής υγείας, βλ. Αλεξιάδης, Σ. *Οι διανοητικώς καθυστερημένοι εγκληματίες (διδαστορική διατριβή)*, ΕΕΝΟΕΑΠΘ, 1971, Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. *Η μεταχείριση των ψυχικώς ανωμάλων εγκληματιών* (τόμος Α' σειρά «Ψυχικά ανωμαλία και έγκλημα», Αθήνα 1975), Κοκολάκης, Ε. *Αι ψυχικά νόσοι, ως αιτία εγκλημάτων* (Αθήνα/Θεσσαλονίκη 1980).

¹³⁸ **Sigmund Freud** (1856–1939). Αυστριακός ιατρός, φυσιολόγος, ψυχίατρος και θεμελιωτής της ψυχαναλυτικής σχολής. Θεωρείται «πατέρας της Ψυχανάλυσης». Υπήρξε βαθυστόχαστος αναλυτής τού 20^{ου} αιώνα. Μελέτησε και προσδιόρισε τις έννοιες του ασυνειδήτου, της απώθησης και της παιδικής σεξουαλι-κότητας. Οι θεωρίες του για το «ασυνείδητο», για την «αρχή της ηδονής» και για το «οιδιπόδαιο σύμπλεγμα» άλλαξαν τον κόσμο. Έργα του: «*Το άγχος*», «*Η τεχνική*

Erickson ερμηνεύουν την παραβατική συμπεριφορά ως προϊόν της απόκτησης ορισμένων χαρακτηριστικών παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς.

Αντίθετα, οι θεωρίες των Rogers και Laing τονίζουν τη συνεχή ψυχολογική προσαρμογή τού ατόμου ως απάντηση στους περιβαλλοντικούς καταναγκασμούς που δέχεται. Επίσης, η θεωρία του Bandura μας πληροφορεί το ότι οι ψυχοπαθολογικές καταστάσεις μπορεί να είναι αποτέλεσμα ακατάλληλης κοινωνικής εκμάθησης.¹³⁹ Όσον αφορά την επιθετικότητα, υποστηρίχθηκαν κατά καιρούς τα παρακάτω:

α) Ο Freud θεωρεί ότι *υπάρχει στον άνθρωπο το ένστικτο του θανάτου, ο φόβος τού θανάτου. Αν το άτομο δεν διοχετεύσει αυτό το ένστικτο έξω από τον εαυτό του, θα οδηγηθεί στο θάνατο*. Για τούτο οι άνθρωποι πρέπει να είναι επιθετικοί για να αποφύγουν την αυτοκαταστροφή. Η επιθετική αυτή συμπεριφορά μετριάζεται με τους δεσμούς αγάπης και στοργής που αναπτύσσει το άτομο με τους άλλους συνανθρώπους του στην κοινωνία που ζει και αναπτύσσεται.¹⁴⁰

β) Οι νεώτεροι ψυχαναλυτές δεν δέχονται την ύπαρξη αυτού του ενστίκτου θανάτου που αναφέρει ο Freud, και δέχονται ότι οι ρίζες της επιθετικότητας βρίσκονται στις εμπειρίες και τα βιώματα του παιδιού. Η εχθρική στάση αντανakλά διαταραχές της ανάπτυξης, που προέρχονται από τον υπερπροστατευτισμό, την απόρριψη των γονέων, την ταύτιση με τιμωρητικές γονικές αναπαραστάσεις, κ.λπ. Ακόμη, ως αντίδραση σε ορισμένες καταστάσεις που προσπαθεί να αντιμετωπίσει το άτομο.

της ερμηνείας των ονείρων», «Τρεις μελέτες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας», «Ο γάμος ως ψυχολογική σχέση», «Ψυχοπαθολογία της καθημερινής ζωής», «Η ερμηνεία των ονείρων», «Αυτοβιογραφία», «Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας, το μέλλον μιας ανταπάτης», «Ψυχολογία των μαζών και η ανάλυση του εγώ», «Ψυχανάλυση και λογοτεχνία», «Τρία ιστορικά ασθeneίας», «Εισαγωγή στην ψυχανάλυση», «Η τεχνική της ψυχανάλυσης», «Όνειρο και τηλεπάθεια», «Τοτέμ και ταμπού», «Μελέτες για την ψυχανάλυση», «Πρακτική ψυχανάλυση», «Ψυχολογία της ερωτικής ζωής», «Μαθήματα ψυχικής ανατομίας», «Τρεις πραγματείες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας». Οι επιστημονικές θεωρίες του Freud και οι τεχνικές θεραπείας που ανέπτυξε θεωρήθηκαν ιδιαίτερα καινοτόμες και αποτέλεσαν αντικείμενο έντονης αμφισβήτησης.

¹³⁹ «Στην θεραπεία μέσω των εικαστικών και στη δραματοθεραπεία γεννιούνται τα όνειρα, οι μάσκες και οι εικόνες που μας βοηθούν στα ταξίδια της ψυχής...», βλ. Sue Jennings-Ase Minde, *Νέοι δρόμοι στην ψυχοθεραπεία, Μάσκες της Ψυχής, Εικαστικά και θέατρο στη θεραπεία*, γ' έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, σελ. 23, Αθήνα 1996.

¹⁴⁰ Φαρσεδάκης, Ιάκ, όπ.π. σ. 106.

γ) Άλλοι ψυχαναλυτές, π.χ. ο Fromm, για να εξηγήσουν την επιθετικότητα αποδίδουν μεγαλύτερη σπουδαιότητα στην κοινωνικοποίηση και τους πολιτιστικούς παράγοντες, παρά στην ιδέα τού ενστίκτου.

δ) Κατ' άλλους, η επιθετικότητα είναι το αποτέλεσμα μιας αποστέρισης, που οδηγεί πάντοτε σε κάποια μορφή επιθετικότητας. Ο Bandura υποστηρίζει ότι η αποστέριση γεννά επιθετικότητα, μόνο στα άτομα που έμαθαν να απαντούν σε καταστάσεις με στάσεις και ενέργειες επιθετικές.

Η επιθετικότητα όμως μπορεί να εκδηλωθεί και όταν απουσιάζει η στέριση. Σε αυτή την περίπτωση εκδηλώνεται, όταν το άτομο δεν διαθέτει τις αναγκαίες για την πραγμάτωση της πράξης του φυσικές ικανότητες ή αν η συμπεριφορά του επισύρει κάποια τιμωρία.¹⁴¹ Ως εκ τούτου, η σύνδεση της επιθετικότητας με την αποστέριση αμφισβητείται, διότι δεν έχει αποδειχθεί αν όντως η αποστέριση συμβάλλει στην επιθετική συμπεριφορά.

Οι «θεωρίες της κοινωνικής εκμάθησης» δεν εξηγούν τη γένεση και εμφάνιση της επιθετικής συμπεριφοράς. Κατά τις θεωρίες αυτές η συμπεριφορά γεννιέται, διατηρείται και ενισχύεται από τις θετικές ή αρνητικές συνέπειες που έχει κάθε φορά. Η «θεωρία των επιδόσεων» του Patterson, βασιζόμενη σε μια κοινωνιολογική προσέγγιση, εξηγεί το πώς η γονική πειθαρχία επηρεάζει τη συμπεριφορά των ανηλίκων και τους οδηγεί στην παραβατικότητα. Οι γονείς των επιθετικών παιδιών είχαν την τάση να τιμωρούν περισσότερο από ό,τι οι γονείς των άλλων παιδιών. Οι γονείς των παραβατικών παιδιών παρέχουν αναποτελεσματικά πρότυπα εκμάθησης κοινωνικών ρόλων στα παιδιά τους, προκειμένου αυτά να αποφεύγουν αντικοινωνικές συμπεριφορές.

Έτσι, ορισμένες φορές περιμένουν από το παιδί να συμπεριφερθεί κατά ορισμένο τρόπο και άλλες φορές, παρότι συντρέχουν όμοιες περιστάσεις, περιμένουν αυτό να συμπεριφερθεί με άλλο τρόπο, με αποτέλεσμα να μπερδεύεται. Λέχεται ένα χαοτικό σύνολο μηνυμάτων που του δημιουργεί σύγχυση και «δεν του παρέχει συνεπή καθοδήγηση περί του πώς οι γονείς του περιμένουν να συμπεριφερθεί. Αυτό συνοδεύεται από αυταρχισμό εκ μέρους των γονέων και έλλειψη ευχάριστων οικογενειακών σχέσεων. Σε αντίδραση το παιδί απαντά με επιθετικότητα».¹⁴²

¹⁴¹ όπ.π. σ. 108.

¹⁴² Φαρσεδάκης, Ιάκ. όπ.π. σ. 109.

Αποτέλεσμα τούτων είναι το άτομο να χαρακτηρίζεται ως «επικίνδυνο». Ο Garofalo οριοθέτησε τον «επικίνδυνο» άνθρωπο ως ένα μη φυσιολογικό άτομο, που στερείται τα αισθήματα του οίκτου και της εντιμότητας, διαθέτει έντονη ανηθικότητα και είναι ψυχικά ανώμαλο¹⁴³. Με τον όρο ψύχωση ο Schneider¹⁴⁴ εννοεί διάφορα ψυχοβιολογικά νοσήματα, όπως τοξικώσεις, προχωρημένη παράλυση, ορισμένες λοιμώξεις, εγκεφαλικά τραύματα, αρτηριοσκλήρωση εγκεφαλικών αγγείων, ιδιοπαθή επιληψία, οξεία θόλωση συνείδησης, χρόνια αποδόμηση προσωπικότητας, κυκλοθυμία, σχιζοφρένεια.

Φυλακές Ανηλίκων Αυλώνας

¹⁴³ Για το θέμα της ψυχικής ασθένειας αξιόλογες είναι οι μελέτες της Φ. Τσαλίκου-γλου: *ο μύθος του επικίνδυνου ψυχασθενή. Οι λειτουργίες μιας κοινωνικής καταστολής* (εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1987), *Μυθολογίες βίας και καταστολής* (εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1989), *Σχιζοφρένεια και φόνος. Μια ψυχολογική εγκληματολογική έρευνα* (β' έκδοση Παπαζήση 1989) βλ. επίσης Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α: *Η μεταχείριση των ψυχικώς ανωμάλων εγκληματιών*, (τόμος Α', σειρά «Ψυχικά ανωμαλίες και έγκλημα», Αθήνα 1975), Κοκολάκης, Ε. *Αι ψυχικάί νόσοι ως αιτία εγκλημάτων* (Αθήνα/Θεσσαλονίκη 1980).

¹⁴³ Δημόπουλου, Χ. *Η προεγκληματική επικινδυνότητα και τα μέτρα για την αντιμετώπισή της* (εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1988, σ. 65).

¹⁴⁴ Δημόπουλου, Χ. ό.π. σ. 65).

Συμπέρασμα

Από τις διάφορες θεωρίες που αναπτύχθηκαν, οι ψυχαναλυτικές θεωρίες δεν διαφοροποιούνται από εκείνες του κοινωνικού ελέγχου και κοινωνικής μάθησης. Η θεωρία του Patterson συμβάλλει σημαντικά στη λύση του προβλήματος, λόγω του ότι δίδει βαρύτητα στις σχέσεις «στοργής» γονέων-παιδιών. Η ιδέα μιας συνολικής θεωρητικής εξήγησης της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων είναι ουτοπική, διότι οι παραβατικές δραστηριότητες είναι τόσο διαφορετικές μεταξύ τους και τόσο διαδεδομένες σε έκταση, ώστε κάτι τέτοιο είναι αδύνατο να συμβεί.

Τα πράγματα θα εξακολουθήσουν να είναι «περίπλοκα και πολύπλοκα, όσο δεν ξεκαθαρίζεται η έννοια της παραβατικής συμπεριφοράς και όσο δεν έχουμε μια ευρύτερη αποποινικοποίησή της»¹⁴⁵. Όλες, όμως, οι θεωρίες βοηθούν στο σχεδιασμό πολιτικών κοινωνικού ελέγχου της παραβατικότητας.

Οι θεωρίες ερμηνείας της παραβατικότητας που εντάσσονται στο ψυχιατρικό ρεύμα, προσπαθούν να συνδυάσουν δύο στοιχεία: την εκ γενετής ψυχική ανωμαλία και την όποια ψυχική ανωμαλία εμφανίζεται αργότερα, κατά την διάρκεια της ζωής του ατόμου, σε συνδυασμό με τους βιολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες.¹⁴⁶

Οι θεωρίες, λοιπόν, που θεωρούν την «ψυχική ανωμαλία» ως παράγοντα γένεσης εγκληματικής πράξης, θεωρούν βασικά στοιχεία που συνθέτουν το στερεότυπο του «προπαραβατικού», ως ψυχικά ασθενούς, τα εξής: ύπαρξη ενός διεστραμμένου τύπου, με αλλοιώσεις συναισθημάτων και σεξουαλικότητας, με ενδογενή ψύχωση, κυρίως, χιζοφρένεια ή επιληψία ή, ακόμη, και ψυχικές ανωμαλίες.¹⁴⁷ Όμως, ο Γεωργούλας επισημαίνει ότι «το να θεωρούμε τον "προπαραβατικό" ανήλικό άρρωστο, έστω και ψυχικά, μεταφέρουμε το πλαίσιο αντεγκληματικής πολιτικής από το τιμωρητικό μοντέλο σε ένα πλαίσιο αντεγκληματικής πολιτικής θεραπευτικής αντιμετώπισης. Το θεραπευτικό όμως μοντέλο δημιουργεί νέα προβλήματα στην οριοθέτηση μιας εγκληματικής κατάστασης».

¹⁴⁵ Φαρσεδάκης, Ιάκ., όπ.π. σ. 123

¹⁴⁶ Φαρσεδάκης, Ιάκ. όπ.π. σσ. 102-104.

¹⁴⁷ Γεωργούλας, Στρ. όπ.π., σ. 63επ.

Ο ανήλικος ορίζεται ως άρρωστος,¹⁴⁸ συνήθως, αυθαίρετα, και «ε-πιβεβαιώνει την επικινδυνότητά του μέσω των συναισθημάτων φόβου ή οίκτου τα οποία προκαλεί».¹⁴⁹ Σήμερα πλέον, ο μύθος της εγκληματικής προσωπικότητας, του «γεννημένου» εγκληματία με προδιαθέσεις γενετικά προκαθορισμένες έχει καταρριφθεί.

Είναι πια ευρέως αποδεκτό ότι η παραβατική συμπεριφορά σχετίζεται άμεσα με τους όρους ζωής του ατόμου και είναι προϊόν τού περιβάλλοντός του και «ατυχών» συγκυριών. Σε όλους, παραβάτες και μη, πολύ περισσότερο δε στους ανήλικους, θα έπρεπε να παρέχεται κάθε δυνατότητα και κάθε ευκαιρία για καλύτερευση της ζωής και των συνθηκών διαβίωσής τους, η επιλογή ενός καλύτερου αύριο από αυτό, το οποίο τους έχει προδιαγράψει το περιβάλλον.

Είμαι κουρασμένος να ουρλιάζω χωρίς φωνή, Τ. Ουγκαρέττι,¹⁵⁰ Το έλεος.

«Η αηδία προ παντός μεγάλωνε μέσα του και την ένιωθε όλο και περισσότερο από λεπτό σε λεπτό.», «Τα είχε ολότελα χαμένα», «Ο ιδρώτας έπεφτε στο πρόσωπό του σε χοντρές σταγόνες. Ο λαιμός του ήτανε μούσκεμα», «Μέσα στο κεφάλι του, σάλειναν σκιές και κομμάτια σκέψεων», «Μια τρομερή παγωνιά τον πλημμύρισε, αλλά το κρύο αυτό ήτανε και απ' τον πυρετό που τον έπιασε», «τον συγκλόνισε ένας απέραντος τρόμος», «Είναι δυνατόν ν' άρχισε κιόλας, είναι δυνατό να παρουσιάστηκε κιόλας η τιμωρία; Νάτη! Νάτη! Ναι, αυτή είναι η τιμωρία.». Ντοστογιέφσκι¹⁵¹.

¹⁴⁸ Δασκαλάκης, Η, *Η Εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης (παραδόσεις)*, σσ. 146 επ "Στίγμα και κοινωνική ταυτότητα του εγκληματία", εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1985.

¹⁴⁹ Γεωργούλας, Στρ. όπ.π. σ. 65.

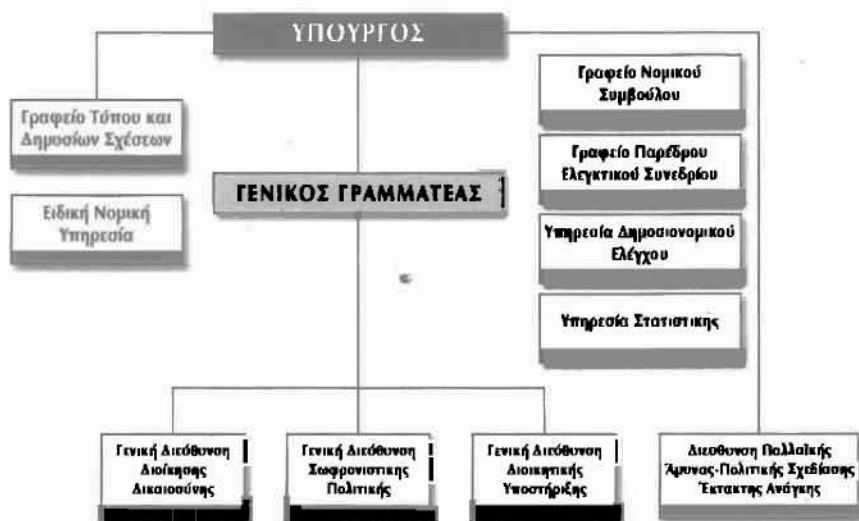
¹⁵⁰ **Τζιουζέππε Ουγκαρέττι** (1888-1970). Εξέχουσα μορφή του ιταλικού ποιητικού πανθέου, ανανέωσε, τόσο τον ιταλικό, όσο και γενικότερα τον ευρωπαϊκό λόγο και θεμελίωσε την νεότερη ιταλική ποίηση. Αναγορεύτηκε καθηγητής της σύγχρονης ιταλικής λογοτεχνίας στο πανεπιστήμιο της Ρώμης και ακαδημαϊκός. Από το βιβλίο του, *ΠΟΙΗΜΑΤΑ*, Εκδόσεις Ίκαρος, 2001).

¹⁵¹ **Φιοντόρ Μιχαήλοβιτς Ντοστογιέφσκι** (1821-1881): *Έγκλημα και τιμωρία*, σσ. 91-101). **ΕΡΓΑ ΤΟΥ:** *Ο Ηλίθιος, Οι Δαιμονισμένοι, Έγκλημα και Τιμωρία, Άδελφοί Καραμαζόφ, Ταπεινωμένοι και Καταφρονεμένοι, Ο εφηβος, Οι Φτωχοί, Ο Παικτης, Το Χωριό Στεπαντσίκωβο, Λευκές Νύχτες, Όνειρο ενός Γελοίου, Μια Γλυκιά Γυναί-*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο όρος «Δίκαιο Ανηλίκων» υπό στενή έννοια περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων ουσιαστικού και δικονομικού δικαίου, οι οποίοι αναφέρονται στον ανήλικο ως δράστη παραβατικής συμπεριφοράς¹⁵² και αποτελεί ιδιαίτερο κλάδο του δικαίου. Ο εξαιρετικός και ιδιάζων χαρακτήρας τού δικαίου τούτου συνίσταται στο ότι διέπεται από ορισμένες αρχές και χαρακτηριστικά από πρότυπα στοιχειωδών κανόνων για την απονομή δικαιοσύνης στους νέους (Ο.Η.Ε. 1985).¹⁵³ Μερικές από τις αρχές που διέπουν το δίκαιο των ανηλίκων είναι οι παρακάτω:

(Διάγραμμα του Υπουργείου Δικαιοσύνης, www.ministryofjustice.gr)

1. Αρχές και χαρακτηριστικά του ελληνικού Δικαίου Ανηλίκων

α. Το συμφέρον του ανηλίκου

κα, Το Υπόγειο, Ο Αιώνιος Σύζυγος, Αναμνήσεις απ' το σπίτι των Πεθαμένων, Νιέ-τοττοκα Νισβάνοβα.

¹⁵² Σπινέλλη, Κ.Δ., Τρωϊάνου, Α. *Δίκαιο των Ανηλίκων, ποινικές ρυθμίσεις και εγκληματολογικές προεκτάσεις* (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1989, σ. 26).

¹⁵³ Σπινέλλη, Κ.Δ., Τρωϊάνου, Α. *όπ.π.* σ. 32

Το καλώς εννοούμενο συμφέρον των ανηλίκων, σε συνάρτηση με το γενικότερο συμφέρον της κοινωνίας, αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του δικαίου των ανηλίκων. Η αρχή αυτή προϋποθέτει μια πολύπλευρη και εκτεταμένη κοινωνική πολιτική και μέριμνα για τον ανήλικο και την οικογένειά του. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, η Πολιτεία πρέπει να λαμβάνει μέτρα και να δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες που θα νοσηματοδοτούν τη ζωή του ανηλίκου κατά την δύσκολη περίοδο της εφηβείας, ο δε ανήλικος, δεν θα πρέπει να είναι εκτεθειμένος σε αποκλίνουσες μορφές συμπεριφοράς, τ.έ. να δημιουργεί συνθήκες που θα συντελούν στην ψυχοσωματική και πνευματική του ανένεξη.¹⁵⁴ Σύμφωνα με αυτή την έννοια, «το καλώς εννοούμενο συμφέρον» επιβάλλει λ.χ. την «επίπληξη» του ανηλίκου, που συνελήφθη να οδηγεί μοτοποδήλατο χωρίς άδεια, και όχι άλλο, αυστηρότερο μέτρο.

Σε άλλες περιπτώσεις, σύμφωνα με την αρχή αυτή, απαιτείται να κινητοποιηθεί η οικογενειακή ομάδα (ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας στους γονείς ή σε ανάδοχη οικογένεια) ή σε μια ομάδα εθελοντών ή στο σχολείο (ψυχολόγος ή κοινωνικός λειτουργός εκπαίδευσης) ή σε Κέντρο Νεότητας του πλησιέστερου Δήμου. Έτσι, το Δίκαιο Ανηλίκων είναι, κατά τη φύση και τη λειτουργία του, δίκαιο προστασίας των ανηλίκων, με το οποίο επιδιώκονται εποικοδομητικά, θετικά και κοινωνικά μέτρα, τα οποία θα εκτεθούν στο επόμενο κεφάλαιο¹⁵⁵.

Επακόλουθο και συμπλήρωμα αυτής της αρχής είναι η αρχή της αγωγής αντί της τιμωρίας των ανηλίκων και της αποφυγής μέτρων που περιορίζουν την ελευθερία τους.¹⁵⁶ Έτσι, επιλέγονται μέτρα υποκατάστατα του εγκλεισμού, όπως επίπληξη, επιμέλεια, εργασία για κοινωνωφελείς σκοπούς, αποζημίωση του θύματος, υποχρέωση συμμετοχής σε ομάδες εργασίας ή θεραπευτικές ομάδες κ.ά.¹⁵⁷ Στο ελληνι-

¹⁵⁴ Τρωϊάνου-Αουλά, Α. *Θρησκεία και εγκληματικότητα* (Αθήναι 1985).

¹⁵⁵ Σπινέλλη, Κ.Δ., Τρωϊάνου, Α. ό.π. σ. 33.

¹⁵⁶ Γαρδίκας, Κ.Γ. *Οι ανήλικοι εγκληματίαι* (Ποιν. Χρον. Α', 1951, σ. 215) και Παπαζαχαρίου, Ι. *Μελέται του «Δικαίου των ανηλίκων», ιδίως δε του «Ποινικού δικαίου των ανηλίκων»* (1959, σ. 161).

¹⁵⁷ Συγκεκριμένα η εφημερίδα *Θεσσαλονίκη* (Βασίλης Ιγνατιάδης) αναφέρει σχετικά: «Τέσσερις ανήλικοι που είχαν καταδικαστεί για μικροπαραβάσεις εκτίουν την ποινή τους προσφέροντας κοινωνική εργασία στην Διεύθυνση Πρασίνου και τον ζωολογικό κήπο Θεσσαλονίκης». Επίσης, από τις φυλακές ανηλίκων του Βόλου ένας 15χρονος, ο οποίος καταδικάστηκε για κλοπή, βρέθηκε να εκτίει το υπόλοιπο

κό δίκαιο το προβάδισμα έχουν τα μέτρα που δεν συνεπάγονται τοποθέτηση των ανηλίκων σε κλειστά καταστήματα, όπως επιβεβαιώνεται από τα άρθρα του ΠΚ και από την ελληνική εγκληματολογική Στατιστική¹⁵⁸.

β. Το δίκαιο των ανηλίκων ως δίκαιο πράξεων και προσωπικότητας

Εφ' όσον ειδικοί νόμοι καθορίζουν τη συμπεριφορά των ανηλίκων και, σε περίπτωση παράβασής τους, λαμβάνονται αναμορφωτικά μέτρα ή, σε άλλες περιπτώσεις, ορίζεται ποινή που εξαρτάται, κυρίως, από την προσωπικότητα του ανηλίκου, τότε το Δίκαιο Ανηλίκων είναι *δίκαιο δραστών και όχι πράξεων*.¹⁵⁹ Τούτο σημαίνει ότι το Δικαστήριο οφείλει να επιλέξει την κατάλληλη μορφή μεταχείρισης, η οποία πρέπει να είναι ανάλογη με τις ανάγκες του ανηλίκου και της κοινωνίας.

Συνέπεια αυτής της αρχής είναι η *αρχή της ιδιάζουσας και εξατομικευμένης μεταχείρισης των ανηλίκων*.¹⁶⁰ Ο νομοθέτης, δηλαδή, παρέχει στο δικαστή τη *διακριτική ευχέρεια* να επιβάλει στον ανήλικο την ποινή την οποία ο ίδιος κρίνει κάθε φορά ως συμφέρουσα για τον ανήλικο, χωρίς να τον δεσμεύει με συγκεκριμένη ποινή ή όριο ποινής για τη συγκεκριμένη αξιόποινη πράξη.

Ο δικαιολογητικός λόγος αυτής της αρχής βρίσκεται στις ιδέες που χάραξαν οι πρωτοπόροι του κινήματος για τη θέσπιση ειδικών

της ποινής του σκαλίζοντας κηπάκια και φυτεύοντας λουλούδια στη Θεσσαλονίκη. Άλλοι δύο ανήλικοι παραβάτες, που πιάστηκαν για μικροκλοπές, δεν γνώρισαν καθόλου τον εγκλεισμό, αλλά προσφέρουν κι αυτοί εθελοντική εργασία στο Δήμο Θεσσαλονίκης, ενώ ένας τέταρτος πηγαίνει κανονικά στο σχολείο και απασχολείται τα Σαββατοκύριακα σε γηροκομείο της πόλης.

Το πρωτοποριακό για την Ελλάδα μέτρο της κοινωνικής εργασίας, αντί του εγκλεισμού, εφαρμόζεται για πρώτη φορά στη Θεσσαλονίκη και εξελίσσεται μέχρι σήμερα με ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα, χάρη στην κοινωνική ευαισθησία του δικαστηρίου ανηλίκων και της Εισαγγελίας Ανηλίκων, αλλά και των υπηρεσιών του Δήμου Θεσσαλονίκης, που αγκάλιασαν και βοήθησαν από την αρχή αυτά τα παιδιά και βοηθούν το όλο εγχείρημα» («Θεσσαλονίκη», Απρίλιος 1999).

¹⁵⁸ Σπινέλλη, Κ.Δ. *Εγκληματολογία, σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις* (παν/κες σημειώσεις-παραδόσεις, Αθήνα/Κομοτηνή 1985, σ. 50-51).

¹⁵⁹ Γαρδίκας, Κ.Γ. *όπ.π.* σ. 212.

¹⁶⁰ Σπινέλλη, Κ.Δ., Τρωϊάνου, Α. *Δίκαιο των Ανηλίκων* (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1989, σ. 34).

δικαστηρίων για τους ανηλίκους. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, δεν μας ενδιαφέρει η παραβατική πράξη αυτή καθ' εαυτή που τέλεσε ο ανήλικος. Την πράξη αυτή θεωρούμε, απλώς, ως ένα «σύμπτωμα» του ανηλίκου, το οποίο διαπιστώνει το δικαστήριο κατόπιν ειδικής κοινωνικής έρευνας. «[...] Το σύμπτωμα υποδηλώνει τις ξεχωριστές ανάγκες που έχει ο συγκεκριμένος ανήλικος και αυτές καλείται το δικαστήριο να καλύψει με την εφαρμογή των λυσιτελέστερων μέτρων για την κάθε περίπτωση [...]».¹⁶¹

γ. Η αρχή του συγκερασμού «προτύπου πρόνοιας» και «προτύπου δικαιοσύνης»

Σύμφωνα με την αρχή αυτή συναντώνται και συνεργάζονται πολλές επιστήμες, όπως, το δίκαιο με την κοινωνική εργασία, το δίκαιο με την κοινωνιολογία και ψυχολογία, κ.ά. Έτσι, το δίκαιο των ανηλίκων αποκτά κοινωνικο-προνοιακό χαρακτήρα.

Σε προηγούμενες εποχές, σύμφωνα με το πρότυπο πρόνοιας, η μεταχείριση του ανηλίκου αποφαιζόταν χωρίς τις συνταγματικές εγγυήσεις των ποινικών δικαστηρίων. Αργότερα, αναγνωρίστηκε η ανάγκη να γίνεται ένας συγκερασμός τού «προτύπου πρόνοιας» και του «προτύπου δικαιοσύνης», η οποία και αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση ορθής απονομής τής δικαιοσύνης. Αυτό άρχισε να εφαρμόζεται μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οπότε άρχισαν και τα δικαστήρια να κατευθύνονται προς το «προνομοιακό πρότυπο», με κύριο άξονα την «παροχή ηθικής διαπαιδαγώγησης και προστασίας από την πολιτεία προς ανήλικους "εγκληματίες", χωρίς τιμωρητικό χαρακτήρα».¹⁶²

¹⁶¹ ΣπινέλληΚ.Δ., Τρωϊάνου, Α. όπ. π. σ. 36-37.

¹⁶² Κουράκης, Ν. *Εγκληματολογικοί ορίζοντες Α'*, θεωρία και πρακτική της ποινικής καταστολής (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1991, σελ. 55).

2. Αξιολόγηση της Πράξεως¹⁶³ του Ανηλίκου Παραβάτη από Ποινικής Απόψεως

α. Ποινικά αδιάφορα άτομα

Τα παιδιά έχουν ένα ιδιότυπο σύστημα αξιών, και η συναισθηματική και κοινωνική τους ωριμότητα, στην πλειοψηφία τους, επέρχεται μετά το 16^ο έτος της ηλικίας τους.¹⁶⁴ Από ποινικής απόψεως κατατάσσονται σε τρία επίπεδα ηλικιών: το πρώτο είναι εκείνο των ποινικώς αδιάφορων ατόμων, δηλαδή η ηλικία από 0 έως 8 ετών, οπότε τα παιδιά δεν υπόκεινται σε ποινικές διατάξεις και, αν ασκηθεί ποινική δίωξη εναντίον τους, θεωρείται ως μη γενομένη, διότι αυτή η ηλικία υπόκειται στις διατάξεις του ΑΚ, ιδιαίτερα στις διατάξεις του οικογενειακού δικαίου περί επιμέλειας ανήλικων τέκνων.

β. Αμάχητο τεκμήριο ποινικής ευθύνης

Το δεύτερο επίπεδο ηλικίας περιλαμβάνει «παιδιά» 8 έως 13 ετών, όπου καθιερώνεται το τεκμήριο της ποινικής ανευθυνότητας. Για αυτή την ηλικιακή κατηγορία προβλέπεται ειδική μεταχείριση,¹⁶⁵ κατά την οποία δεν επιβάλλεται τιμωρία στα παιδιά αυτά, αλλά μόνον θεραπευτικά ή αναμορφωτικά μέτρα.¹⁶⁶

γ. Μαχητό τεκμήριο ποινικής ευθύνης

Στην τρίτη ηλικιακή κατηγορία ανήκουν οι «έφηβοι», ηλικίας από 13 έως 18 ετών. Για αυτούς καθιερώνεται μαχητό τεκμήριο ποινικής ανευθυνότητας, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι επιβάλλονται μόνο θεραπευτικά ή αναμορφωτικά μέτρα, εκτός αν υπάρχει περίπτωση ε-

¹⁶³ Για τον χαρακτηρισμό της πράξεως (συμπεριφοράς του ανθρώπου ως έγκλημα, βλ. Ι. Δασκαλόπουλου, *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, τ. Α', Γενική εγκληματολογία, τχ. Ι' *Η φύσις του εγκλήματος*, σελ 15 και επ., Αθήναι 1975, ανατ. Αθήναι 1985.

¹⁶⁴ Σακελλαρίου, Γ. *Ψυχολογία του Εφήβου* (Αθήναι 1939, σ. 287επ.)· επίσης Μάνου, Α. *Ψυχολογία του εφήβου* (Αθήνα, 1985), Παρασκευόπουλος, Ι. *Εξελικτική ψυχολογία, η ψυχική ζωή από τη σύλληψη έως το θάνατο* (τόμος Δ' «εφηβική ηλικία», σ. 168 επ.).

¹⁶⁵ Μαγκάκης, Γ. Α. *Ποινικό δίκαιο* (Αθήνα 1982, σ. 75).

¹⁶⁶ Άρθρο 126 ΠΚ, όπως τροποποιήθηκε με το Ν. 3189/2003 (ΦΕΚ 243Α' της 21-10-2003).

πιβολής ποινικού σωφρονισμού.¹⁶⁷ Με το Ν. 3189/2003 καθιερώνεται, από την ηλικία των 13 έως 18 ετών, πλήρης ποινική ευθύνη (άρθρο 127 Π.Κ.), εφ' όσον το δικαστήριο «ερευνήσει τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέστηκε η πράξη και την όλη προσωπικότητα του ανηλίκου και κρίνει αναγκαίο τον ποινικό σωφρονισμό, τον καταδικάζει σε περιορισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων»¹⁶⁸.

δ. Πλήρης ποινική ευθύνη

Στην τέταρτη ηλικιακή κατηγορία ανήκουν οι έφηβοι από 18 έως 21 ετών, οι οποίοι θεωρείται ότι έχουν *πλήρη ποινική ευθύνη* και αποκαλούνται «μετέφηβοι». ¹⁶⁹ Σύμφωνα με το Άρθρο 130 ΠΚ, αν ανήλικος πλήρως ποινικώς υπεύθυνος τέλεσε αξιόποινη πράξη και δικάζεται για αυτή μετά τη συμπλήρωση του 18^{ου} έτους τής ηλικίας του, τότε το δικαστήριο μπορεί, αντί για περιορισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων, να επιβάλει την ποινή που προβλέπεται για την πράξη που τέλεσε ο ανήλικος, αλλά μειωμένη σύμφωνα με το Άρθρο 83 ΠΚ.

Η καθηγήτρια Σπινέλλη¹⁷⁰ αναφέρει ότι «[...] de lege ferenda θα ήταν σκόπιμο οι ανήλικοι, ηλικίας 7-13 ετών, ακόμη και όταν διαπράττουν αξιόποινες πράξεις, να γίνονται αντικείμενο προστασίας από κάποια κοινωνική υπηρεσία προνοιακής μορφής και να μην υπάγονται στην αρμοδιότητα του δικαστηρίου ανηλίκων», ¹⁷¹ πράγμα το οποίο πραγματοποιήθηκε με την νέα νομοθεσία. Έτσι, με το Ν. 3189/21-10-2003, (ΦΕΚ Α' 243) πραγματοποιήθηκαν σημαντικές τροποποιήσεις στο Δίκαιο Ανηλίκων. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι αυξάνεται το όριο ενηλικίωσης από τα 17 στα 18 έτη, ο περιορισμός

¹⁶⁷ Άρθρο 126 § 3 του Ν. 3189/2003.

¹⁶⁸ Άρθρο 127 ΠΚ (Ν. 3189/21-10-2003, ΦΕΚ 243 Α').

¹⁶⁹ Η διάκριση έχει καταργηθεί μετά την εισαγωγή του νόμου Ν. 3189/2003.

¹⁷⁰ Σπινέλλη, Κ.Δ. *Εγκληματολογία, σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, (παν/κες σημειώσεις παραδόσεις, Αθήνα/Κομοτηνή 1985, σ. 52).

¹⁷¹ Σπινέλλη, Κ.Δ., Τρωϊάνου, Α. όπ.π. σ. 43. Στις διάφορες πρώην σοσιαλιστικές χώρες κυριαρχεί και το λαϊκό στοιχείο, όπως στη Ρωσία, Ουγγαρία, Ρουμανία κ.λπ. Ο ανήλικος δηλαδή κρίνεται από λαϊκές επιτροπές για ορισμένα αδικήματα και παράνομες πράξεις, ενώ για άλλες παραπέμπεται στα Λαϊκά Δικαστήρια. Όποια και αν είναι βέβαια η μορφή των επιτροπών αυτών, αν υπάρχουν εχέγγυα προστασίας τού ανηλίκου, αποτελούν μια εναλλακτική πρόταση αντιμετώπισης του προβλήματος των ανηλίκων, Σπινέλλη, Κ.Δ., Τρωϊάνου, Α. όπ.π. σ. 44.

του ανηλίκου σε ειδικά καταστήματα κράτησης νέων χωρεί, πλέον, μόνο όσον αφορά ανηλίκους άνω των 13 ετών, και αυτό μόνο όταν κρίνεται αναγκαίός ο ποινικός σωφρονισμός του.

Επίσης, εμπλουτίζονται τα αναμορφωτικά και θεραπευτικά μέτρα, που τίθενται στη διακριτική ευχέρεια του δικαστηρίου, ώστε να επιλέγεται κάθε φορά το ηπιότερο, που θεωρείται αναγκαίο και ωφέλιμο για τον ανήλικο. Εισάγονται, ακόμη, ευνοϊκότερες ρυθμίσεις για την υπό όρο απόλυση των ανήλικων παραβατών και είναι, πλέον, υποχρεωτικός ο χωρισμός τής δίκης ανήλικων από αυτή των ενηλίκων, ακόμη και όταν ανήλικοι και ενήλικοι έχουν διαπράξει από κοινού αδικήματα.¹⁷²

Συμπέρασμα

Σίγουρα τα νέα μέτρα κινούνται προς τη σωστή κατεύθυνση και εναρμονίζονται με τα διεθνή θεσμικά κείμενα, όπως εκείνο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, των αρχών διακήρυξης του Ο.Η.Ε. κ.ά. Παρά ταύτα, όμως, δεν ρυθμίζονται σημαντικά θέματα, όπως το δικαίωμα του ανηλίκου να ασκεί έφεση κατά των αναμορφωτικών μέτρων, η μη αναγραφή των αναμορφωτικών μέτρων στο ποινικό μητρώο, η δυνατότητα διορισμού συνηγόρου από τον πρόεδρο του δικαστηρίου για κακουργηματικές πράξεις κ.τλ. Για να λειτουργήσουν τα νέα μέτρα, είναι ευνόητο, ότι θα απαιτηθούν υποδομές και οικονομική υποστήριξη, που ακόμη δεν έχει γίνει σαφές, αν και πως θα πραγματοποιηθούν.

*«χωρίς περίσκεψιν, χωρίς λύπην, χωρίς αιδώ
μεγάλα κ' υψηλά τριγύρω μου έκτισαν τείχη
Αλλά δεν άκουσα ποτέ κρότον κτιστών ή ήχον.*

Ανεπαισθήτως μ' έκλεισαν από τον κόσμον έξω» (Τα τείχη, Κ.

Καβάφης (1863-1933)

¹⁷²Ενδεικτικά αναφέρουμε συλλήψεις ανηλίκων το 2007 για τις παρακάτω παραβάσεις: Παράβαση ΚΟΚ: 2.664, Κυκλοφορία παραχαραγμένων χαρτονομισμάτων: 1, Ψευδής ανωμοτί κατά-θεση: 3, Ανθρωποκτονία με πρόθεση: 1, Απλή σωματική βλάβη: 4, Συμπλοκή: 7, Κλοπή: 77, Διακεκριμένες περιπτώσεις κλοπής: 5, Ληστεία: 10, Επαιτεία: 4, Παράβαση του νόμου περί αλλοδαπών: 476, Ναρκωτικά: 7, Εφ. Μακεδονία, www.makthes.gr, (18-5-2008).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ποινική και σωφρονιστική μεταχείριση των ανηλίκων

Εισαγωγή

Κύριο στοιχείο της εγκληματικής συμπεριφοράς θεωρείται «η έντονη προσβολή των κοινωνικών εκείνων κανόνων, οι οποίοι στηρίζονται σε αξίες αναγκαίες για την συντήρηση και προαγωγή των όρων της κοινωνικής συμβίωσης».¹⁷³ Οι ποινικές κυρώσεις κατά την άποψη αυτή αποτελούν μια φυσιολογική αντίδραση των μελών της κοινωνίας απέναντι σε εκείνον που θα προσβάλει τις κοινώς αποδεκτές αξίες της και τα συμφέροντά της. Οι αξίες αυτές και οι κανόνες θεωρείται ότι θεσπίζονται για τη διασφάλιση των συμφερόντων τού υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος.¹⁷⁴ Στις σύγχρονες κοινωνίες μπορεί να μην υπάρχει συναίνεση, όσον αφορά τις προστατευτέες κοινωνικές αξίες, «υπάρχει, όμως, πλουραλιστική συναίνεση με την έννοια της αμοιβαιότητας στη διαδικασία αποδοχής αυτών των αξιών».¹⁷⁵ Στο ελληνικό ποινικό δίκαιο ανηλίκων δύο κατηγορίες μορφών συμπεριφοράς στοιχειοθετούν αξιόποινες πράξεις ανηλίκων:

α) οι μορφές συμπεριφοράς που θεωρούνται εγκλήματα, δηλαδή οι αξιόποινες πράξεις και

β) οι μορφές συμπεριφοράς που είναι αξιόποινες, μόνον όταν τελούνται από ανηλίκους, δηλαδή οι ιδιαίτερες αξιόποινες πράξεις ή *αξιόποινες πράξεις «status»*.

Εκτός από τις δύο αυτές κατηγορίες, υπάρχουν και ορισμένες μορφές μη αξιόποινης συμπεριφοράς, οι οποίες συνιστούν τη λεγόμενη «ηθική παρεκτροπή» ή «ηθικό κίνδυνο». Στο Υπουργείο Δικαιοσύνης γίνεται λόγος για πρόληψη ή για περιπτώσεις ανηλίκων που βρί-

¹⁷³ Κουράκης Ν. *Εγκληματολογικοί ορίζοντες Α', θεωρία και πρακτική της ποινικής καταστολής* (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1991, σ. 17).

¹⁷⁴ Κουράκης Ν. «Οι σύγχρονες προοπτικές της εγκληματολογίας» (περ. «*Αρμενόπουλος*», τ. 39, 1985)· Θανοπούλου-Σιγάλα, Α. *Εγκληματολογία, μια επιστήμη για επανεξέταση* (στην «*Επιθεώρηση Κοινωνικών επιστημών*», τεύχ. 36-37, 1979, σσ. 300-316), και Δασκαλάκη, Η. *Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης*, (εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1985).

¹⁷⁵ Μιχαηλίδου-Νουάρου, Γ. *Ζωντανό και φυσικό δίκαιο* (εκδ. Αφοί Σάκκουλα, Αθήνα 1982, σ. 345επ.).

σκονται σε «ηθικό κίνδυνο».¹⁷⁶ Και στις δύο περιπτώσεις το κράτος θέτει ειδικά μέτρα και ιδρύματα για να προστατευθεί ο ανήλικος. Πολλές φορές, όμως, τα μέτρα αυτά εξελίχθηκαν «σε μέτρα πατερναλιστικής καταπίεσης και αυθαίρετης φαλκίδευσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών του ατόμου».¹⁷⁷

Συμπερασματικά, αντικείμενο του ελληνικού ποινικού δικαίου των ανηλίκων αποτελούν τρεις κατηγορίες πράξεων: α) οι κοινές αξιόποινες πράξεις β) οι ιδιαίτερες αξιόποινες πράξεις και γ) οι μη αξιόποινες πράξεις ή καταστάσεις που συνιστούν «ηθική παρεκτροπή».¹⁷⁸ Το κράτος παρεμβαίνει με μέτρα και ποινές για την αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων.

Η καταστολή και η τιμωρία της παραβατικότητας των ανηλίκων έχουν αδιαμφισβήτητα αρνητικές συνέπειες για τον ανήλικο. Ο ιδρυματικός χαρακτήρας και η αποτυχία των σωφρονιστικών καταστημάτων επιβεβαιώνει το γεγονός. Η οργάνωση του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα¹⁷⁹ βασίζεται στις γενικές αρχές που τίθενται από το Σύμφωνο, τις διεθνείς συμβάσεις, τους νόμους και τα προεδρικά διατάγματα, καθώς και τις κανονιστικές πράξεις και τον ισχύοντα Σωφρονιστικό Κώδικα. Η εποπτεία της οργάνωσης και λειτουργίας του σωφρονιστικού συστήματος ασκείται από τη Γενική Διεύθυνση Σωφρονιστικής Πολιτικής του Υπουργείου Δικαιοσύνης και τις υπαγόμενες σε αυτή Διευθύνσεις, όπως οι παρακάτω:

α) Πρόληψης Εγκληματικότητας και Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων, β) Σωφρονιστικής Αγωγής Ενηλίκων, γ) Λειτουργίας Ειδικών Θεραπευτικών Καταστημάτων, δ) Επιθεώρησης Σωφρονιστικών Καταστημάτων και Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων και ε) Εξωτερικής Φρούρησης Φυλακών και λοιπών Καταστημάτων.

1. Προληπτικά μέτρα

Η υγιής λειτουργία και εφαρμογή των κοινωνικών θεσμών εξαρτάται άμεσα από τη συγκρότηση συναφών με το θεσμό όρων παρέμι-

¹⁷⁶ Στην αιτιολογική έκθεση του Α.Ν. 2724/1940 χρησιμοποιούνται οι όροι «ηθικός κίνδυνος» ή «ηθική παρεκτροπή». Για περισσότερα βλ. Τρωϊάνου-Λουλά, Α. *Η υπηρεσία επιμελητών ανηλίκων εν Ελλάδι* (Αθήναι 1977, σ. 107επ. και ιδίως 108).

¹⁷⁷ Κουράκης, Ν. *Ανήλικοι παραβάτες* (Ποινική Δικαιοσύνη, ΝοΒ. 34, 1986, σ. 177).

¹⁷⁸ Σπινέλλη, Κ.Δ., Τρωϊάνου, Α. *Δίκαιο των Ανηλίκων*, (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1989, σ. 50).

¹⁷⁹ <http://www.ministryofjustice.gr>

βασης από την κοινωνία. Για το λόγο αυτό κρίνονται αναγκαίες ειδικές παιδαγωγικές παρεμβάσεις, οι οποίες θα απευθύνονται σε νεαρά άτομα με δυσκολίες κοινωνικής ένταξης, δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής, ή άτομα που έχουν ήδη αναπτύξει παραβατική συμπεριφορά.

Η αντιμετώπιση του «προπαραβατικού» ανηλίκου περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα μορφών, που εμπίπτουν στο πρότυπο πρόνοιας.¹⁸⁰ Κάτω από την επίδραση στοιχειωδών κανόνων του Ο.Η.Ε. και της διακήρυξης των δικαιωμάτων του παιδιού, δημιουργείται ένα νέο πλαίσιο, βάσει του οποίου σχεδιάζονται και υλοποιούνται νέες προτάσεις και κατευθύνσεις παρέμβασης.¹⁸¹ Οι νόμοι 2724/1940 και 2298/95, καθώς και άλλες διατάξεις που αποτελούν τη θεσμοθετημένη στάση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους ανήλικους.

Η αντιμετώπιση των «προπααραβατικών» ανηλίκων οι οποίοι, σύμφωνα με το Ν. 2724/1940, Άρθρο 1, «...δίδουσιν ενδείξεις ηθικού κινδύνου ή ηθικής παρεκτροπής» περιλάμβανε τον εγκλεισμό τους σε αναμορφωτήριο (ιδρύματα αγωγής), η οποία πραγματοποιείται με υπουργική απόφαση, «κατόπιν αιτήσεως γονέων, κηδεμόνων, φιλανθρωπικών σωματείων, Εταιρειών Προστασίας ανηλίκων, αστυνομικών αρχών ή εισαγγελέως (άρθρο 2). Αργότερα με το Β.Δ. της 30/6/1954 καθιερώνεται η δικαστική επιμέλεια του ανηλίκου από επιμελητή ανηλίκων. Το μέτρο αυτό έχει αντικαταστήσει το μέτρο του εγκλεισμού το οποίο, επειδή τίθεται σε ισχύ με διοικητική ενέργεια, (υπουργική απόφαση), έχει κριθεί ως αντισυνταγματικό.¹⁸²

Με το Ν. 2298/1995 επιχειρείται να συγκεκριμενοποιηθεί η αόριστη έννοια του «ηθικού κινδύνου» και να περιοριστεί στην ύπαρξη ενός εγκληματογόνου περιβάλλοντος. Συγκεκριμένα, το άρθρο 17 § 5 ορίζει ότι «στα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων εισάγονται ανήλικοι, οι οποίοι διαβιώνουν σε κοινωνικό περιβάλλον ατόμων, τα οποία τελούν καθ' έξη ή κατ' επάγγελμα αξιόποινες πράξεις». Επίσης, καταργήθηκε ο διοικητικός εγκλεισμός των ανηλίκων με απόφαση του υπουργού και έχει αντικατασταθεί από τον εγκλεισμό με απόφα-

¹⁸⁰ Όσον αφορά τα πρότυπα παρέμβασης-αντεγκληματικής πολιτικής βλ. Mireille, Delmas & Marty, *Πρότυπα και τάσεις Αντεγκληματικής πολιτικής* (μετάφραση: Χριστ. Ζαραφωνίτου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη).

¹⁸¹ Γεωργούλας, Στρ. όπ.π. σ. 170επ.

¹⁸² Χαΐδου, Α. *Το θεσμικό και θεωρητικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων* (εκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα 1989, σ. 63) και Αλεξιάδης Σ., *Εγκληματολογία* ό.π. σ. 231' επίσης Πιτσελά, Α. *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων* (εκδ. Σάκουλα, Αθήνα 1996, σ. 13 υποσημ. 36).

ση του δικαστή, στα πλαίσια των διοικητικών αρμοδιοτήτων του. Για να ισχύσει ο εγκλεισμός απαιτείται έγγραφη αίτηση των γονέων ή συναίνεσή τους. Όταν όμως το εγκληματογόνο κοινωνικό περιβάλλον είναι το οικογενειακό και οι γονείς αρνούνται να συνααινέσουν, τότε ενεργοποιούνται άλλες διατάξεις θεσμικής αντιμετώπισης του ανηλίκου. Κύριος στόχος είναι το συμφέρον τού παιδιού. Στην περίπτωση αυτή το δικαστήριο μπορεί να επιβάλει την αφαίρεση της επιμέλειας και από τους δύο γονείς, αν παραβαίνουν τα καθήκοντα επιμέλειας του παιδιού τους.

Ανάλογη παρέμβαση μπορεί να προκαλέσουν και άλλες αντικοινωνικές συμπεριφορές, όπως η δυσπροσαρμοστικότητα στο σχολείο και η χρήση αλκοόλ ή τοξικών ουσιών. Στην περίπτωση αυτή το δικαστήριο διορίζει κηδεμόνα ένα τρίτο πρόσωπο, το οποίο δέχεται να αναλάβει την άσκηση της γονικής μέριμνας.¹⁸³ Η ελληνική Πολιτεία, για την αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων που ολοένα αυξάνεται, υιοθέτησε τελικά τον εγκλεισμό των ανηλίκων προκειμένου να προστατεύσει το κοινωνικό σύνολο. Όμως, η κοινωνική ένταξη των ανηλίκων παραβατών, η προετοιμασία τους για τον «έξω κόσμο», πραγματοποιείται σε συνθήκες στέρησης ελευθερίας, σε ιδρυματικό περιβάλλον, με χρήση μέτρων περισσότερο κατασταλτικών, παρά «αναμορφωτικών». Μέσα σε ένα καθεστώς εγκλεισμού και κοινωνικής απομόνωσης, με παντελή ανυπαρξία ερεθισμάτων, οι ανήλικοι καλούνται να μάθουν να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις της ζωής, να αναπτύξουν τις καλύτερες πλευρές της προσωπικότητάς τους, να μορφωθούν και να επανενταχθούν στον κοινωνικό ιστό.

Η κοινωνική μοναξιά, η ανασφάλεια, η απειλή ανεργίας και η χαλάρωση των δεσμών της οικογένειας, που μεταβάλλεται με ιλιγγιώδεις ρυθμούς, είναι από τις βασικές αιτίες που οδηγούν το σύγχρονο άνθρωπο στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και, ιδιαίτερα τους νέους, στην παραβατικότητα.¹⁸⁴

¹⁸³ Δελιγιάννη, Ι. «Ζητήματα από την ανώμαλη λειτουργία της γονικής μέριμνας» (στο *Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, θέματα γονικής μέριμνας*, σσ. 53-66, 125-127, 1989).

¹⁸⁴ Τα παραπάνω επισήμανε στην εφημερίδα «Ελευθεροτυπία» (20-5-1999) ο καθηγητής Κωνσταντίνος Στεφανής, σχολιάζοντας τα ανησυχητικά αποτελέσματα των ερευνών του Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχικής Υγιεινής που έδειξαν υπερδιπλασιασμό της χρήσης παράνομων ουσιών και παραβατικότητας από μαθητές στη χώρα μας την τελευταία πενταετία, και ανέφερε ότι «Το φαινόμενο είναι πολύ-παραγοντικό και δύσκολο να αποφασιστηνιστεί. Γι' αυτό και οποιαδήποτε ερμηνεία δεν

Το υψηλότερο ποσοστό υποτροπών δεν μπορεί, παρά να μας προβληματίσει, όσον αφορά την αποτελεσματικότητα του σωφρονιστικού μας συστήματος και την επιτυχία της «αναμορφωτικής» διαδικασίας που λαμβάνει χώρα στα ιδρύματα αγωγής και τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων.¹⁸⁵

Ειδικότερα, η ύπαρξη ενός νέου θεσμικού καθεστώτος θα πρέπει να ανταποκρίνεται στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, γεγονός που συνεπάγεται μια διαφορετική φιλοσοφία του νομοθέτη και μια διαφοροποίηση στη δημιουργία δομών με παράλληλη συμμετοχή της κοινωνικής αντίληψης και στάσης.

Έτσι, με το Ν. 3064/2002 για την *«Καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, των εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, της πορνογραφίας κατά ανηλίκων και γενικότερα της οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής...»* θεσπίστηκε για πρώτη φορά ως αξιόποιο αδίκημα η *πορνογραφία κατά ανηλίκων*. Επίσης, για πρώτη φορά, καθιερώθηκε το αξιόποιο της *ασέλγειας* που διαπράττει ενήλικος με ανήλικο έναντι αμοιβής, ενώ η *εκπόνηση του Προεδρικού Διατάγματος για την προστασία και αρωγή των θυμάτων, το οποίο ειδικά για τους ανήλικους προβλέπει, πέραν της περίθαλψης και ψυχολογικής στήριξης τους, και την ένταξή τους σε προγράμματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης θα βελτιώσει ακόμη περισσότερο την κατάσταση.*

Η μέριμνα της πολιτείας για τους ανήλικους παραβάτες δεν (πρέπει να) εξαντλείται μόνο στην ποινική τους μεταχείριση. Με το Ν. 3189/2003 προβλέπεται ολοκληρωμένο πλαίσιο φροντίδας, πρόληψης και ποινικής αντιμετώπισης ατόμων από 8 έως 21 ετών.

είναι ακόμη ασφαλής, χωρίς περαιτέρω διερεύνηση. Τα παιδιά και οι νέοι καλούνται να επιβιώσουν σε μια κοινωνία που τείνει στην κατάργηση των διαπροσωπικών σχέσεων και διαψεύδει τις προσδοκίες για ευτυχία από πολύ νωρίς [...]. Η εξέλιξη σε όλους τους τομείς είναι τρομακτική και τα συστήματα αξιών αλλάζουν συνεχώς και με φοβερή ευκολία. Και μέσα σε αυτή τη δίνη, ο σύγχρονος άνθρωπος δεν προλαβαίνει πλέον να εξοικειωθεί με αυτούς τους τρελούς ρυθμούς, να αφομοιώσει και να ενσωματώσει τις συνεχόμενες μεταβολές. Ο καθηγητής μίλησε και για άλλα δύο χαρακτηριστικά φαινόμενα της εποχής μας: τα τεράστια χάσματα που παρουσιάζουν οι γενιές μεταξύ τους λόγω της ταχύτητας μεταβολής των κοινωνικών δεδομένων, καθώς και τη συνεχή μείωση των διαφορών ανάμεσα στα δύο φύλα.

¹⁸⁵ Γεωργούλα, Α. *Η εκπαίδευση των ανηλίκων στα ιδρύματα αγωγής και στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας μας*. (Αθήνα).

Ο ανωτέρω νόμος για τους ανήλικους παραβάτες έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό όσον αφορά τη δημιουργία μιας σύγχρονης και ολοκληρωμένης, ιδρυματικής, αλλά και εξωιδρυματικής υποδομής για τη μεταχείριση ανηλίκων με υπαρκτά ή εν δυνάμει προβλήματα της κοινωνικής συμπεριφοράς. Το έλλειμμα αυτό εκδηλώνεται είτε με την έλλειψη ιδρυμάτων, είτε με τη μη αποτελεσματική λειτουργία των υπαρχόντων (ιδρυμάτων). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να σπανίζουν οι δικαστικές αποφάσεις που αφορούν τοποθετήσεις ή και περιορισμούς στα ιδρύματα αυτά, ακόμη και για τις περιπτώσεις όπου ένα τέτοιο μέτρο επιβάλλεται για την προστασία του ίδιου του ανηλίκου ή του κοινωνικού συνόλου. Οι βασικότερες διατάξεις του εν λόγω νόμου αντιμετωπίζουν σφαιρικά όλες τις κατηγορίες ανηλίκων και νεαρών ενηλίκων, αρρένων και θηλέων, από τους ευρισκόμενους σε κίνδυνο να γίνουν δράστες ή θύματα έως τους ήδη εμπλεκόμενους σε σοβαρές αξιόποινες πράξεις.¹⁸⁶ Δημιουργείται, δηλαδή, ένα ενιαίο πλαίσιο μονάδων μέριμνας για τους νέους, στο οποίο περιλαμβάνονται τρεις νέες μορφές μονάδων.

Συγκεκριμένα δημιουργούνται:

α) οι Στέγες Φιλοξενίας, οι οποίες παρέχουν στέγη και διατροφή σε νέους, που είτε έχουν αποκοπεί από τις οικογένειές τους είτε βρίσκονται σε άμεσο και σοβαρό κίνδυνο να γίνουν δράστες αξιόποινης πρά-

¹⁸⁶ Ενδεικτικά σημειώνουμε κάποιες συζητήσεις στην Βουλή κατά την κατάθεση του εν λόγω νομοσχεδίου. Ο Βασ. Παπανικόλας, συγκεκριμένα, τόνισε τα εξής: Κύριε Πρόεδρε, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, παρά τις φιλότιμες πράγματι προσπάθειες των συναδέλφων απ' όλες τις πλευρές τής αντιπολίτευσης να κρατήσουν κάποιες αποστάσεις από τη σημερινή νομοθετική πρωτοβουλία της Κυβέρνησης, διάχυτη είναι η αίσθηση στην Αίθουσα αυτή της συναίνεσης, μιας συναίνεσης που εκ των πραγμάτων δεν μπορούσε να είναι αλλιώς. Και δεν μπορούσε να είναι αλλιώς, γιατί το νομοσχέδιο πραγματεύεται και ρυθμίζει τους κανόνες με τους οποίους η οργανωμένη πολιτεία αντιμετωπίζει την παραβατικότητα ενός ευαίσθητου κομματιού της, αυτού των ανήλικων πολιτών της.

Ο αρμόδιος υπουργός εξήγησε και υποστήριξε ότι με το συζητούμενο σχέδιο νόμου τού Υπουργείου Δικαιοσύνης αναμορφώνεται η νομοθεσία περί ανηλίκων και εναρμονίζεται το δικαϊκό σύστημα με όσα διεθνώς ισχύουν σήμερα, τ.έ. τόσο με τη Σύμβαση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όσο και με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση των Δικαιωμάτων τού Παιδιού, καθώς και με πλήθος άλλων, αναλόγων κειμένων μη υποχρεωτικής ισχύος (*Πρακτικά Βουλής 28-9-2003*).

ξης. Τις στέγες φιλοξενίας ανηλίκων ιδρύουν οι Ε.Π.Α.(Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων), όταν έχουν εξασφαλίσει τους οικονομικούς πόρους, για παιδιά και εφήβους που βρίσκονται σε «ηθικό» κίνδυνο, αλλά δεν εμφανίζουν ψυχιατρική διαταραχή ή παραπτωματική συμπεριφορά. Στέγες φιλοξενίας διαθέτουν σήμερα οι Ε.Π.Α. Αθήνας (δυναμικότητας έως 20 αγόρια), Πειραιά και Ηρακλείου Κρήτης. Οι πόροι των ΕΠΑ προέρχονται από επιχορηγήσεις του Υπουργείου Δικαιοσύνης καθώς και από δωρεές και κληροδοτήματα.

β) οι Θεραπευτικές Μονάδες, οι οποίες είναι αρμόδιες για τη διάγνωση και πρόληψη ψυχικών διαταραχών, νοητικής υστέρησης, τοξικοεξάρτησης κ.λπ. και περιλαμβάνουν Μονάδες Παρατήρησης και Θεραπευτικές Μονάδες για την περίθαλψη, την αποκατάσταση της ψυχικής υγείας και την κοινωνική ένταξη των ανηλίκων. Λειτουργούν, δηλαδή, ως μονάδες θεραπείας.

γ) τα ειδικά τμήματα Απεξάρτησης Τοξικομανών, στα οποία εισάγονται εξαρτημένοι ανήλικοι εφ' όσον το επιθυμούν και οι ίδιοι.

δ) οι Μονάδες Αποκατάστασης Νέων, οι οποίες αντικαθιστούν τα ιδρύματα αγωγής ή τα πρώην αναμορφωτικά καταστήματα. Στις μονάδες αυτές οι νέοι θα εισάγονται μόνον εφ' όσον έχουν αποτύχει άλλα, ηπιότερα μέτρα που προβλέπονται στο άρθρο 122 του Ποινικού Κώδικα (επιμέλεια γονέων, αναδοχή, επιμέλεια υπηρεσίας κοινωνικών επιμελητών, παροχή κοινωφελούς εργασίας κ.λπ.) και θα τελούν υπό καθεστώς κλειστής διαβίωσης (έως 3 μήνες) ή ημι-ελεύθερης διαβίωσης με κυμαινόμενη διάρκεια.

Σήμερα, στο θεσμικό αυτό πλέγμα εντάσσονται λειτουργικά τα ήδη υφιστάμενα Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων Αυλώνα και Βόλου. Η ένταξη αυτή αφορά την αντιμετώπιση των ανηλίκων με την παράλληλη κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους, την προτίμηση για ηπιότερες κυρώσεις, δηλαδή την εφαρμογή της αρχής της επικουρικότητας. Με τις διατάξεις του νόμου προβλέπεται η δημιουργία ειδικών καταστημάτων για προσωρινά κρατούμενους νέους, ώστε να σταματήσει το φαινόμενο της προσωρινής κράτησης των ανηλίκων σε φυλακές ενηλίκων. Ακόμη προβλέπονται μια σειρά από δικαιώματα, όπως η δωρεάν νομική βοήθεια και ο διερμηνέας. Η εν λόγω υπηρεσία επιφορτίζεται με την ενημέρωση σχετικά με τα δικαιώματα ή τη λειτουργία της Μονάδας, καθώς και την υποβολή παραπόνων και αιτημάτων' επίσης, μεριμνά για τη συμμετοχή των νέων σε ορισμένες λειτουργίες των Μονάδων, για τη συχνή επικοινωνία τους με άτομα

εκτός Μονάδων, την ημιελεύθερη διαβίωσή τους κ.ά. Επιπλέον, θεσμοθετείται η διαδικασία κοινωνικής αποκατάστασης κατά τη διάρκεια παραμονής στις Μονάδες, αλλά και μετά την αποχώρηση από αυτές, μέσω ειδικών προγραμμάτων εκπαίδευσης, επαγγελματικής κατάρτισης και προώθησης στην αγορά εργασίας με παράλληλη εφαρμογή τού ήδη προωθούμενου Προεδρικού Διατάγματος (300/2003), που αναφέρεται στον φορέα «Επάνοδος».¹⁸⁷ Τη λειτουργία των μονάδων παρακολουθεί το Κεντρικό Συμβούλιο Μονάδων, που συγκροτείται στο Υπουργείο Δικαιοσύνης και εισηγείται, μεταξύ άλλων, πολιτική πρόληψης της παραβατικής συμπεριφοράς και αντιμετώπισης των νεαρών δραστών ή θυμάτων.

Σημαντική είναι και η διάταξη που παρέχει τη δυνατότητα σε εθελοντές, είτε από το κοινωνικό σύνολο, είτε από τους ίδιους τους εντασσόμενους νέους, να συνεισφέρουν στη λειτουργία αυτών των μονάδων. Από τα προβλεπόμενα από τον νόμο μέτρα καθίσταται φανερή η πολιτική βούληση σε σχέση με το ζήτημα του εκσυγχρονισμού της νομοθεσίας, ιδίως δε με την πρόληψη και την αντιμετώπιση της παραβατικότητας των νέων.

2. Κατασταλτικά μέτρα

α. Αναμορφωτικά μέτρα (122 ΠΚ)

Στην Ελλάδα τα ποσοστά παραβατικότητας των νέων παραμένουν ακόμη χαμηλά. Η αύξηση, όμως, των φαινομένων, εν συγκρίσει με το παρελθόν, θα πρέπει να μας ανησυχεί. Αν και στη χώρα μας δεν παρατηρείται το φαινόμενο της οργανωμένης εγκληματικότητας ανηλίκων («συμμορίες»), εκτός από μεμονωμένες περιπτώσεις, σημειώ-

¹⁸⁷ Με απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης συγκροτήθηκε το Ν.Π.Ι.Δ., μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, με την επωνυμία «ΕΠΑΝΟΔΟΣ» (Κέντρο Επανένταξης Αποφυλακισμένων), το οποίο σκοπό έχει την επαγγελματική κατάρτιση και στήριξη των κρατουμένων, την αποκατάσταση και την εν γένει ομαλή κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων. Το Διοικητικό Συμβούλιο απαρτίζουν ως μέλη του διακεκριμένοι επιστήμονες, με ειδικευση και εμπειρία στον τομέα της κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων που αποφυλακίζονται, (www.ministryofjustice.gr. 06/03/2007).

νεται αύξηση στα αδικήματα που διαπράττονται από παιδιά κάτω των 18 ετών.¹⁸⁸

Το Υπουργείο Δικαιοσύνης, στα πλαίσια εναρμόνισής του με τους Κανόνες τού Πεκίνου περί Απονομής Δικαιοσύνης στους Νέους (Ο.Η.Ε. 1985) και με τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών που κυρώθηκε νομοθετικά από την Ελλάδα το 1992), αφού έλαβε υπόψη του τα παραπάνω δεδομένα και τις νέες τάσεις εξωδικαστηριακής και εξωιδρυματικής αντιμετώπισης της νεανικής παραβατικότητας που παρατηρούνται και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, προχώρησε στην αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας περί ανήλικων.

Σύμφωνα με το Ν. 3189/2003, ανήλικοι θεωρούνται, πλέον, αυτοί που, κατά το χρόνο τέλεσης της αξιόποινης πράξης, βρίσκονται μετα-ξύ του 8^{ου} και του 18^{ου} έτους της ηλικίας τους (συμπληρωμένου). Ο όρος «ανήλικος εγκληματίας» απαλείφεται, και για πρώτη φορά παρέχεται στον εισαγγελέα η δυνατότητα να απέχει από την άσκηση ποινικής δίωξης σε βάρος ανηλίκου υπό ορισμένες προϋποθέσεις, καθώς και η δυνατότητα να επιβάλλει στον ανήλικο ένα ή περισσότερα αναμορφωτικά μέτρα.

Σημαντικές καινοτομίες επήλθαν στο Άρθρο 122 ΠΚ στο οποίο προστέθηκαν οκτώ (8) ακόμη αναμορφωτικά μέτρα στα τέσσερα (4) ήδη υπάρχοντα. Αυτά τα αναμορφωτικά μέτρα έχουν τοποθετηθεί, κατά σειρά κλιμακούμενης βαρύτητας, όπως προκύπτει από τη βούληση του νομοθέτη. Σύμφωνα με το Άρθρο 122 ΠΚ ως αναμορφωτικά μέτρα νοούνται τα εξής:

α) η επίπληξη του ανηλίκου· β) η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στους γονείς ή στους επιτρόπους του· γ) η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου σε ανάδοχη οικογένεια (η ανάδοχη οικογένεια ορίζεται από το Δικαστήριο Ανηλίκων με τη συνδρομή

¹⁸⁸ Σύμφωνα με στοιχεία τού Υπουργείου Δημόσιας Τάξης (www.ydt.gr), μέσα στο 2006 σημειώθηκαν 16 δολοφονίες από ανήλικους (ενώ το 2005 ο αριθμός ήταν μηδενικός), 21 βιασμοί (ενώ το 2005 ήταν 15) και 203 καταγραφές υποθέσεων με ναρκωτικά στις οποίες εμπλέκονται ανήλικοι. Συγκεκριμένα, τα αδικήματα βίας και ναρκωτικών κατέχουν την πρώτη θέση, ενώ δραματική αύξηση παρουσιάζουν οι ανθρωποκτονίες και οι ληστείες. Οι καταδίκες για υποθέσεις ανθρωποκτονιών ήταν σχεδόν δι-πλάσιες (επτά έναντι τεσσάρων) σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά, ενώ τα στοιχεία αποκαλύπτουν, επίσης, ότι ένας στους δέκα ανήλικους κατέληξε στο αρμόδιο δικαστήριο, επειδή είχε διαπράξει ληστεία.

τής Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων, η οποία και μεριμνά για την εξεύρεση της κατάλληλης οικογένειας)· δ) η ανάθεση της επιμέλειας ανήλικου σε προστατευτικές εταιρείες ή σε ιδρύματα ανηλίκων ή σε επιμελητές ανηλίκων (αξίζει να αναφερθεί ότι δεν θα πρέπει να γίνεται ταύτιση αυτών των ιδρυμάτων με τα καταστήματα αγωγής¹⁸⁹ που προβλέπονται στο τέλος του Άρθρου 122 ΠΚ· ε) η συνδιαλλαγή μεταξύ ανήλικου δράστη και θύματος για την έκφραση συγγνώμης και για την εν γένει εξώδικη αποκατάσταση των συνεπειών της πράξης (αυτό το μέτρο αποβλέπει στην απευθείας επαφή του ανήλικου με το θύμα για την ενδυνάμωση των ευθυνών τού ανήλικου απέναντι στην κοινωνία, γι' αυτό και έχει ιδιαίτερη «παιδευτική σημασία»)·¹⁹⁰ στ) η κατ' άλλον τρόπο άρση ή μείωση των συνεπειών της πράξης από τον ανήλικο· ζ) η παροχή κοινωφελούς εργασίας από τον ανήλικο· η) η παρακολούθηση από τον ανήλικο κοινωνικών και ψυχολογικών προγραμμάτων σε κρατικούς, δημοτικούς ή ιδιωτικούς φορείς·¹⁹¹ θ) η φοίτηση του ανήλικου σε σχολές επαγγελματικής ή άλλης εκπαίδευσης ή κατάρτισης· ι) η παρακολούθηση από τον ανήλικο ειδικών προγραμμάτων κυκλοφοριακής αγωγής· ια) η ανάθεση της εντατικής επιμέλειας και επιτήρησης του ανήλικου σε προστατευτικές εταιρίες ή σε επιμελητές ανηλίκων· ιβ) η τοποθέτηση του ανήλικου σε κατάλληλο κρατικό, δημοτικό, κοινοτικό ή ιδιωτικό ίδρυμα αγωγής».

Τα νέα αναμορφωτικά μέτρα παρουσιάζουν κάποια προβλήματα θεσμικής κάλυψης και τρόπου εφαρμογής, όπως π.χ. ο θεσμός της ανάδοχης οικογένειας ο οποίος στηρίζεται στον εθελοντισμό, χωρίς

¹⁸⁹ Βλ. *Ανήλικοι και Παραβατικότητα*, (Πρακτικά τού 1^{ου} Φοιτητικού Συνεδρίου Εγκληματολογίας)· Παπαγεωργίου, Γ. *Η εξέλιξη του δικαίου ανηλίκων* (Τμήμα Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 2007).

¹⁹⁰ Φασουλά, Ε. *Η εγκληματική υποτροπή μετά από αποφάσεις κατά παρέκκλιση της διαδικασίας στο ποινικό δίκαιο ανηλίκων και στο γενικό ποινικό δίκαιο του Ν. 3189-/2003* (σ. 952).

¹⁹¹ Κοινωφελής εργασία παρέχεται σε δημόσιους ή δημοτικούς φορείς μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, σύμφωνα με την υπουργική απόφαση υπ' αριθ. 108842/3-12.1997. Τέτοιοι φορείς είναι π.χ. ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, κ.ά., καθώς και οι οργανισμοί των κατά τόπους Δήμων και Κοινοτήτων. Η τοποθέτηση πρέπει να γίνεται για το συμφέρον τού ανήλικου και να περιλαμβάνει την εκμάθηση κάποιας τέχνης ή άλλης επικερδούς εργασίας, χωρίς όμως να δημιουργούνται προβλήματα για τους άλλους εργαζομένους.

περαιτέρω θεσμική κάλυψη,¹⁹² κ.λπ. Μπορούν επίσης να επιβληθούν, ως πρόσθετο μέτρο, και υποχρεώσεις που αφορούν τον τρόπο ζωής του ανηλίκου ή τη διαπαιδαγώγησή του. Μπορούν, όμως, να επιβληθούν και δύο ή περισσότερα από αυτά. Τα μέτρα αυτά μπορεί το δικαστήριο να αντικαταστήσει με άλλα ή και με θεραπευτικά, κατόπιν σχετικής γνωμοδότησης.

β. Θεραπευτικά μέτρα (123 ΠΚ)

Σημειώνεται ότι στον τομέα των Ειδικών Θεραπευτικών Καταστημάτων η Ελλάδα πρωτοτύπησε με τη δημιουργία ανεξάρτητων κέντρων απεξάρτησης τοξικομανών κρατουμένων. Ειδικότερα: Με το Ν. 2721/99 (ΦΕΚ 112/3-6-99, τ. Α') ιδρύθηκε το Κέντρο Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων στον Ελεώνα Θηβών, ως ειδικό θεραπευτικό κατάστημα, σκοπός του οποίου είναι η θεραπευτική μεταχείριση τοξικομανών κρατουμένων για τη σωματική και ψυχική τους απεξάρτηση. Με τον ίδιο νόμο ιδρύθηκε και ένα δεύτερο κέντρο απεξάρτησης στο Δήμο Κασσάνδρας Χαλκιδικής. Το δεύτερο κατασκευάζεται στο χώρο της Αγροτικής Φυλακής Κασσάνδρας από την εταιρεία «ΘΕΜΙΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗ Α.Ε.» και οι κτιριακές του εγκαταστάσεις βρίσκονται στο στάδιο της αποπεράτωσης, έχει δε τη δυνατότητα φιλοξενίας 360 τοξικομανών κρατουμένων.

Το Άρθρο 123 ΠΚ, όπως αναθεωρήθηκε μετά το 2003, επιβάλλει *θεραπευτικά μέτρα* στους ανηλίκους, στις εξής περιπτώσεις, όταν αυτοί: α) πάσχουν από ψυχική ασθένεια· β) τελούν σε διατάραξη των πνευματικών τους λειτουργιών· γ) πάσχουν από οργανική νόσο ή κατάσταση που τους δημιουργεί σοβαρή δυσλειτουργία ή τους έχουν γίνει έξη η χρήση οινόπνευματων ποτών ή ναρκωτικών ουσιών και δεν μπορούν να την αποβάλουν με τις δικές τους δυνάμεις· δ) εμφανίζουν ανώμαλη καθυστέρηση στην πνευματική και την ηθική τους ανάπτυξη. Στην τελευταία περίπτωση, στην οποία η κατάσταση του ανηλίκου απαιτεί ιδιαίτερη μεταχείριση, το δικαστήριο διατάσσει την ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου στους γονείς, σε επιτρόπους, σε ανάδοχη οικογένεια από προστατευτικές εταιρίες, ή σε επιμελητές ανηλίκων.

¹⁹² Βλ. Ευστρατιάδης, Σ. *Οι νέες διατάξεις για την παραβατικότητα των ανηλίκων-Μια καινοτομία στο ποινικό σύστημα, πηγή νέων δυσχερειών* (στο Ποιν. Δίκ. 11/-2003, σ. 1179).

Επίσης, επιβάλλεται η παρακολούθηση συμβουλευτικού θεραπευτικού προγράμματος από τον ανήλικο και η παραπομπή του σε θεραπευτικό ή άλλο κατάλληλο κατάστημα. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί να επιβληθούν τα ανωτέρω μέτρα σωρευτικά ή σε συνδυασμό, ανάλογα με την περίπτωση του ανήλικου παραβάτη, ο οποίος χρήζει ιδιαίτερης προστασίας.

Τα θεραπευτικά αυτά μέτρα διατάσσονται ύστερα από προηγούμενη διάγνωση και γνωμοδότηση από εξειδικευμένη ομάδα ιατρών, ψυχολόγων και κοινωνικών λειτουργών, που υπάγονται στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, σε Ιατρικά Κέντρα Υγείας ή σε Κρατικά Νοσηλευτικά Ιδρύματα. Στην περίπτωση του χρήστη ναρκωτικών ουσιών, το δικαστήριο επιβάλλει θεραπευτικά μέτρα, μόνον, όμως, κατόπιν ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης και εργαστηριακής εξέτασης.¹⁹³ Το δικαστήριο μπορεί εντούτοις να άρει τα θεραπευτικά μέτρα κατόπιν γνωμοδότησης από εξειδικευμένη ομάδα ιατρών, ψυχολόγων κ.λπ. Ακόμη, μπορεί να τα παρατείνει, μέχρις ότου ο ανήλικος συμπληρώσει το 21^ο έτος της ηλικίας του, πάντοτε, όμως, κατόπιν γνωμοδότησης από την ειδική ομάδα του Υπουργείου Δικαιοσύνης.

γ. Σωφρονιστικά μέτρα (127 ΠΚ)

Έχει χαρακτηριστικά λεχθεί ότι το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης είναι ο πιο δραστήσιος παράγοντας συντήρησης της παραβατικότητας, και μάλιστα της νεανικής, εφ'όσον διατηρεί το *status quo* της κοινωνίας και καλλιεργεί τις κοινωνικές ανισότητες. Επίσης, ο κοινωνικός στιγματισμός που επιβάλλεται με τους μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου συμπληρώνει την πολιτισμική αποσύνθεση του ανήλικου παραβάτη. Για τους λόγους αυτούς, και επειδή ο ποινικός σωφρονισμός αποτελεί κατ' ουσία ποινή, υπάρχει διεθνώς η τάση η ποινή να χρησιμοποιείται ως έσχατο καταφύγιο του ποινικού δικαστή.¹⁹⁴

¹⁹³ Ν. 1729/1987 άρθρο 13 «περί ναρκωτικών ουσιών κ.τ.λ.».

¹⁹⁴ Η τάση αυτή έχει καταγραφεί στον Κανόνα 17.1 του Πεκίνου, σύμφωνα με τον οποίο «στέρηση της ελευθερίας δεν επιβάλλεται, εκτός εάν ο ανήλικος κηρύχθηκε ποινικά υπεύθυνος για σοβαρή πράξη βίας κατ' άλλου προσώπου ή για κατ' επανάληψη τέλεση άλλων σοβαρών εγκλημάτων, και αν δεν υπάρχει άλλη κατάλληλη απάντηση».

Σύμφωνα με το άρθρο 127 του ΠΚ, όπως αντικαταστάθηκε με το Ν. 3189/21-10-2003, «[...] το δικαστήριο ερευνώντας τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέστηκε η πράξη και την όλη προσωπικότητα του ανηλίκου, που έχει συμπληρώσει το δέκατο τρίτο έτος της ηλικίας του, κρίνει ότι είναι αναγκαίος ο ποινικός του σωφρονισμός [...]», μπορεί, δηλαδή να διατάξει τον περιορισμό τού ανηλίκου σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων, προκειμένου να τον συγκρατήσει από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων. Το μέτρο αυτό συνιστά μια ιδιαίζουσα ποινή αφού, κατά τον εγκλεισμό του, ο ανήλικος παραβάτης υφίσταται περιορισμό τής προσωπικής του ελευθερίας.¹⁹⁵ Η διάρκεια του περιορισμού στο ειδικό κατάστημα κράτησης νέων δεν μπορεί να υπερβαίνει τα είκοσι χρόνια, αλλά ούτε να είναι μικρότερη από πέντε χρόνια (Άρθρο 54 ΠΚ). Το κατώτατο όριο κράτησης είναι έξι μήνες και το ανώτερο δέκα έτη.

3. Δικαστήρια ανηλίκων

Τα δικαστήρια ανηλίκων είναι δικαστήρια που ασκούν ειδική ποινική δικαιοδοσία και διακρίνονται σε μονομελή, τριμελή α' βαθμού και τριμελή β' βαθμού.¹⁹⁶ Στα δικαστήρια αυτά η ποινή τής στέρησης της ελευθερίας είναι το έσχατο μέσο στο οποίο μπορεί να καταφύγει ο δικαστής ανηλίκων. Αντ' αυτού επιβάλλει μέτρα όπως η επίπληξη, η κοινωνοφελής εργασία, η αναμόρφωση, η θεραπεία κ.ά.

Τα δικαστήρια ανηλίκων αποτελούν βασικό θεσμό του δικαίου. Δεν γίνεται λόγος για ποινικό δικαστήριο, διότι κάτι τέτοιο δεν συνά-

¹⁹⁵ Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. «Στερητική της ελευθερίας ποινή και ανθρώπινα δικαιώματα» (στο «Αντεγκληματική πολιτική και δικαιώματα του ανθρώπου, σ. 95).

¹⁹⁶ Από τα στοιχεία που παραθέτει το Υπουργείο Δικαιοσύνης για τη χρονική περίοδο 1999-2002, ο αριθμός των ανηλίκων κρατουμένων παρουσιάζει την εξής εικόνα: Στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνας κρατούνται 283 ανήλικοι (118 Έλληνες και 165 αλλοδαποί), ηλικίας 15-21 ετών. Από τους νέους αυτούς οι 158 συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία επανένταξης. Στο σύνολο των καταδικασθέντων από το Δικαστήριο Ανηλίκων Αθήνας, η επιβολή ποινικού σωφρονισμού κυμάνθηκε από το 5,8% κατά το δικαστικό έτος 1997-1998 στο 16,5% κατά το δικαστικό έτος 2000-2001. Ο κατάλογος της παραβατικότητας τα τελευταία χρόνια περιλαμβάνει σωρεία αδικημάτων, όπως αρπαγή ανηλίκων από ανηλίκους, εξύβριση, οπλοφορία, αποδοχή προϊόντων εγκλήματος, αποπλάνηση ανηλίκων, ακόμη και βιασμούς, άσεμνες πράξεις και λαθρεμπορία. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1990-91 είχε σημειωθεί μόνον ένας βιασμός από ανήλικο, ενώ το δικαστικό έτος 1995-1996 σημειώθηκαν 10!

δει με το πνεύμα και τη λογική τού δικαίου ανηλίκων αφενός,¹⁹⁷ και αφετέρου διότι, κατά κανόνα, το δικαστήριο ανηλίκων επιβάλλει εκπαιδευτικά, θεραπευτικά, αναμορφωτικά μέτρα ή αναθέτει την επιμέλεια του ανηλίκου στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων ή σε ανάδοχη οικογένεια ή και στην οικογένειά του, και σπανίως μόνο αποφασίζει τον ποινικό σωφρονισμό.

Βασικό χαρακτηριστικό τού δικαστηρίου ανηλίκων αποτελεί ο *συγκερασμός τού κοινωνικοπρονοιακού και εν μέρει του δικαιοκού προτύπου* που ακολουθείται, τ.έ. από τη μια πλευρά το δικαστήριο κινείται προς μια προστατευτική διαδικασία υπέρ του ανηλίκου βάσει της αρχής της εξατομικευμένης μεταχείρισης, όπως η παράκαμψη της δημοσιότητας χάριν του συμφέροντος του ανηλίκου και, από την άλλη πλευρά, συμμορφώνεται με τους δικονομικούς κανόνες δικαίου που απορρέουν από τη συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, όπως το δικαίωμα του ανηλίκου να παραστεί με δικηγόρο, το τεκμήριο αθωότητας ή η επίκληση μαρτύρων υπεράσπισης.¹⁹⁸

α. Μονομελές Δικαστήριο Ανηλίκων

Τα Μονομελή Δικαστήρια συντίθενται από τον δικαστή ανηλίκων και τον εισαγγελέα. Παρίσταται δε και γραμματέας. Ως δικαστής ανηλίκων ορίζεται τακτικός δικαστής, που γνωρίζει μία τουλάχιστον ξένη γλώσσα και επιδεικνύει σχετικό ενδιαφέρον για τους ανηλίκους. Ο διορισμός του πραγματοποιείται για δύο χρόνια, τα οποία μπορεί να ανανεωθούν κατόπιν απόφασης του Υπουργού Δικαιοσύνης και απόφασης του Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου. Όμως, ο δικαστής ανηλίκων επιφορτίζεται και με άλλα καθήκοντα, μιας και δεν υπάρχει, κατά κανόνα, πραγματική εξειδίκευση του δικαστή ανηλίκων, τ.έ. ειδικός ποινικός δικαστής. Ο επαινετός ζήλος τους και οι φιλότιμες προσπάθειες που καταβάλλονται στην άσκηση των καθηκόντων τους, δεν αρκεί, ασφαλώς, για να καλύψει τη σημαντική αυτή έλλειψη.¹⁹⁹ Τα μονομελή δικαστήρια ανηλίκων ασχολούνται με το 99% των περιπτώσεων παραβατικότητας των ανηλίκων.²⁰⁰

¹⁹⁷ Βλ. ανωτέρω σσ.83-84

¹⁹⁸ Βλ. Εισηγητική έκθεση Ν. 3189/21.10.2003

¹⁹⁹ Φαρσεδάκης, Ιάκ. όπ.π. σ. 163

²⁰⁰ Τρωϊάνου-Λουλά, Α. εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1987.

Η καθ' ύλην αρμοδιότητά τους, σύμφωνα με το Άρθρο 113 ΚΠΔ εξαντλείται στην εκδίκαση όλων των πλημμελημάτων. Στην ουσία είναι αρμόδια για την επιβολή των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων στους ανηλίκους που δεν έχουν συμπληρώσει το δέκατο τρίτο έτος της ηλικίας τους.²⁰¹

β. Τριμελές Δικαστήριο Ανηλίκων α' βαθμού

Τα Τριμελή Δικαστήρια Ανηλίκων α' βαθμού συντίθενται από το δικαστή ανηλίκων και δύο πλημμελειοδίκες, που ορίζονται από τον Πρόεδρο Πρωτοδικών. Μετέχει και εδώ Εισαγγελέας και παρίσταται γραμματέας. Τα Τριμελή Δικαστήρια Ανηλίκων α' βαθμού είναι αρμόδια για την εκδίκαση πράξεων για τις οποίες προβλέπεται η δυνατότητα επιβολής ποινικού σωφρονισμού.

γ. Εφετείο Ανηλίκων (πρώην Τριμελή Δικαστήρια Ανηλίκων β' βαθμού)²⁰²

Σύμφωνα με το Ν. 3189/2003 καταργήθηκαν τα Τριμελή Δικαστήρια Ανηλίκων β' βαθμού και συστάθηκαν τα Εφετεία Ανηλίκων. Το δικαστήριο αυτό δικάζει τις εφέσεις κατά των αποφάσεων των Μονομελών και Τριμελών Δικαστηρίων που λειτουργούν ως Πλημμελειοδικεία.

Αξίζει να σημειώσουμε, πριν καταφύγουμε στα δικαστήρια και στα μοναχικά κελιά των νεαρών παραβατών, ο ρόλος της παιδείας και

²⁰¹ Άρθρο 113 ΚΠΔ, όπως αντικαταστάθηκε με τον νέο Ν. 3189/2003.

²⁰¹ Γεωργούλα, Α. ό.π.

²⁰¹ Φαρσεδάκης, Ιάκ. ό.π. σ. 163.

²⁰¹ Τρωιάνου-Λουλά, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1987.

2003, ΦΕΚ 243 Α'

²⁰² Το Τριμελές δικαστήριο ανηλίκων β' βαθμού συντίθεται από τον Εφέτη Δικαστή Ανηλίκων και δύο Εφέτες, οι οποίοι διορίζονται από τον Πρόεδρο Εφετών (Μετέχει και εδώ Εισαγγελέας και Γραμματέας). Και στις δύο περιπτώσεις κατάβάλλεται προσπάθεια ο δικαστής ανηλίκων να είναι αρχαιότερος των άλλων δύο δικαστών, ώστε να προεδρεύσει του πολυμελούς δικαστηρίου. Η παράσταση συνηγόρου των ανηλίκων δεν είναι υποχρεωτική. Τα τριμελή β' βαθμού είναι αρμόδια για εφέσεις μόνο στην περίπτωση ποινικού σωφρονισμού που ξεπερνά τον ένα χρόνο.

του δασκάλου είναι αναντικατάστατος από τον οποιοδήποτε σωφρονισμό του ανήλικου παιδιού.²⁰³

4. Σωφρονιστική μεταχείριση ανηλίκων

Εισαγωγή²⁰⁴

²⁰³ *Φύσεως μὲν γὰρ ἀρετὴν διαφθείρει ραθυμία, φανulότητα δ' ἐπανορθοὶ διδασχῇ...* (Μετάφρ: Γιατί τα χαρίσματα της φύσης τα σκοτώνει η ράθυμη εγκατάλειψη, ενώ το σφάλμα το ισιώνει η διδασχῇ...). **Πλούταρχος** (45-120 μ.Χ.). Έλληνας ιστορικός, βιογράφος και δοκιμιογράφος. Έζησε μια ιδιαίτερα δραστήρια κοινωνική και πολιτική ζωή, κατά τη διάρκεια της οποίας παρήγαγε ένα απίστευτο corpus κειμένων, που επιβίωσαν ως την εποχή μας. Στο σπουδαιότερο εξ αυτών, *Περὶ παίδων ἀγωγῆς*, αναφέρει ότι η διδασχῇ, η εκπαίδευση, η παιδεία διορθώνει το σφάλμα, την ανεπάρκεια που η φύση (η εκ γενετής δυσκολία) έχει προκαλέσει.

Με τη σκέψη αυτή του Πλούταρχου οι υπεύθυνοι εκπαιδευτικοί όλων των Βαθμίδων βάζουν το λιθαράκι τους για να ξεπεραστούν οι όποιες αδυναμίες και δυσκολίες των μαθητών τους. Ένας άξιος παιδαγωγός πρέπει να είναι μια μορφή ξεχωριστή, όπως μας λέει ο Πλούταρχος. Και θα πρέπει να αναγνωρίζεται ο αναντικατάστατος ρόλος του εκπαιδευτικού στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των μαθητών.

²⁰⁴ Οι **εναλλακτικές ποινές** που επιβάλλονται για τους ανηλίκους κάτω των 18 ετών, είναι **επτά (7) μέτρα**, αντί φυλακίσεως: **1) Κοινωνικής εργασίας, 2) Κοινωνική επανένταξη, 3) Αποζημίωση των θυμάτων, 4) Παρακολούθηση επαγγελματικών σχολών, 5) Εξώδικη διευθέτηση, 6) Έκφραση συγγνώμης, 7) Ανάθεση της επιμέλειας.** Ειδικότερα: Η Ανάθεση της ευθύνης για την **επιμέλεια του ανήλικου** που έχει εκδηλώσει παραβατική συμπεριφορά **σε ανάδοχη οικογένεια** περιλαμβάνει την επιτήρησή του, αλλά και την κοινωνική του επανένταξη. Η **διαμεσολάβηση ανάμεσα στον ανήλικο παραβάτη και στο θύμα** με πρωτοβουλία της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων, με στόχο, βεβαίως, να δοθούν οι αναγκαίες διευκρινίσεις και εξηγήσεις και να γίνει κατανοητή, κυρίως, από την πλευρά του παθόντος η αναγκαιότητα για άλλη μεταχείριση του δράστη, εκτός από τη συνέχιση της ποινής του. Π.χ. σε υποθέσεις κλοπών η διαμεσολάβηση θύματος και ανήλικου δράστη μπορεί να έχει αποτελέσματα. Η **έκφραση συγγνώμης**, πάλι με τη μέθοδο της διαμεσολάβησης, για αδικήματα που προσφέρονται για τέτοιου είδους αντιμετώπιση, καθώς και η πλήρης αποζημίωση προς το θύμα, μπορεί να τερματίσει τη δικαστική συνέχεια, αλλά και την παραβατικότητα του ανήλικου, σε περιπτώσεις κλοπών, φθορών ή αδικημάτων που σε κάθε περίπτωση στρέφονται κατά της περιουσίας. Η **εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών που προκλήθηκαν από την παραβατική συμπεριφορά του ανήλικου.** Η **παροχή κοινωνικοφελούς εργασίας στον παραβατικό ανήλικο**, αντί του εγκλεισμού του στα ειδικά καταστήματα κράτησής του. Το μέτρο αυτό, αποτελεί από χρόνια κατάκτηση και μάλιστα με μεγάλη επιτυχία σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, είναι σίγουρο ότι και εδώ σε εμάς θα αποδώσει. Βεβαίως, την κοινωνική εργασία ή τα άλλα μέτρα για τις εναλλακτικές ποινές θα τα αποφασίζει το δικαστήριο. Η **παρακολούθηση ειδικών ψυχολογικών και προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης** για αδικήματα, που

Αντίστοιχοι ελληνικοί όροι του σωφρονισμού είναι η *Εγκληματολογική παιδαγωγική* και *Σωφρονιστική*. Ο Κ. Γαρδίκας ορίζει ως *σωφρονιστική* «το τμήμα της εγκληματολογίας, το οποίο μελετά την πρόληψη των εγκλημάτων, μέσω της τιμωρίας και του σωφρονισμού των εγκληματιών».²⁰⁵ Ο όρος *σωφρονιστική* ή *σωφρονιστική αγωγή*, που επί χρόνια είχε επικρατήσει, ενέχει πιο πολύ το τιμωρητικό στοιχείο από ό,τι ο όρος *εγκληματολογική παιδαγωγική*, όρος που επικρατεί σήμερα και στον οποίο υπερισχύει το παιδαγωγικό στοιχείο. Όσον αφορά την αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων, η Β. Ιωαννίδη-Ψυχογιού σημειώνει ότι «[...] η αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας απαιτεί μια διεπιστημονική προσέγγιση. Από νομική άποψη προσεγγίζεται σαν κλάδος που μελετά το σύστημα των ποινικών κυρώσεων, δηλ. την ποινή, ως σωφρονιστικό μέσο, ενώ η παιδαγωγική άποψη διερευνά την αγωγή, την επαγγελματική εκπαίδευση, την διαπαιδαγώγηση, ως παιδευτικά μέσα κοινωνικής επανένταξης του ανήλικου παραβάτη»²⁰⁶

α. Αναμορφωτικά Καταστήματα (Ιδρύματα Αγωγής)

Ιστορικά:

Στην Ελλάδα η ειδική αντιμετώπιση των ανηλίκων παραβατών άρχισε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ωστόσο η νομοθετική ρύθμιση και εδραίωση του θεσμού των *ιδρυμάτων αγωγής ανηλίκων* έλαβε χώρα

με το Ν. 1724/1940 «*Περί οργάνωσης και λειτουργίας των αναμορφωτικών ιδρυμάτων*». Το 1976, με Προεδρικό Διάταγμα, η ονομασία «αναμορφωτικά ιδρύματα» αντικαταστάθηκε από την ονομασία «ιδρύματα

δεν ανήκουν σε εκείνα τα οποία θα χαρακτηρίζαμε σοβαρά, είναι μια λύση. Η **φοίτηση σε επαγγελματικές σχολές ή και άλλες για εκπαίδευση και κατάρτιση** ανηλίκων παραβατών αποτελεί σπουδαία λύση αποκατάστασης. (31 Αυγούστου 2003, το *ΒΗΜΑ της Κυριακής*)

²⁰⁵ Κ.Γ. Γαρδίκας, *Εγχειρίδιον εγκληματολογίας*, (Ανατύπωσης εκ της Β' εκδόσεως), εκδ. οίκος Αφοι Δ.Τζάκα, Αθήναι χ.χ. σ. 41.

²⁰⁶ Ιωαννίδη-Ψυχογιού, Β. *Ο θεσμός*, σ. 98.

αγωγής», με δικαιολογητικό την «κατάργηση ενός όρου που δύναται να δυσχεράνει την επανένταξη του ανηλίκου».²⁰⁷

Η οργάνωση και η ρύθμιση της λειτουργίας των αναμορφωτικών καταστημάτων πραγματοποιήθηκε υπό το πνεύμα της σύστασης σχολείων επιβλεπόμενης αγωγής. Σκοπός του νόμου ήταν τα αναμορφωτικά καταστήματα να γίνουν σχολεία «επιβλεπόμενης αγωγής, ηθικοψυχικής αναπλάσεως, γραμματικής και ε-παγγελματικής εκπαιδεύσεως».²⁰⁸

Από την ονομασία που δίδει ο νομοθέτης στα καταστήματα αγωγής διαφαίνεται η στάση του όσον αφορά την πρόθεση για αναμόρφωση, για προστασία και αγωγή τού ανηλίκου, που υπέπεσε σε αξιόποινη πράξη ή βρίσκεται σε «ηθικό κίνδυνο».²⁰⁹ Εξάλλου η μετονομασία των αναμορφωτικών ιδρυμάτων σε «ιδρύματα αγωγής» υποδηλώνει μια βαθύτερη αλλαγή κοινωνικής νοοτροπίας, μια μεταστροφή από το αναμορφωτικό πλαίσιο στο αγωγικό. *Η λέξη αγωγή σημασιολογικά υποδηλώνει παροχή βοήθειας και στήριξης από το κράτος με παιδευτικά μέσα και παιδευτικές διαδικασίες, ενέργειες και μεθόδους.*²¹⁰

Μέχρι το 1976 το παιδαγωγικό στοιχείο αναφερόταν στην *αναμόρφωση* του ανηλίκου, ενώ σήμερα δίδεται περισσότερη σημασία και έμφαση στο στοιχείο τής *αγωγής*. Ωστόσο ο όρος «ίδρυμα» «παραπέμπει σε οργανωμένο με κλειστές δομές περιβάλλον, σημασιολογικά και

²⁰⁷ Έρευνες έχουν αποδείξει ότι η ελλιπής λειτουργία των ιδρυμάτων Αγωγής, εξαιτίας της ακατάλληλης υλικοτεχνικής υποδομής, επηρεάζει άμεσα το σύστημα αγωγής των ανηλίκων.

Σε συνδυασμό με την έλλειψη προϋποθέσεων μεταϊδρυματικής αγωγής για την επαγγελματική αποκατάσταση και την κοινωνική ένταξη των εξερχόμενων ανηλίκων από το ίδρυμα, ευνοεί, σαφώς, την υποτροπή τους στην εγκληματικότητα, Βλ. σχετικά την έρευνα των Ν. Πανάγου, Μ. Ταβουλάρη, Σ. Τσόκλα, «Έρευνα για την κρατούσα κατάσταση και βελτίωση στα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων στο σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων Κορυδαλλού, *Αφιέρωμα στην μνήμη Ηλία Δασκαλάκη*, Αθήνα 1991, σ. 497-520.

²⁰⁸ Βεργόπουλου. Ι., «Αναμορφωτικά καταστήματα και αναμορφωτική μεταχείρισις», *Το παιδί*. Αρ. 42, έτος 8^{ον}, Μάρτιος-Απρίλιος 1937. σ. 5-28, Βασ. Ιωαννίδη-Ψυχογιού, *Ο θεσμός*, σ. 93 και επ.

²⁰⁹ Με τον Α.Ν. 2724/40 είχε προηγηθεί ο όρος «αναμορφωτικό κατάστημα» αντί του όρου «Αναμορφωτικό σχολείο» τον οποίον είχε επιβάλλει το Π.Δ. 2/12/1926, «η έννοια *αναμόρφωση της προσωπικότητας του ανηλίκου* παραπέμπει σε κοινωνικο-προνοιακές μεθόδους του κρατικού φορέα και σε αντεγκληματική πολιτική προνοιακής/θεραπευτικής αντίληψης», Βασ. Ιωαννίδη-Ψυχογιού, *Ο θεσμός*, σ. 95

²¹⁰ Β. Τσιλιμγκάκη, «Κοινωνική επανένταξη φυλακισμένων», Π.Ψ.Ε.-Λεξικό, τ. 5^{ος}, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990, σ. 2679-2680.

πρακτικά».²¹¹ Οι όροι *αναμορφωτικό κατάστημα*, *αναμορφωτικό σχολείο*, *αναμορφωτικό ίδρυμα* ανακυκλώνονται μέχρι το 1976.

Παρατηρούμε, λοιπόν, δύο άξονες ιδεολογικού παιδαγωγικού προσανατολισμού των ανηλίκων στα ιδρύματα: α) αναμόρφωση προσωπικότητας και β) άσκηση αγωγής.

Από το γεγονός αυτό διαφαίνεται μια αλλαγή στην κοινωνική αντίληψη και νομοθετική σκέψη και ευρύτατα στον επιστημονικό προσανατολισμό, σχετικά με την παραβατική συμπεριφορά του ανηλίκου ή του ανηλίκου που βρίσκεται σε «ηθικό κίνδυνο». Εκείνο που έχει σημασία είναι ότι, αν και ο όρος μεταβλήθηκε από «αναμορφωτικά καταστήματα» σε «ιδρύματα αγωγής», δεν μεταβλήθηκε και ο όρος του ΠΚ από «αναμορφωτικά μέτρα» σε κάποιον άλλο, πιο δόκιμο όρο, π.χ. «αγωγικά μέτρα».²¹²

Στο σκοπό των αναμορφωτικών καταστημάτων/ιδρυμάτων αναδεικνύεται η πρόθεση του νομοθέτη και αντανakλώνται θέσεις ιδεολογικές, κοινωνικές και πολιτικές της εκάστοτε περιόδου. Η όλη ιστορική πορεία του θεσμού αναδεικνύει μια προσπάθεια συνδυασμού του *σωφρονιστικού* με το *παιδαγωγικό* στοιχείο, όπου διαφαίνεται η σταδιακή μετάβαση από το σωφρονιστικό στο παιδαγωγικό στοιχείο. Συγκεκριμένα:

α) *το παιδαγωγικό στοιχείο*: αυτό προκύπτει από την ορολογία που χρησιμοποιεί ο νομοθέτης για να περιγράψει τα μέτρα παιδαγωγικού χαρακτήρα, τα οποία πρέπει να λαμβάνονται για την αντιμετώπιση των ανηλίκων παραβατών.

β) *το σωφρονιστικό στοιχείο*: αυτό υποδηλώνεται από τον εγκλεισμό του ανηλίκου σε ίδρυμα. «Το ιδρυματικό περιβάλλον είναι παρόν καθ' όλη την ιστορική εξέλιξη του θεσμού και λειτουργεί κατασταλτικά στην ψυχολογία του ανηλίκου, μειώνοντας τις πιθανότητες πρόληψης, παρά την όποια πρόθεση και πολιτική του νομοθέτη».²¹³ Τα ιδρύματα αγωγής εθεωρείτο ότι παρείχαν εφόδια επαναπροσαρμογής στο κοινωνικό σύνολο σε νεαρά άτομα.²¹⁴

Όσον αφορά το θεωρητικό νομικό πλαίσιο, σύμφωνα με τον Κώδικα Μεταχείρισης Κρατουμένων, για την *εκπαίδευση σχολική και*

²¹¹ *όπ.αν.* σ. 95.

²¹² Ιωαννίδη-Ψυχोगιού, Β. σ. 96, και Σ. Αλεξιάδης, *Σωφρονιστική*, σ. 83.

²¹³ Ιωαννίδη-Ψυχोगιού, Β. *Ο θεσμός...*, σ. 132.

²¹⁴ Πετρίστη, Λ. «Προστασίας παιδικής ηλικίας ιδρύματα», Μ.Π.Ε., 4^{ος} τόμος, 1968 σ. 646, εκδ. Ελληνικά Γράμματα-Herder, Αθήνα 1968.

επαγγελματική των ανηλίκων, ισχύουν τα εξής: Σύμφωνα με το Άρθρο 39 του Κώδικα Μεταχείρισης Κρατουμένων που τέθηκε σε ισχύ από 1.1.1990, σκοπός της αγωγής των κρατουμένων είναι η ομαλή επανένταξή τους στο κοινωνικό, επαγγελματικό και οικογενειακό περιβάλλον. Η αγωγή των κρατουμένων πραγματοποιείται από εξειδικευμένο προσωπικό, με σύγχρονες και κατάλληλες επιστημονικές μεθόδους και προγράμματα, σε ατομικό ή ομαδικό επίπεδο (άρθρ. 40.1 ΚώδΜεΚ.). Οι ανήλικοι κρατούμενοι διαβιώνουν χωριστά από τους ενήλικους κρατουμένους οποιασδήποτε κατηγορίας (ά.9, Κώδ ΜεΚ.).

Η λειτουργία των ιδρυμάτων υπάγεται στο Υπουργείο Δικαιοσύνης και μάλιστα στη διεύθυνση Πρόληψης Εγκληματικότητας και Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων.

Όσον αφορά τη σχολική παιδεία, η *πρωτοβάθμια εκπαίδευση* των νέων κρατουμένων είναι υποχρεωτική (άρθρο 48.1 ΚώδΜεΚ), ενώ σε όσους έχουν ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση παρέχεται η δυνατότητα να συνεχίσουν τη *δευτεροβάθμια εκπαίδευση* με εκπαιδευτικές άδειες (άρθρο 48.2 ΚώδΜεΚ), μπορούν δε, χωρίς περιορισμούς, να σπουδάζουν με αλληλογραφία (άρθρο 47.3 ΚώδΜεΚ). Η παιδεία των κρατουμένων αποσκοπεί στην απόκτηση ή τη συμπλήρωση της πρωτοβάθμιας ή επαγγελματικής εκπαίδευσης. Για το σκοπό αυτό στα διάφορα καταστήματα λειτουργεί μονοτάξιο δημοτικό σχολείο. Επίσης οργανώνονται, με τη συνεργασία αρμόδιων φορέων, προγράμματα επαγγελματικού προσανατολισμού και εκπαίδευσης.

Με απόφαση του Υπουργείου Παιδείας σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης, στα πλαίσια του θεσμού λειτουργεί το ειδικό σχολείο, υποχρεωτικά στο εσωτερικό τού ιδρύματος. Οι διδάσκοντες, πέραν των τυπικών τους προσόντων, οφείλουν να έχουν παρακολουθήσει ειδική εκπαίδευση όσον αφορά τα συγκεκριμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων παιδιών. Η ειδική αυτή εκπαίδευση υπό μορφή σεμιναρίων που διοργανώνει το Υπουργείο Παιδείας παρέχει «βασικές γνώσεις ψυχολογίας, κοινωνιολογίας, κοινωνικής πρόνοιας, σε θέματα σχετικά με τις παρεκκλίνουσες συμπεριφορές των ανηλίκων και τους τρόπους αντιμετώπισής τους». Η πραγματικότητα, όμως, απέχει πολύ από το νομοθετικό πλαίσιο. Ουσιαστικά ελάχιστοι εκπαιδευτές έχουν παρακολουθήσει την ειδική αυτή εκπαίδευση, ενώ συνήθως λειτουργούν μονάχα μία ή δύο τάξεις στα πλαίσια του σχολείου αυτού.

Οι παρεχόμενοι *τίτλοι σπουδών* είναι ισότιμοι με τους τίτλους των αντίστοιχων σχολών της δημόσιας ή επαγγελματικής εκπαίδευσης και δεν αναγράφεται σε αυτούς το όνομα του καταστήματος (άρθρο 47.1 και 2 ΚωδΜεΚ). Επιχειρώντας μια κάπως ουσιαστικότερη προσέγγιση της ισχύουσας κατάστασης στα Σωφρονιστικά Καταστήματα (Σ.Κ.Α.) επικοινωνήσαμε τηλεφωνικώς με τους διευθυντές των φυλακών όπου βρίσκονται τα καταστήματα αυτά, από τους οποίους και λάβαμε κάποια στοιχεία με μεγάλη δυσκολία.

Στο Σ.Κ.Α. Βόλου αυτή τη στιγμή κρατούνται, κυρίως, αλλοδαποί ανήλικοι, στην πλειοψηφία τους αλβανοί υπήκοοι. Λειτουργούν, επίσης, το σωφρονιστικό κατάστημα στην Αυλώνα (είναι το πρώην σωφρονιστικό κατάστημα Κορυδαλλού που πλέον έχει μεταφερθεί), το σωφρονιστικό κατάστημα και το αγροτικό σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων Κασσαβέτειας Βόλου.

Στο Σ.Κ.Α. Κασσαβέτειας, δυναμικότητας 200 κρατουμένων, κρατούνται σήμερα, περίπου 170 κρατούμενοι. Κρατούνται εκεί και ενήλικοι που εκτίουν την ποινή τους σε χωριστές πτέρυγες, ανήλικοι έλληνες υπήκοοι, αλλοδαποί ανήλικοι και ενήλικοι. Σαράντα από αυτούς ασχολούνται με εργασίες γεωργικής ή κτηνοτροφικής φύσης, καθ'ότι το κατάστημα αυτό έχει στην κατοχή του μεγάλες αγροτικές εκτάσεις. Όπως πληροφορηθήκαμε, λειτουργεί εκεί ειδικό δημοτικό σχολείο, το οποίο παρακολουθούν δεκαπέντε μαθητές, κυρίως Τσιγγάνοι. Τα μαθήματα πραγματοποιούνται με συνδιδασκαλία όλων των τάξεων. Προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης είχαν πραγματοποιηθεί στο παρελθόν στα πλαίσια λειτουργίας των Κ.Ε.Κ.

Στην ερευνητική εργασία του Στρ. Γεωργούλα²¹⁵ αναφέρεται ότι οι ανήλικοι που κρατούνται στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας μας έχουν βιώσει και βιώνουν καθημερινά πολλαπλές και ποικίλες καταστάσεις στέρησης και κοινωνικού αποκλεισμού, όπως «διαταραγμένο» οικογενειακό περιβάλλον, χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, έλλειψη επαγγελματικών προσόντων, ασθενή οικονομική κατάσταση και μηδαμινές προοπτικές για μια μελλοντικά αυτοδύναμη αντιμετώπιση των βιοτικών τους αναγκών.

Η παραπάνω έρευνα (του καθηγητή Γεωργούλα) διαπίστωσε ότι «ένας στους τέσσερις ανηλίκους είναι αγράμματος, δεν κατέχει δηλαδή γραφή κι ανάγνωση, τρεις στους τέσσερις δεν διέθεταν κανενός είδους

²¹⁵ Γεωργούλας, Στρ. όπ.π. σ. 234.

επαγγελματική εκπαίδευση και δύο στους πέντε προέρχονταν από δομικά ή λειτουργικά αποδιοργανωμένες οικογένειες».

Βάσει της ίδιας έρευνας, δυσάρεστα συμπεράσματα προκύπτουν και σχετικά με τις συνθήκες κράτησής τους και, συγκεκριμένα, τις συνθήκες εκπαίδευσης, επιμόρφωσης και εργασίας των ανηλίκων παραβατών. Έτσι, στο ερώτημα, αν στο Σωφρονιστικό Κατάστημα γίνονται κάποια μαθήματα, τα οποία να παρακολουθούν οι ερωτηθέντες, το 52,6% απάντησαν «όχι», το 8,3% «δεν ξέρω/δεν απαντώ», και μόνο ένας στους τρεις ανηλίκους (34,6%) δήλωσε ότι παρακολουθεί μαθήματα σχολείου (ποσοστό αναμενόμενο, καθ' ότι πολλοί ανήλικοι βρίσκονται στην περίοδο της σχολικής ηλικίας και είναι αγράμματοι). Το 9% του συνόλου των ερωτηθέντων δήλωσαν ότι συμμετέχουν σε μαθήματα καλλιτεχνικού χαρακτήρα, τεχνικής φύσης ή πρώτων βοηθειών.

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι η απραξία ή η υποαπασχόληση στην οποία καταδικάζονται οι ανήλικοι κρατούμενοι δημιουργεί ερωτηματικά ως προς τη βούληση της πολιτείας να τους βοηθήσει να διοχετεύουν κάπου την ενεργητικότητά τους. Το 64,1% των ανηλίκων επίσης εκδηλώνουν έντονο ενδιαφέρον να απασχοληθούν δημιουργικά και κυρίως με μαθήματα σχολείου ή τεχνικού χαρακτήρα. Τα μαθήματα αυτά όμως, και όταν ακόμη πραγματοποιούνται, λόγω της ελλιπούς οργάνωσης και του χαμηλού επιπέδου ακόμη και ειδικευμένων εκπαιδευτικών, καταλήγουν βαρετά και ανούσια, όπως προκύπτει και από τις απαντήσεις όσων δεν επιθυμούν να τα παρακολουθήσουν. Χρήσιμη ίσως να ήταν και η παροχή πρόσθετων κινήτρων για την παρακολούθησή τους, καθ' ότι οι ανήλικοι αυτοί ήδη διακρίνονται για κάποια δυσπιστία απέναντι σε κάθε είδους εκπαιδευτική διαδικασία.²¹⁶

Κριτική του συστήματος κράτησης

Σύμφωνα επίσης με την ίδια έρευνα (του Στρ. Γεωργούλα) το 30% περίπου των ανηλίκων κρατουμένων προέρχονται από ιδρύματα ή έχουν στο παρελθόν εκτίσει και άλλη στερητική της ελευθερίας ποινή. Αυτό σημαίνει ότι οι ανήλικοι τούτοι βρίσκονται εγκλωβισμένοι σε μια ανοδική τροχιά «εγκληματικής» συμπεριφοράς που εξελίσσεται, με την πρόοδο του χρόνου, σε «εγκληματική» σταδιοδρομία. Ένα ποσοστό της τάξης του 54% των ανηλίκων κρατουμένων δεν είχαν ποτέ προηγουμε-

²¹⁶ Ε.Σ.Υ.Ε., *Στατιστική της Εκπαίδευσης 1983/84*, Αθήνα 1992.

νως επαφή με το σύστημα δικαιοσύνης για ανήλικους.²¹⁷ Αυτό το πόρισμα της έρευνας γεννά ερωτηματικά ως προς το κατά πόσο ο εγκλεισμός στο ίδρυμα εφαρμόζεται περιοριστικά ως το έσχατο μέσο, αφού δηλαδή οι ανήλικοι έχουν προηγουμένως υποβληθεί σε κάθε άλλο πρόσφορο εξωιδρυματικό μέτρο, όπως ορίζει η κείμενη νομοθεσία.

Από όλα τούτα συνάγεται ότι, παρά το γράμμα του νόμου, τα ελληνικά δικαστήρια καταφεύγουν πολύ γρήγορα στο έσχατο μέσο, δηλαδή στην επιβολή στερητικής της ελευθερίας ποινής, χωρίς προηγουμένως να έχουν επιβάλει εξωιδρυματικά αναμορφωτικά μέτρα στους ανήλικους παραβάτες.²¹⁸ Έτσι, τα ελληνικά ιδρύματα αγωγής στεγάζουν στον ίδιο χώρο ανήλικους από επτά ως δεκαεπτά ετών, οι οποίοι αντιμετωπίζουν δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής, με την έννοια ότι διαβιώνουν σε κοινωνικό περιβάλλον ατόμων τα οποία τελούν καθ' έξη ή κατ'επάγγελμα αξιόποινες πράξεις (Άρθρο 17.5 του Ν. 2298/95).

Το ίδρυμα αγωγής ανηλίκων θηλέων Παπάγου και το ίδρυμα αγωγής αρρένων Κορυδαλλού καταργήθηκαν με το Π.Δ. 180/1977 λόγω της ανάγκης «αναδιοργάνωσης και εκσυγχρονισμού του τρόπου λειτουργίας τους, προκειμένου τα ιδρύματα αυτά να ανταποκριθούν στους επαναπροσδιοριζόμενους στόχους τους σύμφωνα με τις σύγχρονες επιστημονικές και κοινωνικές αντιλήψεις». Ειδικές εγκαταστάσεις για ανήλικες κοπέλες αυτή τη στιγμή δεν υπάρχουν. Γι' αυτό κρατούνται μαζί με τις ενήλικες γυναίκες στο κατάστημα γυναικών Κορυδαλλού, σε μια ξεχωριστή πτέρυγα με δικό της προσωπικό και διεύθυνση.

Η ισχύουσα αυτή πραγματικότητα έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη βασική αρχή του διαχωρισμού ανηλίκων και ενηλίκων κρατουμένων, υποδίκων και καταδίκων. Έτσι οι ανήλικες κρατούμενες παραμένουν μαζί με τις ενήλικες στο ίδρυμα του Κορυδαλλού και οι υπόδικες μα-

²¹⁷ Σχεδόν τρία στα 10 παιδιά εμφανίζουν άγχος, κατάθλιψη και διατροφικές διαταραχές. Ενα στα δύο αντιμετωπίζει δυσκολίες στις σχέσεις του με τους γονείς και τους συνομηλίκους του. Το 25% των παιδιών και εφήβων ανησυχούν για την ψυχική τους υγεία, το 5% παρουσιάζει μαθησιακές δυσκολίες και το 4% αναφέρει σωματική ή ψυχική κακοποίηση. Τα στοιχεία προέρχονται από την τηλεφωνική γραμμή (801-801-1177) ψυχολογικής υποστήριξης, της Εταιρείας Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και Εφήβου που λειτουργεί, υπό την επιστημονική ευθύνη του Ιω. Τσιάντη (καθηγητή Παιδοψυχιατρικής στην πανεπιστημιακή κλινική του Νοσοκομείου Παιδών «Αγία Σοφία»).

²¹⁸ Γεωργούλα, Α. ό.π.

ζί με εκείνες που ήδη εκτίουν στερητική της ελευθερίας ποινή, κατά-στρατηγώντας έτσι, έναν από τους βασικούς κανόνες που περι-λαμβάνονται στον Κανόνα των Ηνωμένων Εθνών για την Προστασί-α των Ανηλίκων²¹⁹.

Η εγγραφή του επιβληθέντος αναμορφωτικού μέτρου στο *ποινικό τους μητρώο*, το καθεστώς εγκλεισμού σε ίδρυμα αγωγής, χωρίς τη δική τους συναίνεση ή τη συναίνεση των γονέων τους, καταργήθηκε με το Ν. 3189/2003, καθ' ότι τα μέτρα αυτά δεν είναι σύμφωνα με τις αρχές του κράτους δικαίου. Το ελληνικό δίκαιο προβλέπει αυτή τη στιγμή πολύ φτωχό αριθμό εξωιδρυματικών αναμορφωτικών μέτρων για την αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων²²⁰. Η θέσπι-ση αριθμητικώς περισσότερων και πλέον σύγχρονων και αποτελε-σματικών εξωιδρυματικών αναμορφωτικών μέτρων για τους ανηλί-κους κρίνεται απαραίτητη, ούτως ώστε, στις περισσότερες περιπτώ-σεις, να καθίσταται περιττό μέτρο η εισαγωγή τους σε ίδρυμα αγωγής ή σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων. Η συγκεκριμένη σε κάθε πε-ρίπτωση διάρκεια του ποινικού σωφρονισμού του ανηλίκου είχε γε-νικώς εξαρτηθεί από την πορεία κοινωνικής αναπροσαρμογής του. Διαπιστώνοντας την έλλειψη παροχής πραγματικά «ίσων» ευκαιριών εκπαίδευσης στους ανήλικους παραβάτες δεν μπορεί να μην αναρωτη-θεί κανείς με ποιον τρόπο θα συντελεστεί η «αγωγή και η κοινωνική τους επανένταξη» που αποτελεί σκοπό των κατά καιρούς σωφρονιστι-κών νομοθετημάτων (Άρθρο 1.1 ΚώδΜεΚ).

Οι ανήλικοι κρατούμενοι, κατά την έξοδό τους από τα ιδρύματα αγωγής και ειδικά από τα σωφρονιστικά καταστήματα, «φέρουν» μα-ζί τους ακόμη μια «κατάσταση αποκλεισμού»: το «στίγμα» του πρώ-ην τροφίμου και την απόκτηση μιας «αρνητικής» πλέον κοινωνικής ταυτότητας που τους ακολουθεί. Με ελλιπή σχολική εκπαίδευση και με μικρή έως ανύπαρκτη επαγγελματική κατάρτιση επιστρέφουν σε ένα «αρ-νητικό» συνθήτως οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον επιδιώκοντας την ισότιμη ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο και τη διεκδίκηση ευκαι-ριών εργασίας από εργοδότες πολύ επιφυλακτικούς ή αρνητικά προδια-τεθειμένους απέναντι σε έναν πρώην «εγκλειστο».

²¹⁹ «...οι υπόδικοι κρατούμενοι θα πρέπει να διαχωρίζονται από τους καταδικασμένους ανηλίκους». Επίσης «κάθε παιδί που στερείται την ελευθερία θα χωρίζεται από τους ενηλίκους, εκτός αν θεωρηθεί ότι είναι προτιμότερο να μη γίνει αυτό για το συμφέρον του παιδιού» (Κανόνας 17, α. 37 περ. γ' εδ. 2 της ΔΣΠΔ).

²²⁰ Βλ ανωτέρω σ. 96

Η θεσμική ανάπτυξη των Αναμορφωτικών Ιδρυμάτων Αγωγής δεν κατόρθωσε να παρακολουθήσει την πολιτισμική επιτάχυνση και την ανάγκη δημιουργίας ενός εκπαιδευτικού σχήματος που να λειτουργεί ως μηχανισμός ένταξης όσων ανηλίκων έχουν αναπτύξει προπαραβατική ή παραβατική συμπεριφορά εντός της κοινωνικής πραγματικότητας, με αποτέλεσμα να καταρριφθεί ο μύθος περί δημιουργίας ενός θεσμού επανεκπαιδευτικής πρακτικής, με σκοπό την κοινωνική επανένταξη των ανηλίκων που παρουσιάζουν δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής.

Επίσης, η συγκέντρωση σε έναν απομονωμένο χώρο νεαρών ατόμων που πολύ συχνά μοιάζουν μεταξύ τους από την άποψη κάποιων κοινωνικών χαρακτηριστικών έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή μιας ομοιογενούς ομάδας, της οποίας η ομοιογένεια ενισχύεται από τη συνεχή επαφή μεταξύ των εγκλείστων και την έλλειψη ουσιαστικής επικοινωνίας με τους υπόλοιπους συνομηλίκους τους. Αυτή η αποκοπή των ανηλίκων από τον έξω κόσμο, η εκ του αποτελέσματος προσχώρηση και προσκόλλησή τους σε μια άτυπη ομάδα με «κοινά» χαρακτηριστικά, έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας «κοινής κουλτούρας», που χαρακτηρίζει πια τους σωφρονιζομένους. Αυτή η «κοινή κουλτούρα» χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένη συμπεριφορά, τρόπο ομιλίας, ίσως δε και «στάση» απέναντι στην ίδια τη ζωή, τους καθορίζει και τους ακολουθεί ακόμη και μετά την έξοδό τους από το ίδρυμα ή το σωφρονιστικό κατάστημα. Το γεγονός δε του εγκλεισμού αποκτά μεγαλύτερη σπουδαιότητα, εάν αναλογιστεί κανείς ότι οι ανήλικοι, κατά τη διάρκειά του, βρίσκονται σε μια καθοριστική για τη διαμόρφωση άποψης και προσωπικότητας ηλικία.

Αν σε όλα αυτά προστεθεί αφενός η έλλειψη ερεθισμάτων, εκπαιδευτικών, πολιτιστικών, καλλιτεχνικών που χαρακτηρίζει αυτού του είδους τα ιδρύματα «σωφρονισμού», και αφετέρου το αρνητικό περιβάλλον, οικογενειακό και κοινωνικό, από το οποίο προέρχονται υψηλό ποσοστό ανηλίκων, δεν πρέπει να προκαλεί εντύπωση το πολύ υψηλό ποσοστό «υποτροπής» που παρουσιάζουν αυτοί, κατά την έξοδό τους από τα ιδρύματα αγωγής και τα σωφρονιστικά καταστήματα. Εξερχόμενοι από αυτά συνήθως δεν έχουν άλλα εφόδια παρά μόνο το «στίγμα» τού εγκλεισμού τους.

Προτάσεις

Σήμερα γίνεται ευρέως αποδεκτό ότι η κοινωνική επανένταξη και η αγωγή των ανηλίκων υπό συνθήκες κοινωνικής απομόνωσης και στέρησης της ελευθερίας τους δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί, και αναζητούνται νέες μορφές παρέμβασης και στήριξης των ανηλίκων παραβατών. Το ζητούμενο είναι ο ανήλικος να μάθει να ζει ελεύθερος και να ανταποκρίνεται επιτυχώς στις προκλήσεις της κοινωνίας, και όχι να προσαρμόζεται στις συνθήκες ζωής του ιδρύματος ή του σωφρονιστικού καταστήματος, όπου παραμένει έγκλειστος (ιδρυματοποίηση).²²¹

Η ύπαρξη καταρτισμένου και ικανού παιδαγωγικού προσωπικού, καθώς και η καλλιέργεια κοινωνικών σχέσεων με τους άλλους συνομήλικους τους, κρίνονται απαραίτητες προϋποθέσεις για την επίτευξη κοινωνικής στήριξης και ένταξης των ανηλίκων με παραβατική συμπεριφορά.

Γι' αυτό το λόγο θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στην παροχή μιας μορφής εκπαίδευσης που θα προσφέρει βιώματα επιτυχίας και αυτοεκτίμησης στους ανηλίκους, βοηθώντας τους να αξιοποιήσουν δημιουργικά το χρόνο παραμονής τους σε τέτοιου τύπου καταστήματα «σωφρονισμού». Ήδη με τη ψήφιση και δημοσίευση του Ν. 2817/2000 πραγματοποιήθηκε ένα βήμα προς την κατεύθυνση αυτή²²² για τους ανηλίκους που έχουν ανάγκη από ειδική εκπαιδευτική

²²¹ Ιωαννίδου-Ψυχογιού, Β. *Ο Θεσμός* (σ. 233). Σύμφωνα με τους κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την Προστασία ανηλίκων που στερήθηκαν την ελευθερία τους, «οι εγκαταστάσεις για ανηλίκους θα πρέπει να είναι αποκεντρωμένες και τέτοιου μεγέθους ώστε να διευκολύνεται η πρόσβαση και η επαφή μεταξύ των ανηλίκων και των οικογενειών τους». «Μικρής κλίμακας εγκαταστάσεις θα πρέπει να ιδρυθούν και να ενταχθούν στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό περιβάλλον της τοπικής κοινότητας (Κανόνας 30) ώστε η σχολική παιδεία και ενδεχομένως η επαγγελματική εκπαίδευση να μπορεί να περατωθεί στον "έξω κόσμο", σε σχολεία και προγράμματα της τοπικής κοινότητας» (Κανόνας 38).

²²² Ο νόμος αυτός αφορά την εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Ως τέτοια άτομα θεωρούνται τόσο αυτά που έχουν σημαντική δυσκολία μάθησης και προσαρμογής εξαιτίας σωματικών, διανοητικών, ψυχολογικών, συναισθηματικών και κοινωνικών ιδιοσυμπεριφορών, όσο και αυτά που έχουν σύνθετες γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές δυσκολίες (Άρθρο 1.1 του Ν. 2817/2000).

προσέγγιση και φροντίδα για ορισμένη περίοδο ή για ολόκληρη την περίοδο της σχολικής ζωής τους.²²³

Συνολικά γίνεται λόγος για αμφισβήτηση της ιδρυματικής αγωγής των ανηλίκων. Ωστόσο η εξάλειψη της ιδρυματικής αγωγής είναι ουτοπία με τις σημερινές κοινωνικές και ιδεολογικές δομές, και αγγίζει μάλλον εξεζητημένες θεωρητικές κατασκευές. Γι' αυτό το λόγο «δίδεται έμφαση στη μείωση της ιδρυματικής αγωγής μέσα από εναλλακτικές προτάσεις εκπαιδευτικού και κοινωνικού χαρακτήρα».²²⁴

β. Θεραπευτικά Καταστήματα

1. ΨΥΧΙΑΤΡΕΙΟ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ.

2. ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ.

3. ΚΕΝΤΡΟ ΑΠΕΞΑΡΤΗΣΗΣ ΤΟΞΙΚΟΜΑΝΩΝ ΚΡΑΤ/ΝΩΝ ΕΛΛΙΩΝΑ ΘΗΒΩΝ

Σύμφωνα με τον Ποινικό Κώδικα «η τοποθέτηση του ανηλίκου σε κατάλληλο κρατικό, δημοτικό, κοινοτικό ή και ιδιωτικό κατάστημα αγωγής» πραγματοποιείται υπό την προϋπόθεση ότι τα άλλα μέτρα δεν υπήρξαν αποτελεσματικά και ότι «η κατάσταση του ανηλίκου απαιτεί ιδιαίτερη μεταχείριση». Στην περίπτωση, δηλαδή, όπου ο ανήλικος «πάσχει από ψυχική ασθένεια ή άλλη νοσηρή διατάραξη των πνευματικών του λειτουργιών ή είναι τυφλός, κωφάλαλος, επιληπτικός ή καθ' έξη χρήστης οιοπνευματωδών ποτών ή ναρκωτικών ουσιών και είναι αδύνατος ο αυτοέλεγχος με τις δικές του δυνάμεις, ή εμφανίζει ανώμαλη πνευματική ή ηθική καθυστέρηση», τότε «το δικαστήριο διατάσσει την παραπομπή του σε θεραπευτικό ή άλλο κατάλληλο κατάστημα».

Ο εγκλεισμός διατάσσεται από το Δικαστήριο κατόπιν προηγούμενης διάγνωσης και γνωμοδότησης από εξειδικευμένη ομάδα ιατρών, ψυχολόγων και κοινωνικών λειτουργών, οι οποίοι υπάγονται σε Μονάδες του Υπουργείου ή σε άλλα ιατρικά κέντρα υγείας ή νοσηλευτικά καταστήματα²²⁵.

²²³ Άρθρο 1.3 εδ. 1 του Ν. 2817/2000.

²²⁴ Ιωαννίδου-Ψυχογιού, Β. όπ.π.

²²⁵ Σύμφωνα με το Ν. 3189/03, η παραπομπή του ανηλίκου πραγματοποιείται είτε μέσω της δικαστικής οδού, είτε μέσω διοικητικών ενεργειών, και συγκεκριμένα με απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης, κατόπιν γνωμάτευσης του δικαστή ανηλίκων. Προϋπόθεση για τον εγκλεισμό στο ίδρυμα, μέσω της διοικητικής οδού, είναι

Η παραπομπή, όμως, σε ειδικό κατάστημα, όπως έχει δείξει η μέχρι τώρα πρακτική, δεν αντικατοπτρίζει τον πραγματικό αριθμό ανηλίκων που έχουν ανάγκη από μια εξειδικευμένη ιατρική μεταχείριση.²²⁶ Τα άτομα που παραπέμπονται στα ειδικά καταστήματα εμφανίζουν διπλό πρόβλημα, της ψυχικής (π.χ. σχιζοφρένεια) ή σωματικής (π.χ. κωφαλαλία) ή νοητικής καθυστέρησης (π.χ. олиγοφρένεια) αφενός, και αφετέρου της παραβίασης μιας ποινικής διάταξης, η οποία συνήθως αφορά την ιδιοκτησία.

Η παραπομπή στα θεραπευτικά ιδρύματα γίνεται: α) είτε λόγω έλλειψης ειδικών ιδρυμάτων και β) από την άρνηση των διευθυντών των ειδικών σχολείων, εκτός ολίγων εξαιρέσεων, να φιλοξενήσουν τους ανήλικους παραβάτες, ως μαθητές στο σχολείο τους.

Όμως, σύμφωνα με τις σύγχρονες ψυχιατρικές αντιλήψεις, η *απόφυγή της ιδρυματοποίησης* ή η χρησιμοποίησή της για ελάχιστο χρόνο και η *προσφυγή σε εξωιδρυματικές μονάδες*, ενδείκνυται στις περισσότερες περιπτώσεις. Απαιτείται, όμως, η ύπαρξη κάποιας υποδομής. Γι' αυτό το λόγο η Πολιτεία ίδρυσε κέντρα ημερήσιας θεραπείας η ημιελεύθερης διαβίωσης, στα οποία θα αντιμετωπίζονται τα περιστατικά αυτά, ενώ παράλληλα καθοδηγούνται και υποστηρίζονται και οι γονείς των ανηλίκων.²²⁷ Στον τομέα των Ειδικών Θεραπευτικών Καταστημάτων η Ελλάδα πρωτοτύπησε με τη δημιουργία ανεξάρτητων κέντρων απεξάρτησης τοξικομανών (χωρητικότητας κρατουμένων)²²⁸

η ύπαρξη «*σοβαρών ενδείξεων ηθικού κινδύνου*», όταν ο ανήλικος παρουσιάζει σημεία «*ηθικής παρέκκλισης*» εξαιτίας «*κακών συνηθειών*» που έχει αποκτήσει ή όταν έχει αναφερθεί ως εγκαταλελειμμένος και άστεγος, χωρίς εμφανείς πόρους ή στερούμενος οποιασδήποτε άλλης βοήθειας (Άρθρο 124 § 2 ΠΚ).

²²⁶ Σπινέλλη, Κ. *Ελληνικό δίκαιο δρατών και θυμάτων, ένας κλάδος υπό διαμόρφωση* (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 1992, σ. 123).

²²⁷ Σπινέλλη, Κ.ό.π. σ. 124. Η καθηγήτρια σημειώνει, επιπροσθέτως, ότι στα κέντρα ημερήσιας θεραπείας οι ανήλικοι φοιτούν, όπως στα σχολεία κατά τη διάρκεια της ημέρας. Το βράδυ και τα σαββατοκύριακα παραμένουν στην οικογένειά τους. Αντίθετα, στα κέντρα ημιελεύθερης διαβίωσης, κατά την διάρκεια της ημέρας οι ανήλικοι φοιτούν σε διάφορες σχολές ή εργάζονται, και το βράδυ επιστρέφουν στο ίδρυμα.

²²⁸ Ο Νόμος Ν. 1729/1987, *περί ναρκωτικών*, διακρίνει, πλέον, ξεκάθαρα τους δράστες διακίνησης και χρήσης ναρκωτικών σε τοξικομανείς και μη, προβλέποντας για τους πρώτους μειωμένα πλαίσια ποινών και ειδική θεραπευτική μεταχείριση (άρθρα 13-14). Ο Νόμος απέφυγε τον όρο «*τοξικομανείς*», με τη σκέψη ότι, η αρνητικά φορτισμένη αυτή έννοια, προσδίδει στον ανήλικο κάποιο κοινωνικό στίγμα, βλ.

Ειδικότερα:

Με το Ν. 2721/99 (ΦΕΚ-112/3-6-99 τ. Α'), ιδρύθηκαν τα εξής θεραπευτικά καταστήματα:

1) Το Κέντρο Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων στον Ελεώνα Θηβών ως ειδικό θεραπευτικό κατάστημα και 2) Το Κέντρο Απεξάρτησης στο Δήμο Κασσάνδρας Χαλκιδικής. Σκοπός των Κέντρων είναι η θεραπευτική μεταχείριση τοξικομανών κρατουμένων για τη σωματική και ψυχική τους απεξάρτηση.

Συγκεκριμένα:

Το πρώτο στην περιοχή Ελεώνα Θηβών έχει τη δυνατότητα να φιλοξενεί 250 τοξικομανείς κρατουμένους. Το δεύτερο, κατασκευάζεται στο χώρο της Αγροτικής Φυλακής Κασσάνδρας από την εταιρεία "ΘΕΜΙΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗ Α.Ε" και οι κτηριακές του εγκαταστάσεις βρίσκονται στο στάδιο της αποπεράτωσης και έχει τη δυνατότητα φιλοξενίας 360 τοξικομανών κρατουμένων.

Το πρόγραμμα των Κέντρων Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων (Κ.Α.Τ.Κ.) είναι εθελοντικό, πολυφασικό και διάρκειας δύο περίπου ετών, στοχεύει δε: α) στη σωματική και ψυχική απεξάρτηση, β) στην αποχή από την παραβατικότητα, γ) στην εκπαίδευση και κατάρτιση, δ) στην πρόληψη της υποτροπής και στην κοινωνική επανένταξη των συμμετεχόντων.

Η πρώτη φάση τού προγράμματος (δίμηνης διάρκειας) είναι φάση προετοιμασίας και πραγματοποιείται στα κατά τόπους καταστήματα κράτησης τοξικομανών κρατουμένων. Η δεύτερη φάση (διάρκειας 4 μηνών τουλάχιστον) πραγματοποιείται στο Κ.Α.Τ.Κ. Ελεώνα, το οποίο άρχισε ήδη να λειτουργεί. Χαρακτηρίζεται ως μεταβατική και συνδυάζει το σωφρονισμό με τη θεραπεία, έχοντας ως στόχο τη συνέχιση της κινητοποίησης για θεραπεία και τη σταδιακή μεταβολή της ψυχολογικής στάσης και συμπεριφοράς του κρατουμένου από «φυλακισμένο» σε «θεραπευόμενο».²²⁹

Σταθέα, Γ. *Ερμηνεία του νέου νόμου περί ναρκωτικών* (σ. 84), Κονταξή, Α. *Ποινικό Δίκαιο και ναρκωτικά* (σ. 144), προτιμώντας το μακροσκελή όρο «χρήστες ναρκωτικών ουσιών που υποβάλλονται σε ειδική μεταχείριση».

²²⁹ Οι 5-6 θεραπευτικές κοινότητες σήμερα στη χώρα μας έχουν, κατ' αρχήν, τεράστιο πρόβλημα χωρητικότητας, αν λάβουμε υπόψη μας ότι το 37% των κρατουμένων στις φυλακές σχετίζεται, κατά κάποιον τρόπο, με τη νομοθεσία περί ναρκωτικών. Η πηγή των προβλημάτων αυτών συνίσταται στο γεγονός της κοινωνικής αντιμετώπισης της τοξικοεξάρτησης ως μιας ιδιότυπης ασθένειας, περισσότερο ηθικού, παρά βιολογικού χαρακτήρα, βλ. Κουκουτσάκη, Α. *Η θεραπευτική μεταχεί-*

Στη συνέχεια ακολουθεί η *τρίτη φάση* (διάρκειας 8 μηνών τουλάχιστον), η οποία χαρακτηρίζεται ως φάση *ψυχικής απεξάρτησης* και πραγματοποιείται σε ειδικούς χώρους των Κ.Α.Τ.Κ., όπου θα εφαρμόζονται οι αρχές των θεραπευτικών κοινοτήτων. Η *τέταρτη* (και τελευταία) *φάση*, (διάρκειας 12 τουλάχιστον μηνών), είναι η φάση της κοινωνικοποίησης και αποσκοπεί στην προώθηση και ένταξη των θεραπευμένων στην κοινωνία. Η φάση αυτή πραγματοποιείται σε χώρους των Κ.Α.Τ.Κ. ή σε προστατευόμενα διαμερίσματα του Δημοσίου, εκτός των Κ.Α.Τ.Κ. ή σε Αγροτικές Φυλακές²³⁰.

ριση του τοξικοεξαρτημένου εγκληματία από την άποψη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (με ειδική αναφορά στην ελληνική νομοθεσία) στο Ίδρυμα Μαραγκοπούλου, Η στέρηση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου (σ. 301).

²³⁰ Ήδη έχουν μεταχθεί οι πρώτοι τοξικομανείς κρατούμενοι στο Κ.Α.Τ.Κ. Ελεώνα Θηβών, οι οποίοι επελέγησαν βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων που προβλέπονται από την υπ' αριθ. 137061/28-8-02 κοινή απόφαση των Υπουργών Δικαιοσύνης και Υγείας-Πρόνοιας (ΦΕΚ 1154/02 τ. Β'), με την οποία ρυθμίζεται λεπτομερώς το Θεραπευτικό Πρόγραμμα, οι προϋποθέσεις για την ένταξη των ενδιαφερόμενων κρατουμένων σε αυτό και η εν γένει λειτουργία του Κέντρου.

γ. Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων (Ε.Π.Α.)²³¹

Οι Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων ιδρύθηκαν με τον Α.Ν. 2724/1940, ο οποίος αντικαταστάθηκε με το Άρθρο 18 του Ν. 2298/-1995.²³²

Συστήνονται στην έδρα κάθε Πρωτοδικείου και διοικούνται από 9μελές ή 11μελές Συμβούλιο (ανάλογα με το μέγεθος της πόλης όπου εδρεύει το Πρωτοδικείο). Το αξίωμα του μέλους του Συμβουλίου είναι τιμητικό και άμισθο. Το συμβούλιο έχει 3ετή θητεία, και σε αυτό μετέχουν ο δικαστής ανηλίκων ή εκπρόσωπος της Εισαγγελικής Αρχής, εκπρόσωπος του Υπουργείου Δικαιοσύνης και εκπρόσωποι συλλόγων και οργανώσεων που ενδιαφέρονται για τη νεότητα. Σήμερα λειτουργούν 63 τέτοιες υπηρεσίες σε όλη τη χώρα και λαμβάνουν τακτική επιχορήγηση από το Υπουργείο Δικαιοσύνης.

Κύρια αποστολή των Εταιρειών αυτών είναι η προστασία των ανηλίκων που βρίσκονται σε κίνδυνο. Ορισμένες από τις Εταιρείες έχουν να επιδείξουν, αξιόλογο έργο όπως είναι η δημιουργία και ίδρυση «σχολής κοινωνικής πρόνοιας» για την εκπαίδευση κοινωνικών λειτουργών καθώς και η δημιουργία «στέγης» ημιελεύθερης διαβίωσης ανηλίκων.²³³ Τα καθήκοντα των Ε.Π.Α. είναι η συνεργασία με τις α-

²³¹ Οι παραπάνω εταιρείες λειτουργούν σύμφωνα με τους Α.Ν. 2724/40 Καν. Δ/γμα της 3.7.43, Ν. 2298/95 και Ν. 2331/95.

²³² Το άρθρο 18 του Ν. 2298/1995 προβλέπει ότι: 1) στην έδρα κάθε Πρωτοδικείου λειτουργεί Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων ως νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου· 2) οι Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων έχουν ως σκοπό την παροχή υλικής και κοινωνικής στήριξης, επαγγελματικής κατάρτισης, εκπαίδευσης, πολιτιστικής καλλιέργειας, ψυχαγωγίας ή, εφ' όσον είναι δυνατόν, και στέγη σε ανηλίκους, στους οποίους: α) έχουν επιβληθεί αναμορφωτικά μέτρα, β) έχουν απολυθεί από ίδρυμα αγωγής (Ι.Α.) ή από Σ.Κ.Α., γ) κατά των οποίων εκκρεμεί δίωξη για αξιόποινη πράξη, δ) έχουν εισαχθεί σε Ι.Α. ή ε) αντιμετωπίζουν σημαντικές δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής, βλ. Τρωϊάνου-Λουλά, Α. σ. 750.

²³³ Φαρσεδάκης, Ιάκ. όπ.π. σ. 166. Αξίζει να αναφερθεί η αξιόλογη προσπάθεια της Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων Κατερίνης (Ε.Π.Α.Κ.), που δραστηριοποιείται στο χώρο των ανήλικων παιδιών (8-18 ετών), η οποία έχει συσταθεί ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου (Ν.Π.Δ.Δ.) και εποπτεύεται από το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Διοικείται από επταμελές Διοικητικό Συμβούλιο. Πρόεδρος του Δ.Σ. διορίζεται εισαγγελικός ή δικαστικός λειτουργός. Η Ε.Π.Α.Κ. παρέχει υλική, κοινωνική και ηθική στήριξη στις εξής περιπτώσεις: 1. σε όσα παιδιά αντιμετωπίζουν σημαντικές δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής, 2. σε παιδιά στα οποία έχουν επιβληθεί αναμορφωτικά μέτρα, 3. σε όσα παιδιά εκκρεμεί δίωξη εναντίον τους για αξιόποινη πράξη, 4. σε όσα παιδιά έχουν απολυθεί από Ίδρυμα Αγωγής ή

στυνομικές αρχές, η μέριμνα για εξεύρεση εργασίας σε απόρους ανηλίκους, καθώς και η ίδρυση στεγών φιλοξενίας και η υποστήριξη των παιδιών στο οικογενειακό τους περιβάλλον. Επίσης, η λήψη μετρων επαγρύπνησης σε ειδικές περιπτώσεις ανηλίκων που βρίσκονται σε ηθικό κίνδυνο²³⁴.

Μάλιστα, ορισμένες Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων διαθέτουν και στέγη φιλοξενίας, όπου μπορούν να φιλοξενηθούν ανήλικοι των οποίων οι γονείς δεν είναι κατάλληλοι για τη διαπαιδαγώγησή τους ή ακόμη δεν δύνανται να προσφέρουν στα παιδιά τους όσα χρειάζονται. Στα παιδιά που φιλοξενούνται στις στέγες των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων παρέχεται, πέραν της ψυχοκοινωνικής στήριξης, εκπαίδευση, επαγγελματική κατάρτιση, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, ψυχαγωγία κ.λπ. Ειδικά εκπαιδευμένα άτομα αναλαμβάνουν τη φροντίδα του παιδιού στηρίζοντάς το-μαζί με τους γονείς του-ψυχολογικά, ηθικά και κοινωνικά. Στέγες φιλοξενίας ανηλίκων λειτουργούν σε αρκετές πόλεις της Ελλάδας. Μία από αυτές λειτουργεί στην πόλη του Πειραιά και είναι στέγη φιλοξενίας αγοριών και κοριτσιών.

Οι Εταιρείες λειτουργούν σε προληπτικό και κατασταλτικό επίπεδο, ως μέτρο αντιμετώπισης της «Παραβατικότητας», το οποίο μπορεί να επιλέξει ο δικαστής ανηλίκων αντί του εγκλεισμού του σε Ι.Α ή την ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε επιμελητή ανηλίκων. Ακόμη, παρέχουν πρόγραμμα δικαστικής βοήθειας από εθελοντές δικηγόρους σε παιδιά ηλικίας έως 18 ετών. Το πρόγραμμα αυτό φανερώνει ιδιαίτερη ευαισθησία στη νομιμοποίηση παιδιών εκτός γάμου και γενικά στην κοινωνική και ηθική αποκατάσταση εγκαταλελειμμένων παιδιών.²³⁵

Επίσης, οι Ε.Π.Α. παρέχουν στους ανήλικους παραβάτες: α) *δικαστηριακή βοήθεια* σε ποινικές υποθέσεις, αν οι ανήλικοι είναι θύματα αδικημάτων και παρίστανται ως πολιτικώς ενάγοντες, ή όταν συνεκδικάζονται μκτές υποθέσεις ενηλίκων-ανηλίκων, όσο και στις αστικές υποθέσεις· β) *επίβλεψη και αποκατάσταση*, τόσο για υλική, όσο και ηθική

Σωφρονιστικό Κατάστημα. Παράλληλα η Ε.Π.Α.Κ παρέχει: 1. δικαστική συνδρομή στους κατηγορούμενους ανήλικους, 2. προσωρινή στέγη φιλοξενίας.

²³⁴ Γεωργούλας, Στρ. όπ.π. σ. 177.

²³⁵ Παλάζογλου-Γαλατάκη, Ι. (προϊσταμένη στην Ε.Π.Α. Αθηνών το 1988), «Πρόληψη και προστασία ανηλίκων μέσα από τα προγράμματα της ΕΠΑ Αθηνών», στο *Πρόληψη-Αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των Ανηλίκων* (επιμέλεια: Λουκία Μπεζέ) (Εισηγήσεις Συμποσίου Αθηνών, 14-16/10/88, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1990, 29-38).

συμπαράσταση, όπως εξεύρεση εργασίας, επίλυση κοινωνικών τους προβλημάτων· γ) *διαφώτισης της κοινής γνώμης για τα προβλήματα των ανηλίκων.*²³⁶

Ο καθηγητής Στρ. Γεωργούλας εστιάζει την παροχή βοήθειας των Ε.Π.Α. στο ότι «[...] τα προγράμματα των Ε.Π.Α. έχουν κριθεί αποτελεσματικά ως προς το γεγονός ότι προστατεύουν τα παιδιά από τον κοινωνικό στιγματισμό».²³⁷ Στην πράξη, όμως, οι περισσότερες Ε.Π.Α. υπολειτουργούν διότι, στην πλειοψηφία τους, δεν έχουν οικήματα στέγασης. Μόνον οι Ε.Π.Α. Αθηνών, Πειραιώς, Ηρακλείου Κρήτης, Βόλου, και Κοζάνης, δια-θέτουν οικήματα. Επίσης, οι περισσότερες υπολειτουργούν λόγω στελέχωσής τους από ελάχιστους υπαλλήλους.²³⁸

²³⁶ Α. Τρωϊάννου-Λουλά, *Η ποινική νομοθεσία* (σ. 98).

²³⁷ Γεωργούλας, Στρ. όπ.π. σ. 178.

²³⁸ Τα στοιχεία αντλήθηκαν από το βιβλίο του Στρ. Γεωργούλα, *Ανήλικοι παραβάτες στην Ελλάδα* (εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000) στη σ. 178 και ειδικά στο παράρτημα του βιβλίου (σσ. 365-367) στην έκθεση της προΐσταμένης της Ε.Π.Α. Αθηνών, Μ. Λάγιου (ημερίδα 14-1-1977).

δ. Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων²³⁹

Οι Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων ασκούν σημαντικό ρόλο στην πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων. Αποτελούν τον κυρίαρχο φορέα επίσημου κοινωνικού ελέγχου στη χώρα μας. Διάφορα νομοθετήματα ρυθμίζουν τη λειτουργία τους²⁴⁰ και λειτουργούν τόσο *προληπτικά* (ανακάλυψη ανηλίκων σε κίνδυνο), όσο και *κατάσταλτικά* (αντιμετώπιση κρίσεων και, αφού αυτές παρέλθουν, αποκατάσταση). Γονείς, συγγενείς, δάσκαλοι ή ακόμη και γείτονες του ανηλίκου, που διαπιστώνουν ότι ο συγκεκριμένος ανήλικος βρίσκεται σε ακατάλληλο οικογενειακό περιβάλλον ή παρουσιάζει αντικοινωνική συμπεριφορά, έχουν τη δυνατότητα, αλλά και την υποχρέωση, να απευθυνθούν στις Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων ή στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων που βρίσκεται στην περιοχή τους.

Τα καθήκοντα της υπηρεσίας, τα οποία προκύπτουν από διάφορα νομοθετήματα, είναι τα εξής: όταν γίνει γνωστή, κατόπιν αιτήσεως των ενδιαφερομένων ή κατόπιν αναφοράς, μια περίπτωση παραβατικού ανηλίκου, η υπηρεσία διεξάγει κοινωνική έρευνα, συλλέγει δηλαδή στοιχεία σχετικά με τους όρους διαβίωσης, την προσωπικότητα του ανηλίκου, τις οικογενειακές του σχέσεις κ.τ.λ.

Οι *βασικές αρμοδιότητες* των Επιμελητών Ανηλίκων παραμένουν η κοινωνική έρευνα²⁴¹ και η άσκηση του κυριότερου αναμορφωτικού μέτρου, αυτού της επιμέλειας από ειδικούς επιμελητές υπό μορφή «παρακολουθήσεως»-εξωιδρυματικής μεταχείρισης των ανηλίκων παραβατών και επιμέλειας των γονέων των, δηλαδή *υποστήριξη και συμβουλευτική μεταχείριση εναλλακτικής μορφής*.

Προστατευτική επίβλεψη ασκούν και μετά την έξοδο του ανηλίκου από το Ίδρυμα Αγωγής. Στις Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων τηρούνται στατιστικά στοιχεία για την κίνηση της υπηρεσίας, τον α-

²³⁹ Λειτουργεί σύμφωνα με τους Ν. 378/76 (ΦΕΚ 171/Α), Π.Δ. 49/79 (ΦΕΚ 11/79/Α).

²⁴⁰ Τα νομοθετήματα αυτά είναι: α) το Β.Δ. της 30-6-1954 και το Π.Δ. 49/1979 «Περί λειτουργίας της υπηρεσίας Ανηλίκων» και β) Ν. 2298/1995 και Ν. 1868/-1989.

²⁴¹ Την κοινωνική έρευνα παραδίδει στο δικαστή ανηλίκων, ο οποίος εν συνεχεία ορίζει το καταλληλότερο μέτρο για τον ανήλικο. Ο επιμελητής τηρεί ατομικό δελτίο και ανά εξάμηνο συντάσσει έκθεση, από την οποία ενημερώνεται ο δικαστής ανηλίκων.

ριθμό των περιπτώσεων, τα αίτια της παρεκτροπής ή υποτροπής των ανηλίκων, με όλα τα λοιπά στοιχεία που είναι αναγκαία για την παρακολούθηση της πρόληψης και της καταστολής της εγκληματικότητας στην περιφέρεια του Δικαστηρίου Ανηλίκων.

Ασκοούν, όμως, και καθαρά *προληπτικό ρόλο*, αφού μπορούν ασκήσουν έλεγχο για την εξακρίβωση παρουσίας ανηλίκων σε κέντρα ψυχαγωγίας κ.τλ. Πραγματοποιούν και ενημερωτικά σεμινάρια σε πολίτες που ενδιαφέρονται να προσφέρουν στο τομέα της πρόληψης.²⁴²

Οι επιμελητές ανηλίκων στο δύσκολο έργο τους έχουν ανάγκη ειδικών γνώσεων για να κατανοούν την ανθρώπινη συμπεριφορά στις ακραίες μορφές της και την επιδίωξη αρμονίας στις ανθρώπινες σχέσεις. Πρέπει να γνωρίζουν μεθόδους και τεχνικές, ούτως ώστε να συμβάλλουν στη μεταβολή των αρνητικών εκδηλώσεων στη συμπεριφορά του ανηλίκου. Απαραίτητες προς τούτο είναι οι γνώσεις των κοινωνικών επιστημών, της Βιολογίας, της Ψυχιατρικής, της Ψυχολογίας (κυρίως του εφήβου) και της Νομικής και, φυσικά, η γνώση του ποινικού και σωφρονιστικού δικαίου, καθώς και κάποια στοιχεία κοινωνικής εργασίας.

Τα *προβλήματα* που αντιμετωπίζουν οι *υπηρεσίες επιμελητών* είναι πολλά. Το κύριο πρόβλημα είναι ο μικρός αριθμός επιμελητών με αποτέλεσμα να περιορίζονται στις υποθέσεις καταστολής παρά πρόληψης (περιπτώσεις ηθικού κινδύνου).²⁴³

Τα κυριότερα, όμως, προβλήματα εντοπίζονται στα εξής:

α) τα κριτήρια που χρησιμοποιούν οι επιμελητές ανηλίκων για να χαρακτηρίσουν έναν ανήλικο ως «προπαραβατικό» δεν διαφέρουν από εκείνα που χρησιμοποιούν οι αστυνομικές, εισαγγελικές και δικαστικές αρχές της χώρας μας.²⁴⁴

β) η υπηρεσία επιμελητών ανηλίκων, καθ' όλη την διάρκεια της προσπάθειας εφαρμογής των στόχων της, δεν συνέβαλε στην πλήρη και

²⁴² Δημηνάς, Δ. «Δυνατότητες συνεργασίας επιμελητών ανηλίκων και Ε.Π.Α. στα πλαίσια της γενικότερης πρόληψης της παραβατικότητας των ανηλίκων», στο *Φωνές συμποσίου*, Β' επιστημονικό συμπόσιο Επιμελητών Ανηλίκων, Βέροια-Παναγία Σουμελά 4-6/9/1992, σ. 74.

²⁴³ Βλ. την υπ' αριθμ εγκύκλιο 1217/19-2-81 του Υπουργείου Δικαιοσύνης στο Τρωϊάννου-Λουλά, Α. (σ. 394-395).

²⁴⁴ Πλατή, Ζ. (επιμελήτρια ανηλίκων Πειραιώς), «άσκηση αναμορφωτικών μέτρων», στο *Πρόληψη-Αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων* (επιμέλεια: Λ. Μπεζέ), εισηγήσεις Συμποσίου Αθηνών (14-16/10/1988), σ. 276-277.

καθολική λειτουργία του θεσμού και οι επιμελητές ανηλίκων είχαν αρχίσει να αμφισβητούνται από παλιά σε διεθνές επίπεδο, κυρίως από ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς, με το σκεπτικό ότι η βοήθεια που προσφέρουν βασίζεται σε πολιτειακής μορφής παρεμβάσεις και επικεντρώνεται κυρίως στο εξουσιαστικό στοιχείο παρεμβάσεως.²⁴⁵

γ) η Υπηρεσία στελεχώνεται από Επιμελητές Ανηλίκων, οι οποίοι ασχολούνται με προβλήματα ανηλίκων παραβατών, στους οποίους έχει επιβληθεί το αναμορφωτικό μέτρο της επιμέλειας (Άρθρο 122 ΠΚ), παρέχοντας έτσι τη συνδρομή τους στο δικαστή ανηλίκων κατά την εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων. Ασχολούνται, επίσης, με τους ανηλίκους που βρίσκονται σε κίνδυνο να διαπράξουν παράβαση λόγω ακατάλληλου ή ανύπαρκτου οικογενειακού περιβάλλοντος ή άλλων κοινωνικών συνθηκών, παρέχοντας παράλληλα, πολύπλευρη στήριξη στους ίδιους και τις οικογένειές τους.

Παρά τις ατέλειες όμως του θεσμού, η Α. Τρωϊάννου-Λουλά επισημαίνει ότι «[...] μπορεί να έμειναν ελάχιστοι σε αριθμό και να υποβαθμίστηκε το έργο τους και η θέση τους, αλλά οι υπηρεσίες επιμελητών των δικαστηρίων ανηλίκων παραμένουν. Μπορεί τα πρόσωπα να εφαρμόζουν τους θεσμούς και τις βασικές δομές τους, αλλά και αν αλλάξουν τα άτομα, οι ίδιοι θεσμοί παραμένουν μετουσιώνοντας και αφομοιώνοντας τα νέα, έστω και σε διαφοροποιημένες καταστάσεις. Ας είμαστε αισιόδοξοι. Με νέες ανθρώπινες ευαισθητοποιημένες παρουσίες και σωστές ανθρώπινες σχέσεις και συνεργασίες, μπορεί να αρχίσει ένας νέος κύκλος, νέων δυνάμεων και νέας πνοής. Νέοι άνθρωποι με μεγάλο ενθουσιασμό να ξεκινήσουν πάλι την κοινωνική τους προσφορά [...], που πιστεύουν στην αξία ενός γνωστικού αντικειμένου, όπως είναι η αντιμετώπιση του ανήλικου παραβάτη [...]».²⁴⁶

Συμπέρασμα

Όλοι οι ανωτέρω φορείς (Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων, Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων, Εταιρίες Προστασίας Ανηλίκων, Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων) αποτελούν τους επίσημους φορείς κοινωνικού ελέγχου,

²⁴⁵ Τρωϊάννου-Λουλά, Α. *Η υπηρεσία επιμελητών ανηλίκων εν Ελλάδι* (Αθήναι 1977, σ. 263).

²⁴⁶ Βλ ανωτ. Στο Τρωϊάννου-Λουλά, Α., σ. 277).

οι οποίοι μετά το έτος 1988²⁴⁷ βρίσκονται υπό την εποπτεία της Διεύθυνσης Πρόληψης Εγκληματικότητας και Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων του Υπουργείου Δικαιοσύνης,²⁴⁸ αφού χρηματοδοτούνται, ελέγχονται, στελεχώνονται και λειτουργούν με βάση τις κατευθυντήριες γραμμές που τους παρέχει η ανωτέρω Διεύθυνση.

Δυνάμει της νέας νομοθετικής ρύθμισης, η διεύθυνση αυτή ασχολείται με την πρόληψη της εγκληματικότητας και την αγωγή ανηλίκων, έχει, δηλαδή, τις ακόλουθες αρμοδιότητες: μελέτη και λήψη γενικών μέτρων πρόληψης και καταστολής της εγκληματικότητας ανηλίκων, καθώς και μέριμνα για την υλοποίηση και εφαρμογή των μέτρων αυτών, θέσπιση, παρακολούθηση και άρση της επιμέλειας των ανηλίκων που βρίσκονται σε ηθικό κίνδυνο, μέριμνα, συγκρότηση και οργάνωση των Υπηρεσιών Επιμελητών Ανηλίκων και των Δικαστηρίων Ανηλίκων, τον έλεγχο και την πορεία της αγωγής των ανηλίκων που τελούν υπό τη φροντίδα των Ε.Π.Α. Παρ' όλα αυτά, όμως, ο Ν. Κουράκης παρατηρεί ότι «[...]δεν υπάρχει οργανωμένος κεντρικός φορέας που να χαράσσει μακροπρόθεσμα την αντεγκληματική πολιτική, να συνεργάζεται με ομόλογους φορείς και να προωθεί μετρα ή θεσμούς προληπτικού χαρακτήρα [...]».²⁴⁹

Η θεμελιώδης αρχή του ποινικού δικαίου ανηλίκων, «διαπαιδαγώγηση στη θέση της τιμωρίας», που σηματοδότησε από την αρχή τα Δικαστήρια Ανηλίκων, θα πρέπει να πρυτανεύει ως στόχος και των νεότερων κατευθύνσεων και, κυρίως, στις Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων. Από την πλούσια βιβλιογραφία τονίζεται ότι σκοπός των ιδρυμάτων είναι να παρέχουν στην κοινωνία υγιή, πειθαρχημένα άτομα, εφοδιασμένα με γενική και επαγγελματική κατάρτιση, με ηθική ανάπλαση και εμπέδωση αρετών και αγαθών έξεων.²⁵⁰

Το μοντέλο σωφρονιστικής πολιτικής που ακολουθείται και αποτυπώνεται στο κείμενο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα είναι εκείνο

²⁴⁷ Π.Δ. 278/1988 (ΦΕΚ 126^Α).

²⁴⁸ Πριν ισχύσει το καθεστώς αυτό, με τον Ν. 2724/1940 το Υπουργείο Δικαιοσύνης είχε τη δυνατότητα, κατόπιν σχετικής αίτησης, να κρίνει τότε ένας ανήλικος ήταν «προπαραβατικός», ώστε να του επιβάλλει το μέτρο του εγκλεισμού σε ίδρυμα αγωγής με άλλα λόγια, ένας φορέας μη δικαιοδοτικός ήταν αρμόδιος να χαρακτηρίσει έναν ανήλικο ως ευρισκόμενο σε κίνδυνο.

²⁴⁹ Κουράκης, Ν. *Εγκληματολογικοί ορίζοντες Α' θεωρία και πρακτική της ποινικής καταστολής* (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή 1991, σ. 8).

²⁵⁰ Προκοπίδη, Χ. «Η κοινωνική αναγκαιότητα των αναμορφωτικών σχολείων» (*Το παιδί*, αρ. 49-50, έτος 9^{ον}, Μάιος-Αύγουστος 1938, σ. 39-47).

της δίκαιης αποκατάστασης ή δικαικό πρότυπο, ενόψει της υποχώρησης του ιδεώδους της μεταχείρισης του κρατουμένου ή της οποιασδήποτε μορφής σωφρονισμού του.²⁵¹

Οι αρχές που διέπουν το δίκαιο των ανηλίκων είναι: ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ακόμη και περίπτωση της στέρησης της προσωπικής τους ελευθερίας, η εκούσια και μόνο συμμετοχή των κρατουμένων σε προγράμματα αγωγής, μεταχείρισης, απασχόλησης, η ελαχιστοποίηση της παραμονής του κρατούμενου στο κατάστημα κράτησης κλειστού τύπου και η μέριμνα για την κοινωνική του επανένταξη.

Στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα²⁵² ορίζεται, ότι στόχος ενός σωφρονιστικού συστήματος θα πρέπει να είναι η αναμόρφωση και η κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων. Δεδομένης της αυξημένης τυπικής ισχύος του Διεθνούς Συμφώνου, κατά το Άρθρο 28 του Συντάγματος, τίθεται ένα ζήτημα σύμπτωσης της ουδέτερης προς το σωφρονισμό στάσης της ελληνικής σωφρονιστικής νομοθεσίας με την αντίστοιχη διεθνή. Επίσης, η Υπουργική Απόφαση (υπ'αρ.58819/2003) για τη λειτουργία των γενικών καταστημάτων κράτησης, αναφέρει ότι η μεταχείριση των κρατουμένων προσανατολίζεται στη δίκαιη εκδίκαση της υπόθεσής τους και στην προσαρμογή τους στο νόμιμο κοινωνικό βίο, προβλέπει δε, την εκούσια συνεργασία των κρατουμένων με το ειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό για το σχεδιασμό προγράμματος επικοινωνιακής μεταχείρισης (εκπαίδευση, εργασία, επαγγελματική κατάρτιση, ψυχολογική υποστήριξη κ.λπ.)²⁵³.

Η ελληνική νομοθεσία έχει προβλέψει στο Ν. 1851/1989 «περί των βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων» (Άρθρο

²⁵¹ Βλ. Σπινέλλη, Κ.Δ., Κουράκης, Ν.Ε., 2001, *Σωφρονιστική Νομοθεσία Ελληνική-Διεθνής*, (εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σ. XXVI και Κρανιδιώτη, Μ., 1996, «Πρότυπα σωφρονιστικής πολιτικής και ο δρόμος προς την κοινωνική επανένταξη» σε ΕΛΚΕΠΑ, Δήμος Αθηναίων, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, κατάρτιση κρατουμένων-αποφυλακισμένων-ανηλίκων παραβατών και εξαρτημένων ατόμων).

²⁵² Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (άρθρα 54) είναι μια συνθήκη των Ηνωμένων Εθνών βασισμένη στην Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, που δημιουργήθηκε το 1966 και τέθηκε σε ισχύ στις 23 Μαρτίου 1976. Κυρώθηκε με το Ν. 2462/1997 (ΦΕΚ Α' 25/26.2.97).

²⁵³ Βλ. Ανήλικοι και Παραβατικότητα, Πρακτικά του 1^{ου} Φοιτητικού Συνεδρίου Εγκληματολογίας, ό.π.

97), ότι στο προσωπικό των άλλων κατηγοριών των καταστημάτων κράτησης υπάγονται, μεταξύ άλλων, και οι ψυχολόγοι. Μάλιστα, στο Άρθρο 108 περιγράφονται τα καθήκοντά τους, ήτοι ότι, αφού εξετάσουν τους κρατούμενους με ειδικές δοκιμασίες (tests) για να διαπιστώσουν τυχόν διαταραχές των ψυχικών και πνευματικών τους λειτουργιών ή της προσωπικότητάς τους, συντάσσουν έκθεση ψυχολογικής αξιολόγησης. Δεν προβλέπει, όμως, ο ανωτέρω νόμος, σε μόνιμη βάση παροχή υπηρεσιών συμβουλευτικής και ψυχολογικής υποστήριξης, όπως επιτάσσουν οι ευρωπαϊκοί σωφρονιστικοί κανόνες, και αποτελεί για δεκαετίες παράδοση στα αγγλοσαξονικά σωφρονιστικά συστήματα.

Στην πράξη, όμως, δεν υπάρχουν μόνιμοι υπάλληλοι ή έστω συνεργαζόμενοι ψυχολόγοι στα καταστήματα κράτησης, και το ρόλο τους αναλαμβάνουν οι κοινωνικοί λειτουργοί, που δεν διαθέτουν το κατάλληλο επιστημονικό υπόβαθρο ως προς αυτό. Μόνο σε ακραίες περιπτώσεις εκδήλωσης μιας οξείας ψυχοπαθολογικής διαταραχής²⁵⁴ αποφασίζεται η μεταφορά τού κρατουμένου σε ειδικό θεραπευτικό κατάστημα.

²⁵⁴ Τέτοιες ψυχοπαθολογικές διαταραχές βλ. στο Κάκουρος Ε.-Μανιαδάκη Κ., *Ψυχοπαθολογία παιδιών και εφήβων, αναπτυξιακή προσέγγιση*, ειδικά στο κεφάλαιο, *αναπτυξιακές και μαθησιακές διαταραχές*, σσ.227 και επ. (εκδόσεις Τυπωθήτω-Γ.Δάρδανος, Αθήνα 2003).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Α) Ο ρόλος της Συμβουλευτικής Παρέμβασης στους ανήλικους παραβάτες

1. Έννοια και περιεχόμενο της συμβουλευτικής παρέμβασης και του προσανατολισμού

Σε μια εποχή ραγδαίων εξελίξεων, όπου η ηλεκτρονική επικοινωνία δεσπόζει στις διαπροσωπικές σχέσεις και οι άνθρωποι υποβιβάζονται σε αντικείμενα, η «σπουδαιότητα της συμβουλευτικής παρέμβασης» και της προσωποκεντρικής προσέγγισης καθίσταται περισσότερο σημαντική, γιατί «αναγνωρίζει τη σημασία της υποκειμενικής πραγματικότητας και προκαλεί τον άνθρωπο να αναλάβει την ευθύνη της δικής του ζωής και να εμπιστευτεί τις εσωτερικές του δυνάμεις, που είναι ανεξάντλητες».²⁵⁵

Η προσωποκεντρική προσέγγιση εξετάζει και την αλλαγή του ρόλου ανδρών-γυναικών στην σημερινή κοινωνία, αν λάβουμε υπόψη μας ότι οι κοινωνικές αλλαγές των τελευταίων χρόνων και η διεκδίκηση ισότητας και ισοτιμίας των γυναικών έχουν αλλάξει τους κοινωνικούς ρόλους και τη δυναμική των σχέσεων ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες. Το φεμινιστικό κίνημα έχει επιφέρει μεταβολές και επαναπροσδιορισμό της ταυτότητας και του ρόλου των ανδρών σε ενδοπροσωπικό, διαπροσωπικό, επαγγελματικό και οικογενειακό επίπεδο. Αυτές οι μεταβολές συνδέονται άμεσα με νέες ψυχολογικές και κοινωνικές αντιλήψεις σχετικά με την έννοια του «άνδρα» στα καινούργια κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια, δημιουργώντας νέες πεποιθήσεις και πρότυπα συμπεριφοράς. Η ανδρική ταυτότητα βρίσκεται σήμερα σε περίοδο μετασχηματισμού και οι παραδοσιακές πεποιθήσεις βρίσκονται σε αμφισβήτηση. Αυτή η μεταβατική περίοδος αποτελεί μια πρόκληση που απαιτεί την υπέρβαση παραδοσιακών αντιλήψεων με άμεσες συνέπειες για τις προσωπικές και κοινωνικές σχέσεις, με αποτέλεσμα ο ρόλος της συμβουλευτικής παρέμβασης καθίσταται επιτακτικός και αναγκαίος.

Η Συμβουλευτική είναι ένας διαρκώς εξελισσόμενος κλάδος της εφαρμοσμένης Ψυχολογίας που ασχολείται με τον άνθρωπο και τα

²⁵⁵ Μπρούζος, Α. *Προσωποκεντρική Συμβουλευτική, Θεωρία, Έρευνα και Εφαρμογές*, (εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2004).

προβλήματά του. Στηρίζεται στις επιστημονικά τεκμηριωμένες θεωρίες της ανθρώπινης προσωπικότητας και συμπεριφοράς και χρησιμοποιεί επιστημονικές μεθόδους και τεχνικές. Ως στόχο έχει να βοηθήσει τα άτομα να αναπτύξουν τις εσωτερικές τους δυνάμεις και δυνατότητες, στο μέγιστο δυνατό βαθμό, δείχνοντάς τους πώς να ανεξαρτητοποιηθούν, να αυτονομηθούν, να αποκτήσουν δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων, ώστε να ζήσουν μια γεμάτη και εκπληρωμένη ζωή.

Με άλλα λόγια η Συμβουλευτική είναι μια διαδικασία που βοηθά τα άτομα να κατανοήσουν καλύτερα τον εαυτό τους και το περιβάλλον τους, να καταλάβουν τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά τους και, με την κατάλληλη υποστήριξη, να προβούν στις αναγκαίες μεταβολές, ώστε να ανακαλύψουν εναλλακτικές λύσεις και νέες προοπτικές για τη ζωή τους, την οικογένειά τους, την εργασία τους.²⁵⁶ Η Συμβουλευτική, ως επιστήμη, βασίζεται κυρίως στις θεωρίες της προσωπικότητας²⁵⁷ γι' αυτό και ουσιαστικά είναι το πεδίο έρευνας

²⁵⁶ Κέντρο Έρευνας και Υποστήριξης Θυμάτων Κακοποίησης και Κοινωνικού Αποκλεισμού, *Η Συμβουλευτική στην Οικογένεια και στην Εργασία* (Διμηνιαία Ενημερωτική Ηλεκτρονική Έκδοση, www.alkistis-equal.gr). Βλ. επίσης, Geldard, K., Geldard, D. *Counselling children: A practical introduction*, *Η συμβουλευτική ψυχολογία στα παιδιά. Θεωρία, εφαρμογές*, (Επιμέλεια: Μαλικιώση-Λοΐζου, Μ., Υπεύθυνος Σειράς: Μαλικιώση-Λοΐζου, Μ., εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004).

²⁵⁷ Η Θεωρία της Προσωπικότητας εξηγεί την ύπαρξη ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ των ανθρώπων, καθώς και τη συνέπεια της συμπεριφοράς. Ως «διαταραχές της προσωπικότητας», οι οποίες προκαλούν δυσλειτουργία στην ζωή, τη σκέψη, τη διάθεση, τις διαπροσωπικές σχέσεις ή τον έλεγχο των παρορμήσεών του, μπορούν να αναφερθούν οι εξής: *Ναρκισσιστική Διαταραχή της Προσωπικότητας του ατόμου*: τα άτομα που την εμφανίζουν, διακρίνονται για την έντονη αίσθηση σπουδαιότητας που έχουν για τον εαυτό τους, τ.έ. την αίσθηση ότι αξίζουν περισσότερο από τους συνανθρώπους τους. Όλες οι διαπροσωπικές τους σχέσεις έχουν επίκεντρο τον εαυτό τους. Τα άτομα αυτά είναι αλαζόνες και έχουν βασικά χαμηλή αυτοπεποίθηση. *Παρανοειδής Διαταραχή της Προσωπικότητας*: Τα άτομα αυτά χαρακτηρίζονται από διαρκή, αβάσιμη καχυποψία και δυσπιστία προς τους συνανθρώπους τους. *Ιδιοψυχαναγκαστική Διαταραχή Προσωπικότητας*: τα άτομα αυτά δεν μπορούν να εκφράσουν την ζεστασιά και την τρυφερότητα και χαρακτηρίζονται από τελειομανία, δεν μπορούν να δούν τα πράγματα ολιστικά και συνολικά. *Σχιζότυπη Διαταραχή της Προσωπικότητας*: τα άτομα αυτά χαρακτηρίζονται από δυσκολία στις κοινωνικές και διαπροσωπικές τους σχέσεις. Είναι εκκεντρικά στη συμπεριφορά τους και μερικές φορές γίνονται παρανοϊκά, με περίεργες σκέψεις. *Δραματική Διαταραχή της Προσωπικότητας*: τα άτομα αυτά συχνά επιζητούν την προσοχή των άλλων και χαρακτηρίζονται από δραματικότητα στις σχέσεις τους, τους κουράζει η καθημερινή ρουτίνα και αναζητούν συνέχεια νέες συγκινήσεις και περιπέτειες.

και εφαρμογών των κυριότερων ρευμάτων της ψυχολογίας. Οι διάφοροι ορισμοί της συμβουλευτικής παρουσιάζουν διαφορές, ακριβώς γιατί αντανακλούν τη διαφορετική οπτική που πρεσβεύουν αντίστοιχα οι διάφορες σχολές συμβουλευτικής και ψυχολογίας. Ωστόσο, αν προσπαθούσαμε να δώσουμε έναν ορισμό, θα λέγαμε ότι Συμβουλευτική είναι μια διαδικασία αλληλεπίδρασης-μεταβολών-διεργασιών κατά την οποία, συνήθως, παρέχεται στήριξη σε άτομα που αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες δυσκολίες, προκειμένου να αναπτύξουν δεξιότητες, να αποκτήσουν αυτογνωσία και να πραγματοποιήσουν τις απαραίτητες διεργασίες, ώστε να προχωρήσουν σε μεταβολές στη δομή της προσωπικότητάς τους και της γενικότερης κοινωνικής και επαγγελματικής συμπεριφοράς τους. Έτσι, το άτομο καθίσταται ικανό να θέτει στοχους, να προγραμματίζει τις ενέργειές του, να αποφασίζει για τον εαυτό του, να τον αποδέχεται και να αντισταθμίζει αποτελεσματικά

Εξαρτημένη Διαταραχή της Προσωπικότητας: τα άτομα αυτά εμφανίζουν έχουν χαμηλή αυτοπεποίθηση και θέλουν οι άλλοι να αναλαμβάνουν για λογαριασμό τους την ευθύνη της ζωής τους· τα διακρίνει, κατά συνέπεια, αδυναμία ανεξαρτητοποίησης. *Μεταχμιακή Διαταραχή της Προσωπικότητας:* τα άτομα αυτά δημιουργούν ασταθείς διαπροσωπικές σχέσεις, δεν έχουν διαμορφώσει πλήρη εικόνα για τον εαυτό τους, δεν μπορούν να ελέγξουν τις παρορμήσεις τους και φοβούνται την εγκατάλειψη α-πό τους άλλους ανθρώπους, τ.έ. ότι θα μείνουν μόνα και εγκαταλελειμμένα, και για να το αποφύγουν προβαίνουν σε απειλές αυτοκτονίας και αυτοκαταστροφής (αυτό-ακρωτηριασμός). *Αγχώδης (ή Αποφευκτική) Διαταραχή της Προσωπικότητας:* τα άτομα αυτά διακρίνονται από έντονο φόβο για αρνητική κριτική από τους άλλους και, κατά συνέπεια, υποφέρουν όταν οι άλλοι αδιαφορούν για αυτά. Λόγω της χαμηλής τους αυτοπεποίθησης, έχουν ανάγκη από τη συμπάθεια και την αποδοχή των άλλων. *Αντικοινωνική Διαταραχή της Προσωπικότητας:* τα άτομα που την εμφανίζουν χαρακτηρίζονται από αδιαφορία για τα δικαιώματα των άλλων, δεν μπορούν να συμμορφωθούν με τους κοινωνικούς κανόνες, καταφεύγουν στο συνεχές νέμα προκειμένου να αποκομίσουν προσωπικό όφελος ή ευχαρίστηση, δεν μετανιώνουν για τις πράξεις τους έστω και αν γνωρίζουν ότι πλήγωσαν το συνάνθρωπό τους. Βλ. Pervin, L.A. *Θεωρίες Προσωπικότητας: Έρευνα και Εφαρμογές* (επιμέλεια: Ζ. Μπέλλα, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 1999, κεφ. 3, 4)· Βλ. επίσης, Hei-den, L.A, Hersen, M. *Εισαγωγή στην Κλινική Ψυχολογία* (επιμέλεια ελληνικής έκ-δοσης: Α. Καλαντζή-Αζίζι, Φ. Αναγνω-στόπουλος, 1998), Καγιά, Α. (Ψυχολόγος, M.Sc. Ψυχολογία της Υγείας, Κλινική Ψυχολογία, στο www.e-psychology.gr), Επίσης, για το θέμα της ψυχικής ασθένειας, αξιόλογη είναι η μελέτη του Π. Χαρτοκόλη, *Διαταραχές Προσωπικότητας ή Συμπεριφοράς* στο έργο του *Εισαγωγή στη Ψυχιατρική*, σελ. 248 επ.

τυχόν αδυναμίες του, ώστε να οδηγηθεί στη μερική ή ολική αυτό-πραγμάτωσή του.²⁵⁸

Οι σκοποί της συμβουλευτικής παρέμβασης διακρίνονται σε άμεσους (βραχυπρόθεσμους), ενδιάμεσους (μεσοπρόθεσμους), και τελικούς (μακροπρόθεσμους) και ορίζονται με βάση τις ανάγκες και τις επιδιώξεις του ατόμου. Η Συμβουλευτική βρίσκει εφαρμογή σε πολλούς τομείς.

Σε κάθε κοινωνία θεωρείται ως δεδομένο ότι το έγκλημα είναι ένα ανεπιθύμητο φαινόμενο και ότι η Πολιτεία λαμβάνει δραστικά μέτρα ελέγχου και πρόληψης του. Αν και πολλοί επιστήμονες πιστεύουν ότι οι αιτίες του εγκλήματος βρίσκονται στις κοινωνικοοικονομικές δομές, δύσκολα μπορεί κανείς να παραβλέψει το γεγονός ότι πολλοί κρατούμενοι εκδηλώνουν προσωπικά προβλήματα ή εμφανίζουν ελλείψεις στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους και χρειάζονται ιδιαίτερη ψυχολογική αντιμετώπιση. Ξεπερνώντας το άτομο τα προβλήματα συμπεριφοράς του, επιτυγχάνεται η αναμόρφωσή του και η αποτροπή του από την υποτροπή.

Αναμφισβήτητη είναι η *συμβολή της ψυχολογίας στην ερμηνεία του εγκληματικού φαινομένου* και η τεράστια απήχρησή της στην αντιμετώπιση του εγκληματία και στη χάραξη αντεγκληματικής πολιτικής. Όμως, οι ψυχολογικές θεραπείες προχωρούν πέρα της ιατρικής θεραπείας, διότι παρέχουν στο άτομο μία ευκαιρία να αναπτυχθεί προσωπικά και να αναπτύξει προσωπικές ικανότητες (π.χ. έλεγχος επιθετικότητας, σεξουαλική αυτοσυγκράτηση), και δεν αντιμετωπίζουν, απλά, κάποια συμπτώματα συμπεριφοράς.²⁵⁹

Έτσι, η Συμβουλευτική και ο Επαγγελματικός Προσανατολισμός, είτε ατομική είτε ομαδική,²⁶⁰ είναι η *παροχή επιστημονικής βοήθειας και στήριξης στα άτομα*, ώστε αυτά:

-να διερευνούν, να αναλύουν και να αναπτύσσουν τους παράγοντες που συνθέτουν το προφίλ της αυτοαντίληψής τους (ενδιαφέροντα, προσωπικά χαρακτηριστικά, αξίες, ικανότητες και δεξιότητες κ.λπ.)

²⁵⁸Κοσμίδου-Hardy, X., Γαλανουδάκη-Ράπτη, Α. *Συμβουλευτική, Θεωρία και Πρακτική*, σ 6-9. (Pervin, L.A. & Oliver, P.J., 1997, 7^η έκδοση, σσ. 6-9).

²⁵⁹Sukhodolsky, D.G. et al. (2004) *Cognitive-behavioural therapy for anger in children and adolescents, a meta-analysis* (Aggression and Violent Behaviour 9 σ. 247-269 και ιδίως σ. 248).

²⁶⁰Κατσίρα, Α. *Ατομική και Ομαδική Συμβουλευτική* (εφημ. Θάρρος Μεσσηνίας, 25-4-2007 και 6-5-2007 αντίστοιχα).

-να διερευνούν, να αξιολογούν, να επεξεργάζονται και να ταξινομούν πληροφορίες, καθώς και εναλλακτικές εκπαιδευτικές και επαγγελματικές διεξόδους που σχετίζονται τόσο με τις ανάγκες και προτιμήσεις τους, όσο και με τις προοπτικές της αγοράς εργασίας·

-να ενσωματώνουν την εκπαιδευτική και επαγγελματική πληροφόρηση, αλλά και την πληροφόρηση που σχετίζεται με την αυτοπαρατήρηση, και να διευκολύνονται στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, όσον αφορά τόσο τον προσανατολισμό τους στο χώρο της εκπαίδευσης, όσο και την επιλογή του επαγγέλματος ή των επαγγελμάτων που ταιριάζουν στην ψυχοκοινωνική τους ιδιαιτερότητα, και να δημιουργούν και να πραγματοποιούν τα εκπαιδευτικά και επαγγελματικά τους σχέδια. Στόχος των παραπάνω είναι η σωστή επιλογή επαγγέλματος και, γενικότερα, η ένταξη-επανένταξή τους στην ενεργό ζωή.

Επίσης, η Συμβουλευτική και ο Επαγγελματικός Προσανατολισμός απευθύνεται σε άτομα που βρίσκονται στο στάδιο εκπαιδευτικής επιλογής ή επαγγελματικής κατεύθυνσης, *σε άτομα που βρίσκονται στο στάδιο αναζήτησης καινούργιων τομέων για την κατάρτισή τους, σε άτομα που ήδη απασχολούνται και δεν είναι ευχαριστημένα με την εργασία τους, με αποτέλεσμα να αναζητούν καινούργιους τομείς για την κατάρτισή τους και την περαιτέρω επαγγελματική τους ανάπτυξη, σε άτομα που δεν απασχολούνται, λόγω απώλειας θέσης ή για άλλους λόγους, και επιθυμούν την επανένταξή τους στο παραγωγικό δυναμικό της χώρας,*²⁶¹ όπως και σε αυτούς που, λόγω ιδιαίτερων δυσκολιών και προβλημάτων, ανήκουν σε ομάδες που απειλούνται από κοινωνικό αποκλεισμό.

Είναι αρκετά δύσκολο να δοθεί ένας σαφής και πλήρης ορισμός της Συμβουλευτικής Ψυχολογίας ως επιστήμης αλλά και της Συμβουλευτικής ως διαδικασίας. Η Αμερικανική Ψυχολογική Εταιρία (American Psychological Association) όρισε τη Συμβουλευτική Ψυχολογία ως την ειδικότητα, σύμφωνα με την οποία ο Σύμβουλος-Ψυχολόγος βοηθά το συμβουλευόμενο να βελτιώσει την προσωπική του κατάσταση, να ανακουφιστεί από τη λύπη και τη στενοχώρια, να επιλύσει τις κρίσιμες καταστάσεις που αντιμετωπίζει, να αναπτύξει την ικανότητα επίλυσης των προβλημάτων του και να μπορεί να παίρνει μόνος του αποφάσεις, να κάνει καλύτερη χρήση των αποθεμάτων και των ικανοτήτων που διαθέτει, ή του δείχνει

²⁶¹ Κοσμίδου-Hardy, X. (1997) «Η Πρόκληση της Μεταβίβασης και η Ανταπόκριση των Υπηρεσιών Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού» (*Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, τ. 42-43, σσ. 67-89).

το δρόμο για την ανάπτυξη νέων μεθόδων που θα τον διευκολύνουν να βοηθήσει μόνος του τον εαυτό του.

Ο Συμβουλευτικός Ψυχολόγος, για να πλησιάσει το συμβουλευόμενο, *χρησιμοποιεί συστηματικές προσεγγίσεις που στηρίζονται στην έρευνα, ώστε να βοηθήσει τον εαυτό του, αλλά και το συμβουλευόμενο να κατανοήσει πληρέστερα τα προβλήματά του και να αναπτύξει πιθανούς τρόπους επίλυσής τους.* Τα προβλήματα που οδηγούν έναν άνθρωπο να ζητήσει τη βοήθεια του Συμβουλευτικού Ψυχολόγου, πηγάζουν από περιβαλλοντικές επιδράσεις και επιρροές ή από εσωτερικές συγκρούσεις και μπορεί να είναι επαγγελματικά, εκπαιδευτικά, συναισθηματικά, κοινωνικά, εξελικτικά ή προβλήματα υγείας²⁶².

Ο Δημητρώπουλος²⁶³ ορίζει τη Συμβουλευτική σε σχέση με τη λειτουργία και τη μορφή της ως «τη διαδικασία εκείνη, κατά την οποία, είτε κατά τρόπο ατομικό, είτε κατά τρόπο ομαδικό, ένας ειδικός, που υπό ορισμένες προϋποθέσεις λέγεται Σύμβουλος, συνεξετάζει με ένα άτομο (ή κάποια άτομα) θέματα ή προβλήματα που απασχολούν το άτομο (ή τα άτομα) και διευκολύνει τη λύση τους».

Όσον αφορά τον επιστημονικό χαρακτήρα της Συμβουλευτικής, «η Συμβουλευτική είναι ένα ξεχωριστό γνωστικό αντικείμενο, μια ξεχωριστή επιστημονική περιοχή». Αποδίδεται, λοιπόν, με τον όρο «Συμβουλευτική» και το επιστημονικό περιεχόμενο αυτού του χώρου. Σε σχέση με το σκοπό της, ο ίδιος συγγραφέας ορίζει τη Συμβουλευτική ως «μια μεθοδο προσέγγισης και παρέμβαση βοήθειας, ένα μέσο για εξασφάλιση αυτής της βοήθειας, προς το άτομο που αντιμετωπίζει ή προσπαθεί να προλάβει κάποιο πρόβλημα».

Η Συμβουλευτική είναι όρος οικείος στις διαπροσωπικές μας σχέσεις. Η Κοσμίδου αναφέρει ότι «συμβουλευτική είναι μια διαδικασία αλληλεπικοινωνίας κατά την οποία παρέχεται συνήθως βοήθεια σε άτομα, τα οποία έχουν κάποια προβλήματα, [...] τον τρόπο αντιμετώπισης των εσωτερικών του συγκρούσεων και των αντικειμενικών αντιξοοτήτων της ζωής, στις δυσκολίες λήψης μιας απόφασης»²⁶⁴.

²⁶² Μαλικιώση-Λοΐζου, Μ. *Συμβουλευτική ψυχολογία*, (ε' έκδοση, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 26 επ.).

²⁶³ Δημητρώπουλος Ε., *Συμβουλευτική*, σ. 21.

²⁶⁴ Κοσμίδου-Hardy X., Γαλανουδάκη-Ράπτη, Αθ. *Συμβουλευτική, θεωρία και πρακτική με ασκήσεις για την ανάπτυξη αυτογνωσίας και δεξιοτήτων συμβουλευτικής* (εκδόσεις Ασημάκη, Αθήνα 1996).

Η συμβουλευτική σχέση είναι, ουσιαστικά, μια συστηματική διερεύνηση και αποσαφήνιση προβλήματος και, παράλληλα, η διερεύνηση και αποσαφήνιση πιθανών λύσεων²⁶⁵.

Από τους παραπάνω ορισμούς συνάγεται ότι η συμβουλευτική αποτελεί μια διαδικασία, βάσει της οποίας χρησιμοποιούνται ορισμένες τεχνικές από κάποιον ειδικό, που έχει τις απαιτούμενες γνώσεις, με σκοπό την παροχή βοήθειας ή διευκόλυνσης των προβλημάτων κάποιου ατόμου ή ομάδας.

Έτσι, λοιπόν, τα συστατικά στοιχεία της συμβουλευτικής σχέσης είναι τα εξής²⁶⁶:

- α) το άτομο, δηλαδή ο συμβουλευόμενος, ο οποίος έχει ανάγκη βοήθειας για να αντιμετωπίσει ένα πρόβλημα ή να χειριστεί κάποιο θέμα ή σε τελική ανάλυση να πραγματοποιήσει κάποιο σκοπό·
- β) ο σύμβουλος (ο ειδικός), ο οποίος έχει τη γνώση, τη θέληση και την προδιάθεση να προσφέρει στήριξη, επικοινωνία και θεραπεία στο άτομο·
- γ) το πρόβλημα που οδηγεί κάθε άνθρωπο στον ειδικό για να λύσει το πρόβλημά του, να το διερευνήσει και να προσπαθήσει να δώσει μαζί με τον σύμβουλο την επιθυμητή λύση, λύση που θα είναι λυσιτελής για τον συμβουλευόμενο και τις ανάγκες του·
- δ) η συμβουλευτική σχέση δημιουργείται ανάμεσα στα δύο μέρη (σύμβουλο και συμβουλευόμενο/ους) και αποτελεί άξονα δράσης για την υλοποίηση της συγκεκριμένης παρέμβασης·
- ε) το πλαίσιο στο οποίο συντελείται η συμβουλευτική σχέση, όπως ο χώρος, οι συνθήκες, το κλίμα κ.τλ.·
- στ) η μεθοδολογία της συμβουλευτικής παρέμβασης βασίζεται σε επιστημονικές μεθόδους, τις οποίες γνωρίζει ο σύμβουλος και εφαρμόζει κατά περίπτωση·
- ζ) το θεωρητικό υπόβαθρο στηρίζεται η μεθοδολογία και όλη η διαδικασία παρέμβασης·
- η) ο κώδικας δεοντολογίας και κάποιες βασικές αρχές που πρέπει να τηρούνται κατά την εφαρμογή της συμβουλευτικής.

Κατά τη διάρκεια της συμβουλευτικής παρέμβασης και μετά από αυτή, πρέπει να γίνεται αξιολόγηση της πορείας του συμβουλευόμενου, δηλαδή πρέπει να γίνεται ψυχολογική, επαγγελματική και εκπαιδευ-

²⁶⁵ Κοσμίδου-Hardy, X., Γαλανουδάκη-Ράπτη, Αθ. ό.π.

²⁶⁶ Ε. Δημητρόπουλος, *Συμβουλευτική*, σ. 111

τική υποστήριξή του, προκειμένου να λάβει σημαντικές αποφάσεις, οι οποίες θα του εξασφαλίσουν την ψυχολογική, συναισθηματική, επαγγελματική και εκπαιδευτική ένταξη στο κοινωνικό σύνολο.

Υπό το πρίσμα ραγδαίων εξελίξεων η ίδια η έννοια και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης και της Συμβουλευτικής παρέμβασης καλούνται να δικαιώσουν τη σημασία που έχουν για τη διαμόρφωση συνειδητοποιημένων πολιτών. Ταυτόχρονα, όμως, καλούνται να αποδείξουν την αξία της ύπαρξής τους, προσεγγίζοντας τον άνθρωπο ως σύνολο και ανεξάρτητα από την ιδιότητά του, την ηλικία, το φύλο του ή το κοινωνικοοικονομικό του status²⁶⁷.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η εργασία επηρεάζει καθοριστικά το σύνολο σχεδόν της ζωής του σύγχρονου ανθρώπου (την οικονομική και κοινωνική του διάσταση, την αυτοεικόνα του, το επίπεδο της αυτοπεποίθησής του και κατ' επέκταση τη συναισθηματική και πνευματική του κατάσταση).

Με αυτό το δεδομένο, η Συμβουλευτική Σχέση καλείται συχνά να καλύψει ένα ευρύτατο φάσμα υπηρεσιών συμβουλευτικής παρέμβασης και στήριξης.²⁶⁸ Γι' αυτό το λόγο δεν είναι τυχαία η ανάπτυξη ενός ευρύτατου δικτύου εξειδικευμένων υπηρεσιών, όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση σε πληθυσμούς που παρουσιάζουν προβλήματα, κυρίως στους κοινωνικά αποκλεισμένους και τους μειονεκτούντες, όπως είναι οι γυναίκες, οι εθνοπολιτισμικές μειονότητες, οι νέοι με παραβατική συμπεριφορά ή τα άτομα με ειδικές ανάγκες.

Ο ρόλος του θεσμού της συμβουλευτικής και του Επαγγελματικού Προσανατολισμού ενισχύεται καθημερινά, ενώ το αίτημα για αποτελεσματική εφαρμογή του εντείνεται συνεχώς²⁶⁹ και αυξάνεται η

²⁶⁷ Κοσμίδου-Hardy, X. (1997) *Η Πρόκληση της Μεταβίβασης* (τ.42-43, σσ. 67-89).

²⁶⁸ Bailey, D. (1997) *Career Counselling and Guidance*, στο S. Palmer & G. McMahon (επιμέλεια), *Handbook of Counselling* (β' έκδοση, Routledge, Λονδίνο).

²⁶⁹ [...] Τα χρονικά των εφημερίδων επαναλαμβάνουν ότι, όταν ο νεαρός πρωταγωνιστής ενός εγκλήματος γίνεται γνωστός, οι γονείς, η καθηγήτρια, ο ιερέας, η γειτόνισσα ή ο πατέρας του καλύτερου του φίλου λένε πάντα την ίδια φράση: "Δεν το περίμενα ποτέ μου!". Αυτό σημαίνει, ότι τα μηνύματα που στέλνει ένας έφηβος με προβλήματα, δεν γίνονται κατανοητά από τους ενήλικες, ούτε καν από εκείνους που έχουν μαζί του μία πιο στενή σχέση. Και γι' αυτό, αναρωτιέμαι, τι άλλο έχουμε ανάγκη, για να συνειδητοποιήσουμε ότι δεν έχουμε διάθεση να ακούσουμε, να σταματήσουμε έστω και για μία στιγμή τον δρόμο μας και να καθίσουμε δίπλα στα παιδιά μας, για να τα ρωτήσουμε και να μας ρωτήσουν; Αυτή η κοινωνία δεν αγαπά τα παιδιά της. [...] Π. Κρέπετ, *Βίαιες καρδιές* (Από το βιβλίο της A. Marcoli, βλ.αν.).

ανάγκη συστηματικής ενημέρωσης, όσων ασχολούνται ή ενδιαφέρονται γι' αυτόν. Οι σύγχρονες εξελίξεις, όσον αφορά την αποστολή, τη λειτουργία, τις μεθόδους, τα μέσα και τον τρόπο εφαρμογής του θεσμού, γίνονται περισσότερο επιτακτικές στη σύγχρονη κοινωνία που η αύξηση της παραβατικότητας των ανηλίκων έχει λάβει τεράστιες διαστάσεις. Στα άτομα αυτά παρέχεται μέσα από την εκπαίδευση η δυνατότητα πρόσβασης στην απόκτηση γνώσεων και τη δια βίου εκπαίδευση και, επομένως, η δυνατότητα προώθησης των επαγγελματικών τους στόχων και αποτελεσματικότερης διαχείρισης της σταδιοδρομίας τους.²⁷⁰

Η δημιουργία προϋποθέσεων για την καλύτερη δυνατή σωματική, πνευματική και ψυχική ανάπτυξη των παιδιών και των νέων σε τοπικό επίπεδο, παρέχεται και από άλλους φορείς, όπως Δήμους και Κοινοότητες, Δημοτικούς Βρεφονηπιακούς και Παιδικούς Σταθμούς, Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών, Παιδικές Κατασκηνώσεις, Προγράμματα Υποστήριξης της Σχολικής Κοινότητας, Κέντρο Πληροφόρησης Νέων–Internet Café, κ.λπ.

2. Θεωρίες Συμβουλευτικής (θεωρητικό υπόβαθρο-Αρχές)

Όπως αναφέραμε παραπάνω, «Συμβουλευτική» είναι μια διαδικασία που βοηθά το άτομο ώστε να μπορέσει να επιλύσει μόνο του ένα θέμα που το απασχολεί ή να πάρει μια σωστή απόφαση, ενώ ο προσανατολισμός είναι ένα οργανωμένο πρόγραμμα που βοηθά το άτομο να αποκτήσει τις ακόλουθες εμπειρίες:

- α) σωστή γνώση τού εαυτού του·
- β) κατανόηση του περιβάλλοντος στο οποίο αναπτύσσεται και εξελίσσεται· και
- γ) απόκτηση των βασικών δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες για να εξελιχθεί σωστά στον χώρο τής εργασίας του και γενικότερα στη ζωή του.

Ο Δημητρόπουλος αναφέρει έναν παραπλήσιο ορισμό του σχολικού και επαγγελματικού προσανατολισμού.²⁷¹

²⁷⁰ Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Δ. «Επαγγελματική Συμβουλευτική και Προσανατολισμός για Α.Μ.Ε.Α.-Πρόγραμμα WORKABLE» (Εισήγηση στο 1^ο Εκπαιδευτικό Σεμινάριο Συμβούλων Σταδιοδρομίας 14-19/9/1998, Χαλκιδική 1998).

²⁷¹ Ο Σ.Ε.Π. αποβλέπει στην Ολική ανάπτυξη του ατόμου. Ειδικά στην περίπτωση του μαθητή, όπου η προσωπικότητα είναι ακόμη υπό διάπλαση, ο Εκπαιδευτικός

Αρχές Συμβουλευτικής παρέμβασης

Η Συμβουλευτική αποτελεί τέχνη και επιστήμη. Τέχνη διότι συνδυάζει την προσωπικότητα και τις δεξιότητες του συμβούλου. Επιστήμη, γιατί βασίζεται σε συγκεκριμένες αρχές. Οι αρχές που πρέπει να διέπουν την άσκηση της Συμβουλευτικής σχέσης και είναι άλληλένδεται με τις αξίες του Συμβούλου.

Η άσκηση της Συμβουλευτικής διέπεται από ένα σύνολο αρχών και κανόνων που συνιστούν έναν κώδικα δεοντολογίας ο οποίος εξυπηρετεί, τόσο την ανάγκη περιφρούρησης του Συμβούλου από δύσκολες καταστάσεις κατά την άσκηση του επαγγέλματός του, όσο και την ανάγκη περιφρούρησης του ατόμου από τυχόν ατυχείς πρακτικές εκ μέρους του Συμβούλου²⁷².

Βασική αρχή της Συμβουλευτικής είναι ότι δεν είναι δυνατόν αυτή να πραγματοποιηθεί χωρίς τη συγκατάθεση του συμβουλευόμενου ατόμου. Ο Σύμβουλος θα πρέπει πάντοτε να εξασφαλίζει τη συγκατάθεση του άμεσα ενδιαφερόμενου ατόμου και η συμβουλευτική σχέση να διέπεται από εμπιστευτικότητα. *Συγκατάθεση και εμπιστευτικότητα*, λοιπόν, αποτελούν βασικές αρχές της Συμβουλευτικής.

Τόσο η συμβουλευτική όσο και ο προσανατολισμός «έχουν ως βασικό σκοπό να βοηθήσουν το άτομο στην προσπάθειά του για προσωπική ανάπτυξη».²⁷³ Λόγω του ότι ο προσανατολισμός έχει πολλά κοινά στοιχεία με τη συμβουλευτική χρησιμοποιούμε τους δύο όρους μαζί, ως ένα θεσμό «Συμβουλευτική-Προσανατολισμός», όπου ενυπάρχουν όλες οι λειτουργίες και οι διαστάσεις του θεσμού.

Βασικές αρχές, επίσης, της Συμβουλευτικής αποτελούν η *ισότητα* και η *αμοιβαιότητα* μεταξύ Συμβούλου και πελάτη, η *αποδοχή* του ατόμου καθώς και ο *σεβασμός* της προσωπικότητάς του από το Σύμ-

και Επαγγελματικός Προσανατολισμός πρέπει να στηρίζεται στη συνεργασία με το άτομο-μαθητή και να αποφεύγει την επιβολή απόψεων. Το καθοδηγεί και το βοηθάει στην πραγμάτωση των επιδιώξεων του και συνεξετάζει με το άτομο τα προβλήματα που τυχόν αντιμετωπίζει. Βασική αρχή είναι η *αναγνώριση της ελευθερίας του ατόμου* να επιλέγει ελεύθερα και αβίαστα, μεταξύ των εναλλακτικών λύσεων. Η αρχή αυτή, βέβαια, προϋποθέτει σωστή πληροφόρηση του ενδιαφερομένου και αμερόληπτη παρουσίαση των δυνατοτήτων του ίδιου του ατόμου και του περιβάλλοντος του (Δημητρόπουλος, Ε. *Σχολικός Επαγγελματικός Προσμός* 1982).

²⁷² Δημητρόπουλος Ε., *Συμβουλευτική*, σ. 29.

²⁷³ Δημητρόπουλος Ε., *όπ.π.*

βουλο. Ο Σύμβουλος πρέπει να διαθέτει τεχνικές γνώσεις και δεξιότητες, αλλά, κυρίως, αυτογνωσία, αυτοπειθαρχία και αυτοσυγκράτηση.

Επιπλέον, πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίσει με ποιο τρόπο η προσωπική του κουλτούρα και οι παραδόσεις του μπορεί να επηρεάσουν την ικανότητά του να συζητά συγκεκριμένα θέματα ή να αποδέχεται συγκεκριμένες συμπεριφορές σε σχέση με τον πελάτη.

Ακόμη, οι Σύμβουλοι πρέπει να αντιλαμβάνονται ότι προσωπικά τους στοιχεία, όπως συναισθήματα, στάσεις και προκαταλήψεις, μπορούν να επηρεάσουν αρνητικά τη συμβουλευτική σχέση. Εάν ο Σύμβουλος διαβλέπει την πιθανότητα μιας σοβαρής σύγκρουσης, πρέπει να εξετάζει εάν υπάρχει δυνατότητα να παραπέμψει τον πελάτη σε άλλο Σύμβουλο²⁷⁴.

Η Συμβουλευτική είναι και επιστήμη, διότι έχει θεωρητικό υπόβαθρο, όσον αφορά την μεθοδολογία και την εφαρμογή της. Οι θεωρίες στις οποίες στηρίζεται είναι πολλές (θα αναφέρουμε ενδεικτικά μερικές, τους εκπροσώπους τους και τα έργα τους):

- Ψυχολογία τού βάθους (S. Freud: ψυχαναλυτική θεωρία, A. Adler: ατομική ψυχολογία)
- Ανθρωπιστική-Υπαρξιστική θεωρία (C. Rogers: προσωποκεντρική θεωρία)
- Γνωστική θεωρία (A. Ellis: γνωστικοσυναισθηματική θεραπεία συμπεριφοράς)
- Ψυχολογία συμπεριφοράς (Skinner,²⁷⁵ Pavlov²⁷⁶ κ.ά.)

²⁷⁴ Καλαντζή-Αζίζι (καθ. Παν/μίου Αθηνών), *Εφαρμοσμένη κλινική Ψυχολογία στο χώρο του σχολείου, παρεμβάσεις βασισμένες στις θεωρίες μάθησης*, σσ. 83 επ. (επιθετική συμπεριφορά), 9^η έκδοση Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.

²⁷⁵ Ο Skinner υπήρξε ο κυριότερος εκπρόσωπος της «συντελεστικής θεωρίας της μάθησης», της οποίας βασικό χαρακτηριστικό είναι η *ενίσχυση*. Παράδειγμα: Ένας άνθρωπος γίνεται φιλικός, όταν το περιβάλλον, στο οποίο ζει και αναπτύσσεται, είναι φιλικό (Από το βιβλίο του Εμ. Κολιάδη, *Γνωστικές Θεωρίες*).

²⁷⁶ **Ivan Petrovich Pavlov** (1849-1936): ρώσος επιστήμονας. Γεννήθηκε το 1849 στο Ριαζάν της Κεντρικής Ρωσίας. Η συμβολή του στην ιατρική και την έρευνα υπήρξε σημαντική. Εγκαινίασε λεπτές χειρουργικές επεμβάσεις σε πειραματόζωα και έμεινε στην ιστορία για το πείραμα του πεινασμένου σκύλου. Ο Παβλόφ ανέπτυξε τη θεωρία περί νευρώσεων, που αποκάλεσε *πειραματική νείρωση* (experimental neurosis). Αφού είχε μάθει σε ένα σκύλο να εκκρίνει σάλιο στην όψη ενός κύκλου, του παρουσίασε στη συνέχεια ένα ελλειπτικό σχήμα. Όταν αυτό έμοιαζε σχεδόν με κύκλο, το σκυλί άρχισε να εκκρίνει σάλιο. Αντί όμως, να ενισχύσει τη διάκριση μεταξύ του κύκλου και του ελλειπτικού σχήματος, το σκυλί άρχισε να

Οι κύριες θεωρίες τής Συμβουλευτικής ταξινομούνται γενικώς ως εξής: θεωρίες με ψυχαναλυτικό προσανατολισμό, θεωρίες με ανθρωπιστικό-υπαρξιακό προσανατολισμό, θεωρίες με γνωστικό προσανατολισμό και θεωρίες με κύριο προσανατολισμό τη «θεωρία της μάθησης».²⁷⁷

Η παρουσίαση των θεωριών αυτών είναι έξω από το πλαίσιο αυτής της εργασίας. Εκείνο που μας ενδιαφέρει, κυρίως, είναι το γεγονός ότι όλες οι θεωρίες είναι προσανατολισμένες στην προσφορά βοήθειας στο άτομο. Η άποψή μας είναι ότι η εποπτεία των θεωριών είναι απαραίτητη, προκειμένου ο Σύμβουλος να έχει την ευελιξία να προσαρμόζει την πρακτική του προσέγγιση, ανάλογα με τις συνθήκες τής ζωής και τις ανάγκες τού ατόμου και ανάλογα με το εύρος των δυνατοτήτων και, φυσικά, των περιορισμών που πραγματικά υπάρχουν στο πλαίσιο του φορέα, όπου απασχολείται. Δεν πιστεύουμε στην ύπαρξη μιας και μόνης ταιριαστής θεωρίας, κατάλληλης για την περίπτωση τής Συμβουλευτικής. Όλες οι θεωρίες μπορούν να προσφέρουν θεωρητικό υπόβαθρο για τη συμβουλευτική διαδικασία, καθώς και μεθόδους και τεχνικές προσέγγισης.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις επιλέχθηκαν με κριτήριο την εμφάνισή τους στη σχετική βιβλιογραφία και την εισαγωγή νέων αντιλήψεων αντιμετώπισης των προβλημάτων. Η σχετικότητα των προσεγγίσεων είναι, πιστεύουμε, και η πλέον ρεαλιστική. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις που θα παρουσιάσουμε έχουν πολλά κοινά σημεία, πράγμα το οποίο σημαίνει τον τρόπο που αντιλαμβάνονται το άτομο και το πρόβλημα, αλλά και τη συμβουλευτική σχέση.

α. Θεωρίες Ψυχαναλυτικού Προσανατολισμού. Οι βασικές ψυχαναλυτικές σχολές μετά το Freud

Jung²⁷⁸: Το συλλογικό ασυνείδητο

αποδιοργανώνεται και να γίνεται πολύ επιθετικό. Παρουσίαζε δηλαδή όλα τα συμπτώματα μιας οξείας νευρώσεως, βλ. Κουκουτίμπα, Α. *Σύγχρονες ψυχολογικές θεωρίες της εγκληματικότητας* (Διπλωματική εργασία στη Νομική Σχολή Αθηνών, Αθήνα 2005, www.law.uoa.gr).

²⁷⁷ Ε. Δημητρόπουλος, *Συμβουλευτική* σ. 49επ.

²⁷⁸ **Karl Jung** (1875-1961). Ελβετός ψυχολόγος και ψυχίατρος, θεμελιωτής τής αναλυτικής ψυχολογίας. Κέρδισε τη διεθνή αναγνώριση με τις ψυχολογικές και τις

Ο Ελβετός Καρλ Γκούσταβ Γιουνγκ (Karl Gustav Jung) υποστήριξε ότι, για να κατανοήσουμε την ανθρώπινη ψυχή, δεν αρκεί η προσεκτική εξέταση της προσωπικής πορείας του ασθενούς, αλλά χρειάζεται και το συλλογικό ασυνείδητο, δηλαδή στοιχεία που είναι κοινά σε όλους τους ανθρώπους. Είναι τα «αρχέτυπα» (πρωτόγονα πολιτιστικά ίχνη) που επαναλαμβάνονται μέσα στην ιστορία.

Adler: Ο φόβος για τους άλλους

Ο Adler²⁷⁹ θεωρεί τον άνθρωπο ως ένα *κοινωνικό ον*, ικανό να αυ-τοκαθορίζεται, να δημιουργεί και να προσανατολίζεται σε στόχους, κυρίως κοινωνικούς. Η θεωρία του συνοψίζεται στα εξής: Ο

ψυχιατρικές έρευνές του. Σύγχρονος και μαθητής, για ένα διάστημα, του Sigmund Freud. Στην Πανεπιστημιακή Ψυχιατρική Κλινική της Ζυρίχης άρχισε να θέτει σε εφαρμογή με εντυπωσιακή επιτυχία τα *τεστ συνειρμού*, που είχαν εγκαινιάσει πριν από αυτόν άλλοι ερευνητές. Κατέκτησε σημαντική θέση στο ψυχαναλυτικό κίνημα και ευρύτατοι κύκλοι τον θεωρούσαν τον πιθανότερο διάδοχο του δημιουργού της ψυχανάλυσης, Sigmund Freud. Τόλμησε να κατέβει στα ριψοκίνδυνα βάθη της ανθρώπινης Ψυχής. Το έργο του άσκησε ισχυρή επίδραση στην ψυχιατρική και σπουδή των θρησκειών και των συναφών τομέων. Απεβίωσε το 1961.

²⁷⁹ **A. Adler** (1870-1937): Γιατρός με ειδικευση στην Οφθαλμολογία και στη συνέχεια στην Ψυχιατρική. Πρόεδρος της Ψυχαναλυτικής Εταιρείας της Βιέννης (1910). Το 1911 δηλώνει την απόσχιση του από τον Freud και ιδρύει την Εταιρεία της Ελεύθερης Ψυχαναλυτικής Έρευνας. Από το 1929 διδάσκει ως καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Ν. Υόρκης. Η *θεωρία ανάλυσης της προσωπικότητας* και η *μέθοδος ψυχοθεραπείας* που ανέπτυξε ο Adler ονομάστηκε *ατομική ψυχολογία* και τονίζει τη σημασία της προσωπικότητας. Οι αντιλήψεις του για τα πράγματα ήταν πολύ πλατιές και δεν μπόρεσαν να χωρέσουν στα «στενά καλούπια» της τότε επίσημης επιστήμης. Μερικοί τον αποκαλούσαν τρελό για τις θεωρίες του. Δυσφημήθηκε πολύ και κατέστη στόχος επίθεσης από ομάδες ανθρώπων. Στηρίχθηκε στη θεωρία του Reich για την ανθρώπινη παθολογία. Πιστεύει ότι ο κάθε οργανισμός εκπέμπει ένα είδος *ηλεκτρομαγνητικής ενέργειας* που υπάρχει συσσωρευμένη σε αυτόν. Όταν υπάρχει αδυναμία εκφόρτισης αυτής της ενέργειας (θωράκιση), τότε μπορεί να δημιουργούνται σωματικές και ψυχολογικές ασθένειες. Θεραπευτικός στόχος του Adler είναι η *θεραπεία της νευρώσης*. **Έργα του:** «*Η Λειτουργία του Οργασμού*» (1927), «*Ανάλυση του Χαρακτήρα*» (1933), «*Μαζική Ψυχολογία του Φασισμού*» (1940) (όπου με φοβερό πάθος και μεγάλη σοφία απευθύνεται προς τους συνανθρώπους του αποκαλώντας τους θύματα και θύτες ταυτόχρονα), «*Δολοφονία του Χριστού*» (1951).

Πηγή: www.nea-acropoli.gr, βλ. Μάνου, *Παιδαγωγική ψυχολογία-ψυχοπαιδαγωγική* (εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1990), βλ. επ. Δανασσής-Αφεντάκης, Α. *Εισαγωγή στην παιδαγωγική* (τ. Α', «*Μάθηση και ανάπτυξη*», Αθήνα 1991).

άνθρωπος στα πρώτα χρόνια της ζωής του αντιλαμβάνεται τις φυσικές και άλλες αδυναμίες του και δοκιμάζει το «αίσθημα της κατωτερότητας», πράγμα το οποίο τον ωθεί σε μια διαρκή προσπάθεια να το ξεπεράσει και να φτάσει στην ανωτερότητα, που είναι ο στόχος του. Αυτό το *αίσθημα κατωτερότητας* πηγάζει από τα απόθαρρυντικά-μειωτικά μηνύματα που λαμβάνουν οι άνθρωποι από τους άλλους, όπως είναι η αποθάρρυνση, η απόρριψη, η αδιαφορία, η υπερπροστασία, προ-καλεί έλλειψη αυτοπεποίθησης, ανασφάλεια, εξάρτηση, εσωτερική σύγχυση κ.λπ.

Βασικό μέσο για να μπορέσει να φτάσει το άτομο στην ανωτερότητα είναι ο *μηχανισμός αντιστάθμισης* για να ξεπεράσει π.χ. μια αναπηρία, φτάνει σε αξιοθαύμαστες αθλητικές επιδόσεις. Αν δεν το πετύχει, ο μηχανισμός μετατρέπεται σε υπεραντιστάθμιση που οδηγεί το άτομο στην απομόνωση και την άρνηση στοιχείων της πραγματικότητας. Στον αγώνα του για ανωτερότητα το άτομο υιοθετεί, από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ζωής του, ένα «σχέδιο ζωής» που καθορίζεται από τις πεποιθήσεις που έχει διαμορφώσει για τον εαυτό του μέσα από την επίδραση των μηνυμάτων που έχει δεχθεί στα παιδικά του χρόνια από τους «σημαντικούς άλλους».

Η διαφορά του από τον Freud ήταν ότι θεωρούσε λιγότερο σημαντική την ανακάλυψη της βαθύτερης αιτίας των προβλημάτων. Το πιο χρήσιμο και σημαντικό για αυτόν ήταν να φτάσει κάποιος στην αληθινή γνώση τού εαυτού του. Ο Adler εδραίωσε την «Ατομική Ψυχολογία», σύμφωνα με την οποία οι νευρώσεις των ανθρώπων προκύπτουν από τις συγκρούσεις ανάμεσα σε συμπλέγματα κατωτερότητας και ανωτερότητας, και ο μόνος τρόπος να εξισορροπηθούν είναι το «κοινωνικό αίσθημα». Η ψυχολογική θεραπεία που προτείνει ο Adler στο έργο του «Ατομική Ψυχολογία» συνιστά μια παραλλαγή της ψυχανάλυσης και ονομάζεται *ομιλητική θεραπεία*.²⁸⁰ Ξεκινά από την κατανόηση της θέσεως του ασθενούς, ακολουθεί η αποκάλυψη αυτής της θέσης του ασθενή (*self-understanding insight*), η οποία οδηγεί στην ενδυνάμωση του κοινωνικού του αισθήματος.

Jacques-Marie-Emile Lacan²⁸¹ : Η αλήθεια των λέξεων

²⁸⁰ Hjelle, L.A., Ziegler, D.J., *Personality Theories, Basic Assumptions, Research and Applications* (3^{τη} έκδοση, McGraw-Hill, Inc., 1992, σσ. 166-167).

²⁸¹ **Jacques Lacan** (1901-1981): Γάλλος ψυχαναλυτής και ψυχίατρος. Στις αρχές της δεκαετίας τού 1930 δημοσίευσε τη διατριβή του για την παρανοϊκή ψύχωση,

Σύμφωνα με τον Lacan «ο άνθρωπος είναι ένα ζώο έρμαιο της γλώσσας» και η αλήθεια αποτυπώνεται στις λέξεις, φανερώνεται στους υπαινιγμούς, στις παραδρομές και στις παραλείψεις του. Ισχυρίζεται ότι το άτομο για να οδηγηθεί στη θεραπεία πρέπει, οπωσδήποτε, να βρεθεί το «χαμένο νόημα».

Wilhelm Reich²⁸²: Η θετική ενέργεια

Ο Αυστριακός ψυχαναλυτής Wilhelm Reich οδήγησε στα άκρα τη θεωρία του Freud για τη σεξουαλικότητα. Ο Reich υποστήριξε ότι η «λίμπιντο» είναι οργανική ενέργεια. Τυχόν «απόφραξη» της ενέργειας αυτής προκαλεί νευρώσεις και οργανικές παθήσεις. Ως μέθοδο θεραπείας προτείνει τη «νευροφυτοθεραπεία», που αποκαθιστά τη ροή της θετικής σεξουαλικής ενέργειας. Επίσης, η θεραπεία μέσω της τέχνης, η θεραπεία μέσω του παιχνιδιού, η θεραπεία μέσω του χορού, η μουσικοθεραπεία κ.λπ., μπορούν όλες να βοηθήσουν τους ανθρώ-

«Περί της παρανοϊκής ψυχώσεως στις σχέσεις της με την πραγματικότητα», στην οποία διατυπώνει τη θέση ότι το ασυνείδητο είναι δομημένο ως «γλώσσα». Στην Γαλλική Ψυχαναλυτική Εταιρεία παρουσίασε τη θέση του για το λεγόμενο στάδιο του καθρέφτη (*le stade du miroir*) και τη διάκριση ανάμεσα στο Πραγματικό, το Συμβολικό και το Φανταστικό (τα οποία θεωρεί στοιχεία της ψυχικής δομής). Σημαντικές εργασίες του είναι τα «Γραπτά» (*«Écrits»*, 1966) και τα βιβλία «Σεμιναρίων» του. Βλ. Μιλνέρ, Ζ.-Κ., «Το κρυστάλλινο έργο. Ο Λακάν, η Επιστήμη, η Φιλοσοφία» μετάφραση: εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2005)· επίσης Σαφουάν, Μ., «Λακανιάδα. Τα Σεμινάρια του Ζακ Λακάν, 1953–1963» (εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 2005). Μαθητές του ήταν οι Foucault, Heidegger, Sartre, Althusser κ.ά.

²⁸² **Wilhelm Reich** (1897-1957). Το 1920 έγινε δεκτός ως μέλος της Ψυχαναλυτικής Εταιρείας της Βιέννης, που καθοδηγούσε, τότε, ο Sigmund Freud. Οι στενές σχέσεις του με τον Freud και την ψυχανάλυση συνεχίστηκαν μέχρι το 1934. Το 1922 ο Reich ξεκίνησε μια λαμπρή καριέρα ως ψυχαναλυτής. Έγινε ένας από τους λαμπρότερους ψυχαναλυτές. Οι εκπρόσωποι του φασισμού τον θεώρησαν κομμουνιστή και πράκτορα της Μόσχας και οι κομμουνιστές τον θεώρησαν αντεπαναστάτη και πράκτορα. Οι ψυχαναλυτές της εποχής του τον διέγραψαν από την Ψυχαναλυτική Ένωση. Ανέπτυξε μια θεωρία, στην οποία μιλούσε για την ύπαρξη ενός είδους ηλεκτρομαγνητικής ενέργειας που περιβάλλει τα πάντα και που κατευθύνει και συντηρεί τη ζωή. Τα βιβλία του απαγορεύτηκαν στη Σοβιετική Ένωση και κάηκαν στη Γερμανία, ενώ στις Η.Π.Α. κατέστρεψαν όλες τις επιστημονικές του συσκευές. Η σκέψη του είχε προσλάβει μια μυστικιστική χροιά, και αυτό φαινόταν στα τελευταία βιβλία του, όπως «Ο θάνατος του Χριστού», «Άκου Ανθρωπάκο», «Ο Αιθέρας, ο Θεός και ο διάβολος», «Ανάλυση του Χαρακτήρα» (τ. Α' και Β'), κ.ά. Ο Reich πέθανε στη φυλακή το 1957, μετά από μια παρατεταμένη σύγκρουση με την Επιτροπή Τροφής και Φαρμάκων (F.D.A.).

πους να αναπτύξουν νέες κοινωνικές δεξιότητες, καθώς και να εξασκήσουν παλαιότερες, αυξάνοντας την αυτοπεποίθηση και την αυτάρκεια. Όλες στοχεύουν στην παροχή ευχαρίστησης, ψυχαγωγίας, διέγερσης, αυξημένης αυτοεκτίμησης και προσωπική επίτευξη.

β. Θεωρίες ανθρωπιστικού-υπαρξιακού προσανατολισμού²⁸³

Η θεωρία τού Frankl

Ο δημιουργός και εκφραστής της *λογοθεραπείας* είναι ο Victor Frankl.²⁸⁴ Γρήγορα ανεξαρτητοποιήθηκε από τον Freud, διδάσκοντας τις δικές του θεωρίες ψυχοθεραπείας. Περίοδευσε σε πολλές χώρες διδάσκοντας τις θεωρίες του για τη λογοθεραπεία, ως την αληθινή ψυχοθεραπεία. Στην πραγματικότητα, η λογοθεραπεία συνιστά εισαγωγή τής υπαρξιακής φιλοσοφίας στην ψυχολογία. Είναι χαρακτηριστικός ο ισχυρισμός των James Crumbaugh και Leonard Maholick ότι «η ψυχοθεραπευτική μέθοδος του Frankl, η λογοθεραπεία, είναι εφαρμογή των αρχών της υπαρξιακής φιλοσοφίας στην κλινική της άσκηση».

Σήμερα, όπου παρατηρείται έντονη έξαρση των λεγόμενων υπαρξιακών προβλημάτων και ερωτημάτων, η λογοθεραπεία του Victor Frankl αποκτά μεγάλη επικαιρότητα. Και αν σκεφθούμε ότι αυτή η μέθοδος αντιμετώπισεως των προβλημάτων πλησιάζει περισσότερο την ορθόδοξη χριστιανική νηπτική παράδοση, που μπορούμε να αποκαλέσουμε «Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία»,²⁸⁵ δείχνει την ουσιαστική της προσφορά.

Ο σκοπός τής λογοθεραπείας είναι να οδηγήσει τον άνθρωπο στην εύρεση του δικού του νοήματος, του νοήματος της υπάρξεώς

²⁸³Κυριότερες είναι οι εξής: α) χαρακτηριστικών και παραγόντων (Parsons), β) ψυχοδυναμικές (Bordin, Segal), γ) αναγκών (Roe, Hoprock), δ) αυτοαντίληψης (Super), ε) τυπολογική (Holland), στ) εξελικτικές (Ginzberg, Super, Tiedeman, Gottfredson), ζ) μάθησης (O'Hara, Miller, Krumboltz), η) λήψης απόφασης (Hilton, Gelatt).

²⁸⁴**Victor Frankl:** Γεννήθηκε το 1905, σπούδασε ιατρική και φιλοσοφία. Καθηγητής τής Νευρολογίας και της Ψυχιατρικής τής Ιατρικής Σχολής τού Πανεπιστημίου τής Βιέννης, Πρόεδρος της Αυστριακής Ιατρικής Εταιρείας Ψυχοθεραπείας και διευθυντής τού Νευρολογικού τμήματος της Νοσοκομειακής Πολυκλινικής τής Βιέννης, καθώς και επισκέπτης καθηγητής για τη θερινή περίοδο του Πανεπιστημίου τού Harvard και του Southern Methodist University.

²⁸⁵Μητροπολίτου Ιεροθέου Βλάχου, *Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία* (εκδ. Πελαγίας, Αθήνα 1999).

του. Η λογοθεραπεία είναι μια ψυχαναλυτική μέθοδος, αφού στρέφει τον άνθρωπο προς το βάθος τής ύπαρξής του.²⁸⁶ Όμως, αυτό γίνεται στην αρχή, διότι ο βαθύτερος σκοπός τής λογοθεραπείας είναι να κάνει τον άνθρωπο να ενδιαφέρεται για πνευματικά θέματα. Επιδιώκει δηλαδή, να βγάλει τον άνθρωπο από τα στενά όρια των ενστίκτων και της θελήσεως.

Ο Victor Frankl έχει παρατηρήσει ότι ο σύγχρονος άνθρωπος πάσχει κυρίως από υπαρξιακά προβλήματα. Επανειλημμένως στα κείμενά του κάνει λόγο για υπαρξιακό κενό και σημειώνει ότι οι άνθρωποι αμφισβητούν ότι η ζωή έχει κάποιο νόημα, δεν βρίσκουν νόημα για την ζωή τους. Με τον όρο «υπαρξιακό κενό» εννοεί «την εμπειρία τής στέρησης ή απώλειας νοήματος στη ζωή του ανθρώπου», το αίσθημα ότι η ζωή δεν αξίζει. Σύμφωνα με την θεωρία της λογοθεραπείας, αυτό το υπαρξιακό κενό, μαζί με άλλα αίτια, μπορεί να προκαλέσει νευρώσεις. Γι' αυτό, καμιά ψυχανάλυση ή ψυχοθεραπεία, όσο τέλεια κι αν είναι, δεν μπορεί να βοηθήσει τον άνθρωπο, αν δεν υποβληθεί σε λογοθεραπεία.

Όταν ο άνθρωπος φθάσει στο σημείο να παραδεχθεί ότι η ζωή δεν έχει κανένα νόημα, καμία αξία κ.τλ. (υπαρξιακό κενό), τότε οδηγείται στην υπαρξιακή απελπισία και το υπαρξιακό άγχος. Όσοι διακατέχονται από αυτό το υπαρξιακό άγχος, «εκδηλώνουν μια εσωτερική κενότητα και μια κουφότητα, όπου τα νευρωτικά συμπτώματα αφθονούν».²⁸⁷

Η προσωποκεντρική θεωρία τού Carl Rogers²⁸⁸

²⁸⁶ «[...] ἡ διαφορὰ μεταξύ ψυχανάλυσης καὶ λογοθεραπείας; Κατὰ τὴν ψυχανάλυση ὁ ἀσθενὴς πρέπει νὰ ξαπλώνει σ' ἓνα ντιβάνι καὶ νὰ σοῦ λέει πράγματα ποὺ κάποτε του εἶναι πολὺ δυσάρεστο νὰ τὰ λέει. [...] Στὴ λογοθεραπεία, λοιπόν, ὁ ἀσθενὴς μπορεῖ νὰ μένει καθιστός, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἀκούει πράγματα ποὺ κάποτε του εἶναι πολὺ δυσάρεστο νὰ τὰ ἀκούει [...]». Frankl, V. *Αναζητώντας το Νόημα Ζωῆς καὶ τῆς Ελευθερίας* (σὲ ἓνα στρατόπεδο συγκεντρώσεως), Ἐκδόσεις Ταμσός, σ. 124.

²⁸⁷ Frankl V. *Αναζητώντας νόημα καὶ ελευθερία* (εκδ. Καραβία, Αθήνα 1972).

²⁸⁸ **Carl Ransom Rogers** (1902-1987): Αμερικανὸς ψυχολόγος ποὺ θεμελίωσε τὴν ἀνθρωπιστικὴ προσέγγιση τῆς ψυχολογίας. Θεωρεῖται ὁ θεμελιωτὴς τῆς ψυχοθεραπευτικῆς ἐρευνας καὶ τιμήθηκε γιὰ τὴν ἐρευνητικὴ του δραστηριότητα ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴ Ἐταιρεία Ψυχολογίας (American Psychological Association) τὸ ἔτος 1956.

Η Συμβουλευτική σχέση, σε αυτή τη θεωρία, στηρίζεται στην *προσωποκεντρική θεωρία* του Carl Rogers. Επίκεντρο της συμβουλευτικής διαδικασίας σε αυτή είναι το άτομο ως πρόσωπο. Σκοπός της είναι η ενίσχυση των δυνάμεων του προσώπου και η αναδόμηση της προσωπικότητάς του. Η προσέγγισή αυτή διευκολύνει το συμβουλευόμενο να γίνει κύριος του εαυτού του και να μάθει τη στρατηγική με την οποία μπορεί να τα καταφέρει στη ζωή του. Βασική αντίληψη της προσωποκεντρικής Συμβουλευτικής είναι ότι ο Σύμβουλος δεν κατευθύνει το συμβουλευόμενο, αλλά προσπαθεί να τον καταστήσει ικανό να αντιληφθεί ότι το άτομο (πρόσωπο) έχει τεράστια αποθέματα προσωπικής δύναμης, τα οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει.

Όσον αφορά το πλαίσιο αναφοράς της συμβουλευτικής σχέσης, ο Rogers πιστεύει στη θετική φύση του ανθρώπου που δοκιμάζει και αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα με το δικό του υποκειμενικό τρόπο. Ο σύμβουλος πρέπει να είναι ικανός να διαχωρίζει το δικό του πλαίσιο αναφοράς, από αυτό του συμβουλευομένου. Ο άνθρωπος είναι *ον θετικό και άξιο εμπιστοσύνης*, που μπορεί να καταλαβαίνει, να αξιολογεί τον εαυτό του και να προβαίνει σε εποικοδομητικές και χρήσιμες επιλογές. Όμως τα αρνητικά σχόλια και οι χαρακτηρισμοί των άλλων, τα αποθαρρυντικά μηνύματα (λεκτικά και μη), οι απαισιόδοξες προσδοκίες των «σημαντικών άλλων», κάνουν τον άνθρωπο να χάνει την εμπιστοσύνη στον εαυτό του, να αμφιβάλλει για τον ίδιο του τον εαυτό και τις δυνατότητές του.²⁸⁹

Ο C. Rogers, εμπνευστής της Συμβουλευτικής, θέτει ως πρωταρχικό στόχο της συμβουλευτικής παρέμβασης την *αυτογνωσία* του προσώπου και τονίζει παράλληλα ότι η συμβουλευτική σχέση πρέπει να βασίζεται σε μια ελεύθερη και «επιτρεπτική σχέση», τ.έ. μια σχέση που επιτρέπει στον πελάτη να αποκτήσει την αυτογνωσία που του είναι απαραίτητη για να κάνει νέα θετικά βήματα στη ζωή του, να α-

²⁸⁹ Αξιόλογο είναι και το βιβλίο *Θέματα ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων*, Επιμέλεια: καθηγήτρια, Α.Καλαντζή-Αζίζι, (εκδόσεις: Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2000). και ενδιαφέρει αυτούς που εμπλέκονται, έμμεσα ή άμεσα, με το παιδί και τον έφηβο, την ανθρώπινη ανάπτυξη και τις δυσκολίες που συναντά στην πορεία του το αναπτυσσόμενο άτομο.

νοίζει δηλαδή νέους ορίζοντες και νέες κατευθύνσεις. Η *συμβουλευτική διαδικασία* αποσκοπεί στο να βοηθήσει το άτομο να *μάθει να επιλύει* τα βασικά προβλήματα που αφορούν κυρίως τη σχέση του με το περιβάλλον. Είναι η βασική αναδιοργάνωση της προσωπικότητας ή η θεραπεία μέσω διαφόρων τεχνικών, ώστε να μπορέσει το άτομο να επιλύσει τα ψυχολογικά προβλήματα ή τις εσωτερικές συγκρούσεις του και να αναπτύξει νέες στρατηγικές αντιμετώπισης της ζωής.

Κατά τον Rogers, το άτομο, χωρίς διάθεση κριτικής ή απόρριψης από την πλευρά του συμβούλου, θα γίνει αποδεκτό με τις αδυναμίες, τα λάθη και τα προβλήματα του, θα εισακουσθεί και θα βοηθηθεί, κυρίως, μέσα από μια σχέση εμπιστοσύνης και κατανόησης, καθώς και άκριτης αποδοχής, χωρίς να εξετάζεται το κοινωνικοοικονομικό ή μορφωτικό επίπεδό του. Η θεωρία αυτή επιδιώκει, μέσω της εκμάθησης ορισμένων συμπεριφορών και στάσεων, να μπορεί το άτομο να αλλάξει ορισμένα στοιχεία της προσωπικότητάς του και, συγκεκριμένα, κάποιες προβληματικές συμπεριφορές του, που, για διάφορους λόγους και μέσα από μια διαδικασία εσφαλμένης ενίσχυσης, έχουν μακροχρόνια αναπτυχθεί και έχουν δημιουργήσει παγιωμένες καταστάσεις οι οποίες, όσο παθολογικές και αυτοκαταστροφικές και αν είναι, μπορούν να αναστρέψουν τις περιβαλλοντικές επιρροές που τις ενίσχυσαν και τις διατήρησαν.²⁹⁰

γ. Θεωρίες γνωστικού προσανατολισμού²⁹¹

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η σκέψη είναι ικανή να προκαλέσει αρνητικά συναισθήματα στον άνθρωπο και να τον οδηγήσει πολλές φορές στην καταστροφή, όταν αυτός «αυθαίρετα» τη μετατρέπει αυτόματα σε πραγματικότητα. Το γεγονός αυτό απασχόλησε από πολύ παλιά τους φιλοσόφους, ιδιαίτερα τους στωικούς, οι οποίοι έθεσαν τις «βάσεις» της σύγχρονης ψυχοθεραπείας, της *γνωσιακής*.

²⁹⁰ Nangle, D. et al. (2002), Social skills training as a treatment for aggressive children and adolescents, a developmental-clinical integration (Aggression and Violent Behaviour 7, 169–199, σ. 192επ.), Hjelle, L.A., Ziegler, D.J. (1992) *Personality Theories, Basic Assumptions* (Research and Applications).

²⁹¹ Σύμφωνα με τη *γνωστική ψυχολογία*, η συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα-απόκλειστικά ή κατά κύριο λόγο-εσωτερικών νοητικών διαδικασιών. Αν και αντιτίθεται στο Μπιχεβιορισμό (Συμπεριφορισμό), η αντίθεση δεν είναι ριζική. Για τους γνωστικούς θεωρείται, απλά, μια υπεραπλουστευμένη και ελλιπής θεωρία.

Η γνωσιακή-συμπεριφοριστική ψυχοθεραπεία αναπτύχθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1950 ως μια αναγκαιότητα για ένα νέο ψυχοθεραπευτικό μοντέλο, το οποίο θα βοηθήσει τον σύγχρονο άνθρωπο. Μεχρι τότε τα θεραπευτικά μοντέλα που κυριαρχούσαν, ήταν τα ψυχαναλυτικά και τα συμπεριφοριστικά. Η συμπεριφοριστική θεωρία δεν επαρκούσε για να εξηγήσει τις διάφορες μορφές τής ανθρώπινης συμπεριφοράς. Το σχήμα «ερέθισμα-αντίδραση» δεν ερμήνευε αρκετές δυσλειτουργικές συμπεριφορές. Επίσης, το ψυχαναλυτικό μοντέλο δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει, έγκαιρα και αποτελεσματικά, αρκετά ψυχολογικά προβλήματα.

Η νέα προσέγγιση, η γνωσιακή, είναι η ψυχολογική προσέγγιση που δέχεται ότι η νοητική αναπαράσταση του εξωτερικού κόσμου ασκεί αποφασιστικό ρόλο στην ανθρώπινη συμπεριφορά και ότι η κατανόηση και τροποποίηση της συμπεριφοράς επιτυγχάνεται μέσα από την κατανόηση της νοητικής αναπαράστασης. Στόχος αυτών των παρεμβάσεων είναι η καταγραφή και τροποποίηση των νοητικών («γνωσιακών») συστημάτων του ατόμου (πελάτη). Οι θεωρίες του γνωσιακού-συμπεριφοριστικού μοντέλου βασίζονται στις θεωρίες των Beck-Ellis, η δε γνωσιακή θεωρία αποσκοπεί να βοηθήσει τον ασθενή να κατανοήσει τις δυσπροσαρμοστικές αντιλήψεις του, με σκοπό να τις αναδομήσει.

1) Η θεωρία Gestalt (Γκεστάλτ)

Η θεραπευτική μέθοδος Γκεστάλτ είναι ένας κλάδος της ανθρωπιστικής ψυχοθεραπείας. Η προσέγγιση αυτή εισάγει ορισμένες νέες έννοιες για την αποτελεσματικότερη διερεύνηση της ανθρώπινης ψυχής και συνείδησης. Θεμελιωτής της είναι ο Fritz Perls, συνεργάτης του Freud. Η προσέγγιση Γκεστάλτ αποτελεί ένα συνδυασμό τής ψυχολογίας του βάρους και της φαινομενολογίας. Η γερμανική λέξη *Gestalt* (προφ. «γκεστάλτ») σημαίνει «μορφή». Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η μορφή αναδύεται από το φόντο. *Γκεστάλτ είναι όσα συμβαίνουν «εδώ και τώρα». Το φόντο είναι ολόκληρη η ζωή του ατόμου*²⁹².

²⁹²Η θεραπευτική προσέγγιση Gestalt είναι:

Φαινομενολογική: Εστιάζει στην υποκειμενική αντίληψη του ατόμου και της πραγματικότητάς του.

Υπαρξιακή: Βασίζεται στο «εδώ και τώρα» δίνοντας έμφαση στο ότι κάθε άτομο είναι υπεύθυνο για τον προορισμό του.

Η σχολή αυτή υποστήριζε ότι η επίλυση προβλημάτων είναι ταυτόχρονα *παραγωγική* και *αναπαραγωγική*. Η αναπαραγωγική επίλυση προβλημάτων χρησιμοποιεί την προηγούμενη εμπειρία, ενώ η παραγωγική περιλαμβάνει έμπνευση και αναδόμηση του προβλήματος. Η χρήση μονάχα αναπαραγωγικής σκέψης, ίσως, είναι εμπόδιο στην εξεύρεση μιας λύσης, αφού κάποιος μπορεί να «κολλήσει» στις γνωστές όψεις του προβλήματος και να μη δει νεότερες, οι οποίες θα οδηγούσαν στη λύση. Αν και η θεωρία αυτή είναι ελκυστική, δεν μας εξηγεί πώς γίνεται η «αναδόμηση» ή τι είναι η «έμπνευση». Παρ' όλα αυτά ήταν ένα σημαντικό βήμα, που προετοίμασε το δρόμο για τις νεότερες θεωρίες.

Η προσέγγιση Γκεστάλτ θεωρεί ότι η *αντίληψη είναι υποκειμενική*. Αυτό σημαίνει ότι *κάθε άτομο αντιλαμβάνεται τη πραγματικότητα, σύμφωνα με τα βιώματα και τις ανάγκες του*. Πρόκειται για μια δυναμική ψυχοθεραπευτική προσέγγιση, η οποία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην κατανόηση, του τι συμβαίνει αυτή τη στιγμή, «*εδώ και τώρα*», και στηρίζεται τόσο στην ατομική, όσο και στην ομαδική ψυχοθεραπεία.²⁹³

Η θεραπεία αυτή έχει επηρεαστεί από τους ψυχαναλυτές S. Freud-W.Reich-K.Horney. Η ψυχοθεραπευτική μέθοδος Γκεστάλτ ενσωμάτωσε όλες αυτές τις προσεγγίσεις. Η Lora Perls, συνεργάτης και σύζυγος του Perl, συνέβαλε ουσιαστικά στη θεραπευτική αυτή μέθοδο, επηρεασμένη από τον Υπαρξισμό.

Κατά τη διάρκεια της θεραπείας, ο θεραπευτής δίνει έμφαση στην προσωπική ανάπτυξη και εξέλιξη του ατόμου, του παρέχει υπο-

Βιωματική: Εστιάζει στο «*τί*» και «*πώς*» ο άνθρωπος σκέφτεται, αισθάνεται και πράττει καθώς αλληλεπιδρά με το περιβάλλον του.

Διαλογική: Ενδιαφέρεται να χτίσει έναν αυθεντικό διάλογο/«*συνάντηση*» στη θεραπευτική σχέση, θεωρώντας τον ως ένα παράγοντα εξέλιξης και θεραπείας. *Βασικός στόχος* στη θεραπεία Gestalt είναι να αποκτήσει το άτομο επίγνωση του τι βιώνει και πράττει.

Μέσα από τη διαδικασία της επίγνωσης, το άτομο κερδίζει την κατανόηση του εαυτού του και του περιβάλλοντός του. Γνωρίζει τη δυνατότητα για αλλαγή και την ικανότητά του να κάνει επιλογές, ούτως ώστε να ζει μια αυθεντική, με νόημα ζωή. Οι θεραπευτές Gestalt είναι «*παρόντες*» στη θεραπευτική διαδικασία, όπου το Εγώ/Εσύ αποτελεί βασική αξία σε μια θεραπευτική σχέση, που βασίζεται στη γνήσια επαφή και όχι σε μια ερμηνεία του θεραπευτή ή τη χρήση στείρων τεχνικών.

(βλ. www.gestaltfoundation.gr, *Σύγχρονη θεραπευτική, Συμβουλευτική, θεραπείες του λόγου*).

²⁹³Pearls, F. *Gestalt Approach*. Palo Alto, (California: Science and Behavior Books).

στήριξη, το βοηθά να κατανοήσει και να συνειδητοποιήσει διάφορες καταστάσεις, μέσα από την εμπειρία του. Έτσι, το άτομο αρχίζει να βλέπει πώς, εξαιτίας ορισμένων «καταστάσεων», αναλώνεται η ενέργειά του και κατευθύνεται η ζωή του από καταστάσεις τού παρελθόντος που δεν υφίστανται πλέον. Με τη μέθοδο αυτή το άτομο βρίσκει νέους τρόπους δράσης για να αντιμετωπίσει το παρόν, καθώς και τις διαπροσωπικές του σχέσεις στο επαγγελματικό και κοινωνικό περιβάλλον. Η ψυχοθεραπευτική αυτή προσέγγιση έχει εδραιωθεί στα πανεπιστήμια της Ευρώπης, της Αμερικής και της Αυστραλίας. Έχει γίνει γνωστή στην Ιαπωνία, στη Βραζιλία και στο Μεξικό και έχει αποδειχτεί, ιδιαιτέρως, αποτελεσματική.

2) Η γνωστική θεραπεία²⁹⁴

Η *γνωστική θεραπεία* γεννήθηκε τη δεκαετία τού '60 ως μια δομημένη και βραχεία ψυχοθεραπεία για την αντιμετώπιση της κατάθλιψης και τη θεραπείας αγχώδων/φοβικών και άλλων διαταραχών.

Είναι μια μέθοδος ψυχοθεραπείας, η οποία με κάποιες πρακτικές συμβουλές, κατευθύνει το άτομο, έτσι ώστε να αλλάξει-διαφοροποιήσει τον τρόπο που ερμηνεύει και αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα έτσι ώστε να αισθανθεί καλύτερα αφού αυτό είναι και το ζητούμενο. Σήμερα, η *γνωστική θεραπεία* έχει αποδειχθεί ως μια ταχύτητα αναπτυσσόμενη μορφή ψυχοθεραπείας, γεγονός που αποδεικνύεται από την αποτελεσματικότητά της σε μια πολύ μεγάλη ποικιλία ψυχικών διαταραχών²⁹⁵.

3) Γνωστικο-συναισθηματική θεραπεία του A. Ellis (λογικοσυναισθηματική θεραπεία)

²⁹⁴ Η γνωστική θεραπεία, βασισμένη στη γνωστική θεωρία τού Aaron Beck, υποστηρίζει ότι, η βάση για την καταθλιπτική ή την αγχώδη/φοβική συμπεριφορά και συμπτωματολογία είναι τα αρνητικά παραμορφωμένα «γνωστικά (νοητικά) σχήματα», Μ' άλλα λόγια, ότι η καταθλιπτική δυσφορία ή το άγχος/φοβία είναι κατά βάση διαταραχές νοητικές (=γνωστικές) που ακολουθούνται από τη διαταραχή της διάθεσης, π.χ. «Δεν είμαι καλός», «Κανείς δεν με καταλαβαίνει», βλ. www.psychologia.gr), επίσης, Beck, Judith S. *Cognitive therapy: Basics and beyond*, (Εισαγωγή στη Γνωστική θεραπεία), μετάφρ. Δαλαγδή, Κ. Καβάση, Ε.

Το κυνήγι τής ορθής σκέψης και της αφαιρετικής λογικής δεν συνέβαλε στην ευτυχία μας, αλλά μάλλον στη χειραγώγηση και τη μηχανοποίηση και δεν εξήγησε τις αιτίες που κάνουν σήμερα τους ανθρώπους να τρέχουν αγχωμένοι, χωρίς ουσιαστικές σχέσεις, να νοιώθουν κενοί και χωρίς προσανατολισμό στη ζωή.²⁹⁶ Στα πλαίσια αυτά αναπτύχθηκε η *λογικο-συναισθηματική θεραπεία*, τη δεκαετία τού 1950, η οποία υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος διαφέρει από το υπόλοιπο ζωικό βασίλειο, γιατί έχει λογικό νου, έχει αξίες και μπορεί να αναπτύξει γνωστικές δομές. Η θεραπεία αυτή χρησιμοποιεί υλικό από την ψυχολογία, τη φιλοσοφία, τη γλωσσολογία, την τεχνητή νοημοσύνη και τη νευροεπιστήμη.

Ο όρος «γνωσιακή» χρησιμοποιείται εναλλακτικά από κάποιους συγγραφείς και αναφέρεται στις ενέργειες της αντίληψης και γνώσης. *Κεντρική θέση* στη θεωρία αυτή κατέχει η έννοια της μοναδικότητας του ατόμου. Κάθε άτομο σκέφτεται με το δικό του τρόπο, λογικό ή παράλογο. Η σκέψη και το συναίσθημα του ατόμου είναι αλληλένδετα και επηρεάζουν το ένα το άλλο. Κατ' αυτό τον τρόπο δημιουργούνται οι συναισθηματικές διαταραχές.

Η συναισθηματική διαταραχή, όμως, οφείλεται στον παράλογο τρόπο τού «σκέπτεσθαι». Αν το άτομο αναπτύξει τις νοητικές του δυνάμεις, τότε η λογική θα πάρει την θέση της στις παράλογες σκέψεις του ατόμου και το άτομο θα καταστεί αποτελεσματικό και ευτυχισμένο.

Η συναισθηματική συμπεριφορά τού ατόμου επηρεάζεται από τον «εσωτερικό διάλογο» που κάνει με τον εαυτό του. Άτομα με ψυχολογικές διαταραχές επηρεάζονται από κάποιες πεποιθήσεις που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «παράλογα πιστεύω», οι οποίες μπορούν να προωθήσουν στο άτομο παράλογους συλλογισμούς οι οποίοι επιδεινώνουν την ψυχροσωματική του κατάσταση. Ο άνθρωπος είναι βασικά ένα λογικό ον, διακατέχεται, όμως, από παράλογες σκέψεις. Όταν σκέπτεται λογικά είναι ευτυχισμένος και επαρκής. Όταν σκέπτεται παράλογα είναι δυστυχής, γιατί οι παράλογες σκέψεις προκαλούν ψυ-

* ²⁹⁶ Λαοσιθιωάκη, Μ. (Ψυχολόγος) *Η αξία των συναισθημάτων στη σύγχρονη ζωή μας* (Αθήνα 1989).

χολογικές διαταραχές και συναισθηματικά προβλήματα, όπως άγχος, κατάθλιψη, θυμό, ενοχές.²⁹⁷

Στους προηγούμενους αιώνες αποθεώθηκε η κυριαρχία της λογικής, της επιστημονικής γνώσης και της ορθής σκέψης. Ο ορθολογισμός ως κοινωνική, φιλοσοφική και επιστημονική αντίληψη της εποχής είχε δώσει το προβάδισμα στο «δείκτη νοημοσύνης», το γνωστό μας IQ, εξαιτίας της εκρηκτικής ανάπτυξης της επιστήμης και της τεχνολογίας, που απαιτούσαν ανθρώπους έξυπνους και επιστημονικά εξειδικευμένους. Αυτή η αντίληψη εφαρμόστηκε, και εφαρμόζεται ακόμα, κατ' εξοχήν στην εκπαίδευση. Τα παιδιά και οι μαθητές, σύμφωνα με την ορθολογιστική αντίληψη, αποκτούν όσο το δυνατόν περισσότερες γνώσεις («πληροφορίες»), προσανατολισμένα μόνο στην οικονομική επιτυχία. Έτσι, αγνοήθηκαν οι εμπειρίες, τα βιώματα και οι συγκινήσεις, η αλληλεπίδραση και το συναισθηματικό μοίρασμα, το πλαίσιο, οι πολλαπλοί και διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι προσπαθούν να δώσουν νόημα στη ζωή τους, η δημιουργικότητα, η φαντασία και η τέχνη.

Η νοημοσύνη, η γνωστική ευφυΐα, μπορεί να συντελεί στην καλύτερη απόκτηση επιστημονικών γνώσεων και στην καλύτερη επεξεργασία των πληροφοριών, αλλά δεν βοηθά στο παραμικρό, σε σχέση με τις συμπεριφορές μας, στον κοινωνικό χώρο ή με το πώς θα εκφράσουμε ή θα διαχειρισθούμε το θυμό μας, το πώς θα αντιμετωπίσουμε μια κρίση ζωής, το πένθος, το θάνατο κ.λπ.

Έτσι, οι θεωρίες τού γνωστικισμού και της αφαιρετικής λογικής αποδεικνύονται καθημερινά ανεπαρκείς, επιβεβαιώνοντας τον κανόνα ότι μια θεωρία δεν είναι λάθος ή σωστή, αλλά χρήσιμη ή άχρηστη. Ο προηγούμενος αιώνας, λοιπόν, έκλεισε, αφού πρώτα μας κληροδότησε άγχος, υπαρξιακές εκκρεμότητες και ερωτηματικά τού τύπου «ποιοι είμαστε και γιατί, τι θέλουμε και πώς μπορούμε να το κατακτήσουμε».

δ. Θεωρίες επιλεκτικού χαρακτήρα

Στις θεωρίες αυτές εντάσσεται και η *Δυναμική Εκλεκτική Εξελικτική Συμβουλευτική*, όπως προτείνεται από το Δημητρώπουλο, η οποία

²⁹⁷ Χαρίλα, Ντ. (Κλινική Ψυχολόγος-Ψυχοθεραπεύτρια, Δρ. Κλινικής Ψυχολογίας, Επιστημονικός Υπεύθυνος του Ινστιτούτου Έρευνας και Θεραπείας της Συμπεριφοράς), *Σημειώσεις*.

δεν βασίζεται σε κάποια πρωτογενή θεωρία, αλλά στο συγκερασμό *αντιμετώπισης* και *θεώρησης*. Εκπορεύεται από την πεποίθηση ότι «ενώ καμία θεωρία και καμία προσέγγιση Συμβουλευτικής δεν είναι δυνατό να έχει επιτυχή εφαρμογή σε όλες τις περιπτώσεις, υπάρχει για την κάθε ξεχωριστή περίπτωση είτε κάποια θεωρία, είτε συνδυασμός στοιχείων θεωριών, που επαρκέστερα και αποτελεσματικότερα θα βοηθήσουν στη λύση εκείνου του προβλήματος».²⁹⁸ Αποτελεί δε μια προσπάθεια έκφρασης της *εκλεκτικής τοποθέτησης*, την οποία υιοθετεί ο Δημητρόπουλος και η οποία οδηγεί σε μια συνθετική προσέγγιση της θεωρίας της Συμβουλευτικής.²⁹⁹ Προκειμένου να ερμηνευθεί ένα φαινόμενο ή να αντιμετωπισθεί ένα πρόβλημα, ένας συνδυασμός των θεωριών προσφέρει ικανοποιητικότερες ερμηνείες και αποτελεσματικότερες λύσεις, ανεξάρτητα από το βαθμό συμφωνίας ή ασυμφωνίας των θεωριών μεταξύ τους. Παράλληλα, η Συμβουλευτική αυτή είναι δυναμική και εξελικτική, πράγμα που σημαίνει ότι προϋποθέτει καταστάσεις παρέμβασης που έχουν κάποια φυσική συνέχεια.

Οι *ψυχολογικές θεωρίες* κατηγορούνται για μειονεκτήματα όπως ότι προχωρούν στην ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς *βασίζόμενες σε στοιχεία του παρελθόντος* λ.χ. μετά την τέλεση της εγκληματικής πράξης, και δεν μπορούν να εξηγήσουν τη μελλοντική συμπεριφορά του ατόμου, που μεταφράζεται ως αποφυγή του ελέγχου της *βασιμότητας* της ψυχολογικής θεωρίας· οι ψυχολογικές θεωρίες κατηγορούνται, επίσης, για *κυκλική λογική*, ότι θεωρούν δηλαδή ως δεδομένο αυτό που προσπαθούν να αποδείξουν και αποτελεί το επιστημονικό της ζητούμενο, π.χ. οι θεωρίες των προσωπικών χαρακτηριστικών υπολαμβάνουν ότι οι εγκληματίες αποτελούν μια ειδική κατηγορία ανθρώπων που διακρίνονται από παθολογική συμπεριφορά όσον αφορά την τέλεση παραβατικών πράξεων. Αυτό, όμως, είναι και το ζητούμενο των θεωριών αυτών, η ανάδειξη δηλαδή των προσωπικών χαρακτηριστικών που ωθούν το άτομο στην παραβατικότητα.

Ως άλλο μειονέκτημα των ψυχολογικών θεωριών αναφέρεται και το ότι *αδυνατούν να ερμηνεύσουν όλες τις περιπτώσεις εγκλημάτων* και ιδίως την οικονομική εγκληματικότητα, η οποία μάλιστα βρίσκεται σε έξαρση τα τελευταία χρόνια, π.χ. την εγκληματικότητα των μεγάλων επιχειρήσεων μέσω της εκμετάλλευσης του εργατικού δυναμικού, της

²⁹⁸ Δημητρόπουλος, Ε. *Συμβουλευτική- Προσανατολισμός* (σ.105επ.).

²⁹⁹ Κατσίρα, Λ. *Η θεωρία του Αριστοτέλη για την μεσότητα*, στο Περιοδικό «Φιλοσοφία και Παιδεία», τχ. 47 (έτος 14^ο-Μάιος-Αύγουστος 2008).

καταστροφής του περιβάλλοντος, του αθέμιτου ανταγωνισμού κ.λπ. Επιπλέον, οι ψυχολογικές θεωρίες κατηγορούνται ότι *παραβλέπουν τη συμβολή και άλλων παραγόντων στην εξήγηση του εγκληματικού φαινομένου*, όπως είναι οι κοινωνικές δομές, το σχολικό περιβάλλον, η γειτονιά, η συμμορία ή η συμβολή τού παράγοντα της ηλικίας στην πορεία μιας εγκληματικής σταδιοδρομίας, κ.ά.

Για το λόγο αυτό, η *επάρκεια μιας θεωρίας* αναφέρεται στην ικανότητά της να συμπεριλάβει όσο το δυνατόν περισσότερους παράγοντες για την ερμηνεία της εγκληματικής συμπεριφοράς, δηλαδή να καθιερώνει μια *πολυπαραγοντική προσέγγιση*, να συνθέτει πολλούς παράγοντες ερμηνείας τού εκάστοτε φαινομένου. Η ακρίβεια της θεωρίας αναφέρεται στην ικανότητά της να περιγράφει επακριβώς *τη σχέση των παραγόντων που συνθέτουν και οδηγούν στην παραβατικότητα*.

B. Μεθοδολογία παρέμβασης

Εισαγωγή

Επιμελητές, εισαγγελείς και δικαστές ανηλίκων, αλλά και ενεργοί πολίτες, αναλαμβάνουν πλέον δράσεις για τον περιορισμό τού φαινομένου της ανήλικης παραβατικότητας και την ομαλή επανένταξη των νέων στο κοινωνικό σύνολο. Όλα τα στοιχεία που συνιστούν τη μεθοδολογία παρέμβασης, δεν χρησιμοποιούνται τυχαία, αλλά σύμφωνα με μια διαδικασία η οποία διαμορφώνεται ανάλογα με τους συνδυασμούς των στοιχείων αυτών, ώστε να είναι συστηματική και καλά οργανωμένη.³⁰⁰

Η εφαρμογή τής Συμβουλευτικής δεν είναι δυνατόν να νοηθεί χωρίς να έχει προηγηθεί η διαμόρφωση συγκεκριμένου μεθοδολογικού πλαισίου. Ο λειτουργός που θα αναλάβει το δύσκολο έργο της Συμβουλευτικής πρέπει να είναι εξοικειωμένος με το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο της Συμβουλευτικής γενικότερα. Η ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει το συγκεκριμένο αντικείμενο έγκειται στην ανάγκη κατάρτισης του λειτουργού σε θέματα που αφορούν την παραβατικότητα των ανηλίκων και σε θέματα συμβουλευτικής προσέγγισης.

Με τον όρο «προσέγγιση» εννοούμε τη γενικότερη προδιάθεση και στάση τού λειτουργού τής Συμβουλευτικής απέναντι στο πώς πρέπει να επιχειρήσει την παρέμβαση σε κάθε περίπτωση. Η προσέγγιση που υιοθετεί ο λειτουργός σε κάποια συγκεκριμένη περίπτωση υπαγορεύει και τη μέθοδο ή τις μεθόδους δράσης που θα ακολουθήσει. Οι διαφορές πιθανές προσεγγίσεις διακρίνονται μεταξύ τους με βάση έναν άξονα κριτηρίων. Στη βάση αυτή οι κυριότερες προσεγγίσεις που θεωρούμε ότι είναι χρήσιμες στην περίπτωση της Συμβουλευτικής είναι οι ακόλουθες:

α. Σε σχέση με την αμεσότητα της παρέμβασης, πιστεύουμε ότι οι προσεγγίσεις που χρειάζεται να εφαρμοστούν είναι *τόσο η άμεση, όσο και έμμεση*.

β. Σε σχέση με τον αριθμό ατόμων, μπορεί να αξιοποιηθεί *τόσο η ατομική όσο και η ομαδική Συμβουλευτική και η μαζική παρέμβαση*.

³⁰⁰ Δημητρόπουλος, Ε. *Συμβουλευτική και συμβουλευτική ψυχολογία* (σ. 157επ.).

γ. Σε σχέση με τον αριθμό ατόμων, η συμβουλευτική παρέμβαση μπορεί να είναι *είτε μονοπρόσωπη, είτε πολυπρόσωπη*.

δ. Σε σχέση με το επίκεντρο πρωτοβουλιών και ελέγχου, η παρέμβαση μπορεί να είναι *είτε συμβουλευτική, είτε ατομοκεντρική*.

ε. Σε σχέση με τον τρόπο επαφής, πιστεύουμε ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση θα ήταν προτιμότερη η *προσωπική επαφή*, χωρίς όμως να αποκλείεται και η *τεχνικώς υποβοηθούμενη* (π.χ. τηλεφωνική) *επαφή*, όταν αυτό βοηθά στην επίλυση κάποιου πρακτικού προβλήματος.

στ. Σε σχέση με το σκοπό παρέμβασης, *τόσο η προληπτική, όσο και η αντισταθμιστική παρέμβαση* είναι σκόπιμο να αξιοποιούνται. Στο θέμα αυτό αναφερόμαστε, πιο αναλυτικά, αμέσως παρακάτω.

Άλλες μορφές παρέμβασης είναι: η Βιωματική Εργαστηριακή Παρέμβαση, η Περιβαλλοντική Παρέμβαση, η Εκπαίδευση-Διδασκαλία, η Κοινωνική Συμβουλευτική, η Αλληλοσυμβουλευτική, η Συμβουλευτική Συνεργασία, η Τεχνικώς Υποβοηθούμενη Συμβουλευτική και, φυσικά, συνδυασμοί των παραπάνω, κ.λπ.³⁰¹

Είναι ευνόητο ότι οι προσεγγίσεις που σημειώσαμε παραπάνω συνδυάζονται ανάλογα με την περίπτωση. Στο συγκεκριμένο σημείο θα επιθυμούσαμε να σταθούμε περισσότερο στις προσεγγίσεις που σχετίζονται με το σκοπό της παρέμβασης, όπως τον ορίσαμε παραπάνω, τ.έ. στην προληπτική Συμβουλευτική και στην αντισταθμιστική-επανορθωτική Συμβουλευτική.

α) Προληπτική προσέγγιση

Προληπτική ονομάζεται η συμβουλευτική προσέγγιση που αφορά την πρόληψη, μέσα από την πληροφόρηση, σε μικρή κοινωνική κλίμακα (μικροκοινωνικό επίπεδο), καθώς και σε θέματα, όπως το σεξουαλικό πρόβλημα, ο οικογενειακός προγραμματισμός, το πρόβλημα των ναρκωτικών, η παραβατικότητα των ανηλίκων κ.ά.

Μια μορφή προληπτικής προσέγγισης είναι και η *συστημική*, η οποία, γενικότερα, μελετά την αμοιβαιότητα των σχέσεων. Σύμφωνα με αυτή, αν κάτι συμβαίνει σε ένα μέλος της οικογένειας, αυτό επηρεάζει και την υπόλοιπη οικογένεια, της οποίας η αντίδραση, αντίστοιχα, θα επηρεάσει τη συμπεριφορά τού ατόμου. Αυτό σημαίνει ότι μια συμπεριφορά δεν μπορεί να μελετηθεί απομονωμένη, χωρίς να

³⁰¹ Δημητρόπουλος, όπ.π.

ληφθεί σοβαρά υπ' όψη το γενικότερο κλίμα, στο οποίο το άτομο αναπτύσσεται και δραστηριοποιείται.

Η συστημική προσέγγιση μπορεί να αφορά το άτομο με τη μορφή της *ατομικής συστημικής προσέγγισης*, ή και την οικογένειά του, αν υπάρξει αντίστοιχο αίτημα, με τη μορφή της *οικογενειακής συστημικής παρέμβασης*. Η συμβουλευτική παρέμβαση στην οικογένεια μπορεί να πραγματοποιηθεί με τη χρήση έμμεσων ερωτήσεων που σχετίζονται με το εν λόγω θέμα. Με αυτό τον τρόπο ο Σύμβουλος έχει τη δυνατότητα να συγκεντρώσει πληροφορίες για τις σχέσεις και τις αλληλεπιδράσεις των ατόμων, με σκοπό να τα βοηθήσει:

- α. να «αντιμετωπίσουν» το πρόβλημα από μια διαφορετική οπτική γωνία, με άλλη ματιά*
- β. να ανακαλύψουν νέες στρατηγικές αντιμετώπισης και επίλυσης των προβλημάτων τους*
- γ. να ξεκαθαρίσουν τις σχέσεις τους με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους, ώστε να μην υπάρχουν «εκκρεμείς» υποθέσεις*
- δ. να προσαρμοστούν τα άτομα και οι οικείοι τους στη νέα κοινωνική πραγματικότητα.*

Από την αρχή της παρέμβασης ο Σύμβουλος πρέπει να διατυπώσει κάποιες υποθέσεις της συμπεριφοράς του ατόμου, οι οποίες θα τον βοηθήσουν να εστιάσει σε συγκεκριμένα σημεία και να διευθετήσει σημαντικά θέματα. Οι υποθέσεις μπορεί να αλλάζουν με την προσθήκη νέων πληροφοριών και να αναθεωρούνται. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό, χρησιμοποιεί ερωτήσεις με σκοπό να συλλέξει όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις αλληλεπιδράσεις, τις συμπεριφορές, τις σχέσεις και τις πεποιθήσεις του ατόμου. Οι πληροφορίες αυτές συνδέουν όχι μόνον τα άτομα μεταξύ τους, αλλά και ιδέες ή συναισθήματα, τα οποία δεν είχαν εκφραστεί ανοικτά.

Μορφή προληπτικής παρέμβασης αποτελούν και τα *προγράμματα πρόληψης και παρέμβασης στο χώρο του σχολείου*, τα οποία αφορούν είτε όλο το μαθητικό πληθυσμό, είτε μαθητές που διατρέχουν κίνδυνο να εκδηλώσουν ή έχουν ήδη εκδηλώσει δυσκολίες μάθησης και προσαρμογής³⁰².

³⁰² Καλαβά-Μυλωνά. Ν, *Συμβουλευτική και Δημοκρατική Παιδεία*, σελ 211επ.(εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1989).

Σε μια προσπάθεια να εφαρμοστούν στη χώρα μας τα σύγχρονα μοντέλα παροχής σχολικών ψυχολογικών υπηρεσιών, προκειμένου να ανταποκριθούμε στις ανάγκες των ελλήνων μαθητών, σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε το «Πρόγραμμα Προαγωγής της Ψυχικής Υγείας και της Μάθησης: Κοινωνική και Συναισθηματική Αγωγή στο Σχολείο» από την επιστημονική ομάδα του Κέντρου Έρευνας και Εφαρμογών Σχολικής Ψυχολογίας του Τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα πρωτογενούς πρόληψης, το οποίο αποσκοπεί στην προαγωγή της ψυχικής υγείας, στο πλαίσιο του σχολικού περιβάλλοντος και στη διαμόρφωση ενός κλίματος αμοιβαίου σεβασμού, κατανόησης και αποδοχής των ιδιαιτεροτήτων μέσα στη σχολική τάξη, μέσω της καλλιέργειας δεξιοτήτων σε θέματα επικοινωνίας, διαπολιτισμικής κατανόησης και συνεργασίας. Εφαρμόζεται είτε από σχολικούς ψυχολόγους, είτε από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς μετά από ειδική σχετική κατάρτιση.

β) Αντισταθμιστική (επανορθωτική) προσέγγιση

Η αντισταθμιστική-θεραπευτική συμβουλευτική έχει ως βασικό σκοπό την παροχή βοήθειας σε άτομα τα οποία βιώνουν δυσκολίες οιασδήποτε φύσεως, ούτως ώστε, αφενός, να μπορέσουν να τις ξεπεράσουν και, αφετέρου, να αντισταθμίσουν κάποιο αίσθημα μειονεξίας που τυχόν έχουν, το οποίο μπορεί να οφείλεται, είτε σε εσωτερικούς παράγοντες, π.χ. χαμηλή αυτοεκτίμηση, η οποία πολλές φορές μπορεί να μην ανταποκρίνεται στην αλήθεια ή μπορεί να οφείλεται σε εξωτερικούς παράγοντες όπως ματαιώση των επιθυμιών τους ή/και των προσδοκιών τους, λόγω της απαγόρευσής τους από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο έχει θέσει εμπόδια στην εκπλήρωση αυτών των επιθυμιών/προσδοκιών τους. Τα προβλήματα αυτά γίνονται αιτίες διαταραχών στα άτομα, οι οποίες λαμβάνουν διάφορες μορφές.

Μερικές από αυτές είναι:

α) η ανεπαρκής ή λανθασμένη αντίληψη ερεθισμάτων και περιεχομένων μάθησης, με αποτέλεσμα την ανικανότητα των ατόμων αυτών να λάβουν μια σωστή απόφαση, β) η απροθυμία των νεαρών ατόμων να συμμορφωθούν με τους υπάρχοντες κοινωνικούς κανόνες της συγκεκριμένης κοινωνικής δομής, η οποία για αυτά τα άτομα φαίνεται καταπιεστική διότι τα εμποδίζει στην εκπλήρωση των προσδοκιών

τους, γ) η επιθετική συμπεριφορά, που συνιστά μια μορφή πιο δραστηκή από τις παραπάνω, κ.ά.

Βασικοί άξονες της αντισταθμιστικής παρέμβασης, από τους οποίους μπορεί να ξεκινήσει η αντισταθμιστική αγωγή, είναι οι εξής:

Α) Ο σύμβουλος μπορεί να συλλέξει πληροφορίες από τους φορείς των μονάδων μέριμνας νέων, όπως σχολείο, ίδρυμα, κ.τλ. για την «οποιαδήποτε αποκλίνουσα συμπεριφορά», που πιθανόν να εκδηλώνουν τα νεαρά άτομα ή ακόμη να πληροφορηθεί την ύπαρξη κάποιου προβλήματος. Τότε, μπορεί ο σύμβουλος να κρίνει σκόπιμη την παρέμβαση και να ξεκινήσει την αντισταθμιστική του αγωγή.

Β) Εκτός από τον σύμβουλο που μπορεί να συλλέξει πληροφορίες από τους παραπάνω φορείς, τη σχετική διευκόλυνση μπορεί να ζητήσει και το *άμεσο οικογενειακό του περιβάλλον*, το οποίο έχει παρατηρήσει το πρόβλημα του νεαρού ατόμου.

Γ) Επίσης, μπορεί να ευαισθητοποιηθούν τα άτομα, ούτως ώστε να ζητήσουν ενημερωτικές συναντήσεις και ομιλίες σε διάφορους χώρους, τις οποίες οργανώνει ο σύμβουλος για άτομα που εγκυμονούν μορφές παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς.

γ) Μέθοδοι και τεχνικές παρέμβασης

Μετά την επιλογή της θεωρίας και της προσέγγισης (ή του συνδυασμού προσεγγίσεων) που υιοθετούνται για την πρακτική άσκηση της Συμβουλευτικής, ακολουθεί η επιλογή της μεθόδου εργασίας. Η επιλογή της μεθόδου ή των μεθόδων και της τεχνικής που θα χρησιμοποιήσει είναι μια από τις σημαντικότερες αποφάσεις του Συμβούλου.³⁰³ Οι διαθέσιμες τεχνικές είναι πάρα πολλές και ο Σύμβουλος οφείλει, μέσα από την εξοικείωσή του με τις διάφορες θεωρίες, να είναι σε θέση να επιλέξει τις καταλληλότερες για την περίπτωση.

Η *επικοινωνία* είναι το βασικό εργαλείο του Συμβούλου, διότι με την επικοινωνία ο Σύμβουλος εισέρχεται στον προσωπικό κόσμο ενός ατόμου διατυπώνοντας ευθείς και σαφείς ερωτήσεις σχετικά με τις δραστηριότητες και συμπεριφορές του εν λόγω ατόμου, χρησιμοποι-

³⁰³ Δημητρόπουλος, Ε. *Συμβουλευτική και Προσανατολισμός* (σ. 157).

ώντας γλώσσα κατανοητή σ' αυτόν (πελάτη), ώστε η επικοινωνία να είναι ξεκάθαρη.

Οι πληροφορίες που δίνονται στα πλαίσια της συμβουλευτικής συζήτησης πρέπει να είναι συγκεκριμένες, ειδικές, και να εξυπηρετούν κάποιο σκοπό, διότι με την παροχή συγκεκριμένων πληροφοριών ο Σύμβουλος μπορεί να προχωρήσει πιο πέρα, δηλαδή να εκτιμήσει την επικινδυνότητα της συμπεριφοράς, να καθορίσει μια πορεία δράσεως και να επικεντρωθεί στις συναισθηματικές αντιδράσεις, την ανάγκη για υγειονομική μέριμνα και κοινωνική υποστήριξη των πελατών του. Η Συμβουλευτική περιλαμβάνει σχεδόν πάντοτε την επικοινωνία γύρω από ευαίσθητα και λεπτά θέματα.

Τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και οι δεξιότητες του Συμβούλου είναι βασικά στοιχεία που συνθέτουν την ατομική και επαγγελματική του οντότητα, συμπληρώνουν δε και συμπληρώνονται από τις νοητικές του ικανότητες. Οι νοητικές του ικανότητες δεν συμπίπτουν απαραίτητα με την υψηλή νοημοσύνη. Είναι, όμως, απαραίτητες να τον βοηθήσουν να αξιοποιήσει γνώσεις και εμπειρίες.

Δύο είναι οι βασικοί τύποι γνώσεων που απαιτείται να έχει ο Σύμβουλος: γνώση του εαυτού του (αυτογνωσία) και γνώσεις από τον εξωτερικό κόσμο, τις οποίες αντλεί από τις σπουδές του, τη ζωή του και την εμπειρία του.

Σύμφωνα με τους *Weinstein* και *Altschuler* «η Αυτογνωσία αποτελείται από περιγραφές, προβλέψεις και διαχείριση των εσωτερικών μας εμπειριών». Στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τι σημαίνει αυτογνωσία είναι καλό να συμπεριλάβουμε και τις έννοιες αυτοαντίληψη και αυτοεκτίμηση. Η μεν πρώτη είναι ένας δείκτης του πώς βλέπουμε και τι σκεπτόμαστε για τον εαυτό μας, η δε δεύτερη ένας δείκτης του πώς νιώθουμε για τον εαυτό μας.³⁰⁴ Με την αυτογνωσία θα

³⁰⁴ Αναφέρουμε ενδεικτικά μερικά βήματα αυτογνωσίας, τα οποία είναι: 1) Να γνωρίζει να κατανοεί και να αποδέχεται την καταγωγή, τον πολιτισμό του, τις πεποιθήσεις του, τις προκαταλήψεις και τις απόψεις του για τον κόσμο γύρω του. 2) Να αποκτά εμπειρίες παρατηρώντας τι συμβαίνει στο περιβάλλον και τον εσωτερικό του κόσμο. 3) Να μοιράζεται τις σκέψεις και τα συναισθήματά του, να μπορεί να εκφράζει πώς νιώθει και να δέχεται τις αντιδράσεις των άλλων. 4) Να συζητά τις ιδέες και αντιλήψεις του με άλλα σημαντικά πρόσωπα στη ζωή του. 5) Να είναι ανοιχτός στους άλλους. 6) Να μην αισθάνεται φόβο να τους άλλους συνανθρώπους του. Καταλαβαίνουμε τον εαυτό μας μόνον μέσα από την κατανόηση των άλλων και γνωρίζουμε τους άλλους, όταν γνωρίζουμε τον εαυτό μας. 7) Να μπορεί να αναιρεί λανθασμένες

αναδειξουμε τις δυνατές πλευρές και ικανότητές μας που δεν έχουμε αντιληφθεί και, με την βοήθεια των μεθόδων της συστημικής θεωρίας, θα δούμε πρακτικά με ποιους τρόπους μπορούμε να τις χρησιμοποιήσουμε, ούτως ώστε να βελτιώσουμε τις σχέσεις με τον Εαυτό μας και τους άλλους. *Η αυτογνωσία καταφέρνει να αναδείξει τις ατομικές αξίες και ικανότητες των ανθρώπων, ώστε να αποκτήσουν αυτοεκτίμηση και υπερηφάνεια.* Ας υποθέσουμε π.χ. ότι κάποιος σκέφτεται το πρόβλημα. Αν πιάσουμε τον εαυτό του να μιλήσει για την λύση, αλλάζει και ο τρόπος σκέψης του, γιατί με αυτόν τον τρόπο θα χρησιμοποιήσει άλλα τμήματα του εγκεφάλου, συνεπώς θα δημιουργήσει και άλλα συναισθήματα. Οι νευρολόγοι έχουν αρχίσει να συζητούν την επίδραση της γλώσσας που χρησιμοποιούμε στη διαμόρφωση του εγκεφάλου μας και μελετούν τις διαφορές μεταξύ των εγκεφάλων π.χ. των Ιαπώνων και των Ευρωπαίων, υπό το πρίσμα της διαφορετικής γλωσσικής χρήσης κάθε γλωσσικής κοινότητας. Η γλώσσα, ουσιαστικά, διαπλάθει τον εγκέφαλό μας. Έρευνες έχουν δείξει ότι 70% του πληθυσμού μαθαίνει περισσότερο μέσα από ένα παράδειγμα με θετική έννοια, όπως η ανάδειξη ικανοτήτων και αξιών, παρά από κάποιο με αρνητική, το οποίο διογκώνει την ύπαρξη ενός προβλήματος.³⁰⁵ Γι' αυτό έχει χαρακτηριστικά ειπωθεί ότι «...Δεν βλέπουμε τα πράγματα όπως είναι, αλλά όπως είμαστε...»³⁰⁶.

Στην όλη διαδικασία ο Σύμβουλος απαιτείται να έχει κάποιες βασικές δεξιότητες και, συγκεκριμένα, τις εξής:

Ενεργός ακρόαση. Ο Σύμβουλος υποδηλώνει με λέξεις, εκφράσεις και χειρονομίες ότι ακούει και καταλαβαίνει τι λέει ο ενδιαφερόμενος.³⁰⁷ Η ακρόαση στο πλαίσιο της συμβουλευτικής σχέσης απαιτεί την αξιοποίηση όλων των αισθήσεων, ώστε ο Σύμβουλος να αντιλη-

αντιλήψεις που είχε στο παρελθόν και να συγχωρεί τον εαυτό του, αναγνωρίζοντας στον εαυτό του το δικαίωμα να κάνει λάθη και να τα διορθώνει.

³⁰⁵ Βασιλειάδης, Γρ. (Ψυχολόγος-Ψυχοθεραπευτής, (Ph.D.), (www.aftognosia.gr).

³⁰⁶ **Anaïs Nin** (1903–1977), συγγραφέας μυθιστορημάτων και διηγημάτων. Έγινε γνωστή χάρη στο Ημερολόγιο της (οκτώ τόμοι). Επηρεάστηκε, ιδιαίτερα, από το σουρεαλισμό και την ψυχανάλυση. Το λογοτεχνικό της ύφος, γεμάτο λυρισμό, θηλυκότητα και βαθιά ψυχολογική διεισδυτικότητα στο υποσυνείδητο του ανθρώπου, είναι το χαρακτηριστικό της. Δαπάνησε πάνω από 40 χρόνια στο μεγάλο ταξίδι της αυτογνωσίας και έγινε πασίγνωστη γι' αυτό. Πίστευε πως την ελευθερία μας τη χαρίζει μόνο το μακρύ και επίπονο ταξίδι προς την αυτογνωσία.

³⁰⁷ World Health Organization (WHO), *bulletin* 1994.

φθεί και να κατανοήσει, όχι μόνο όσα λέει ο ενδιαφερόμενος, αλλά και όσα θα ήθελε να πει.³⁰⁸

Ενθάρρυνση. Πολλοί άνθρωποι έχουν μάθει να μην εκφράζουν τα συναισθήματά τους ανοικτά, όσο έντονα και αν είναι. Ο Σύμβουλος πρέπει να ενθαρρύνει την έκφραση των συναισθημάτων. Οι άνθρωποι μπορούν να δρομολογήσουν μια εποικοδομητική αλλαγή, μόνο αφού καταφέρουν να «δουλέψουν» με τα συναισθήματά τους.

Αναγνώριση των συναισθημάτων. Ο Σύμβουλος πρέπει να αναγνωρίζει τα συναισθήματα που βιώνει ο ενδιαφερόμενος. Πρέπει, επίσης, να διακρίνει ανάμεσα σε συναισθήματα, όπως είναι ο θυμός, η θλίψη και ο φόβος, που ίσως υποβόσκει. Η στάση του πρέπει να «λέει» στον πελάτη: *τα συναισθήματά σου είναι πολύ δυνατά και εγώ τα δέχομαι.*

Ενσυναίσθηση. Η ενσυναίσθηση αναφέρεται στην προσπάθεια κάποιου να τοποθετήσει τον εαυτό του στη θέση κάποιου άλλου. Ο Σύμβουλος πρέπει να διαθέτει αυτή την ικανότητα, αλλά, παράλληλα, να μπορεί να ελέγχει τα συναισθήματά του. Πρέπει να βρει τη χρυσή τομή ανάμεσα στην απόσταση και την εγγύτητα σε σχέση με τον ενδιαφερόμενο. Έτσι, μπορεί να προωθήσει την αυτονομία του ατόμου και την ενεργοποίηση των δεξιοτήτων επίλυσης προβλημάτων, που αυτό διαθέτει.

Σεβασμός. Ο Σύμβουλος πρέπει να σέβεται τις απόψεις και τα πιστεύω του συμβουλευομένου. Ο σεβασμός μπορεί να εκδηλωθεί με το να ζητήσει από το άτομο να του εξηγήσει άγνωστες πτυχές της κουλτούρας του ή των προσωπικών του απόψεων. Π.χ. «Δεν γνωρίζω σχετικά», «Μιλήστε μου γι' αυτό». Ο Σύμβουλος πρέπει να σέβεται γενικά το άτομο, την ικανότητά του και το δικαίωμά του να αποφασίζει για τον εαυτό του, καθώς και την αξία του και τη μοναδικότητά του.

Έμφαση στα πιο σημαντικά θέματα. Συχνά οι άνθρωποι αποφεύγουν να εστιάσουν στο πραγματικό πρόβλημα. Ο Σύμβουλος πρέπει να τονίζει τα πιο κρίσιμης σημασίας θέματα. Συναφής είναι η έννοια της *εστίασης*, που αναφέρεται στην ικανότητα του Συμβούλου να εντοπίζει εκείνο το στοιχείο, ανάμεσα στα άλλα, που αποτελεί το κέντρο της περίπτωσης.³⁰⁹

³⁰⁸ Δημητρόπουλος, Ε. (2002) όπ.π.

³⁰⁹ Δημητρόπουλος, Ε. (2002), όπ.π., βλ επίσης, Ivey A., Gluckstern, M. Bradford Ivey, *Συμβουλευτική Μέθοδος Πρακτικής Προσέγγισης* (Μετάφρ.-Επιμέλεια: Μαλικιώση-Λοΐζου Μ., καθηγ. Πανεπιστημίου Αθηνών), [Σειρά: Συμβουλευτική Ψυχολογία 1], γ' έκδοση, Αθήνα 1996.

Σχεδιασμός δράσης. Οι Σύμβουλοι πρέπει να βοηθούν τους ενδιαφερόμενους να ξεχωρίσουν τις δυνατότητες δράσης που διαθέτουν, να κατάρτίζουν ρεαλιστικά σχέδια και να «δουλεύουν» πάνω σε αυτά.

Συγκρότηση. Ο Σύμβουλος πρέπει να ξεχωρίζει ποια από τα προβλήματα, ή τις ανησυχίες του ενδιαφερομένου χρήζουν άμεσης προσοχής και ποια μπορούν να εξετασθούν αργότερα. Πρόκειται για βασικό μέρος του σχεδιασμού και, πιθανώς, για μία από τις πλέον κρίσιμες συμβουλευτικές δεξιότητες.

Παρακίνηση. Οι Σύμβουλοι πρέπει να προσπαθούν να παρακινούν τους πελάτες τους, ενθαρρύνοντας με θετικό τρόπο νέες συμπεριφορές. Εάν ο Σύμβουλος εξηγήσει ότι η αλλαγή συμπεριφοράς μπορεί να προστατεύσει αγαπημένα πρόσωπα του ενδιαφερομένου, μπορεί να του παράσχει ένα σημαντικό κίνητρο. Η παρακίνηση αντλείται από την ύπαρξη μεγαλύτερης πιθανότητας κέρδους απ' ό,τι απώλειας. Η παρακίνηση μοιάζει πολύ με την παράφραση ως προς το γεγονός ότι βοηθά το Σύμβουλο και το συμβουλευόμενο να βεβαιωθούν ότι καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλο. Ο Σύμβουλος πρέπει να προβαίνει σε ανασκόπηση των πιο σημαντικών ζητημάτων απ' όσα συζητήθηκαν και των αποφάσεων, που ίσως ελήφθησαν.

Οι τεχνικές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε μια συμβουλευτική σχέση μπορεί να είναι η συζήτηση, η υποβολή ερωτήσεων, οι παραβολές και τα παραδείγματα, η ενθάρρυνση και η στήριξη του νεαρού παραβάτη, η πληροφόρηση,³¹⁰ σχετικά με διάφορα προγράμματα κατάρτισης και εξειδίκευσης, η χρήση προσωπικών βιοματικών ασκήσεων και άλλα.

Η Συμβουλευτική Σχέση πρέπει να βασίζεται σε μια ανοιχτή στάση. Οι κίνδυνοι και οι παρεκτροπές ελλοχεύουν και γι' αυτό πρέπει ο Σύμβουλος να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός, διότι μπορεί (η συμβουλευτική σχέση) να εξελιχθεί σε:

α) *σχέση επιβολής*, όπου ο σύμβουλος, που θεωρητικά είναι σε πιο ασφαλή θέση, θέλει να κυριαρχεί στον άλλο, έστω και με καλό τρόπο·

β) *σχέση εξαναγκασμού*, όπου ο πιο δυνατός επιβάλλει στον αδύναμο τη δική του άποψη·

³¹⁰βλ. Κατσίρα, Α. Πληροφόρηση-αυτογνωσία και επαγγελματικός προσανατολισμός, (εφημ. Θάρρος, Μεσσηνίας, 25-10-2006).

γ) *σχέση ηθικού κηρύγματος ή μια ενοχοποιητική σχέση*, όταν κατακλύζουμε τον πελάτη με «μη» και «πρέπει» ή τονίζουμε τα λάθη του και έτσι τον κατακλύζουμε με ενοχές

δ) *σχέση ανταγωνισμού*, όταν θέλουμε να δείξουμε τα προσόντα ή την εξυπνάδα μας ή το πώς επιλύσαμε εμείς τα προβλήματα μας

ε) *σχέση ελεημοσύνης ή φιλανθρωπίας*, όταν λυπόμαστε τον άλλο, πράγμα το οποίο σημαίνει κατά βάθος ότι δεν τον σεβόμαστε ή δεν τον θεωρούμε ικανό και αξιοπρεπή. Αυτή η σχέση είναι αντίθετη με τα γνήσια αισθήματα αξιοπρέπειας και την ενσυναίσθηση που πρέπει να έχουμε απέναντι στο πρόβλημα του άλλου. Γι' αυτό το λόγο πρέπει να ασκείται από άτομα που έχουν κάποια στοιχειώδη κατάρτιση σε αυτό τον τομέα. Τα άτομα που δεν είναι εξειδικευμένα θα πρέπει να κινηθούν σε ένα πιο επιφανειακό επίπεδο και να κατευθύνουν το άτομο προς κάποιους ειδικούς, ανάλογα με το πρόβλημα.

Με αυτά τα δεδομένα είναι βέβαιο ότι το άτομο θα μπορέσει, αφενός να μιλήσει για τα άμεσα προβλήματά του και να επιτύχει μια πρώτη εκτόνωση και, αφετέρου, θα δημιουργηθεί στο ίδιο το άτομο η εντύπωση και η βεβαιότητα ότι μπορεί να βοηθηθεί. Ο Σύμβουλος θα πρέπει να βοηθήσει το άτομο να μάθει να λειτουργεί με τις δικές του δυνάμεις, να στηρίζεται στα δικά του πόδια και σύμφωνα με τα δικά του προσόντα, επιλύοντας πρώτα τις συγκρούσεις του, οι οποίες δεσμεύουν τις απεριόριστες δυνατότητές του, όπως εξηγούν οι διάφορες σχολές ψυχολογίας με τους διαπρεπείς ψυχολόγους³¹¹.

³¹¹ Διαπρεπείς ψυχολόγοι: Φυσιολογική ψυχολογία: *Wilhelm Wundt* (1832-1920), *Ladislav von Meduna* (1896-1964), *Franz Joseph Gall* (1758-1828), *Cesare Lombroso* (1835-1909). Φαινομενολογική προσέγγιση της ψυχολογίας και ψυχιατρικής: *Viktor Frankl* (1905-1997), *Rollo May* (1909-1994), *Ronald David Laing* (1927-1989). Ανθρωπιστική προσέγγιση: *Alfred Adler* (1870-1937), *Carl Rogers* (1902-1987), *Abraham Maslow* (1908-1970), *Erik Erikson* (1902-1994), *Erich Fromm* (1900-1980), μετά από την πορεία της ψυχανάλυσης, όπως διαμορφώθηκε από το *Sigmund Freud* (1856-1939) και επαναπροσδιορίστηκε από το *Jacques Lacan* και μετά την καταιγιστική μεταδομιστική κριτική του *Michel Foucault* (1936-1984). Συντηρητική κοινωνιολογία (κατάφασης του υπαρκτού): *Talcott Parsons* (1902-1979), *Paul Lazarsfeld* (1901-1976), *Robert Merton* (1910-2003), *Raymond Aron* (1905-1983) και μια συμπεριφοριστική αντίληψη για την ανθρώπινη ψυχολογία, όπως την ανέπτυξαν οι *John Broadus Watson* (1878-1958), *Edward Lee Thorndike* (1874-1949), *Burrhus Frederic Skinner* (1904-1990).

Γ. Ο Ρόλος της Συμβουλευτικής Παρέμβασης στην Κοινωνική Επανένταξη των Ανηλίκων.

Επανεένταξη είναι η αποκατάσταση και ανταμοιβή τού ατόμου για τις βελτιωμένες ψυχολογικές του λειτουργίες, που θα το βοηθήσουν να επανενταχθεί κοινωνικά και να αποφύγει την εκ νέου εμπλοκή του στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης.³¹²

Η συμβολή της ψυχολογίας είναι σημαντική τόσο σε προγράμματα πρωτογενούς παρέμβασης, που αφορούν το περιβάλλον του ανηλίκου και το πρόσωπό του, ήτοι της πρόληψης (γενικής και ειδικής), όσο και δευτερογενούς παρέμβασης (καταστολή).

Τα πρωτογενή προγράμματα παρέμβασης³¹³ στηρίζονται στην άποψη ότι τα ψυχολογικά προβλήματα ενός ατόμου μπορούν να λυθούν προτού κυριευθεί συναισθηματικά από αυτά. και καταφύγει στην τέλεση εγκληματικών ενεργειών. Αποτέλεσμα των προγραμμάτων αυτών είναι να αποφευχθούν μελλοντικά εγκλήματα.

Τα δευτερογενή προγράμματα παρέμβασης αφορούν περισσότερο τη μεταχείριση του εγκληματία μετά την τέλεση της πράξης (παραβατικής συμπεριφοράς). Σε αυτά περιλαμβάνονται η *ψυχολογική υποστήριξη* και η *συμβουλευτική*. Μάλιστα, πολλά δευτερογενή προγράμματα μπορούν να επιβάλλονται υποχρεωτικά στον καταδικασθέντα, κατόπιν δικαστικής εντολής

Βάσει των παρεμβατικών προγραμμάτων, πρωτογενή και δευτερογενή, εφαρμόζονται θεραπείες συμπεριφοράς των ανηλίκων³¹⁴ Πριν εφαρμοστεί η θεραπεία συμπεριφοράς θα πρέπει να εντοπιστούν και

³¹² Βλ. Gatti, Ub., *Problems in evaluating Psychosocial Intervention in Criminology* (στο *Festschrift fur Kaiser, G., her. von Albrecht, H.-J., Duncker & Humblot*, Berlin, 71-84, σελ. 74) και Walters, Gl. (1999), *Shortterm outcome of inmates participating in the lifestyle- change program*, *Criminal Justice and Behaviour* (26 (3), 322-337, σ. 323).

³¹³ Siegel, L. J., 2005, *Criminology, The core*, (β' έκδοση, Thomson Wadsworth, Belmont, σ. 120).

³¹⁴ Ήδη από το 1970 άρχισαν να εφαρμόζονται στις Η.Π.Α. προδικαστικά προγράμματα με στόχο την αντιμετώπιση του εγκληματία με μη τιμωρητικούς αναμορφωτικούς μηχανισμούς, σχεδιασμένα περισσότερο να θεραπεύσουν, παρά να τιμωρήσουν τον κατάδικο. Υπάρχουν, επίσης, συμβουλευτικά προγράμματα εκτροπής (diversion) από την ποινή, που χρησιμοποιούνται πολύ συχνά σε όσους τελούν για πρώτη φορά κάποιο έγκλημα, στους μη βίαιους εγκληματίες, στους ανήλικους κ.λπ.. Bartol, C.R., 1995, *Criminal Behaviour, a psychosocial approach*, 4th Edition, Prentice Hall Publications, New Jersey, σ. 400- 401.

να περιγραφούν με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια το πώς, πότε και από πού προέρχονται τα προβλήματα συμπεριφοράς του ανηλίκου, τα οποία χρήζουν επίλυσης, καθώς και οι περιβαλλοντικοί παράγοντες που τα διαμορφώνουν. Έπειτα θα πρέπει να προσδιοριστούν και να αποσαφηνιστούν οι επιδιωκόμενες αλλαγές στον τρόπο συμπεριφοράς, που θα έχουν σταδιακά ως αποτέλεσμα την αλλαγή της συμπεριφοράς του ανηλίκου³¹⁵.

Η κοινωνική, όμως, ένταξη των ανήλικων παραβατών, η προετοιμασία τους για τον «έξω κόσμο», πραγματοποιείται υπό συνθήκες στέρησης ελευθερίας, μέσα σε ιδρυματικό περιβάλλον με τη χρήση μέτρων περισσότερο κατασταλτικών παρά «αναμορφωτικών». Μέσα σε ένα καθεστώς εγκλεισμού και κοινωνικής απομόνωσης που χαρακτηρίζεται από σχεδόν παντελή ανυπαρξία ερεθισμάτων, τα παιδιά αυτά καλούνται, παραμένοντας στο μικρό τους «γκέτο», να μάθουν να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις της «αληθινής» ζωής, να αναπτύξουν τις καλύτερες πλευρές της προσωπικότητάς τους, να μορφωθούν, να επανενταχθούν και να μας «εκπλήξουν».

Σύμφωνα με τη θεωρία του κοινωνικού συγχρωτισμού,³¹⁶ η συγκέντρωση σε έναν απομονωμένο χώρο νεαρών ατόμων που πολύ συχνά προσομοιάζουν μεταξύ τους από την άποψη κάποιων κοινωνικών χαρακτηριστικών, έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή μιας ομοιογενούς ομάδας, της οποίας η ομοιογένεια ενισχύεται από τη συνεχή επαφή μεταξύ των εγκλειστών και την έλλειψη ουσιαστικής επικοινωνίας με τους υπόλοιπους συνομηλίκους τους. Αυτή η αποκοπή των ανηλίκων από τον έξω κόσμο, η εκ του αποτελέσματος προσχώρηση και προσκόλλησή τους σε μια άτυπη ομάδα με «κοινά» χαρακτηριστικά, έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας πραγματικά «κοινής κουλτούρας», που χαρακτηρίζει τους σωφρονιζόμενους.

Αυτή η κοινή κουλτούρα, που χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένη συμπεριφορά και τρόπο ομιλίας, αλλά, ίσως, και «στάση» απέναντι στην ίδια τη ζωή, τους καθορίζει και τους ακολουθεί ακόμη και μετά την έξοδό τους από το ίδρυμα ή το σωφρονιστικό κατάστημα. Το γεγονός του εγκλεισμού αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σπουδαιότητα, κα-

³¹⁵ Βλ. Κατσίρα, Α. *Η Κοινωνία Πολιτών, Ενεργός Πολίτης* (στην εφημ. *Θάρρος* (Μεσσηνίας, 7-4-2007), επ. Hjelle, L.A., Ziegler, D.J. (1992), *Personality Theories, Basic Assumptions, Research and Applications* (γ' έκδοση, McGraw-Hill, Inc., σ. 324).

³¹⁶ *Κοινωνιολογία Γ' Λυκείου* (ΟΕΔΒ, Αθήνα, σ. 234επ.).

θότι, οι ανήλικοι βρίσκονται, κατά τη διάρκειά του, σε μια καθοριστική για τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους κατάσταση.

Αν σε όλα αυτά προστεθεί αφενός η παντελής έλλειψη εκπαιδευτικών ερεθισμάτων, (πολιτιστικών, καλλιτεχνικών κ.ά.) στα ιδρύματα «σωφρονισμού» και αφετέρου το αρνητικό περιβάλλον (οικογενειακό και κοινωνικό), οι νέοι εξερχόμενοι από τα ιδρύματα, συνήθως δεν έχουν άλλα εφόδια παρά μόνο το «στίγμα» τού εγκλεισμού τους και την εδραίωση της πίστης τους ότι ανήκουν πια σε μια «ιδιότυπη κοινωνική ομάδα», που χαρακτηρίζεται από τον αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση.³¹⁷

Με δεδομένη αυτή την κατάσταση, οι ανήλικοι παραβάτες τείνουν να ανταποκριθούν στην αναμονή, στις προσδοκίες που έχει ο γύρω κόσμος γι' αυτούς³¹⁸ ακολουθώντας μια προδιαγεγραμμένη κοινωνική και προσωπική πορεία, ούτως ώστε «[...] να οδηγηθούν στην παραβατική συμπεριφορά, αφού αποδέχονται τον περιθωριακό ρόλο που τους αποδίδει το κοινωνικό σύνολο και να ενταχθούν σε περιθωριακές ομάδες...».³¹⁹

Προς εξάλειψη αυτής της κατάστασης, δραστηριοποιείται η μη κυβερνητική οργάνωση ΑΡΣΙΣ, η οποία σκοπό έχει την ανάπτυξη νέων πρακτικών και προτάσεων για την υποστήριξη των νέων που κινδυνεύουν από τον κοινωνικό αποκλεισμό, την κινητοποίηση των πολιτών και την προσαρμογή των θεσμών προς την κατεύθυνση της πρόληψης της νεανικής περιθωριοποίησης και της κατοχύρωσης των νεανικών δικαιωμάτων.³²⁰

³¹⁷ Η ΕΛΕΣΥΠ έχει υποβάλει προς το ΥΠΕΠΘ συγκεκριμένες προτάσεις για την κοινωνική επανένταξη των ανηλίκων παραβατών, βλ. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού* (1991, σ. 16-17).

³¹⁸ Για την κοινωνική ανάπτυξη του εφήβου, βλ. Μάνου. Κ., *Η ψυχολογία του Εφήβου*, σσ. 192 επ. εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1990.

³¹⁹ Γεωργούλας, Στρ. ό.π. σ. 190' βλ. επ. Λαμπροπούλου, Έ. «Η αντιμετώπιση του σωφρονιστικού προβλήματος από τη ελληνική σωφρονιστική πολιτική» (*Επιθεώρηση εγκληματολογίας*, σ. 5-10, 117-153).

³²⁰ Η φιλοσοφία της ΑΡΣΙΣ βασίζεται:

- στην ιδεολογία της κοινωνικής αλληλεγγύης και της οργανωμένης συμπαράστασης προς τα πιο αδύνατα νεαρά μέλη της κοινωνίας,
- στο σεβασμό τού δικαιώματος των νέων στη διαφορά και στην επιλογή, στο βαθμό που δεν βλάπτει τους άλλους,
- στην αντίθεση με κάθε είδους διακρίσεις και προκαταλήψεις,
- στην προσέγγιση των νέων μέσα από την οπτική των αναγκών και όχι των συμπτωμάτων (παραβατικότητα, ρήξη, αποτυχία, κ.λπ.),

Δ. Ο Ρόλος της Συμβουλευτικής Παρέμβασης στην Επαγγελματική Επανάταξη των Ανηλίκων³²¹

Η ελληνική πολιτεία οφείλει να δώσει στα παιδιά αυτά που τους «οφείλει», μια πραγματική «δεύτερη» ευκαιρία διότι, στο συντριπτικό τους ποσοστό, δεν είχαν καν μια «πρώτη» ευκαιρία. Αυτό, όμως, προϋποθέτει ότι η εκπαίδευση δεν θα αντιμετωπίζεται πια ως «προνόμιο» που παραχωρείται στους ανήλικους κρατούμενους, αλλά ως «δικαίωμα» αυτών και ως «θεμελιώδης συνταγματική υποχρέωση» της πολιτείας.

Η ύπαρξη της χρόνιας κεκαλυμμένης ιδεολογίας «περί της κατωτέρας ή διαφορετικής φύσεως του εγκληματία», που καλλιεργείται έντεχνα από τα Μ.Μ.Ε. και παρουσιάζεται σε όλες τις εκφάνσεις του δημόσιου βίου, θα ήταν το πρώτο θέμα που θα έπρεπε να αντιμετωπίσει η πολιτεία προκειμένου να προχωρήσει στην αντιμετώπιση των ανηλίκων παραβατών.

• στο σχεδιασμό ενεργειών με βάση την κατανόηση των ανθρώπινων συστημάτων που επηρεάζουν τα άτομα,

• στη σφαιρική (πολυεπίπεδη) παρέμβαση για την ενδυνάμωση των νέων, προκειμένου να γίνουν ικανότεροι στη λήψη υπεύθυνων αποφάσεων και την αντιμετώπιση δυσκολιών στη ζωή τους,

• στην αναγνώριση της επιρροής που ασκεί στα άτομα το βίωμα της συμμετοχής, της συσχέτισης, της ανάληψης ευθυνών και της μεταβίβασης αξιών,

• στην αξία της ανθρώπινης δικτύωσης, που μέσα από το μοίρασμα κοινών στόχων και αντιλήψεων, μπορεί να οδηγήσει στην προώθηση κοινωνικών πρακτικών και τη διεκδίκηση αλλαγών,

• στη διαπίστωση της αναγκαιότητας της συνεργασίας των φορέων ώστε, μέσα από την ανταλλαγή εμπειριών και γνώσεων και από την προώθηση κοινών σχεδίων, να επιφέρουν αλλαγές στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής.

³²¹ Η μόνη «θεραπεία», προτείνει η Καϊμάκη, είναι να σκύψουμε στον ανήλικο παραβάτη και να τον κάνουμε να αισθανθεί ότι τον δέχονται και τον ακούνε, να του εξασφαλίσουμε επαγγελματική κατάρτιση και εργασία και ταυτόχρονα να τον βοηθήσουμε να συνειδητοποιήσει ότι υπάρχουν όρια και σύνορα στη συμπεριφορά του ατόμου. Να του εξασφαλίσουμε χώρους που να μην είναι τόποι αποκλεισμού. «Χώρους που να μην τον αποκόπτουν από την κοινωνία, να μην παρεμποδίζουν την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του». Και η συγγραφέας συνεχίζει αναφέροντας ότι «σήμερα, υπάρχουν προγράμματα του Ο.Α.Ε.Δ. που δίνουν χρηματική βοήθεια στους αποφυλακισμένους ή επιδοτούν τους εργοδότες που θα τους προσλάβουν», όμως «[...] λείπει ο φορέας που θα διαμεσολαβεί και θα βοηθά την επανένταξη». Επίσης αυτό που απασχολεί, σήμερα τους φυλακισμένους είναι οι συνθήκες κράτησής τους, όπως η υγιεινή κ.λπ». (Περιοδικό ΚΡΑΜΑ, τεύχος 1, Β).

Επίσης, η ανυπαρξία υλικοτεχνικής υποδομής, η έλλειψη επιμορφωμένου ειδικού προσωπικού, το δυσκίνητο γραφειοκρατικό σύστημα, η έλλειψη γενναίων χρηματοδοτήσεων και οι προκαταλήψεις τής σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους ανήλικους παραβάτες αποτελούν προβλήματα που χρήζουν άμεσης και γενναίας αντιμετώπισης. Τα παιδιά, βιώνοντας καθημερινά μια κατάσταση πλήρους ανυπαρξίας ερεθισμάτων και προαιρετικής ουσιαστικά συμμετοχής τους σε μαθήματα της στοιχειώδους εκπαίδευσης, χωρίς κάποιο οργανωμένο πρόγραμμα διδασκαλίας, τείνουν να πιστέψουν στο «μάταιο και ανέφικτο της σχέσης τους με την πνευματική εργασία», τείνουν να πιστέψουν δεν είναι ικανά γι' αυτή την εργασία.

Παρ' όλα αυτά, επειδή «η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους»³²² και το «δικαίωμα στη μόρφωση» αφορά και «τους στερηθέντες την ελευθερία τους», είναι επιβεβλημένο συνταγματικά να δοθούν στους ανήλικους παραβάτες ευκαιρίες εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης, τουλάχιστον ίσες με αυτές που παρέχονται στους υπόλοιπους συνομηλίκους τους,³²³ αν όχι και περισσότερες.

Το παιδί πρέπει να προστατευθεί ως αυτοτελής κοινωνική οντότητα και αξία, αφού είναι το μέλλον της κοινωνίας μας, η προέκταση της ανθρώπινης παρουσίας μέσα στο χρόνο, ως αυτοτελές αγαθό που από μόνο του, τ.έ. ανεξάρτητα από την ύπαρξη, τη δομή ή τη μορφή τής οικογένειας, έχει προέχουσα κοινωνική σημασία και αξίζει της ιδιαίτερης προστασίας τής πολιτείας. Οι ανήλικοι παραβάτες δεν πρέπει να διαχωρίζονται ούτε ως προς την εθνική ή κοινωνική τους προέλευση, ούτε ως προς την παραβατική ή μη συμπεριφορά τους. Η ανηλικότητα αποτελεί ξεχωριστό, αυτοτελές έννομο αγαθό, που χρήζει προστασίας από την ελληνική πολιτεία.

Η επαγγελματική εκπαίδευση των ανήλικων παραβατών στα Ιδρύματα Αγωγής πραγματοποιείται σε εργαστήρια μέσα στο ίδρυμα.³²⁴

³²² Άρθρο 16, 2 του Συντάγματος 1975/2001.

³²³ Όπως εξάλλου διατύπωσε ήδη από το 1984 σε διάλεξή του ο έγκριτος καθηγητής του Ποινικού Δικαίου Ι. Μανωλεδάκης: «οι κοινωνικές συνθήκες είναι ώριμες για να αναγνωριστεί το κοινωνικό αγαθό της παιδικής ηλικίας, η ιδιότητα του αυτότελου εννόμου αγαθού και να του αφιερωθεί ιδιαίτερο σχετικό κεφάλαιο στον Ποινικό μας Κώδικα».

³²⁴ Βλ. Κασιόρα. Α. Ο Ρόλος της Συμβουλευτικής Παρέμβασης στην Κοινωνική και Επαγγελματική Επανεκπαίδευση των Ανήλικων Παραβατών, "Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού", τεύχος 82-83, Αθήνα 2007, σσ. 145-162, επίσης, του

Οι υπεύθυνοι εργαστηρίων χαίρουν της εκτίμησης των παιδιών και ασκούν ιδιαίτερη επιρροή σε αυτά. Πολλές φορές οι διδάσκοντες στο εργαστήριο, που μεταδίδουν τη γνώση στα παιδιά, αποτελούν ένα είδος προτύπου γι' αυτά, από τη στιγμή όπου αυτά ευελπιστούν ότι, στο μέλλον, ίσως ασκήσουν το ίδιο επάγγελμα και βρίσκονται πολύ υψηλότερα στην κλίμακα των αξιών τους απ' ό,τι οι διδάσκοντες του σχολείου και η γενική παιδεία.

Χαρακτηριστικό είναι εξάλλου ότι, στα ιδρύματα αγωγής θηλέων, το μοναδικό αντικείμενο επαγγελματικής εκπαίδευσης ήταν η κομμωτική και η κεντητική, που συγκέντρωνε τις προτιμήσεις της μεγάλης πλειοψηφίας των μαθητριών. Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και στα αγόρια, όσον αφορά τα τεχνικά επαγγέλματα.

Το Υπουργείο Δικαιοσύνης με τις αρμόδιες υπηρεσίες του (α. Διεύθυνση Σωφρονιστικής Αγωγής Ενηλίκων Τμήμα Επαγγελματικής Κατάρτισης, Οργάνωσης της Εργασίας Κρατουμένων και Κοινωνικής Επανένταξης Αποφυλακισμένων και β. Κοινωνικές Υπηρεσίες των Κατάστημάτων Κράτησης), σε συνεργασία με το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων μέσω του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.Ε.Δ.) εφαρμόζει προγράμματα επιδότησης νέων θέσεων εργασίας και νέων ελευθέρων επαγγελματιών σε αποφυλακιζόμενα άτομα και νεαρά παραβατικά άτομα ή νεαρά άτομα που βρίσκονται σε κοινωνικό κίνδυνο.³²⁵

Τα ιδρύματα αγωγής, προσφέροντας στην πράξη ελάχιστα ερεθίσματα σχολικής εκπαίδευσης σε παιδιά που προέρχονται από περιβάλλον που συνήθως στερείται μορφωτικών ερεθισμάτων, οδηγούν

ιδίου *Αναγκαιότητα του θεσμού «Επαγγελματικός Προσανατολισμός και Συμβουλευτική»*, εφημ. Θάρρος (Μεσσηνίας, 21-1-2007), *Επιλέγω επάγγελμα ή με «επιλέγει» αυτό; Ψυχολογικές και κοινωνιολογικές ερμηνείες της επιλογής επαγγέλματος*, (εφημ. Θάρρος-Μεσσηνίας, 17-12-2006).

³²⁵ Στα πλαίσια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας λειτουργεί η «Εταιρεία Κοινωνικής Παρέμβασης και Πολιτισμού-ΕΚΠΟΛ». Η ΕΚΠΟΛ έχει την μορφή αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρείας με σκοπό την εφαρμογή προγραμμάτων ψυχοκοινωνικής στήριξης σε παιδιά και εφήβους με παραπρωματική συμπεριφορά, καθώς και την προώθηση και υλοποίηση προγραμμάτων ένταξης της νεολαίας στην παραγωγική και αναπτυξιακή διαδικασία του τόπου. Προγράμματα που κατατέθηκαν, υλοποιήθηκαν ή υλοποιούνται από την ΕΚΠΟΛ: κατάρτιση ψυχικά πασχόντων στον αυτοματισμό γραφείου, κατάρτιση Βορειοηπειρωτών στην επεξεργασία πλάκας Πηλίου, κατάρτιση ανηλίκων παραβατών στην επισκευή και συντήρηση δικύκλων, κατάρτιση Φυλακισμένων στην παρασκευή αρτοσκευασμάτων, κατάρτιση αποφυλακισμένων σε τουριστικά επαγγέλματα, κ.λπ.

τους ανηλίκους κρατούμενους στην αντίληψη ότι τα αίτια για τη σχολικής τους ανεπάρκεια οφείλονται στις ελλείψεις της προσωπικότητάς τους.³²⁶

Έξοδοι από το ίδρυμα για εκπαιδευτικούς ή πολιτιστικούς σκοπούς δεν πραγματοποιούνται σχεδόν ποτέ. Οι εκδηλώσεις μέσα στο ίδρυμα είναι σπάνιες. Η επαφή των παιδιών με την καλλιτεχνική δημιουργία, με την κοινωνική πραγματικότητα, με τα μέσα και τις διαδικασίες παραγωγής είναι ανύπαρκτη. Τα παιδιά αγνοούν τη λειτουργία των θεσμών, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους, την ιστορική και κοινωνική συνέχεια, τα επιτεύγματα της επιστήμης και της τεχνολογίας, και κανείς δε φαίνεται να ενδιαφέρεται να τους τα γνωρίσει. Οι συνθήκες κράτησής τους και, συγκεκριμένα, οι συνθήκες εκπαίδευσης, επιμόρφωσης και εργασίας των ανηλίκων, η επανένταξή τους, μέσω της εκπαίδευσης, στο κοινωνικό γίνεσθαι και οι δυνατότητες μελλοντικής εργασίας είναι δυσάρεστες.

Η πρώτη προσπάθεια που αφορούσε την επαγγελματική κατάρτιση νέων, είχε απασχολήσει την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, τα ιδρύματα αγωγής ή τα σωφρονιστικά καταστήματα. Η κατάρτισή τους αφορούσε αρχικά τις γραφικές τέχνες, υπήρχε δε παράλληλη στήριξη από ψυχολόγο και κοινωνικό λειτουργό. Οι εκπαιδευτές είχαν επιμορφωθεί προηγουμένως σχετικά με τον τρόπο προσέγγισης των ανηλίκων. Όπου υπήρχε δυνατότητα γινόταν προσπάθεια για συνεργασία, με παράλληλη στήριξη του ανηλίκου και από την οικογένεια.

³²⁶ Στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα υπάρχουν 283 ανήλικοι, ηλικίας 15-21 ετών. Εξ αυτών 118 είναι Έλληνες (61 υπόδικοι και 57 κατάδικοι) και 165 είναι αλλοδαποί διαφόρων εθνικοτήτων (60 υπόδικοι και 105 κατάδικοι). Επί συνόλου 283 κρατούμενων, οι 158 μετέχουν μόνον στην εκπαιδευτική διαδικασία. Στο Δημοτικό Σχολείο φοιτούν 60 μαθητές διαφόρων εθνικοτήτων, ενώ στο Γυμνάσιο 80 άτομα. Στο Λύκειο 18 άτομα διαφόρων εθνικοτήτων. Στο τελευταίο λειτουργεί και αίθουσα με ηλεκτρονικούς υπολογιστές, καθώς και ο θεσμός της *ενισχυτικής διδασκαλίας*, ενώ παράλληλα γίνεται και προετοιμασία για τις Πανελλήνιες Εξετάσεις. Επίσης, λειτουργεί πιλοτικά και τμήμα Ινστιτούτου Επαγγελματικής Κατάρτισης (Ι.Ε.Κ.), για την ειδικότητα του Βοηθού Μαγειρικής Τέχνης. Προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, δημιουργικής απασχόλησης, και ψυχοκοινωνικής στήριξης, όπως: Πρόγραμμα Εκπαίδευσης στην Ελληνική Γλώσσα, στη Μουσική Παιδεία, και στη Χειροτεχνία, Λειτουργία Εργαστηρίου Θεατρικής Εκφρασης και Παιχνιδιού, Νομική Στήριξη, Ιατροφαρμακευτική Περίθαλψη και Ψυχιατρική Βοήθεια και Αθλητικά (<http://www.ministry-ofjustice.gr>, στοιχεία από την επίσκεψη του Υπουργού Δικαιοσύνης Αν. Παπαληγούρα).

Το Υπουργείο Δικαιοσύνης, προς αποτροπή αυτής της δυσάρεστης κατάστασης, με την συνεργασία άλλων φορέων, διοργανώνει προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης των ατόμων που βρίσκονται σε σωφρονιστικά ιδρύματα. Τέτοιοι φορείς είναι οι εξής:

- 1) Ο ΟΑΕΔ (Οργανισμός Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού).
- 2) Γενικής Γραμματεία Ααϊκής Επιμόρφωσης (Γ.Γ.Α.Ε.)
- 3) Ιδιωτικά Ινστιτούτο Επαγγελματικής Κατάρτισης (Ι.Ι.Ε.Κ.)
- 4) Η Αναπτυξιακή Εταιρεία του Δήμου Αθηναίων
- 5) Τα Α.Τ.Ε.Ι. σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Επίσης, από το 1984 λειτουργούν ετήσια προγράμματα ταχύρυθμης επαγγελματικής κατάρτισης. Το 1986 ο ΟΑΕΔ οργάνωσε τα πρώτα προγράμματα επιχορήγησης εργοδοτών για τη δημιουργία επιδοτούμενων εργασιακών θέσεων για νέους 15 έως 21 ετών, στους οποίους επιβλήθηκαν αναμορφωτικά μέτρα και βρίσκονται εκτός ιδρύματος ή σωφρονιστικού καταστήματος.

Οι όροι επιχορήγησης των εργοδοτών είναι άκρως δελεαστικοί, αφού η απασχόληση των νέων που προσλαμβάνονται τους κοστίζει, συγκριτικά με τους υπόλοιπους εργαζομένους, ένα ελάχιστο χρηματικό ποσό. Το πρόγραμμα, τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια λειτουργίας του, δεν στέφθηκε με ιδιαίτερη επιτυχία. Η δυσπιστία των ιδιωτών εργοδοτών απέναντι σε αυτά τα παιδιά ήταν «δικαιολογημένη», εάν αναλογιστούμε ότι το κράτος απέκλειε την υπαγωγή των κρατικών φορέων ως εργοδοτών σε αυτά τα προγράμματα³²⁷.

Παράλληλα δημιουργήθηκε και λειτουργεί ο Συμβουλευτικός Σταθμός «ΡΟΤΑ», όπου αφενός παρέχονται πληροφορίες στους ανηλίκους και στους γονείς τους σχετικά με τις δυνατότητες εκπαίδευσης, εργασίας, διαμονής, και αφετέρου οργανώνονται μαθήματα διδασκαλίας ελληνικής γλώσσας, αλλά και άλλες δραστηριότητες σύμφωνα με τα ενδιαφέροντα και τη συμμετοχή των ανηλίκων. Η συμμετοχή του ανηλίκου σε αυτές είναι απόλυτα ελεύθερη. Στο σταθμό λειτουργεί αυτοτελές τμήμα νομικής υποστήριξης το οποίο στηρίζεται στην εθελοντική παροχή νομικών υπηρεσιών από νεαρούς δικηγόρους. Προσπάθειες γίνονται επίσης για την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση εργοδοτών, προκειμένου να προσλαμβάνουν ανηλίκους που έχουν ο-

³²⁷ Άρθρ. 2 της 30714/1988 Απόφ. Υπ. Εργασίας

λοκληρώσει κάποιο πρόγραμμα κατάρτισης που επιδοτείται από τον ΟΑΕΔ.³²⁸

Προγράμματα INTEGRA και LEONARDO

Η εκπαίδευση³²⁹ των ανηλίκων θα πρέπει συνεπώς να στοχεύει στην αποτροπή της εγκληματογέννησης, μέσω της κοινωνικής αποδοχής, της σχολικής ένταξης και εργασιακής αποκατάστασης. Κύριος σκοπός της θα πρέπει να είναι να τους μάθει να ζουν ελεύθεροι μέσα και έξω από τη φυλακή.

Συγχρόνως με τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης για εφήβους, λειτουργούν ειδικότερα προγράμματα με σκοπό την καταπολέμηση του αποκλεισμού τους από την αγορά εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό έχουν ήδη τεθεί σε λειτουργία δύο νέα προγράμματα.

Συγκεκριμένα, το πρόγραμμα INTEGRA προβλέπει:

α) Εξ αποστάσεως διδασκαλία και εκπαίδευση των εγκλειστών ανηλίκων στις γραφικές τέχνες μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών με κατασκευή σχετικού CD.

β) Απασχόληση Ανηλίκων παραβατών σε θέσεις εργασίας επιδοτούμενες από τον ΟΑΕΔ μέσω σύμπραξης με ιδιωτικές επιχειρήσεις.

γ) Οργάνωση λεσχών (club) εργασίας, οι οποίες, πέραν της έρευνας αγοράς εργασίας, προσφέρουν τηλεπικοινωνιακή βοήθεια, συμβουλές και στήριξη των νέων κατά τη διαδικασία εργασιακής τους ένταξης.

δ) Οργάνωση δύο προγραμμάτων κατάρτισης μέσω Η/Υ: α) κατάρτισης στις γραφικές τέχνες μέσω CD, και β) χειρισμού Η/Υ στο Α.Σ.Κ.Α. Κασσαβέτειας.

ε) Δημιουργία οργανωμένου συστήματος πληροφόρησης των ανηλίκων παραβατών, το οποίο θα περιλαμβάνει τόσο τη δημιουργία εξειδικευμένου πληροφοριακού υλικού, όσο και τη μελλοντική λειτουργία σχετικού Κέντρου πληροφόρησης.

Το πρόγραμμα LEONARDO, εξάλλου, προσφέρει στους εγκλείστους ανήλικους παραβάτες (σε Ι.Δ., Σωφρονιστικά Καταστήματα),

³²⁸ βλ. Κωσταντοπούλου. Χρ, (καθηγήτρια Παν/μίου Μακεδονίας), *Για μια κοινωνιολογία της εργασίας*, σσ. 29-33, επίσης στο ίδιο έργο σσ. 134 επ., (εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994)

³²⁹ Πανούσης, Γ. *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων* (Αθήνα 1998).

την κατασκευή μιας εφαρμογής πολυμέσων σε CD για εξ αποστάσεως διδασκαλία και εκπαίδευση, μέσω υπολογιστών. Συγχρόνως υλοποιείται το ερευνητικό πρόγραμμα «ΟΡΕΣΤΗΣ» (Διερεύνηση αναγκών και μέθοδος επαγγελματικής κατάρτισης ανηλίκων παραβατών και ανηλίκων σε κίνδυνο), με διακρατική συνεργασία του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και άλλων Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων και φορέων.

Η εκπαίδευση, η επαγγελματική κατάρτιση και ο μη αποκλεισμός των ανηλίκων αυτών από την εργασία, δεν έχει ως μόνο σκοπό την παροχή γνώσεων ή την εξασφάλιση χρημάτων, αλλά τη βίωση από αυτούς εμπειριών αποδοχής και ελευθερίας, την ενίσχυση της αυτοεκτίμησής τους και τη γνωριμία τους με ένα διαφορετικό τρόπο ζωής. Ήδη με τη ψήφιση και δημοσίευση του Ν. 2817/2000 γίνεται ένα βήμα προς την κατεύθυνση αυτή.³³⁰

Ο παραπάνω νόμος αναφέρει ότι στην περίπτωση που η φοίτηση στα κοινά σχολεία καθίσταται ιδιαίτερος δύσκολη, λόγω του είδους και του βαθμού του προβλήματός τους, η εκπαίδευση των παιδιών αυτών παρέχεται: α) σε αυτοτελή σχολεία ειδικής αγωγής, β) σε σχολεία ή τμήματα που λειτουργούν είτε ως αυτοτελή, είτε ως παραρτήματα άλλων σχολείων.³³¹ Με αυτό το σκεπτικό και εφ' όσον, στις περισσότερες περιπτώσεις, είναι δύσκολη η εκπαίδευση των ανηλίκων παραβατών σε κοινά σχολεία, η εκπαίδευση εξακολουθεί να παρέχεται υπό το ίδιο καθεστώς εγκλεισμού και απομόνωσης, όπως παρεχόταν μέχρι τώρα.

Παρ' όλα αυτά, όμως, μπορεί και πρέπει να διεκδικηθεί δυναμικά η ένταξη στην «κανονική» σχολική ζωή και η συνεκπαίδευση μαζί με τους υπόλοιπους συνομηλίκους τους των παιδιών που διαμένουν σε ιδρύματα αγωγής ή κρατούνται αυτή τη στιγμή σε σωφρονιστικά καταστήματα. Και αυτό διότι, όπως και ο νόμος ορίζει, η «ειδική» αυτή εκπαίδευση επιδιώκει ιδιαίτερα την αλληλοαποδοχή με το κοινωνικό σύνολο και την ισότιμη κοινωνική ένταξη των παιδιών στο κοινό ε-

³³⁰ Σύμφωνα με το Ν. 2817/2000, «άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες» θεωρούνται, τόσο αυτά που έχουν σημαντική δυσκολία μάθησης και προσαρμογής εξαιτίας σωματικών, διανοητικών, ψυχολογικών, συναισθηματικών και κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων (άρθρο 1 § 1), όσο και αυτά που έχουν σύνθετες γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές δυσκολίες (άρθρο 1 § 2 περ. στ') ή έχουν ανάγκη από ειδική εκπαιδευτική προσέγγιση και φροντίδα για ορισμένη περίοδο ή ολόκληρη την περίοδο της σχολικής ζωής τους (άρθρο 1 § 3 εδ. 1).

³³¹ Άρθρο 12 περιπτ. α' και β' του Νόμου 2817/2000.

εκπαιδευτικό σύστημα.³³² Θα πρέπει, ασφαλώς, να προηγηθεί προσπάθεια πληροφόρησης και παρέμβασης με σκοπό την αλλαγή στάσης τόσο των συμμετεχόντων στην εκπαιδευτική διαδικασία, όσο και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος.

Από την πλευρά τους, οι εκπαιδευτικοί που θα στηρίζουν αυτή την προσπάθεια θα πρέπει να διαθέτουν, όχι μόνο την κατάλληλη εκπαίδευση, αλλά και θετική στάση και ευαισθησία, ούτως ώστε να μπορούν να διαμορφώσουν ένα κλίμα αποδοχής και εμπιστοσύνης απέναντι στους ανηλίκους, οι οποίοι προέρχονται, συνήθως, από κάποιο αρνητικό κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον και έχουν βιώσει την εμπειρία τού εγκλεισμού, της στέρησης ελευθερίας και της κοινωνικής απομόνωσης και συνεπώς, είναι αναμενόμενο να δυσπιστούν προς έναν κόσμο τόσο εχθρικό για τους ίδιους.

Προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης για εργασιακή ένταξη ή επανένταξη και καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού πραγματοποιούνται από τη μη κυβερνητική οργάνωση ΑΡΣΙΣ. Σε αυτά τα προγράμματα εντάσσονται και μπορούν να ωφεληθούν και τα νεαρά παραβατικά άτομα. Τα προγράμματα αυτά υλοποιούνται μέσω του Ο.Α.Ε.Δ., του Κ.Ε.Θ.Ε.Α. των Κ.Ε.Κ. και άλλων φορέων.³³³

Ακόμη, σε εξέλιξη βρίσκεται και το πρόγραμμα που συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς και το πρόγραμμα Καταπολέμησης του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας, στα πλαίσια του οποίου έχουν εγκριθεί για 120 άτομα, ανήλικους παραβάτες, οκτώ (8) ενέργειες κατάρτισης στα Κ.Ε.Κ. Οι ενέργειες αυτές είναι απαραίτητες για τα παραβατικά παιδιά, διότι αφενός τα αποθαρρύνουν από

³³² Άρθρο 6 περίπτ. β' και δ'.

³³³ Στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα, η ΑΡΣΙΣ (Κοινωνική Οργάνωση Υποστήριξης Νέων, μη κυβερνητική οργάνωση) οργανώνει τακτικές επισκέψεις, είτε ενταγμένες σε προγράμματα χρηματοδοτούμενα από την Ευρωπαϊκή Ένωση, το Υπουργείο Εργασίας και τη Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, είτε αυτόνομα, με το στελεχιακό και εθελοντικό δυναμικό της. Σήμερα η ΑΡΣΙΣ διαθέτει μέσα στο κατάστημα ειδικό χώρο εκπαίδευσης με υπολογιστές, όπου υλοποιείται το πρόγραμμα HOPE, που αποβλέπει στη δημιουργία συστήματος εξ αποστάσεως εκπαίδευσης για νέους κρατούμενους. Γραφείο ψυχοκοινωνικής στήριξης, στο οποίο πραγματοποιείται ατομική στήριξη και συμβουλευτική, κοινωνική πληροφόρηση, ομάδες επικοινωνίας, παραπομπές σε άλλους ειδικούς φορείς εκπαίδευσης, πρόνοιας και θεραπείας. Επίσης, το Γραφείο Εργασίας, με σκοπό τον επαγγελματικό προσανατολισμό, προετοιμασία για την εργασία, την παραπομπή σε προγράμματα κατάρτισης, σύνδεση με Κέντρα Προώθησης Απασχόλησης μέσω Ο.Α.Ε.Δ., την αναζήτηση εργοδοτών, τη δημιουργία δικτύου εργοδοτών, την τοποθέτηση σε απασχόληση, κ.λπ.

τυχόν υποτροπές, αφετέρου αναπληρώνουν τα βασικά εφόδια εκπαίδευσης που στερήθηκαν και τους δίνουν την αυτοπεποίθηση να βρουν το δρόμο τους. «Δίπλα από το Δικαστήριο Ανηλίκων θα κριθούμε όλοι, για το κατά πόσο μπορέσαμε να βοηθήσουμε με τη δημιουργία ενός ισοτού προστασίας και ασφάλειας γι' αυτά τα παιδιά».³³⁴

Ακόμη, από τον ΟΑΕΔ προκηρύχθηκαν και υλοποιούνται τα «Προγράμματα Εθνικής Πολιτικής για την Επιδότηση Ν.Θ.Ε & Ν.Ε.Ε», με ομάδες στόχου άτομα με ειδικές ανάγκες, απεξαρτημένα άτομα, αποφυλακισμένα άτομα, νεαρά παραβατικά ή νεαρά άτομα που βρίσκονται σε κοινωνικό κίνδυνο, καθώς και το «Πρόγραμμα Επιδότησης Νέων Θέσεων Εργασίας», το οποίο περιλαμβάνει: α) Πρόγραμμα πλήρους απασχόλησης τετραετούς διάρκειας, β) Πρόγραμμα μερικής απασχόλησης τετραετούς διάρκειας, γ) Πρόγραμμα πλήρους απασχόλησης με σύμβαση ορισμένου χρόνου για την επιχορήγηση επιχειρήσεων που λειτουργούν σε εποχιακή βάση (τουριστικές επιχειρήσεις κ.λπ.)³³⁵.

Επίσης, το Υπουργείο Δικαιοσύνης,³³⁶ σε συνεργασία με τον Ο.Ε.Ε.Κ. στοχεύει στη δημιουργία Τμημάτων Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης (Ι.Ε.Κ.) σε όλα τα Καταστήματα Κράτησης, με κύριο γνώμονα την επαγγελματική αποκατάσταση των κρατουμένων και την κοινωνική επανένταξή τους. Γι' αυτό το σκοπό, το εν λόγω Υπουργείο με το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, σε συνεργασία με τον Οργανισμό Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (Ο.Ε.Ε.Κ.) και τη Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς προχωρούν για πρώτη φορά στην ίδρυση, εντός των Καταστημάτων Κράτησης, Τμημάτων Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης (Ι.Ε.Κ.). Το πρόγραμμα ξεκίνησε πιλοτικά σε δύο Καταστήματα Κράτησης. Το πρώτο Τμήμα Ι.Ε.Κ. θα λειτουργήσει στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού και αφορά στην ειδικότητα Βοηθού Ζαχαροπλαστικής, και το δεύτερο στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα, για την ειδικότητα Βοηθού Μαγειρικής Τέχνης. Θα ακολουθήσει η ίδρυση και τρίτου Τμήματος Ι.Ε.Κ., το οποίο λειτουργεί από τον Οκτώβριο του 2004 στις Δικαστικές Φυλακές Κορυδαλλού, για την ειδικότητα Ηλεκτρο-νική Τυπογραφία.

³³⁴ Ομιλία του υπουργού Δικαιοσύνης Φίλιππου Πετσαλνίκου (1983) με την ευκαιρία της τροποποίησης της νομοθεσίας για τους ανηλίκους (31/12/2002).

³³⁵ *Περιοδικό ΚΡΑΜΑ*, τεύχ. 1, Β. Καϊμάκη.

³³⁶ *Δελτίο τύπου του Υπουργείου Δικαιοσύνης*: 03/03/2004.

Επίσης, πραγματοποιήθηκε η έναρξη του νέου γυμνασιακού παραρτήματος του βου Γυμνασίου Βόλου, στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Βόλου και εγκαινιάστηκε η αίθουσα Βιβλιοθήκης και πολλαπλών χρήσεων στο Αγροτικό Σωφρονιστικό Κατάστημα Ανηλίκων (Α.Σ.Κ.Α.) Κασσαβέτειας, τα οποία αναβαθμίζουν ποιοτικά τη λειτουργία τού Καταστήματος και δίνουν την ευκαιρία στους μαθητές του να αξιοποιήσουν δημιουργικά το χρόνο τους και να αποκτήσουν τα αναγκαία εφόδια, ώστε να επανενταχθούν ομαλά στην κοινωνική ζωή.

Παράλληλα, στο Κατάστημα Κράτησης Νέων Βόλου λειτουργεί εργαστήριο πληροφορικής, σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο πλήρως εξοπλισμένο. Οι κρατούμενοι που εκδήλωσαν ενδιαφέρον, θα εκπαιδεύονται στη χρήση Η/Υ με 5ωρο εβδομαδιαίο πρόγραμμα. Επίσης, σε συνεργασία με τη Ν.Ε.Λ.Ε. αρχίζει 6ωρο εβδομαδιαίο πρόγραμμα «γλωσσικού και αριθμητικού γραμματισμού» για παραβατικά άτομα. Σημειώνεται ότι, εκτός των δύο παραπάνω Γυμνασίων, ήδη λειτουργούν Δημοτικά Σχολεία στα Καταστήματα Κράτησης Νέων Αυλώνα, στην Κασσαβέτεια και στο Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Βόλου.

Από τους ίδιους φορείς που πραγματοποιούν προγράμματα κατάρτισης και εκπαίδευσης κρατουμένων πραγματοποιούνται ανάλογα προγράμματα και για τους αποφυλακιζομένους, με την υποστήριξη του Ευρωπαϊκού Ταμείου Στήριξης (Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης).³³⁷

Επίσης, ο Τομέας Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών τού Τμήματος Νομικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης πραγματοποιεί από το 1991, σε συνεργασία με την Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων Θεσσαλονίκης (Ε.Π.Α.Θ.), Προγράμματα Επαγγελματικής Κατάρτισης και Ψυχοκοινωνικής Στήριξης για Κοινωνικά Μειονεκτούντες Εφήβους, τα οποία χρηματοδοτούνται από το Ε.Κ.Τ., καθώς και ειδικότερα προγράμματα στους άξονες Καταπολέμησης του Αποκλεισμού από την Αγορά·Εργασίας όπως τα προγράμματα HORIZON, LEONARDO DA VINCI και INTEGRA, σε συνεργασία με τα Υ-

³³⁷ Θανοπούλου, Μ-Μοσχόβου, Εκπαιδευτική και Επαγγελματική Πορεία αποφυλακιζομένων και ανηλίκων Παραβατών. Διεύρυνση μιας βασικής διάστασης των Προγραμμάτων Επαγγελματικής Κατάρτισης, ΥΠΕΠΘ & Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης Αθήνα, 1998, βλ. επ. Κατσίρα, Λ. *Η σωστή (ώριμη) επιλογή απόφασης στον επαγγελματικό προσανατολισμό*, (στην εφημ. *Θάρρος-Μεσσηνίας*, 20-12-2006) και *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, τχ. 84-85 (2008).

πουργεία Εργασίας, Δικαιοσύνης και με τη στήριξη του Υπ. Μακεδονίας-Θράκης.

Προσπάθειες καταβάλλει και ο Συμβουλευτικός Σταθμός Εφήβων τού Δικτύου Υπηρεσιών **ΣΤΡΟΦΗ**, ο οποίος απευθύνεται σε έφηβους χρήστες ναρκωτικών που, παράλληλα με τη χρήση ουσιών, έχουν εμπλακεί και σε παραβατική συμπεριφορά. Απευθύνεται τόσο στον έφηβο, όσο και στην οικογένειά του. Υπάρχουν δύο Προγράμματα Συμβουλευτικής Υποστήριξης που υλοποιούνται από το Σταθμό: α) το Πρόγραμμα Συμβουλευτικής στο Δικαστήριο Ανηλίκων Αθηνών αφορά την κινητοποίηση του εφήβου και της οικογένειάς του, ώστε να συνειδητοποιήσουν τις συνέπειες της ποινικής δίωξης, να αξιολογήσουν τις δυσκολίες που συναντούν και να δράσουν οι ίδιοι για να τις αντιμετωπίσουν και β) το Πρόγραμμα Συμβουλευτικής στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα (Φυλακές Ανηλίκων), που απευθύνεται στους κρατούμενους του Ειδικού Καταστήματος Κράτησης Νέων Αυλώνα, οι οποίοι αντιμετωπίζουν πρόβλημα χρήσης ουσιών. Στόχος του είναι η κινητοποίηση του εφήβου για ένταξη σε Θεραπευτικό Πρόγραμμα μετά την αποφυλάκιση.

Ακόμη, η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς σε συνεργασία με το Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών εφαρμόζει από το 1997 το πρόγραμμα Νομικής Βοήθειας για ανήλικους παραβάτες ευπαθών ομάδων. Για την εφαρμογή τού προγράμματος υπάρχει στενή συνεργασία με Εθνικούς και Διεθνείς Οργανισμούς, Κοινωνικές Υπηρεσίες και Οργανώσεις, Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού και Δημοσίου Δικαίου κ.ά. που δραστηριοποιούνται σε θέματα προστασίας των δικαιωμάτων των ανηλίκων.

Απαραίτητες προϋπόθεσεις συμμετοχής στο πρόγραμμα είναι: α) οι νέοι παραβάτες να είναι αποδεδειγμένα άποροι και β) οι συμμετέχοντες δικηγόροι να είναι κατεξοχήν νέοι, που θα προσφέρουν τις υπηρεσίες τους είτε εθελοντικά, είτε έναντι συμβολικής αμοιβής. Η σημασία τού προγράμματος είναι ιδιαίτερα σημαντική και έχει αξιολογηθεί από Διευθυντές Φυλακών Ανηλίκων, καθώς και από τους ίδιους τους νέους παραβάτες, οι οποίοι έτυχαν της απαραίτητης νομικής εκπροσώπησης ενώπιον των δικαστηρίων ή διευθέτησαν νομικές τους εκκρεμότητες, εξασφαλίζοντας έτσι τη δυνατότητα μιας δεύτερης ευκαιρίας στη ζωή τους.

Επειδή είναι επιστημονικά αποδεδειγμένο ότι η αντικοινωνική συμπεριφορά είναι ένα σταθερό χαρακτηριστικό τής προσωπικότητας

του ατόμου, που οφείλεται σε παράγοντες της παιδικής ηλικίας τού εν δυνάμει παραβάτη, προτείνεται η τροποποίηση των ατομικών και οικογενειακών παραγόντων, προκειμένου να αναχαιτισθεί η εξελικτική πορεία τής παραβατικότητας, μέσω της ανάπτυξης και της ενδυνάμωσης των χαρακτηριστικών τού ατόμου, που αποτελούν θύλακα αντίστασης ενάντια στην ψυχολογική δυσλειτουργία και το άγχος.³³⁸ Για το σκοπό αυτό σημαντική βοήθεια στους ανήλικους παραβάτες προσφέρουν και οι παρακάτω φορείς και ενώσεις:

α) Το σχολείο διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του αυριανού πολίτη και κατ' επέκταση της κοινωνίας. Ο σύγχρονος δάσκαλος δεν είναι ο αναμεταδότης γνώσεων, αλλά ο δημιουργός διαδικασιών κριτικής σκέψης, είναι δηλαδή δάσκαλος-σύμβουλος. Η σημασία του συμβουλευτικού ρόλου τού εκπαιδευτικού είναι τεραστία στην ολοκλήρωση και αυτοπραγμάτωση των μαθητών, επειδή μέσα από την ανθρωπιστική του εκπαίδευση, θα βοηθήσει τους μαθητές να αναπτύξουν τις δυνατότητες τους και να γίνουν πλήρως ενεργοποιημένα και ολοκληρωμένα πρόσωπα.

β) Ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Σχολών Γονέων αποτελεί παράρτημα της Διεθνούς Ομοσπονδίας για την Εκπαίδευση των Γονέων (Federation Internationale pour l'Education des Parents-F.I.E.P.), αναλαμβάνει την οργάνωση και λειτουργία Σχολών Γονέων σε όλη την Ελλάδα. Σκοπός των Σχολών Γονέων είναι: 1) η στήριξη του δοκιμαζόμενου θεσμού τής οικογένειας, 2) η προστασία τής ψυχικής υγείας ανήλικων και ενήλικων ατόμων μέσα στην οικογένεια.

Οι Σχολές Γονέων είναι ένας σχετικά νέος θεσμός, που στοχεύει, κυρίως στην πρόληψη και στην υποστήριξη γονέων και οικογενειών μαθητών των τριών πρώτων βαθμίδων εκπαίδευσης (Δημοτικό έως Λύκειο). Στις «Σχολές Γονέων» ο κάθε γονιός μπορεί να ενημερωθεί πάνω σε θέματα που αφορούν: την αναπτυξιακή πορεία και διαπαιδαγώγηση των παιδιών, τη δομή και τη λειτουργία τής οικογένειας, τους συναισθηματικούς δεσμούς των μελών της. Οι «Σχολές Γονέων» λειτουργούν σε συνεργασία με την Τοπική και Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση, καθώς και με Συλλόγους Γονέων και Κηδεμόνων Δη-

³³⁸ Blackburn, R. (1993), *The Psychology of Criminal Conduct, Theory, Research and Practice* (John Wiley and Sons, Νέα Υόρκη (ανατύπωση 2000), σ. 393)· βλ. επίσης Κουκουτίμπα, Α. *Σύγχρονες Ψυχολογικές Θεωρίες της Εγκληματικότητας, Ε.Κ.Π.Α.*, (διπλωματική εργασία) (Τμήμα Νομικής, Αθήνα 2005).

μόσιων και Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων, όπως επίσης και με Δημόσια και Ιδιωτικά Νηπιαγωγεία και Παιδικούς Σταθμούς.

Ένας άλλο θέμα, που απειλεί τα ανήλικα παιδιά, είναι και η παιδική πορνογραφία, η οποία βρίσκεται σε έξαρση και αναζητούνται περαιτέρω τρόποι συνειδητοποίησης του προβλήματος και αποτελεσματικής αντιμετώπισής του. Πρόσφατα, δημιουργήθηκε μια νέα υπηρεσία για την καταγγελία «περιοχών» τού διαδικτύου από όπου διακινείται υλικό παιδικής πορνογραφίας και γενικότερα παράνομο περιεχόμενο. Η υπηρεσία ονομάζεται Safeline και αποτελεί τμήμα τού έργου τής ΕΕ για την προστασία των ανηλίκων από το Διαδίκτυο. Την υποστηρίζουν οι ελληνικές εταιρείες παροχής υπηρεσιών διασύνδεσης, το ακαδημαϊκό δίκτυο Ε.Δ.Ε.Τ., το Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού και το Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας. Οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να καταγγείλουν στο Safeline σελίδες τού Διαδικτύου που φιλοξενούν εικόνες κακομεταχείρισης παιδιών, ρατσιστικό και ξενοφοβικό περιεχόμενο, καθώς και άλλο περιεχόμενο που οι χρήστες μπορεί να θεωρούν παράνομο. Οι καταγγελίες ταξινομούνται και προωθούνται είτε στο αρμόδιο τμήμα τής Αστυνομίας, είτε στις αντίστοιχες υπηρεσίες τού εξωτερικού.

Ήδη λειτουργεί ο κόμβος www.safeline.gr με αναλυτικές πληροφορίες για την υπηρεσία. Το νομικό πλαίσιο, λοιπόν, είναι η Safeline, οι διατάξεις τού Συντάγματος, του Ποινικού Κώδικα και της Ποινικής Δικονομίας, όπως και οι νόμοι για την προστασία προσωπικών δεδομένων και του απορρήτου των επικοινωνιών και της ανταποκρίσεως. Επίσης, μέτρα για την αντιμετώπιση της παιδικής πορνογραφίας προτείνονται από διάφορες φορείς.

Μερικά από αυτά τα μέτρα είναι και τα εξής³³⁹:

α) ενημέρωση γονέων και εκπαιδευτικών για τις απειλές που υπάρχουν κατά την πλοήγηση στο διαδίκτυο,

β) επιστημονική συνεργασία σε επίπεδο δημοκρατικού διαλόγου διαφόρων φορέων και Μ.Κ.Ο. και, ταυτόχρονα, ευαισθητοποίηση κοινής γνώμης για το θέμα,

³³⁹ Βλ. *Ανήλικοι και Παραβατικότητα, Πρακτικά του 1^{ου} Φοιτητικού Συνεδρίου Εγκληματολογίας, Φωτεινή Παναγιωτοπούλου, Παιδική πορνογραφία στο διαδίκτυο, μια σύγχρονη μορφή θυματοποίησης ανηλίκων* (σ. 464 επ., Τμήμα Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 2007).

γ) συνεργασία βιομηχανιών ηλεκτρονικών υπολογιστών και κοινωνικών φορέων για την αντιμετώπιση του προβλήματος. Ήδη, η Microsoft έχει κάνει κάποιες προσπάθειες (δημιουργία λογισμικού που βοηθά τις διωκτικές αρχές στην εντόπιση υπόπτων παιδικής πορνογραφίας),

δ) επιμόρφωση αστυνομικών και διωκτικών αρχών για τα θέματα αυτά,

ε) αναζήτηση καινούργιας ψηφιακής τεχνολογίας που να εντοπίζει ύποπτους δικτυακούς τόπους κ.τ.λ.

Οι υπηρεσίες υποστήριξης των παραβατικών νέων σήμερα στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά λίγες και βρίσκονται σε πιλοτικό στάδιο. Καθημερινά προκύπτουν νέα δυσάρεστα περιστατικά παιδικής πορνογραφία και παιδεραστίας, με θύματα ανήλικους που, λόγω παραμέλησης, εγκατάλειψης, κακοποίησης ή εκμετάλλευσης, οδηγούνται σε απόγνωση, σε επαιτεία, σε χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και παραβατικότητα.

Όμως, το προνοιακό σύστημα αρωγής και φιλοξενίας των παιδιών-θυμάτων δεν επαρκεί, όσον αφορά τον αριθμό στεγών, τη στήριξη με εξειδικευμένο προσωπικό ψυχολόγων, κοινωνικών λειτουργών και νοσηλευτών ή τις ειδικές ανάγκες σε περιπτώσεις παιδιών με ιδιαίτερα προβλήματα, αναπηρίες, ψυχολογικά και ψυχιατρικά προβλήματα ή προβλήματα υγείας όπως το AIDS, κ.λπ.³⁴⁰

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη τόσο την εικόνα της νεανικής παραβατικότητας, όσο και των υπηρεσιών πρόληψής της, καθώς και τις κυρίαρχες πρακτικές για την αντιμετώπιση του φαινομένου στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συμπεραίνουμε ότι υπάρχει άμεση αναγκαιότητα θεσμοθέτησης στη χώρα μας των ακόλουθων³⁴¹:

- την ανάπτυξη ενός δικτύου υπηρεσιών στην τοπική κοινότητα και σε συνεργασία με αυτήν που θα συντονίζονται από μια κεντρική υπηρεσία, στην οποία θα συμμετέχουν τα αρμόδια υπουργεία (Δικαιοσύνης, Παιδείας, Υγείας),

³⁴⁰ Άρθρο της Βουλευτού Α.Γκερέκου στην εφημερίδα «Το Βήμα» *Τα Δικαιώματα Παιδιών και Εφήβων*, 4/2/2005. (<http://www.gerekou.gr>).

³⁴¹ Γιαννοπούλου Γ., Τσομπάνογλου Ο. (Παιδοψυχίατρος) *Νεανική Παραβατικότητα στην Ελλάδα*, Επίτιμη Λέκτορας του Ινστιτούτου Ψυχιατρικής του Λονδίνου, Μέρος της εισήγησης στο 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο Παιδοψυχιατρικής, Αθήνα 8-11 Μαΐου 2003 (στο <http://www.encephalos.gr>).

- τη βελτίωση συντονισμού των εμπλεκόμενων υπηρεσιών και κοινωνικών φορέων,
- την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης,
- την ανάπτυξη «Μονάδων Εκπαίδευσης» για την εφαρμογή θεραπευτικών προσεγγίσεων, για τις οποίες υπάρχουν επιστημονικά τεκμηριωμένες ενδείξεις για την αποτελεσματικότητά τους,
- την ανάπτυξη μεθόδων αξιολόγησης των παρεχόμενων υπηρεσιών ή πρακτικών με τη χρήση δεικτών,
- την ανάπτυξη δικτύου επισήμανσης και υποστήριξης «θυμάτων».

Προσπάθειες κοινωνικής και επαγγελματικής ένταξης των παραβατών ανηλίκων καταβάλλει και ο «**Συνήγορος του Παιδιού**»³⁴² που θεσμοθετήθηκε με το Ν. 3094/2003 στο πλαίσιο της

³⁴²Ο *Συνήγορος του Παιδιού* έχει συνεργαστεί με εισαγγελείς και υπηρεσίες επιμελητών ανηλίκων και έχει ανταλλάξει απόψεις και πληροφορίες σχετικά με την εφαρμογή του νομοθετικού πλαισίου για τη νεανική παραβατικότητα και διαπίστωσε ότι παρά την πρόσφατη αναθεώρηση της νομοθεσίας (Ν.3189/03), που να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες διεθνείς τάσεις, οι υπάρχουσες υπηρεσίες εξακολουθούν να είναι ανεπαρκείς, υποστελεχωμένες και αδύναμες να εφαρμόσουν επαρκώς τα υποστηρικτικά και εναλλακτικά του εγκλεισμού μέτρα. Ειδικότερα: 1) Στα αστυνομικά τμήματα εφαρμόζεται ακόμη συχνά η άσκηση σωματικής βίας σε βάρος ανηλίκων παραβατών του νόμου και δεν υπάρχουν κατάλληλοι χώροι κράτησης. 2) Δεν υπάρχει σαφής σχεδιασμός για την εφαρμογή των εξωιδρυματικών μέτρων μερικά από τα οποία απαιτούν την έκδοση σχετικών Υπουργικών Αποφάσεων εκτελεστικών του νόμου, όπως το μέτρο της κοινωνικής εργασίας, όπου υπάρχει ασάφεια σχετικά με το καθεστώς ασφάλισης των τοποθετούμενων σε τέτοιους χώρους απασχόλησης. 3) Δεν υπάρχει σύστημα νομικής υπεράσπισης των ανηλίκων κατηγορουμένων. 4) Δεν υπάρχουν εξειδικευμένοι χώροι τοποθέτησης νέων με ήπια παραβατικότητα εκτός σωφρονιστικών καταστημάτων.

Στις «Μονάδες Μέρμινας Νέων» τοποθετούνται ανήλικοι παραβάτες, με δυσκολίες προσαρμογής και φυσικές αρνητικές συνέπειες στη λειτουργία τους.

Το μοναδικό «*Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων*» στη χώρα (στο Βόλο) έχει αρκετά προβλήματα υποδομής, ενώ ο εγκλεισμός των παιδιών σε αυτό συχνά συνεπάγεται την αποκοπή τους από την εκπαιδευτική ζωή. Μετά από επίσκεψη του Συνηγόρου του Παιδιού στο Ίδρυμα και προτροπή του προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης, έγιναν προσπάθειες ένταξης των φιλοξενούμενων σε παρακείμενα δημόσια σχολεία. Ζήτημα, βέβαια, γεννάται με εφήβους που τοποθετούνται στο ίδρυμα αυτό και αντιμετωπίζουν προβλήματα τοξικοεξάρτησης, καθώς δεν υπάρχει καμία εξειδικευμένη θεραπευτική μονάδα, στην οποία μπορούν να τοποθετηθούν, χωρίς την θέλησή τους. Εξ ίσου πρόβλημα δημιουργείται και, όταν οι ανήλικοι χρήστες τοποθετούνται

Ανεξάρτητης Αρχής του «Συνηγόρου του Πολίτη» και του οποίου το μέχρι στιγμής έργο είναι σημαντικό. Σε αναφορά του ο Συνήγορος του παιδιού υπογραμμίζει ότι υπάρχει «γενική έλλειψη ενός εθνικού προνοιακού συστήματος προστασίας του Παιδιού». Η παρατήρησή αυτή είναι, μάλλον, πολύ... «σεμνά» διατυπωμένη και δείχνει το μέγεθος και τη σοβαρότητα του προβλήματος.

σε σωφρονιστικά καταστήματα, που, επίσης, δεν διαθέτουν προγράμματα οργανωμένης αποτοξίνωσης και θεραπείας.

Τα Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων αγοριών (Αυλώνα, Κασσαβέτειας και Βόλου) λειτουργούν με το μοντέλο της φυλακής και δεν προσφέρουν επαρκείς ευκαιρίες επαγγελματικής κατάρτισης και προετοιμασίας για την κοινωνική επανένταξη. Η λειτουργία των σχολείων στο Ε.Κ.Κ.Ν.Αυλώνα αποτελεί ένα θετικό στοιχείο και κίνητρο για τους κρατούμενους. Ωστόσο, οι συνθήκες διαβίωσης και υγιεινής σε αυτά τα σωφρονιστικά καταστήματα είναι ακόμη εξαιρετικά προβληματικές και η εν γένει παρακολούθηση και τήρηση της προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων αμφίβολη.

Προβληματικός είναι και ο χώρος κράτησης των ανηλίκων κοριτσιών που βρίσκεται μέσα στην γυναικεία φυλακή, αλλά και των βρεφών και μικρών παιδιών που διαμένουν μαζί με τις κρατούμενες μητέρες τους. Ο Συνήγορος του Παιδιού, αφού επισκέφθηκε τους χώρους αυτούς και διαπίστωσε τις ιδιαίτερα προβληματικές συνθήκες υγιεινής και διαβίωσης, απέστειλε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης παρατηρήσεις και προτάσεις του, ιδίως εν όψει του προγραμματισμού μεταστέγασης των γυναικείων φυλακών. Όταν πληροφορήθηκε δε ότι οι υπό κατασκευή νέες γυναικείες φυλακές ήταν επισκέψιμες, πραγματοποίησε επίσκεψη και αυτοψία στους χώρους και ακολούθως διατύπωσε παρατηρήσεις και προτάσεις του προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης, 4 χρόνια συνήγορος του παιδιού στην Ελλάδα, παρεμβάσεις και διαπιστώσεις της αρχής για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού, Δεκέμβρης 2007, (www.synigoros.gr).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

1. Ερωτηματολόγια-πίνακες³⁴³

Α. Ερωτηματολόγιο εμπειρικής έρευνας

Το ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε το καλοκαίρι του έτους 2004. Το μεγαλύτερο μέρος του ερωτηματολογίου παρουσιάστηκε ως εξής:

Σε μια κλίμακα πέντε σημείων (από 1 έως 5 οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν κυκλώνοντας κάθε φορά τον αριθμό (μόνον έναν) που εκφράζει καλύτερα την προσωπική τους γνώμη (Διαβάθμιση ερωτηματολογίου:1,2,3,4,5).³⁴⁴ Οι ερωτήσεις περιλαμβάνουν τα ακόλουθα:

ΠΙΝΑΚΑΣ Α΄ Γενικότερα στοιχεία εγκληματικότητας στην Ελλάδα.

α) Γενικά: Παράγοντες εγκληματικότητας

1. υπάρχει αύξηση εγκληματικότητας;
2. υπάρχει κρίση ηθικών αξιών;
3. υπάρχει αύξηση εγκληματικότητας των νέων;;
4. υπάρχει ανησυχία στον κόσμο για αυξανόμενη εγκληματικότητα των νέων;
5. δικαιολογείται μια τέτοια ανησυχία
6. η συναισθηματική και τα νευρωσικά άγχη ανασφάλεια οδηγούν στην εγκληματικότητα.
7. η υπερβολική συμμόρφωση οδηγεί μερικές φορές σε παραβατική συμπεριφορά.
8. η εγκληματικότητα έχει σχέση με την περιοχή που μένει ο ανήλικος
9. οι απότομος κοινωνικές αλλαγές οδηγούν πολλές νέους σε κρίση αξιών με αποτέλεσμα την παρανομική συμπεριφορά.
10. η αστικοποίηση και η εκβιομηχάνιση είναι παράγοντες γένεσης εγκληματικής συμπεριφοράς.

³⁴³ Τα ερωτηματολόγια βασίστηκαν, στην πλειοψηφία τους, στην έρευνα του καθηγητή Γεωργούλα, βλ. Ανήλικοι παραβάτες στην Ελλάδα, σελ. 260-265.

³⁴⁴ Το 1 αντιστοιχεί στο 'συμφωνώ απόλυτα', το 2 αντιστοιχεί στο «μάλλον συμφωνώ», το 3 αντιστοιχεί στο «ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ-δεν ξέρω», το 4 αντιστοιχεί στο «Μάλλον διαφωνώ», και το 5 αντιστοιχεί στο «διαφωνώ απόλυτα».

11. οι βιολογικές θεωρίες εξηγούν την παραβατική συμπεριφορά
12. οι ψυχολογικές θεωρίες εξηγούν την παραβατική συμπεριφορά
13. καμία θεωρία δεν δίδει επαρκή εξήγηση της παραβατικής συμπεριφοράς.

β) Νομοθεσία ανήλικων–ποινική και σωφρονιστική μεταχείριση ανηλίκων παραβατών

14. η αλλαγή της νομοθεσίας ανηλίκων πλησιάζει περισσότερο την αρχή ότι το δίκαιο των ανηλίκων είναι δίκαιο προσωπικότητας και όχι πράξεων.
15. η αλλαγή πλησιάζει το «προνοιακό» πρότυπο απονομής της δικαιοσύνης.
16. τα αναμορφωτικά, θεραπευτικά και σωφρονιστικά μέτρα δεν είναι επαρκή για την διαπαιδαγώγηση των ανηλίκων
17. με τον νέο νόμο περί ειδικών καταστημάτων κράτησης νέων θα βελτιωθεί η κατάσταση των ανηλίκων και η διαπαιδαγώγησή τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β'

α) χαρακτηριστικά των «παραβατικών» ανηλίκων

Ποια χαρακτηριστικά πιστεύετε ότι διαθέτει ένας παραβατικός ανήλικος, που τον διακρίνει από το σύνολο των ανηλίκων;

18. Είναι αγόρι
19. είναι κορίτσι
20. επηρεάζεται εύκολα από τα ΜΜΕ
21. φοράει μη συμβατικά ρούχα
22. έχει εγκαταλείψει το σχολείο
23. παρουσιάζει μαθησιακές δυσκολίες
24. επιδεικνύει έλλειψη υποταγής στην πολιτική νομιμότητα.
25. η υπερβολή συμμόρφωση οδηγεί μερικές φορές στην παραβατικότητα.
26. προέρχεται από διαλυμένη οικογένεια.
27. κάνει κακές παρέες.
28. δεν έχει φίλους, αισθάνεται μοναξιά.
29. έχει γονείς εγκληματίες
30. είναι παιδί εθνικής μειονότητας.
31. κάνει χρήση αλκοόλ και καπνίζει.
32. έχει ψυχική ασθένεια.
33. κατοικεί σε υποβαθμισμένη περιοχή.

34. είναι θύμα παραμέλησης και κακοποίησης
35. έχει βιολογικές και φυσιολογικές μειονεξίες.
36. ανήκει σε κατώτερη κοινωνική τάξη.
37. άλλο.

Β) Δεν έχει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, ώστε να διακρίνεται από ένα φυσιολογικό ανήλικο.

Γ) *ποιες από τις παρακάτω περιγραφές πιστεύεται ότι χαρακτηρίζουν καλύτερα τον παραβατικό ανήλικο:*

38. ανώριμος
39. ανήθικος
40. ιδιότροπος
41. ένα παιδί σαν τα άλλα
42. ευάλωτος
43. επικίνδυνος για την κοινωνία
44. ήρωας
45. αναρχικός
46. θύμα του κοινωνικού περιβάλλοντος
47. αλήτης
48. άλλο.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ'

Α. *Για να αντιμετωπιστεί καλύτερα η κατάσταση ενός παραβατικού ανηλίκου σαν αυτόν που μόλις περιγράψατε, θα πρέπει:*

49. να δίνεται για επιμέλεια σε επιμελητή ανηλίκων
50. να ασχολούνται μαζί του οι εταιρίες Προστασίας Ανηλίκων
51. να τηρεί κάποιους όρους στο τρόπο ζωής του, τους οποίους έχει θέσει ο δικαστής ανηλίκων
52. να κλείνεται σε ίδρυμα αγωγής ανηλίκων
53. να αντιμετωπίζεται σε ειδικά θεραπευτικά ιδρύματα.
54. να εντάσσεται σε κρατικά ή τοπικά προγράμματα προστασίας της νεότητας (Λέσχες Νέων).
55. η αλλαγή της νομοθεσίας για τις εταιρίες κράτησης νέων θα συνέβαλε θετικά στην διαπαιδαγώγησή τους.
56. να υπάρχει ηλεκτρονική παρακολούθηση από την αστυνομία στο περιβάλλον που ζει, ώστε να προληφθεί κάθε εκδήλωση κληρονομικότητας.

- 57. να μπορεί με δική του πρωτοβουλία να διαμένει σε ειδικά σπίτια στην κοινότητα, όταν παρουσιάζεται κρίση στην οικογένεια.
- 58. να αντιμετωπίζεται αυστηρότερα στο χώρο του σχολείου.
- 59. να καταργηθεί κάθε μορφή παρέμβασης στην ζωή του παιδιού

ΠΙΝΑΚΑΣ Δ' Στάσεις κοινού

Α. πιστεύεται ότι για την συγκρότηση των παραπάνω απόψεών σας σημαντικό ρόλο έπαιξαν:

- 60. η προσωπική μου επαφή με τέτοια άτομα
- 61. λόγια τρίτων
- 62. τα ρεπορτάζ σε τηλεόραση, περιοδικά και εφημερίδες
- 63. οι απόψεις της Εκκλησίας
- 64. οι αντιλήψεις της Πολιτείας
- 65. η οικογένειά μου
- 66. το σχολείο
- 67. η ιδεολογία μου
- 68. άλλος παράγοντας

Β. σε ποιο βαθμό θα δεχόσασταν να κάνετε τα παρακάτω με έναν παραβατικό ανήλικο:

- 56. να συγκατοικήσετε στην ίδια περιοχή
- 69. να τον δεχθείτε στο σπίτι σας.
- 70. να τον προσλάβετε στην δουλειά σας.
- 71. να τον υιοθετήσετε.
- 72. να σχετιστεί με κάποιο από τα παιδιά σας.

Γ. Ο ανήλικος αυτός όταν μεγαλώσει μπορεί:

- 73. να έχει πολιτικά δικαιώματα.
- 74. να έχει άδεια οδήγησης
- 75. να προσλαμβάνεται στο δημόσιο
- 76. να κάνει οικογένεια
- 77. να εκλέγεται σε μια υπεύθυνη θέση του κράτους.

ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Είστε υπέρ ή κατά:

- 78. μιας οικογένειας με αυστηρές παραδοσιακές αξίες

- 79. ενός πιο αυστηρού εκπαιδευτικού συστήματος
- 80. να έχει η εκκλησία μικρότερο ρόλο στην κοινωνία
- 81. να υπάρχουν αυστηρότεροι νόμοι και μεγαλύτερη αστυ-νόμηση.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ε΄ Συμβουλευτική παρέμβαση

- 82. Η συμβουλευτική παρέμβαση είναι ανύπαρκτη στα κατάστηματα κράτησης νέων
- 83. Την συμβουλευτική παρέμβαση να την ασκούν οι επιμελητές ανηλίκων
- 84. Την συμβουλευτική παρέμβαση να την ασκούν άτομα που έχουν στοιχειώδη κατάρτιση σ' αυτόν τον τομέα.
- 85. Η προληπτική παρέμβαση πρέπει να ασκείται στην οικογένεια, ιδιαίτερα με τις σχολές γονέων.
- 86. Να ασκείται συμβουλευτική παρέμβαση και στους χώρους της εργασίας
 - στους εργοδότες
 - στα ΜΜΕ
 - ιδιωτικά Ινστιτούτα επαγγελματικής κατάρτισης
- 87. Η προληπτική παρέμβαση να ασκείται και στους σχολικούς χώρους.
- 88. Η ύπαρξη επαγγελματικής επανένταξης των ανηλίκων παραβατών είναι επαρκής.
- 89. Η επαγγελματική κατάρτιση των ανηλίκων παραβατών να γίνεται μέσα από οργανισμούς.
 - κρατικούς
 - ιδιωτικούς
 - άλλους φορείς
 - άλλο
- 90. Η οργάνωση «ΑΡΣΙΣ», στα πλαίσια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, συμβάλλει θετικά στην κοινωνική επανένταξη των ανηλίκων παραβατών.
- 91. Ο εγκλεισμός σε κατάστημα κράτησης νέων καθιερώνεται σαν εσχάτη λύση, με τον νέο νόμο περί ανηλίκων:
- 92. Η μετασωφρονιστική μέριμνα των ανηλίκων παραβατών να γίνεται σε:
 - ειδικά σχολεία
 - σε σχολεία μαζί με τους άλλους μαθητές της ηλικίας τους
 - σε άλλο χώρο ιδιαίτερα προσαρμοσμένα για τις ανάγκες τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΤ' Δημογραφικά στοιχεία

93. Έτος γέννησης
94. Φύλο: άνδρας-γυναίκα
95. Οικογενειακή κατάσταση: άγαμος, έγγαμος, διαζευγμένος, χήρος
96. Αριθμός παιδιών
97. Τόπος διαμονής
98. Τόπος που ζήσατε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής σας.
99. Μόρφωση: δημοτικό, Γυμνάσιο, Λύκειο, Πανεπιστήμιο
100. Επάγγελμα

2. Ανάλυση δεδομένων εμπειρικής έρευνας

Το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει τρεις σελίδες, όπως φαίνεται από τους προηγούμενους πίνακες. Το μεγαλύτερο μέρος του ερωτηματολογίου παρουσιάστηκε ως εξής:

Σε μια κλίμακα πέντε σημείων (από το 1 έως το 5) οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν κυκλώνοντας κάθε φορά τον αριθμό(μόνον έναν) που εκφράζει καλύτερα την προσωπική τους γνώμη.

Παράδειγμα: ΣΥΜΦΩΝΩ 1, 2, 3, 4, 5 ΔΙΑΦΩΝΩ

Το 1 αντιστοιχεί στο «Συμφωνώ απόλυτα

Το 2 αντιστοιχεί στο «Μάλλον συμφωνώ»

Το 3 αντιστοιχεί στο «Ούτε διαφωνώ- ούτε συμφωνώ»

Το 4 αντιστοιχεί στο «Μάλλον συμφωνώ»

Το 5 αντιστοιχεί στο «Διαφωνώ απόλυτα»

Ο πίνακας 1, με τον τίτλο «Γενικότερα στοιχεία εγκληματικότητας στην Ελλάδα», περιλαμβάνει στο μέρος του πίνακα με στοιχεία Α) στοιχεία που αναφέρονται στους παράγοντες γένεσης της εγκληματικής συμπεριφοράς, όπως είναι οι περιβαλλοντικοί, βιολογικοί και ψυχολογικοί παράγοντες γένεσης της παραβατικής συμπεριφορά, όπως αναπτύσσονται στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας μας. Το Β' μέρος του Α' πίνακα αναφέρεται στις κρίσεις για την υπάρχουσα και προτεινόμενη αντιμετώπιση των παραβατικών ανηλίκων, όπως εκτέθηκε στο οικείο μέρος της εργασίας μας. Περιλαμβάνει τόσο προτά-

σεις κοινωνικού ελέγχου, όσο και προτάσεις καταργητικής πολιτικής στο θέμα της νομοθετικής αντιμετώπισης των ανηλίκων.

Ο πίνακας 2 περιλαμβάνει στοιχεία των παραβατικών ανηλίκων. Ο ερωτώμενος καλείται να κρίνει τις προτάσεις σχετικά με τα χαρακτηριστικά που μπορεί να διαθέτει ένας παραβατικός ανήλικος, όπως έχει συνταχθεί από το μέρος της εργασίας: «αίτια παραβατικής συμπεριφοράς» και «θεωρίες ερμηνείας της παραβατικής συμπεριφοράς».

Ο πίνακας 3 περιλαμβάνει στοιχεία του τρίτου κεφαλαίου της εργασίας μας με τίτλο «Ποινική και σωφρονιστική μεταχείριση των ανηλίκων» και ειδικότερα όσον αφορά τα προληπτικά, κατασταλτικά μέτρα μεταχείρισης των ανηλίκων κρατούμενων και γενικά την σωφρονιστική τους μεταχείριση. Ο ερωτώμενος καλείται να απαντήσει σε ερωτήσεις που νομίζει ότι θα μεταχειριστεί ο ανήλικος αποτελεσματικότερα σύμφωνα με το νομικό πλαίσιο που υπάρχει σήμερα, αλλά και όπως πρόσφατα θεσμοθετήθηκε από την Πολιτεία.

Ο πίνακας 4 περιγράφει τις στάσεις του κοινού απέναντι στους ανήλικους παραβάτες. Ειδικότερα περιγράφει τον σημαντικότερο ρόλο που έπαιξαν στην διαμόρφωση των αντιλήψεων των ερωτώμενων διάφοροι φορείς και ποια είναι η στάση τους έναντι των παραβατικών ανηλίκων και ποια είναι η στάση τους για τον ρόλο που πρέπει να διαδραματίσει γενικά η κοινωνία για τους ανηλίκους.

Ο πίνακας 5 αναφέρεται γενικά στο ρόλο της συμβουλευτικής παρέμβασης και ζητείται από τους ερωτώμενους ποια είναι η στάση τους απέναντι στην συμβουλευτική παρέμβαση, είτε από ιδιωτικούς φορείς είτε δημόσιους.

Ο πίνακας 6 περιγράφει ορισμένα δημογραφικά στοιχεία των ερωτώμενων. Το θεώρησα αναγκαίο προκειμένου να καταδειχτεί η σχέση των δημογραφικών στοιχείων και των αντιλήψεων των ερωτώμενων.

Η εμπειρική αυτή έρευνα διενεργήθηκε στις παρακάτω ομάδες του νομικού κόσμου της Αθήνας και του Πειραιά. Οι ερωτώμενοι είναι δικηγόροι της Αθήνας και του Πειραιά ασχολούμενοι, κυρίως, με το Ποινικό Δίκαιο. Η άλλη ομάδα των ερωτώμενων ήσαν φοιτητές την Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και οι οποίοι παρακολουθούσαν το μάθημα «Δίκαιο των Ανηλίκων» της καθηγήτριας Σπινέλη Διονυσίας. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο διάστημα από 1-20 Ιουνίου του έτους 2004. Επιλέγηκαν τελικά 10 δικηγόροι από την Αθήνα και 10 από τον Πειραιά. Από τους φοιτητές επιλέγηκαν 10

τυχαία άτομα που παρακολουθούσαν το ανωτέρω αναφερθέν μάθημα³⁴⁵.

Η εικόνα που σχηματίστηκε περιλαμβάνει τα εξής χαρακτηριστικά και από τις δύο ομάδες των ερωτώμενων.

Ανδρικό φύλο

Επιρροή από τα ΜΜΕ

Προβλήματα στο ρόλο του μαθητή

Διαλυμένη οικογένεια

Κακές παρέες

Χρήση αλκοόλ και τοξικών ουσιών

Θύμα παραμέλησης και κακοποίησης

Ο χαρακτηρισμός που συμφωνούν όλοι είναι «ανώριμος», αλλά και ευάλωτος.

Αντίθετα δεν επιβεβαιώνονται από την έρευνα τα στερεότυπα του εγκληματογόνου οικογενειακού περιβάλλοντος, του φυσιογνωμικά και βιολογικά μειονεκτικού ανηλίκου, του ανηλίκου που έχει ψυχική ασθένεια.

Το παιδί αυτό δεν είναι ανήθικο, ούτε επικίνδυνο για την κοινωνία

Δεν είναι ήρωας.

Δεν συμφωνούν ότι έχει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τον διακρίνουν από έναν φυσιολογικό ανήλικο.

Όσον αφορά τις μεθόδους αντιμετώπισης της παραβατικότητας του ανηλίκου αντιμετωπίζουν θετικά το θέμα να μπαίνει ο ανήλικος σε προγράμματα κατάρτισης και εργασίας, να εντάσσεται σε προγράμματα προστασίας της κοινότητας ή να μπορεί να διαμένει σε σπίτια της κοινότητας. Επίσης, κρίνουν θετικά την ανάθεση αναβάθμιση των περιοχών που διαμένει ο ανήλικος και την δημιουργία χώρων οργανωμένου αθλητισμού. Επιπροσθέτως, κρίνουν θετικά την ανάθεση της επιμέλειας σε επιμελητή. Μάλλον αρνητική είναι η θέση τους για τον εγκλεισμό σε ίδρυμα αγωγής. Όσον αφορά τα ειδικά θερα-πευτικά καταστήματα μάλλον δεν παίρνουν θέση.

Αξιοσημείωτη είναι η αποδοχή των μέτρων της αντιμετώπισης μέσα στο χώρο της οικογένειας και σε σωματεία διαπαιδαγώγησης. Δίδουν ιδιαίτερη προσοχή στις σχολές γονέων κυρίως οι φοιτητές. Και στις δύο κατηγορίες του δείγματος η στάση τους γίνεται ιδιαίτερη αρνητική, όταν οι σχέσεις του ανηλίκου αφορούν τους ίδιους σε προσω-

³⁴⁵ Σημειωτέον ότι το μάθημα είναι επιλογής και το παρακολουθεί, σχετικά, μικρός αριθμός φοιτητών.

πικό επίπεδο. Αντιδρούν αρνητικά στο να υιοθετηθεί από αυτούς ένας τέτοιος ανήλικος ή να αναπτύξει σχέσεις με κάποιο από τα παιδιά τους.

Τα άτομα του δείγματος επηρεάστηκαν στις απόψεις τους, κυρίως, από ρεπορτάζ των ΜΜΕ, από την οικογένεια και το σχολείο και την προσωπική τους ιδεολογία.

ΣΥΓΚΡΙΣΗ

Σε γενικές γραμμές το σύνολο των **φοιτητών** που δόθηκε το δείγμα σημειολογεί έναν παραβατικό ανήλικο ως εξής: είναι αγόρι, ευάλωτο στα μηνύματα των ΜΜΕ, επιδεικνύει έλλειψη υποταγής στην πολιτική νομιμότητα, προέρχεται, κυρίως, από διαλυμένη οικογένεια, κάνει κακές παρέες και χρήση τοξικών ουσιών, είναι θύμα παραμέλησης και κακοποίησης. Σε γενικές γραμμές οι φοιτητές αποδέχονται τα μέτρα κοινωνικής πολιτικής.

Α) Ο νομικός κόσμος σε Αθήνα και Πειραιά ανησυχεί περισσότερο για την αυξανόμενη παρέκκλιση των νέων από ό,τι οι φοιτητές.

Β) οι φοιτητές αποδέχονται, όπως και οι νομικοί, τα μέτρα κοινωνικής πολιτικής με ποσοστά όμοια του νομικού κόσμου.

Γ) Η προσωπική γνωριμία και η ιδεολογία επικρατούν ως κύριες πηγές συγκρότησης των παραπάνω απόψεων για τους νομικούς, ενώ για τους φοιτητές κύρια πηγή είναι τα ΜΜΕ.

3. Συμπεράσματα-προτάσεις εμπειρικής έρευνας

Οι μικρές διαφορές στα νούμερα των απαντήσεων μας επιτρέπουν να μιλήσουμε για ένα γενικό συμπέρασμα της κοινωνικής αυτής εμπειρικής έρευνας.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας φαίνεται ότι ο παραβατικός ανήλικος δεν έχει ατομικές ιδιαιτερότητες που τον διακρίνουν από τα άλλα παιδιά. Συνήθως είναι θύμα του κοινωνικού περιβάλλοντος, ευάλωτος στις κακές παρέες ή στα ΜΜΕ, θύμα παραμέλησης. Ο εγκλεισμός σε ίδρυμα Αγωγής (προσωρινά καταστήματα Κράτησης Νέων) δεν θεωρείται ότι αποδίδει, όπως αποδίδουν η επιμέλεια και η προστασία από τις Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων. Με

την θεσμοθέτηση όμως του νέου νόμου ίσως είναι περισσότερο αισιόδοξοι, άλλοι περισσότεροι επιφυλακτικοί. Η καλύτερη αντιμετώπιση είναι τα προγράμματα κοινωνικής πολιτικής. Οι περισσότεροι συμφωνούν με τον θετικό ρόλο της συμβουλευτικής παρέμβασης στα ιδρύματα και σωφρονιστικά καταστήματα. Περισσότερο θετικοί είναι στο συμβουλευτικό ρόλο των σχολών γονέων.

Το δείγμα ανησυχεί για την αυξανόμενη παρεκκλίνουσα συμπεριφορά των νέων, δεν τους αντιμετωπίζει όμως αρνητικά, και αυτό γιατί δέχεται αυτοί δεν είναι επικίνδυνοι από την φύση τους, αλλά θύματα που χρειάζονται προστασία. Έχουν λοιπόν ανάγκη από αντιμετώπιση με προστασία των δικαιωμάτων τους από παρέμβαση της πολιτείας, αλλά και της ίδια της κοινότητα στην οποία ζουν.

A) Κοινωνική ερμηνεία με βάση τις θεωρίες που τονίζουν τους ατομικούς παράγοντες

- 1) για τον παράγοντα «φύλο» υπάρχει μια μικρή διαφορά, όχι όμως σημαντική,
- 2) τον παράγοντα «φυσιognωμία και άλλοι βιολογικοί παράγοντες», η κοινωνική ερμηνεία τον απορρίπτει,
- 3) τον παράγοντα ψυχική υγεία, η κοινωνική ερμηνεία δεν τον υιοθετεί,
- 4) τα στοιχεία αντικοινωνικής προσωπικότητας η ετικέτα «ανώριμος» έχει αποδοχή από όλο το φάσμα της κοινωνικής ερμηνείας.

B) Θεωρίες που τονίζουν τους κοινωνικούς παράγοντες

- 1) τον παράγοντα οικογένεια η κοινωνική ερμηνεία δέχεται ότι ο ανήλικος μπορεί να προέρχεται από διαλυμένη οικογένεια, οι παράγοντες όμως ότι προέρχεται από άπορη οικογένεια ή ότι έχει γονείς εγκληματίες δεν έχουν αποδοχή,
- 2) όσον αφορά τον παράγοντα παιδεία, σχολείο και μαθησιακές δυσκολίες, η κοινωνική ερμηνεία θεωρεί ότι ο παραβατικός ανήλικος είναι πιθανόν να έχει εγκαταλείψει το σχολείο. Η πρόταση «μαθησιακές δυσκολίες» γίνεται αποδεκτή μόνον από τους φοιτητές και όχι από τον νομικό κόσμο,

- 3) για τον παράγοντα «φίλοι, συμμορίες» η κοινωνική ερμηνεία δέχεται ότι ο ανήλικος κάνει κακές παρέες και αντίθετα δεν δέχεται ότι μπορεί να έχει φίλους,
- 4) όσον αφορά τα «σύγχρονα μέσα επικοινωνίας και τα πρότυπα συμπεριφοράς» πλήρη αποδοχή έχει η θέση ότι ο ανήλικος επηρεάζεται από τα ΜΜΕ. Παράλληλα φοράει μη συμβατικά ρούχα, κάνει χρήση αλκοόλ και τοξικών ουσιών,
- 5) για το δίπτυχο κοινωνική τάξη-πολιτικό status» η κοινωνική ερμηνεία θεωρεί ότι ο ανήλικος δεν ανήκει σε κατώτερη κοινωνική τάξη, επιδεικνύει όμως έλλειψη υποταγής στην πολιτική νομιμότητα, όχι όμως τέτοια που να χαρακτηρίζεται αναρχικός.

Γ) Όσον αφορά την υπάρχουσα αντιμετώπιση

- 1) η εξωϊδρυματική μεταχείριση (δικαστικά μέτρα, επιμέλεια, Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων) είναι μια μορφή αντιμετώπισης που γίνεται αποδεκτή,
- 2) η κοινωνική ερμηνεία απορρίπτει τα μέχρι σήμερα υπάρχοντα και με την μορφή που λειτουργούν έως τώρα Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων, αντίθετα δεν είναι αρνητική ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων, όπως ο νέος νόμος εξαγγέλλει. Είναι όμως οι περισσότεροι επιφυλακτικοί,
- 3) τα κέντρα πρόνοιας νέων που να προσφέρουν ειδική επαγγελματική κατάρτιση και εκπαίδευση από ειδικούς επιστήμονες στην συμβουλευτική ψυχολογία και επαγγελματικό προσανατολισμό έχουν το μεγαλύτερο βαθμό αποδοχής και από τις δύο ομάδες του δείγματος.

Με εξαίρεση τις προτάσεις υιοθεσίας και προσωπικής σχέσης με κάποιο από τα παιδιά των ερωτώμενων (προτάσεις-στάσεις μεγάλης οικειότητας), η κοινωνική ερμηνεία δέχεται την συγκατοίκηση, την φιλία, την συνύπαρξη στο ίδιο σπίτι και την εργασιακή σχέση μ' έ-ναν παραβατικό ανήλικο. Παράλληλα η κοινωνική ερμηνεία υποστηρίζει όλα τα δικαιώματα ενός τέτοιου ανηλίκου (πολιτικά δικαιώματα, έκδοση άδειας οδήγησης, πρόσληψη στο δημόσιο, δημόσιο, δημιουργία οικογένειας), με εξαίρεση την δυνατότητα εκλογής σε μια υπεύθυνη θέση του κράτους.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Σύμφωνα με αποτελέσματα της ανωτέρω έρευνας, που πραγματοποιήθηκε από το γράφοντα (Ιούνιος 2004) σε δείγμα 10 ατόμων για κάθε μία από τις παραπάνω κατηγορίες λειτουργών, φαίνεται ότι ο παραβατικός ανήλικος δεν έχει ατομικές ιδιαιτερότητες που τον διακρίνουν από τα άλλα παιδιά. Συνήθως, είναι θύμα του κοινωνικού περιβάλλοντος, ευάλωτος στις κακές παρέες ή στα Μ.Μ.Ε., θύμα παραμέλησης.

Ο εγκλεισμός σε ίδρυμα Αγωγής (προσωρινά Καταστήματα Κράτησης Νέων) δεν θεωρείται ότι αποδίδει, όπως αποδίδουν η επιμέλεια και η προστασία από τις Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων. Με τη θεσμοθέτηση, όμως, του νέου νόμου, είμαστε περισσότερο αισιόδοξοι, αλλά και επιφυλακτικοί. Η καλύτερη αντιμετώπιση είναι τα προγράμματα κοινωνικής πολιτικής. Οι περισσότεροι συμφωνούν με τον θετικό ρόλο της συμβουλευτικής παρέμβασης στα ιδρύματα και σωφρονιστικά καταστήματα. Περισσότερο θετικοί είναι στο συμβουλευτικό ρόλο των σχολών γονέων.

Εκείνο που ανησυχεί όμως περισσότερο είναι η αυξανόμενη παρεκκλίνουσα συμπεριφορά των νέων. Η κοινωνία δεν τους αντιμετωπίζει αρνητικά, γιατί δέχεται ότι δεν είναι επικίνδυνοι από την φύση τους, αλλά παιδιά-θύματα που χρειάζονται προστασία, παιδιά που έχουν ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων τους από την πολιτεία και από την κοινότητα στην οποία ζουν.

Όσον αφορά την εξωιδρυματική μεταχείριση του ανηλίκου (δικαστικά μέτρα, επιμέλεια, Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων), τα άτομα της έρευνας (υποκείμενα) αποδέχονται ότι είναι μια μορφή αντιμετώπισης και απορρίπτει τα μέχρι σήμερα υπάρχοντα και με την μορφή που λειτουργούν έως τώρα Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων.

Η κοινή γνώμη δεν είναι αρνητική στην ίδρυση ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων, όπως ο νόμος εξαγγέλλει. Είναι, όμως, οι περισσότεροι επιφυλακτικοί. Επίσης, τα κέντρα πρόνοιας νέων προσφέρουν επαγγελματική κατάρτιση και εκπαίδευση, συμβουλευτική ψυχολογία και επαγγελματικό προσανατολισμό και έχουν το μεγαλύτερο βαθμό αποδοχής. Οι περισσότεροι άνθρωποι δέχονται την συγκατοίκηση, την φιλία, την συνύπαρξη στο ίδιο σπίτι και την εργασιακή σχέση με έναν παραβατικό ανήλικο, διότι πιστεύουν ότι δεν θα

υπάρξει πρόβλημα και η αρνητική μέχρι τώρα αντιμετώπιση είναι θέμα στερεοτύπου της κοινωνίας, το οποίο πρέπει να εξαλειφθεί.

Επίσης, υποστηρίζουν ότι ένας παραβατικός ανήλικος πρέπει να απολαμβάνει όλα τα δικαιώματα που απολαμβάνει ένας συνομήλικός του, όπως πολιτικά δικαιώματα, έκδοση άδειας οδήγησης, πρόσληψη στο δημόσιο, δημόσιο, δημιουργία οικογένειας, ενώ, οι περισσότεροι, δεν δέχονται την δυνατότητα εκλογής του παραβατικού ανήλικου σε υπεύθυνη θέση του κράτους.

Κατόπιν των ανωτέρω εκτεθέντων, καθίσταται, όχι μόνον απαραίτητη, αλλά και επιτακτική και αναγκαία η συμβουλευτική παρέμβαση στους ανήλικους παραβάτες, η οποία θα συνίσταται σε συμβουλευτική-επιστημονική παρέμβαση και στήριξη-εκπαίδευση, πρόληψη, επικοινωνία, προαγωγή της υγείας των ίδιων και των οικογενειών τους, συμβουλευτικής και επαγγελματικής κατάρτισης, ψυχαγωγίας και στέγασης μέσα από κατάλληλο εκπαιδευμένο προσωπικό.

Ειδικότερα, η συμβουλευτική παρέμβαση των νεαρών παραβατών σκοπό έχει να ενισχύσει την αυτοπεποίθηση των ανηλίκων, λαμβανομένου υπόψη της ιδιαίτερης κατάστασής τους, κυρίως δε, να ενισχύσει και αναπτύξει την συναισθηματική νοημοσύνη, με σκοπό την ομαλή κοινωνική και επαγγελματική τους ένταξη στην υπάρχουσα ελληνική κοινωνική δομή, που διαρκώς μεταβάλλεται και εξελίσσεται στις απαιτήσεις της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας. Και με τον όρο «συναισθηματική νοημοσύνη» εννοούμε την ικανότητά μας να «διαβάζουμε» τα συναισθήματά μας, να ελέγχουμε τις παρορμήσεις μας, να χρησιμοποιούμε την λογική, να παραμένουμε ήρεμοι, να ακούμε με προσοχή τους άλλους και να κατανοούμε τις ανάγκες τους³⁴⁶ και με θετική διάθεση να αντιμετωπίσουμε τις συνεχείς δυσκολίες της ζωής.

³⁴⁶ Πέντε είναι τα στοιχεία της συναισθηματικής νοημοσύνης: η κατανόηση και η γνώση του εαυτού μας, η επαφή με τον συναισθηματικό μας κόσμο και ο έλεγχος των συναισθημάτων μας, η ικανότητά μας να ελέγχουμε την πίεση, τον εκνευρισμό και την κατάθλιψη, η ικανότητά μας να αναλαμβάνουμε την ικανοποίηση μιας επιθυμίας με απώτερο σκοπό την επίτευξη ενός στόχου, η ικανότητά μας να κατάλαβαίνουμε τους άλλους, να «μπαίνουμε» στη θέση του άλλου με καλόπιστη διάθεση, John Gottman, *Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών, πώς να μεγαλώσουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη*, (μετ. Χρύσα Ξενάκη, επιστημ. Επιμέλεια: Χρυσή Χατζηχρήστου, σσ. 87-120, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000).

Αυτός είναι ο λόγος που ο νόμος για την αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων εστιάζει το βάρος στην πρόληψη και φροντίδα κοινωνικής επανένταξης των ανηλίκων παραβατών και προτείνει σημαντικές τροποποιήσεις της υφιστάμενης νομοθεσίας.

Συγκεκριμένα:

1) Η κατάργηση της διάκρισης σε «παιδιά» και «εφήβους». Αντί γι' αυτής της διάκρισης, καθορίζονται ηλικιακά όρια για την ποινική μεταχείριση των ανηλίκων. Ως ανήλικοι εννοούνται πλέον όσοι, κατά το χρόνο τέλεσης της πράξης, έχουν ηλικία μεταξύ 8ου και 18ου έτους συμπληρωμένου.

2) Ο εμπλουτισμός των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων για την καλύτερη αντιμετώπιση του ανήλικου παραβάτη, έτσι ώστε να επιλέγεται κάθε φορά το ηπιότερο μέτρο, που θεωρείται αναγκαίο, δίκαιο και αποτελεσματικό.

3) Η κατάργηση της αοριστίας της ποινής του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα νέων.

4) Η θεσμοθέτηση των μέτρων της προσφοράς κοινωφελούς υπηρεσίας. Εισάγονται, δηλαδή, νέες ρυθμίσεις, όπως η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου σε ανάδοχη οικογένεια, η διαμεσολάβηση μεταξύ δράστη και θύματος, μέσω της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων, για έκφραση συγγνώμης του ανηλίκου προς το θύμα και για την εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης, η αποζημίωση του θύματος και η κατ' άλλο τρόπο άρση ή μείωση των συνεπειών της πράξης από τον ανήλικο, η παροχή κοινωφελούς υπηρεσίας, η παρακολούθηση κοινωνικοψυχολογικών προγραμμάτων ή ειδικών προγραμμάτων κυκλοφοριακής αγωγής, η φοίτηση σε σχολές επαγγελματικής ή άλλης εκπαιδευτικής κατάρτισης.

5) Η δυνατότητα συνδυασμού περισσότερων μη στερητικών της ελευθερίας μέτρων, για την επίτευξη του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος και ο περιορισμός των περιπτώσεων, κατά τις οποίες είναι δυνατή η στέρηση της ελευθερίας του ανηλίκου. Εισάγεται η αυτοδίκαιη παύση των αναμορφωτικών μέτρων, μόλις ο ανήλικος συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας του (αντί του 21ου, που ισχύει). Επίσης αυξάνεται από το 12^ο στο 13^ο έτος συμπληρωμένο, το ηλικιακό όριο, στο οποίο υπάρχει δυνατότητα επιβολής μόνο αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέτρων. Επίσης, στο πλαίσιο του σχεδίου νόμου, η ποινή τού ποινικού σωφρονισμού μπορεί να επιβληθεί μετά το 13^ο έτος και μάλιστα μόνο κατ' εξαίρεση και ιδίως για αξιόποινες πράξεις βίας η

τελούμενες κατ' επάγγελμα, κατ' εξακολούθηση ή καθ' υποτροπή, ενώ η διάρκειά της θα πρέπει εφεξής να ορίζεται επακριβώς στην απόφαση του δικαστηρίου.

6) Εισάγεται ο θεσμός της «ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης».

7) Καθίστανται ευνοϊκότερες οι ρυθμίσεις για την υπό όρο απόλυση των ανηλίκων, έτσι ώστε ο χρόνος δοκιμασίας να μην υπερβαίνει το ύψος του υπόλοιπου της ποινής, που πρέπει να εκτίει.

8) Θεσπίζονται ειδικές ευνοϊκές διατάξεις για ανηλίκους, που η παραβατικότητά τους έχει σχέση με ναρκωτικά.

9) Ο εγκλεισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης είναι πλέον η εσχάτη λύση. Σε κάθε περίπτωση προτείνεται ο υποχρεωτικός χωρισμός της δίκης ανηλίκων από αυτή των ενηλίκων, που φέρονται να έχουν διαπράξει από κοινού αδικήματα ή που έχουν τελέσει συναφείς αξιόποινες πράξεις.

10) Επίσης, η προσωρινή κράτηση μπορεί να επιβληθεί στον ανήλικο κρατούμενο, εφ' όσον έχει συμπληρώσει το 13ο έτος της ηλικίας του, ενώ, όταν αδυνατεί να πληρώσει την εγγύηση που του έχει επιβληθεί, δεν μπορεί να αντικατασταθεί ο περιοριστικός αυτός όρος με προσωρινή κράτηση και εγκλεισμό του ανήλικου.

11) Όσον αφορά τη βοήθεια που μπορεί να προσφέρει η Συμβουλευτική παρέμβαση στους ανήλικους παραβάτες, διευκρινίζονται τα παρακάτω:

α) Η συμβουλευτική παρέμβαση θα πρέπει να αναπτύξει το αίσημα ευθύνης των γονέων των παραβατικών ανηλίκων, οι οποίοι τις περισσότερες φορές είναι χαμηλού κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου.³⁴⁷

Οι αποφυλακισμένοι χρειάζονται βοήθεια, και η βοήθεια είναι η συνειδητοποίηση της χρησιμότητας της επαγγελματικής τους αποκατάστασης, έτσι ώστε να αποκτήσουν κάποια εφόδια για να μπορέσουν να ενταχθούν ομαλά στην αγορά εργασίας και στο κοινωνικό σύνολο.

β) Μια άλλη χρήσιμη βοήθεια είναι και η υποστήριξη των οικογενειών τους, η οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα από τις Σχολές Γονέων.³⁴⁸

³⁴⁷ Ο Γ. Φλουρής στο έργο του *Αυτοαντίληψη, σχολική επίδοση και επίδραση γονέων* (εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1989, σσ. 32-36), αναφέρει ότι «έρευνες έχουν δείξει ότι υπάρχει σχέση μεταξύ σχολικής επίδοσης και κοινωνικοοικονομικού επιπέδου της οικογένειας.»

³⁴⁸ Το 1998 ψηφίστηκε ο Ν. 2621/98 (ΦΕΚ 125/23.06.98) για τις Σχολές Γονέων. Το Άρθρο 2 § 13 αναφέρει: «Με κοινή απόφαση των Υπουργών Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων,

Οι Σχολές Γονέων αποτελούν πραγματικότητα, πλέον, σήμερα στην ελληνική κοινωνία. Αυτές στελεχώνονται από ειδικούς επιστήμονες (οικογενειακοί σύμβουλοι, ψυχολόγοι, παιδαγωγοί, σύμβουλοι επαγγελματικού προσανατολισμού, κοινωνικοί λειτουργοί, κοινωνιολόγοι, κλινικοί ψυχολόγοι κ.ά.), οι οποίοι πραγματοποιούν διάφορα προγράμματα, προκειμένου να ευαισθητοποιήσουν τους γονείς στα σύγχρονα προβλήματα της κοινωνία μας και του παιδιού. Λειτουργούν τόσο προληπτικά, όσο και αντισταθμιστικά με προσεγγίσεις διαφόρων θεωρητικών σχολών. Ανάμεσα στα μέλη της ομάδας και τους γονείς πρέπει να καλλιεργείται αμοιβαία σχέση εμπιστοσύνης και κατανόησης. Ο σύμβουλος θα πρέπει να τους βοηθήσει να βρουν τρόπους για να διευκολύνουν την ψυχική και νοητική ανάπτυξη του παιδιού τους.³⁴⁹

ιδρύεται Σχολή Γονέων, μετά από πρόταση Συλλόγου Γονέων ή της Ένωσης Συλλόγων Γονέων ή του Ο.Τ.Α. ή της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης. Με όμοια απόφαση καθορίζονται οι προϋποθέσεις, καθώς και η διαδικασία οργάνωσης και λειτουργίας των Σχολών αυτών». Σημαντικό ρόλο στην όλη υπόθεση παίζει και το Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Ι.Δ.Ε.Κ.Ε.), συγχρηματοδοτούμενο από το Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης ΕΠΕΑΕΚ II. Σήμερα στην Ελλάδα λειτουργούν 113 Σχολές Γονέων σε πιλοτικό επίπεδο με κρατική οικονομική στήριξη στα πλαίσια της Λαϊκής Επιμόρφωσης.

³⁴⁹ Αξίζει να αναφερθούν οι ακόλουθες «εντολές (οδηγίες)», που δίνονται το κτίσιμο του χαρακτήρα ενός... υγιούς και παιδιού.

Δώστε στο παιδί σας ό,τι σας ζητήσει. Μεγαλώνοντας θα αποκτήσει την πεποίθηση ότι όλα του ανήκουν.

1. Όταν λέει βρομόλογα, γελάτε. θα νομίζει ότι είναι πολύ έξυπνο.
2. Μη νοιάζεστε για τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. "Όταν μεγαλώσει, ας διαλέξει το ίδιο ποια θρησκεία του πάει.
3. ΝΑ μαζεύετε όσα αφήνει πεταμένα γύρω του. θα συνηθίσει να ρίχνει, αργότερα, τις ευθύνες στους άλλους και να τα περιμένει όλα από τους άλλους.
4. Να μαλώνετε μπροστά του, έστω όχι πολύ έντονα. Θα πιστέψει, άμα μεγαλώσει, ότι αυτός είναι ο μοναδικός τρόπος επίλυσης διαφωνιών.
5. Δώστε του όσο χαρτζιλίκι σας ζητήσει. Μην του επιτρέψετε να εργάζεται για να το κερδίσει. "Ας είναι ή ζωή του πιο εύκολη από τη δική σας.
6. Ικανοποιείτε το απόλυτα σ' ό,τι αφορά την τροφή, τα ποτά, τις ανέσεις, τις διασκεδάσεις. "Αν αρνείσθε, θα αποκτήσει πολλά «κόμπλεξ», το καημένο.
7. Δίνετε τον πάντα δίκιο, όταν τα 'χει με τους γείτονες, τους καθηγητές, τους αστυνομικούς. "Όλοι το αδικούν.
8. "Όταν αρχίσει να γίνεται ανυπόφορο, δικαιολογείτε τον εαυτό σας, λέγοντας: «Τι δύστροπο παιδί! "Όλα τα δοκίμασα-όλα του τα έδωσα-δε διορθώνεται!»
9. Ετοιμαστείτε να περάσετε μια θλιβερή ζωή. Αυτό σας περιμένει!
10. Σημ. Εναπόκειται στους γονείς να κρίνουν αν θα τους τηρήσουν...κατά γράμμα., Περιοδικό, Άγιος Μηνάς, τριμηνιαία έκδοση της Ιεράς Μητροπόλεως Καστοριάς, έτος ΣΤ, τεύχος 34, (Ιανουάριος-Μάρτιος 2008, σ. 24.

Οι Σχολές Γονέων ασχολούνται με τα συμπτώματα, κυρίως, της κακής λειτουργίας της οικογένειας και, σε περίπτωση παθολογίας της, εκπονούνται διάφορα προγράμματα εκπαίδευσης για γονείς³⁵⁰. Έτσι, οι τελευταίοι θα στηρίζονται και θα ενισχύονται στο δύσκολο έργο τους, θα ενημερώνονται για τις μεθόδους πρόληψης διαφόρων δυσάρεστων καταστάσεων των παιδιών τους, που ενδεχομένως μπορούν να προκαλέσουν σοβαρές συνέπειες στην ψυχική τους υγεία. Οι Ομάδες της Σχολής Γονέων για καλύτερη αντιμετώπιση προβληματικών καταστάσεων ακολουθούν, κυρίως, την βιωματική μεθοδο, δηλαδή οι γονείς συμμετέχουν ενεργά σε συζητήσεις των ομάδων.

Δεν πρέπει, εξάλλου, να ξεχνάμε ότι οι Γονείς είναι οι βασικοί παιδαγωγοί των παιδιών τους και παίζουν το σημαντικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους, προσφέροντας στα παιδιά τους αγάπη και ζεστασιά, σκύβοντας με αγάπη στα προβλήματά τους, τις ανησυχίες τους, και θέτοντας όρια, που αποτελούν την βάση για μια υγιή ζωή.³⁵¹ Αυτό το ρόλο θέλουν να ενισχύσουν οι σχολές γονέων και να καταστήσουν τους γονείς περισσότερο αποτελεσματικούς με τα παιδιά τους.

γ) Η συμβουλευτική αυτή παρέμβαση προς τους γονείς θα πρέπει να γίνεται σε διάφορα στάδια, τα οποία είναι:

- το στάδιο του προσανατολισμού, όπου πραγματοποιείται η θέσπιση μιας συμφωνίας συμβούλου και γονέων, ενημερώνονται οι γονείς για τους όρους σύμφωνα με τους οποίους θα ασκηθεί η παρέμβαση, και δημιουργείται το κατάλληλο περιβάλλον αμοιβαίας εμπιστοσύνης
- σε ένα δεύτερο στάδιο θα πρέπει να ξεκαθαριστούν τα προβλήματα που απασχολούν την οικογένεια και να τεθούν οι προτεραιότητες επίλυσης των προβλημάτων
- σε ένα τρίτο στάδιο γίνεται η υλοποίηση της παρέμβασης, δηλαδή πραγματοποιείται η επιδιωκόμενη τροποποίηση και αλληλεπίδραση της συμπεριφοράς μεταξύ των μελών.

³⁵⁰ Βοήθεια για γονείς με υπερκινητικά παιδιά, βλ. B. Barnes-I.Colquoum, *Το υπερκινητό παιδί. Τα αίτια, τα προβλήματα και οδηγός αντιμετώπισης-θεραπείας*, (εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 1992).

³⁵¹ Δημ. Λιγνός, Σχ. Συμβούλος Π.Ε.

- Κατά το τελευταίο στάδιο, δηλαδή αυτό της ολοκλήρωσης της προσπάθειας της συμβούλου, γίνεται έλεγχος σχετικά με το εάν πραγματοποιήθηκαν και επιτεύχθηκαν οι ανωτέρω στόχοι.

Το εφαρμοζόμενο ιδρυματικό και εξωιδρυματικό σύστημα περίθαλψης των νέων με παραβατική συμπεριφορά έχει ανάγκη από ένα πλαίσιο εκπαιδευτικής παρέμβασης με την παράλληλη στήριξη και εκπαίδευση του νεαρού παραβάτη και της οικογένειάς του. Ένα τέτοιο πλαίσιο μπορεί να συνεισφέρει ουσιαστικά στην απότrophή μιας περαιτέρω ποινικής υποτροπής των νεαρών παραβατών.³⁵²

Η καταπολέμηση των συμπτωμάτων προπαραβατικής ή παραβατικής συμπεριφοράς μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την ανάπτυξη δομών πρόληψης και προαγωγής της υγείας, ώστε να επιτύχουμε την αξιοποίηση του νεαρού παραβάτη κατά ωφέλιμο κοινωνικά τρόπο, μέσα από προγράμματα επικοινωνίας, εξειδίκευσης, ώστε οι νεαροί παραβάτες να αισθανθούν υπόχρεοι κοινωνικής συμμετοχής και συσχέτισης. Αυτή όμως η προσέγγιση θα επιτευχθεί με την κατάλληλη συναισθηματική υποστήριξη του ανηλίκου και την δημιουργία υγιούς συναισθήματος, με άξονες την αυτογνωσία, την αυτοαντίληψη, την συγχώνυση,³⁵³ την συναισθηματική και ψυχική ανάπτυξη του ανηλίκου.

Εξ άλλου δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι ο ιδρυματισμός οδηγεί το νεαρό άτομο στην κοινωνική επανένταξη μέσα από αρνητική εικόνα του Εγώ. Αυτός ο στιγματισμός έχει αρνητικά αποτελέσματα για την μετέπειτα πορεία του, διότι του αφαιρεί κάθε διάθεση βελτίωσης. Αυτός είναι και ο λόγος που προτάσσεται η ανάπτυξη ενός συναισθήματος αλληλεγγύης για τον ανήλικο παραβάτη.

Η τροποποίηση της νομοθεσίας των ανηλικών παραβατών, ίσως, και αυτό θα το δείξει το άμεσο μέλλον, συμβάλλει προς αυτή την κατεύθυνση, ιδίως με τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης που ήδη εφαρμόζονται στα καταστήματα κράτησης νέων. Και οι ανήλικοι παραβάτες έχουν δικαίωμα σε ένα καλύτερο μέλλον στον κοινωνικό και επαγγελματικό τομέα.

³⁵² βλ. Κατσιρά. Α. *Μηχανισμοί άμυνας και διαμόρφωση συμπεριφοράς παιδιών και εφήβων*, (στην εφημ. Θάρρος Μεσσηνίας, 4-1-2007)

³⁵³ Για τον ρόλο της συγχώνυσης στην συμβουλευτική και αγωγή, βλ. Κακαβούλης. Αλ., *Η Συγχώνυση στις διαπροσωπικές σχέσεις, ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση*, σσ. 75 και επ., β' έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

Για να επιτευχθεί αποτελεσματικά και ουσιαστικά η επαγγελματική και κοινωνική επανένταξη των ανηλίκων παραβατών θα πρέπει:

α) οργανωμένες υπηρεσίες συμβουλευτικής και προσανατολισμού,
β) οι ανήλικοι παραβάτες να αποκτήσουν επαγγελματικά προσόντα, ούτως ώστε να επιτευχθεί η κατάλληλη κοινωνική και επαγγελματική τους ένταξη,

γ) να ενημερωθεί ο εργοδοτικός κόσμος για τα άτομα αυτά και να αρθούν οι εις βάρος τους προκαταλήψεις,

δ) θα πρέπει να ενημερωθεί το σχολείο σε θέματα αντιμετώπισης της ανήλικης παραβατικότητας,

ε) θα πρέπει να διευρυνθεί ο επαγγελματικός προσανατολισμός και να περιλάβει και άλλες κοινωνικές κατηγορίες και να μην είναι μόνο σχολικός επαγγελματικός προσανατολισμός,

στ) Να δρομολογηθεί η ίδρυση γραφείων επαγγελματικής στήριξης και επανένταξης ανηλίκων παραβατών.

Εκείνο που προέχει όμως είναι η προσωπικότητα του συμβούλου-καθηγητή. Ο ρόλος του δασκάλου είναι να μεταδίδει παιδαγωγικές εμπειρίες, ώστε «να ενθαρρύνονται οι μαθητές να εκφράζονται, να βιώνουν και να στοχάζονται για τα συναισθήματα, τις αξίες, τις ιδέες και τις στάσεις ζωής τους. Και όλα αυτά σε μια ατμόσφαιρα υποστήριξης και αποδοχής...[.]»³⁵⁴.

Αξίζει να αναφερθεί ο πρόσφατος νόμος **N. 3500/06 (Φ.Ε.Κ. 232, τ. Α'/24-10-2006)** «*Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και άλλες διατάξεις*» που περιλαμβάνει διατάξεις που αφορούν στην προστασία των ανηλίκων έναντι φαινομένων βίας στην οικογένεια, ενώ καθορίζονται οι υποχρεώσεις των εκπαιδευτικών που πληροφορούνται τέτοια περιστατικά κατά την εκτέλεση του εκπαιδευτικού τους έργου.

Συγκεκριμένα το άρθρο 23 του Ν. 3500/06³⁵⁵ έχει ως εξής: «1. Εκπαιδευτικός της πρωτοβάθμιας ή της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ο

³⁵⁴ βλ. Π. Γαλίτη, «Ο εκπαιδευτικός ως σύμβουλος του μαθητή», στο *Διαστάσεις της Συμβουλευτικής Παρέμβασης στο σχολείο*, Πρακτικά Α' Συνεδρίου της Χριστιανικής Ένωσης Εκπαιδευτικών Λειτουργών (Χ.Ε.Ε.Λ.), σ. 50, Αθήνα 2005.

³⁵⁵ Μεταξύ άλλων προβλέπονται και οι ακόλουθες πολύ σημαντικές ρυθμίσεις:
-Η ενδοοικογενειακή βία αποτελεί σοβαρό λόγο κλονισμού της έγγαμης σχέσης
-Ορίζεται ως κατώτατο όριο το ποσό των χιλίων Ευρώ για χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης του παθόντος για πράξεις ενδοοικογενειακής βίας.
-Προβλέπονται ως ποινικά αδικήματα και επιβάλλονται αυστηρότατες ποινές (φυλάκιση ή κάθειρξη) για τις πράξεις της ενδοοικογενειακής σωματικής βλάβης,

οποίος, κατά την εκτέλεση του εκπαιδευτικού του έργου, με οποιονδήποτε τρόπο πληροφορείται ή διαπιστώνει ότι έχει διαπραχθεί σε βάρος μαθητή έγκλημα ενδοοικογενειακής βίας, ενημερώνει, χωρίς καθυστέρηση, τον διευθυντή της σχολικής μονάδας.

Ο διευθυντής της σχολικής μονάδας ανακοινώνει, αμέσως, την αξιόποινη πράξη στον αρμόδιο εισαγγελέα, σύμφωνα με τις διατάξεις της παραγράφου 1 του άρθρου 37 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, ή στην πλησιέστερη αστυνομική αρχή. Την ίδια υποχρέωση έχουν οι εκπαιδευτικοί και οι διευθυντές των ιδιωτικών σχολείων, καθώς και οι υπεύθυνοι των πάσης φύσεως Μονάδων Προσχολικής Αγωγής.

2. Κατά την προδικασία και τη διαδικασία στο ακροατήριο, ο διευθυντής της σχολικής μονάδας, ο οποίος ανακοίνωσε την αξιόποινη πράξη στις παραπάνω αρμόδιες αρχές, και ο εκπαιδευτικός, ο οποίος την πληροφορήθηκε ή τη διαπίστωσε, καλούνται να εξετασθούν ως μάρτυρες, μόνο αν η πληροφορία δεν αποδεικνύεται με οποιοδήποτε άλλο αποδεικτικό μέσο».

της ενδοοικογενειακής παράνομης βίας και απειλής, του βιασμού και της κατάχρησης σε ασέλγεια, της ενδοοικογενειακής προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας, της παρακώλυσης απονομής της δικαιοσύνης. Η ποινική δίωξη για τα πλημμελήματα ενδοοικογενειακής βίας ασκείται αυτεπαγγέλτως και εκδικάζονται κατά την αυτόφωρη διαδικασία.

Ειδικότερα,

-Αντιμετωπίζεται ως έγκλημα ενδοοικογενειακής βίας ο βιασμός στο γάμο .

- Με αυστηρότητα τιμωρούνται πράξεις ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος εγκύου ή πράξεις που τελούνται ενώπιον ανηλίκου σε βάρος άλλου μέλους της οικογένειάς του.

-Απαγορεύεται η σωματική βία σε βάρος ανηλίκων ως μέσο σωφρονισμού.

-Ρυθμίζονται θέματα βοήθειας των θυμάτων με την εκδήλωση κοινωνικής συμπαράστασης. Τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας δικαιούνται ηθικής συμπαράστασης και υλικής συνδρομής από Ν.Π.Δ.Δ ή Ν.Π.Ι.Δ που λειτουργούν ειδικά για τους σκοπούς αυτούς, υπό την εποπτεία του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και κοινωνικών υπηρεσιών των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης.

Οι αστυνομικές αρχές που επιλαμβάνονται υποθέσεων ενδοοικογενειακής βίας, υποχρεούνται εφόσον το ζητήσει το θύμα, να ενημερώσουν τους ανωτέρω φορείς για να δοθεί αμέσως η απαραίτητη βοήθεια.

-Σε περίπτωση οικονομικής αδυναμίας για την καταβολή των δικαστικών δαπανών παρέχεται το ευεργέτημα της πενίας στα θύματα ενδοοικογενειακής βίας.

-Οι εκπαιδευτικοί που πληροφορούνται ή διαπιστώνουν ότι έχει διαπραχθεί έγκλημα ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος μαθητή, ενημερώνουν το διευθυντή της σχολικής μονάδας, ο οποίος ενημερώνει αμέσως τον αρμόδιο εισαγγελέα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην εργασία αυτή παρουσιάσαμε την παραβατικότητα των ανηλίκων, τους γενεσιουργούς της παράγοντες, τις διάφορες θεωρίες που εξηγούν την παραβατική συμπεριφορά, τη νομοθεσία και, γενικά, όλο το νομικό πλαίσιο που διέπεται η παραβατικότητα. Έγινε σύγκριση σχετικά της προηγούμενης νομοθεσίας με αυτή που ισχύει σήμερα, κυρίως, στο νομικό, κοινωνικό και επαγγελματικό τομέα.

Όσον αφορά την παραβατικότητα των ανηλίκων στην Ελλάδα, περίπου δύο στους δέκα Έλληνες μαθητές (22,5%) έχουν υποστεί σωματικό, λεκτικό, σεξουαλικό ή έμμεσο εκφοβισμό μέσα στα σχολεία. Μάλιστα, το φαινόμενο της βίας παρουσιάζεται σχεδόν δύο έως τρεις φορές τον μήνα ή και περισσότερο. Ο αναπληρωτής καθηγητής Παιδοψυχιατρικής κ. Τσιάντης πρότεινε τη διερεύνηση του φαινομένου της βίας σε όλες του τις εκφάνσεις, την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και την παρότρυνση και υποστήριξη των γονέων για συμμετοχή και συνεργασία με το σχολείο. Επίσης, έκρινε ότι πρέπει να στελεχωθούν οι περιφέρειες με ειδικούς ψυχικής υγείας, να λειτουργήσει τηλεφωνική γραμμή βοήθειας για τους εκπαιδευτικούς, καθώς και να δημιουργηθούν προγράμματα προαγωγής της ψυχικής υγείας των μαθητών.³⁵⁶

Οι ανήλικοι είναι η πιο ευαίσθητη κατηγορία ανθρώπων και χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή, αγάπη, κατανόηση από όλους μας. Είναι η αυριανή κοινωνία, αποτελούν τμήμα της κοινωνικής μας δομής, κομμάτι του σώματός μας. Εξ άλλου, όπως γνωρίζουμε, αν ένα μέλος του σώματός μας πάσχει, θα προσπαθήσουμε να το θεραπεύσουμε για να μην πάσχει αργότερα όλος ο οργανισμός μας, η κοινωνία μας. Αυτό το τμήμα της κοινωνίας μας, η νεολαία μας, βρίσκεται σε κίνδυνο χρειάζεται περισσότερη κατανόηση, αποδοχή και ενσυναίσθηση. Και ο κίνδυνος αυτός ελλοχεύει από τον κοινωνικό και ε-

³⁵⁶ www.tanea.gr, (23 Νοεμβρίου 2007). Ο καθηγητής, μεταξύ άλλων, τονίζει ότι η χρήση ουσιών, οι μαθησιακές δυσκολίες και προβλήματα ψυχικής υγείας, είναι οι τρεις βασικές αιτίες, που οδηγούν τους εφήβους σε παραβατική συμπεριφορά. Η οικογένεια παραμένει το στήριγμα για τα παιδιά αυτά, βλ. εφημ. Ελευθεροτυπία (9- 4-2005), βλ. επ., Τσιάντης Γιάννης, *Η Ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας*, Τόμος: 1 και 2, Εκδόσεις: Καστανιώτη [Σειρά: Παιδοψυχιατρική], Αθήνα 2004.

παγγελματικό αποκλεισμό, λόγω στερεοτυπικών δομών της κοινωνίας μας. Η ανάγκη επίλυσης του προβλήματος καθίσταται επιτακτική, διότι η νεανική και παιδική εγκληματικότητα ναρκοθετεί τα θεμέλια της κοινωνίας³⁵⁷.

Ως μέτρο θεραπείας, η συμβουλευτική παρέμβαση και ο επαγγελματικός προσανατολισμός θα ήταν η καλύτερη λύση, η συμβολή των οποίων, με την συνεργασία των ανθρώπων του πνεύματος και της κοινωνίας (τοπική αυτοδιοίκηση, Κέντρα Συμβουλευτικής, κ.τ.λ.), θα βοηθήσει αποτελεσματικά στη λήψη μέτρων θεραπείας και στην αντιμετώπιση του προβλήματος, ούτως ώστε να επιτευχθεί η κοινωνική επανένταξη και επαγγελματική τους αποκατάσταση.

Καθίσταται, λοιπόν, επιτακτική ανάγκη, και είναι υποχρέωση όλων μας, η συνειδητοποίηση του προβλήματος και η διηνεκής από κοινού προσπάθεια εξάλειψής του. Κανένα άλλωστε θεμελιωτικό φαινόμενο μέσα στη διαχρονική πορεία του ανθρώπου δεν επιλύθηκε χωρίς αλληλοϋποστήριξη και αλληλοβοήθεια όλων των φορέων της κοινωνίας. Καλό είναι η συμβουλευτική παρέμβαση να αρχίσει να λειτουργεί από το σχολείο και την οικογένεια. Οι Σχολές Γονέων ήδη λειτουργήσει στα σωφρονιστικά ιδρύματα και στα προσωρινά κατάστήματα κράτησης νέων.

Ακόμη, πρέπει να τονίσουμε, ότι η Συμβουλευτική πρέπει να λειτουργήσει και μετασωφρονιστικά, που σήμερα, σχεδόν, είναι ανύπαρκτη, αν εξαιρέσουμε λίγες μόνον περιπτώσεις, κυρίως του ιδιωτικού τομέα, όπως είναι η «ΑΡΣΙΣ». Επίσης, ήδη έχει γίνει μια καλή αρχή με την ένταξη ορισμένων προγραμμάτων κατάρτισης στα προσωρινά καταστήματα κράτησης (ιδρύματα αγωγής ανηλίκων). Τα προγράμματα αυτά, ευελπιστούμε, θα βοηθήσουν τους ανηλίκους να ενταχθούν κοινωνικά και επαγγελματικά στην ελληνική κοινωνική δομή. Η Ελληνική Πολιτεία προς αυτή την κατεύθυνση προσανατολίστηκε με την αλλαγή του νομικού πλαισίου, κράτησης και επαγγελματικής εκπαίδευσης των ανηλίκων παραβατών. Το άμεσο μέλλον θα αποδείξει την αποτελεσματικότητά τους.

³⁵⁷ Η πλήρης έλλειψη υπηρεσιών για μέριμνα των ανηλίκων παραβατών στη χώρα μας είναι, κατά τον κ. Τσιάντη, το σημαντικότερο πρόβλημα που υπάρχει αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα και αφορά την παραβατικότητα των ανηλίκων, που, όπως λέει, ως πρόβλημα υπάρχει, αλλά δεν είναι τόσο σοβαρό όσον αφορά τη φύση των αδικημάτων., Ι. Τσιάντης, καθηγητής Παιδοψυχιατρικής (βλ. εφημ. Ελευθεροτυπία (9- 4-2005).

«[...] Δώσ' μου ένα σύννορο να περπατώ, Δώσ' μου ένα όνομα να μη χαθώ. Δώσ' μου ένα όνειρο να κρατηθώ, Δώσ' μου ένα όραμα να αντισταθώ. Δώσ' μου ένα παιδί να εξομολογηθώ, Δώσ' μου ένα φιλί να πλύνω το κακό. Ξύπνησε με το πρωί μ' έναν σκοπό, Που να λέει χαλάλι στη ζωή που ζω! [...]»³⁵⁸.

Σύμφωνα με το ανωτέρω τραγούδι παρατηρούμε ότι με την αγάπη και τη φιλία ξεπλένεται το κακό. Η πνευματική ζωή δίνει νόημα στη ζωή μας και σκοπό! Είναι σπουδαίο να έχει η ζωή μας αξία και νόημα.³⁵⁹

Ένα άλλο τραγούδι που δείχνει την αγωνία του σύγχρονου ανθρώπου στην αναζήτηση νοήματος στη ζωή του. Νέοι και μεγαλύτεροι κάνουμε το ταξίδι της ζωής ψάχνοντας την Ιθάκη μας. Υπάρξεις που ασχολούνται μόνο με τις απολαύσεις, την ευκολία, την προχειρότητα. μας κρατούν καθηλωμένους, μας κάνουν να ξεχνούμε ποιος είναι ο σκοπός και το όνειρο στη ζωή που δίνει αλήθεια. Η δίψα για την αγάπη, τις αξίες, την ομορφιά, η δίψα για την αληθινή κοινωνία, την οποία δίψα δεν θα μπορέσεις να τη σβήσεις με τα υποκατάστατα τη Κίρκης, της Καλυψώς, της Ναυσικάς. ΝΑΙ στη γνώση, την παιδεία, την πρόοδο. ΝΑΙ στην προτεραιότητα στη Ζωή.

*Δεν είν' η Κίρκη, η μάγισσα, του σεξ η θεά,
η Καλυψώ, η Ναυσικά με του μπαμπά τα λεφτά
Δεν είν' η θάλασσα, ο ήλιος, τα χαμένα νησιά
Δεν είναι τίποτα απ' όλα κι είναι όλα αυτά...
Είν' η κρυφή σου, η ατέλειωτη δίψα,
είν' η δίψα που σε κρατά ζωντανό
Είν' η κρυφή σου, η ατέλειωτη δίψα,
είν' η δίψα για καθαρό ουρανό.....*³⁶⁰

Η γενιά των σημερινών νέων «[...]..βιώνει, πραγματικά και όχι κατά φαντασία, τον πλήρη αποικισμό της ατομικής και δημόσιας ζωής από το χρήμα και το εμπόρευμα. Και δεν έχει καμιά μεγάλη διάθεση να

³⁵⁸ Προσευχή, Μουσική, στίχοι και τραγούδι: Χ. Αλεξίου (από το δίσκο: *Οδός Νεφέλης* 88).

³⁵⁹ *Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών, Γραφείο νεότητας, Σύγχρονα τραγούδια: αφορμή για συζήτηση με τους νέους μας, (επιμέλεια-σχόλια: Θεμ. Μουρτζανός, Αθήνα 2006).*

³⁶⁰ Μουσική, Στίχοι, Τραγούδι: Ν. Πορτοκάλογλου (από το δίσκο του *Δίψα*).

αντισταθεί. Γιατί είμαστε εμείς, που έχουμε από χρόνια παραιτηθεί από το να παιδεύουμε τις επιλογές μας, να στοχαζόμαστε τα όρια και την ποιότητά τους, να αντιστεκόμαστε στην ευκολία. Τα παιδιά παλεύουν με το χάος που είναι η δική μας αντεστραμμένη τάξη[...].»³⁶¹

*Κέντρο Στήριξης
Οικογένειας Χίου*

³⁶¹ Σεβαστάκη, Ν. (Αναπληρωτή καθηγητή στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Α.Π.Θ.), στην *Έρευνα* της εφημερίδας Ελευθεροπία, με θέμα «Η ταυτότητα των νέων του 2006», (24/11/2006).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Αβέρωφ-Ιωάννου, *Μαθαίνοντας τα παιδιά να συνεργάζονται*. Αθήνα, εκδόσεις Θυμάρι, 1983.
- Αβέρωφ-Ιωάννου, *Συνεργασία και Μάθηση*, Αθήνα, εκδόσεις Θυμάρι, 1990.
- Αλεξιάδη Σ., *Οι διανοητικώς καθυστερημένοι εγκληματίες*, διδακτορική διατριβή, επιστημονική επετηρίδα Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών, Α.Π. Θεσσαλονίκης 1971.
- Αλεξιάδη Σ., *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας*, εκδ. Σάκκουλα, 1996.
- Ανδριανάκης Ε., *Κοινωνική προσαρμογή των εγκληματούντων ανηλίκων με την αποθυματοποίηση*, στο συμπόσιο: Μπεζέ Λουκία (επιμέλεια έκδοσης), Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων (επανεκπαίδευση-ένταξη), εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1990.
- Ανδριανάκη, Ε., *Η επίδρασης της ηλικίας στη εγκληματική παρεκτροπή, Α' μέρος* εκδ. Κέντρου Εγκληματολογικών Ερευνών, Σ.Α., Αθήνα 1982
- 42ο Διεθνές Σεμινάριο της Διεθνούς Εταιρείας Εγκληματολογίας, Δρ. Λίνος-Αλέξανδρος Σισυλιάνος, Η στέρηση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου, σ. 387-411, Τδρμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του ανθρώπου.
- «Άρσις», Εταιρία Κοινωνικής Υποστήριξης Νέων, *Νεανική παραβατικότητα και επαγγελματική ένταξη. Συγκριτική μελέτη για τις αναπτυσσόμενες πολιτικές στην Ελλάδα και Βρετανία*, σ. 45-52, Αθήνα 1995.
- Εισαγωγή στη γνωστική θεραπεία*, Μετάφραση: Δαλαγδή Κ., Δερμεντζόγλου Μ., Καβάση Ε., Κακαβέλας Ν., Κουρή Α., Τσιμισέλης Γ., Φέντος Κ., Φωτιάδης Π, Επιμέλεια: Δρ Σίμος Γρηγόρης Σειρά: Βιβλιοθήκη της Ψυχοθεραπείας.
- Becker H. S., *Οι περιθωριοποιημένοι. Μελέτες στην κοινωνιολογία της παρέκκλισης*, μετάφρ.: Α. Κουτζόγλου, Β. Μπουρλιάσκος, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2000.
- Βουγιούκα, Ι.Κ., *Η επίδρασις του κινηματογράφου επί των κοινωνικών εκδηλώσεων των ανηλίκων*, Ποινικά χρονικά (1962), σ. 578.
- Βλάχου Ι. Μητροπολίτου Ναυπάρκτου και Αγίου Βλασίου, *Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία*, εκδόσεις Πελαγίας, Αθήνα 1999
- Cohen J., *Psychology. An Outline for the Intending Student*, Routledge & Kegan Paul Ltd, London 1968.
- Delisle J. R, *Απόδοση σεβασμού και αρμοδιότητας στο αναλυτικό πρόγραμμα και τη διδασκαλία*. Στο βιβλίο της Κωσταρίδου-Ευκλείδη Α: *Τα κίνητρα στην Εκπαίδευση*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998.
- Δημοπούλου Χ., *Η προεγκληματική επικινδυνότητα και τα μέτρα για την αντιμετώπισή της*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1988, σ. 65.
- Donaldson M., *Η σκέψη των παιδιών*. Αθήνα, εκδοσεις Gutenberg, 2001.
- Ε.Σ.Υ.Ε., *Στατιστική της Εκπαίδευσης 1983/84*, Αθήνα 1992).
- Herbert M., *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας*, Α. Γ. Καλαντζή-Αζίζι (επιμέλεια έκδοσης), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1992.
- Herbert M., *Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας: πλήρης οδηγός για όλους τους ενδιαφερομένους*, Ι. Ν. Παρασκευόπουλος (επόπτης έκδοσης), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1989.

- Kaye Peggy, (μετάφραση: Ζαχαριάδου Μαργαρίτα), *Τα παιχνίδια του Έξυπνου Μαθητή*. Αθήνα 1991, Ποταμός.
- MacBeath John, *Η αυτοαξιολόγηση στο σχολείο. Ουτοπία και Πράξη*. (Μετάφραση). Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2001.
- Meighan R., *Ευέλκτο Σχολείο*. (Μετάφραση Κ. Θερνανός). Αθήνα: Εκδόσεις Σπηλιώτη, 2002.
- Molnar, A. Lindquist, B., *Προβλήματα Συμπεριφοράς στο Σχολείο, Οικοσυστημική προσέγγιση* (επιμέλεια: Καλαντζή-Αζίζι Α.), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998.
- Thomas R. G., *Παραπρωματική συμπεριφορά: Συμβουλευτική, Π.Ψ.Ε.-Λεξικό*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 7^{ος}, Αθήνα 1991, σ. 3742-3744.
- Tolan P. H., Cohler B. J., *Handbook of clinical research and practice with adolescents*, A Wiley-Interscience Publication, John Wiley and Sons, Inc., New York 1993.
- Βεργόπουλου Ι, *Αναμορφωτικά καταστήματα και αναμορφωτική μεταχείρισις*, «Το παιδί». Αρ. 42, έτος 8^{ον}, Μάρτιος-Απρίλιος 1937. σσ. 5-28.
- Βραβορίτου Αγνής, *Κοινωνική μοναξιά και ανασφάλεια*, Ιωάννινα 2003
- Γαλάνη Γ. Ν., «Αλητεία», *Π.Ψ.Ε.-Λεξικό*, τ. 1^{ος}, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1989, σσ. 217-219.
- Γαρδίκας Κ.Γ. *Εγχειρίδιον Εγκληματολογίας* (Ανατύπωση εκ της Β' εκδόσεως), σ. 48, εκδ. οίκος Αφοι Τζάκας, Αθήνα χ.χ.
- Γαρδίκας Κ.Γ., *οι ανήλικοι εγκληματίαι*, Ποιν. Χρον. Α'(1951), σ. 215
- Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. *Παραδόσεις εγκληματολογίας*, Α', εκδοσ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1979.
- Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α, *Η μεταχείριση των ψυχικώς ανωμάλων εγκληματιών, τόμος Α' σειρά «Ψυχικά ανωμαλίες και έγκλημα»*, Αθήνα 1975.
- Γεωργούλα, Α. *Η εκπαίδευση των ανηλίκων στα ιδρύματα αγωγής και στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας μας*
- Γκότοβου Α. Ε., *Ρατσισμός. Κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές όψεις μιας ιδεολογίας και μιας πρακτικής*, έκδοση: Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1996.
- Gottman J, *Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών, πώς να μεγαλώσουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη*, Μετ. Χρύσα Ξενάκη, επιστημ. Επιμέλεια: Χρυσή Χατζηχρήστου, σελ. 87-120, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.
- Goleman D, *Η συναισθηματική νοημοσύνη*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998.
- Δανασσή-Αφεντάκη Α. Κ., *Παιδαγωγική Ψυχολογία, τ. Β', Μάθηση και Ανάπτυξη (Ψυχαναλυτική Θεώρηση)*, Αθήνα 1999. *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα. Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*, τ. Α' και Β', ΕΚΚΕ, Αθήνα 1999.
- Διεθνές Σεμινάριο (42^ο) της Διεθνούς Εταιρείας Εγκληματολογίας: Δρ. Λίνος-Σισυλιάνος Αλέξανδρος, (επιμελητής έκδοσης), *Η στέρηση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου*, σ. 387-411, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του ανθρώπου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1991.
- Δεληγιάννη Ι, «Ζητήματα από την ανώμαλη λειτουργία της γονικής μέριμνας», στο *Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, θέματα γονικής μέριμνας*, σσ. 53-66, 125-127, 1989.
- Δασκαλάκη Η. *Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1985.

Δημηνά Δ, «Δυνατότητες συνεργασίας επιμελητών ανηλίκων και Ε.Π.Α. στα πλαίσια της γενικότερης πρόληψης της παραβατικότητας των ανηλίκων», στο *Φωνές συμποσίου*, Β' επιστημονικό συμπόσιο Επιμελητών Ανηλίκων, Βέροια-Παναγία Σουμελά, 4-6/9/1992.

Δημητρώπουλου Ε, *Συμβουλευτική-Προσανατολισμός, Συμβουλευτική και συμβουλευτική ψυχολογία*, εκδόσεις Γρηγόρη, σ. 21, Αθήνα 2002.

Δημητρώπουλου Ε, *Συμβουλευτική-Προσανατολισμός*, τόμος Β', *Συμβουλευτική σταδιοδρομίας, εκπαιδευτικός επαγγελματικός προσανατολισμός*, εκδόσεις Γρηγόρη, σ. 21, Αθήνα 1999.

Θανοπούλου-Σιγάλα Λ, «Εγκληματολογία, μια επιστήμη για επανεξέταση», στην *Επιθεώρηση Κοινωνικών επιστημών*, τεύχος 36-37, 1979, σσ. 300-316.

Θανοπούλου-Μοσχόβου, Εκπαιδευτική και Επαγγελματική Πορεία αποφυλακισμένων και ανηλίκων Παραβατών. Διεύρυνση μιας βασικής διάστασης των Προγραμμάτων Επαγγελματικής Κατάρτισης, ΥΠΕΠΘ & Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης Αθήνα, 1998

Ιωαννίδη-Ψυχογιού, Β., *Ο θεσμός των Αναμορφωτικών Καταστημάτων/ Ιδρυμάτων Αγωγής. Παιδαγωγική θεμελίωση και πράξη*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα. (Διδακτορική διατριβή, Σπουδαστήριο Παιδαγωγικής, Τμήμα Φ.Π.Ψ., Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών).

Καλαντζή-Αζίζι Α., *Εφαρμοσμένη Κλινική Ψυχολογία στο Χώρο του Σχολείου*. Αθήνα, 200, Ελληνικά Γράμματα.

Καλαντζή-Αζίζι Α-Μπεζεβέγκης Η., (Επιμέλεια), *Θέματα Ψυχικής Υγείας παιδιών και Εφήβων*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000.

Κάντα Σπ., «Παραπτωματική συμπεριφορά», *Π.Ψ.Ε.-Λεξικό*, τ. 7^{ος}, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1991, σ. 378.

Καρακατσάνη Γ, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία και κοινωνιολογία του Σχολείου*, σ. 89 και επ. εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1989.

Καραντζή, Ι. *Τα προβλήματα της μνήμης των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες στην Αριθμητική και την Ανάγνωση. Γνωστική προσέγγιση-Εκπαιδευτικές Προε-κτάσεις*. Αθήνα, 200, εκδόσεις Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.

Καραπέτσα, Α., *Νευροψυχολογία του αναπτυσσόμενου ανθρώπου*. Αθήνα, 1988, εκδόσεις Σμυρنيωτάκης.

Κατσίρα, Λ. *Πολιτεία, θρησκεία-Εκπαίδευση, εκπαιδευτικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις, Η εικόνα του Ισλάμ στα Πανεπιστημιακά εγχειρίδια των Θεολογικών σχολών της Ελλάδος*, εκδόσεις Παύλος, Αθήνα 2008.

Κοκολάκη Ε, *Αι ψυχικάί νόσοι ως αιτία εγκληματάτων*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1980.

Κοινωνιολογία Γ' Λυκείου, Ο.Ε.Δ.Β

Κολιάδη Ε., *Θεωρίες Μάθησης και εκπαιδευτική Πράξη*. τ 1-4. Αθήνα, 1997.

Κορντιέ, Α., *Κουμπούρες δεν υπάρχουν. Ψυχανάλυση και σχολική αποτυχία*, Μτφρ. Α. Αλεξιάδη Αθήνα, 1995, Ολκός.

Κοσμίδου-Hardy, Χ., *Η Πρόκληση της Μεταβίβασης και η Ανταπόκριση των Υπηρεσιών Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού*. Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού, τ.42-43, 67-89, 1997.

Κοσμίδου-Hardy, Χ. και Αθ. Γαλανουδάκη-Ράπτη, *Συμβουλευτική, θεωρία και πρακτική με ασκήσεις για την ανάπτυξη αυτογνωσίας και δεξιοτήτων συμβουλευτικής*, εκδόσεις Ασημάκη, Αθήνα 1996.

- Κοσμόπουλου, Αλ., *Σχεσιοδυναμική Παιδαγωγική του Προσώπου*. Αθήνα, 1983
- Κουράκη Ν., Μηλιώνη Φ. και ερευνητική ομάδα φοιτητών Νομικής Σχολής Αθηνών, *Ερευνα στις ελληνικές φυλακές, Α', Τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας, "Ποινικά "* αρ. 44, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1995.
- Κουράκη, Ν. *Εφηβοι Παραβάτες και Κοινωνία, θεμελιώδεις αξίες, θεσμοί και νεανική παραβατικότητα στην Ελλάδα*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1999.
- Κουράκη Ν. *Εγκληματολογικοί ορίζοντες, Β' ειδικά εγκληματολογικά θέματα*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991.
- Κουράκη Ν. «Οι σύγχρονες προοπτικές της εγκληματολογίας», περ. «Αρμενόπουλος», 39.
- Κρουσταλάκη Γ. Σ., *Αλητεία. Ψυχολογική θεώρηση και παιδαγωγική αντιμετώπιση του προβλήματος*, Αθήνα 1983.
- Κρουσταλάκη Γ. Σ., *Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες στην οικογένεια και το σχολείο. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση*, Αθήνα, χ.χ.
- Μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και μηχανισμοί παραγωγής του, Κέντρο Έρευνας και Τεκμηρίωσης, Ομάδα Ανθρωπολογίας*, επιμέλεια: Σωτήρης Δημητρίου, εκδ. Ι-δεοκίνηση, Αθήνα 1997.
- Κωσταρίδου-Ευκλείδη Α., *Γνωστική Ψυχολογία, Θεσ/νίκη Art of Text*, 1992.
- Κωσταρίδου-Ευκλείδη Α., *Ψυχολογία της Σκέψης*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.
- Λούρια, Ρ., *Γνωστική Ανάπτυξη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1992.
- Λασιθιωτάκη Μ. Ψυχολόγος, *Η αξία των συναισθημάτων στη σύγχρονη ζωή μας*, Αθήνα 1989.
- Μαγκάκης Γ.Α, *Ποινικό δίκαιο*, Αθήνα 1982
- Μαγνήσαλη Κ., *Δημιουργική σκέψη. Θεωρία, τεχνική, ασκήσεις, τεστ, παιχνίδια*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003.
- Μακρή-Μπότσαρη Ε., *Πώς αντιλαμβάνομαι τον εαυτό μου*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001.
- Μαλικιώση-Λοΐζου, *Συμβουλευτική ψυχολογία, Ε' έκδοση*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999,
- Μαλικιώση-Λοΐζου Μ. *Η Συμβουλευτική Ψυχολογία στην εκπαίδευση. Από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα 2001, Ελληνικά Γράμματα
- Μάνεση, Αρ. *Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο*, Αθήνα 1989.
- Μάνου Α, *Ψυχολογία του εφήβου*, Αθήνα, 1985
- Ματσαγγούρα Η.-Κουλουμπάρη Α., Ένα πρόγραμμα διδασκαλίας της κριτικής σκέψης: Θεωρητικές αρχές και εφαρμογές στην παραγωγή του γραπτού λόγου. *Ψυχολογία* 6 (3) σ. σ. 299-326, 1999.
- Μαυρομάτη Δ. *Η κατάρτιση προγράμματος αντιμετώπισης της Δυσλεξίας*, Αθήνα, 1995.
- Μιχαηλίδου-Νουάρου Γ, «Ζωντανό και φυσικό δίκαιο», εκδόσεις Αφοι Σάκκουλα, Αθήνα 1982.
- Mireille, Delmas-Marty, Πρότυπα και τάσεις Αντεγκληματικής πολιτικής, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, (μετφρ. Χρισ. Ζαραφονίτου), Αθήνα 1999.

- Μπακατσούλα Μ, στο Μνήμη Π, Τομέας Ποινικών Επιστημών Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, εκδ. Σάκκουλα, σ. 915 επ.
- Μπεζέ Λ., *Ανήλικοι παραβάτες. Μελέτη 20 περιπτώσεων*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1985.
- Μπεζέ Α., *Εφηβοι*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991.
- Μπεζέ Λ. (επιμελ.), *Πρόληψη εγκληματικότητας ανηλίκων*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλας, 1991.
- Νόβα-Καλτσούνη Χ. *Μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς στην εφηβεία, ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου*, Εκδόσεις: Gutenberg. Μάρτιος 2001
- Νόβα-Καλτσούνη Χ. *Παραβατικότητα ανηλίκων*, Στατιστική Επιθεώρηση του 3^{ου} τμήματος Ανηλίκων, έτη 1990-91, Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.
- Ντραϊκωρς Ρ., *Πέτα μακριά το ραβδί σου. Πειθαρχία χωρίς δάκρυα*, εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 1998.
- Μηλιώνη Φ. κ.α., *Έρευνα στις ελληνικές φυλακές. Α': Τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας*, 1995.
- Παλούκα, Π. *Ο εκπαιδευτικός ενώπιον του σύγχρονου πολυπολυτισμικού σχολείου*, εκδ. Παύλος, Αθήνα 2006.
- Παναγιωτόπουλος Ν., *Οι απόκληροι. Τα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων*, μετάφρ.-επιμέλεια: Καίτη Διαμαντάκου, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1998.
- Πανάγου Ν., Ταβουλάρη Μ., Τσόκλα Σ., "Έρευνα για την κρατούσα κατάσταση και βελτίωση στα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων και σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων Κορυδαλλού", *Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλία Δασκαλάκη*, Αθήνα 1991, σ. 497-539.
- Πανούση Γ., *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*. Σάκκουλας, Αθήνα, 1998
- Γ.Πανούση, *Φυσιογνωμική*, εκδ. Σάκκουλα, 1988
- Παντελιάδου Σ. *Μαθησιακές Δυσκολίες και εκπαιδευτική πράξη. Τι και Γιατί.*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000.
- Παπαδημητρίου Ζ., "Παραβατικότητα", *Π.Ψ.Ε.-Λεξικό*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 7^{ος}, Αθήνα 1991.
- Παπαζαχαρίου Ι, *Μελέται του «Δικαίου των ανηλίκων»*, ιδίως δε του «Ποινικού δικαίου των ανηλίκων», 1959.
- Παπάζογλου Ι-Γαλατάκη (προϊσταμένη το 1988 στην ΕΠΑ Αθηνών), «Πρόληψη και προστασία ανηλίκων μέσα από τα προγράμματα της ΕΠΑ Αθηνών», στο *Πρόληψη-Αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των Ανηλίκων* (Λουκία Μπεζέ επιμέλ), Εισηγήσεις Συμποσίου Αθηνών 14-16/10/88, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1990, 29-38.
- Παπαλεοντίου-Λουκά Ε. *Μεταγνώση: Η έννοια και η διδασκαλία της. Σύγχρονη Εκπ/ση*. τ. 127, 59 -64, 2002.
- Παρασκευόπουλου Ι., *Εξελικτική Ψυχολογία*. τ. 1-4 .Αθήνα, 1985
- Παρασκευόπουλου Ι., *Νοητική Καθυστέρηση*. Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1985
- Παύλου Μ. *Ανήλικοι κακοποιοί*. Άρθρο στα ΝΕΑ της 27/8/98, 1998.
- Παύλου Μ. Η επαγγελματική κατάρτιση ανηλίκων στη φυλακή. «Εικονικό Σχολείο, The science of Education Online, Τόμος 1, τεύχος 2, 1998

Παύλου Μ. *Προγράμματα κατάρτισης και στήριξης κοινωνικά μειονεκτούντων εφήβων*, 1998

Πετρίτση Λ, «Προστασίας παιδικής ηλικίας ιδρύματα», Μ.Π.Ε., 4^{ος} τόμος, 1968 σελ. 646, εκδ. ελληνικά Γράμματα-Herder, Αθήνα 1968.

Πιτσέλα Α. «Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων», Δ' έκδοση, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2002.

Πλατή Ζ, (επιμελήτρια ανηλίκων Πειραιά), «άσκηση αναμορφωτικών μέτρων», στο Πρόληψη-Αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων (Λ.Μπεζέ επιμέλεια), Εισηγήσεις Συμποσίου Αθηνών 14-16/10/1988, σελ. 276-277.

Πόρποδα Κ. *Γνωστική Ψυχολογία*. Τόμοι 1 και 2. Αθήνα, 1993.

Πόρποδα Κ. *Δυσλεξία*. Αθήνα, 1993.

Προκοπίδη Χ, «Η κοινωνική αναγκαιότητα των αναμορφωτικών σχολείων», Το παιδί, αρ. 49-50, έτος 9^{ον}, Μάιος-Αύγουστος 1938, σ. 39-47.

Ρώμας, Χρίστος Γ. (επιμέλεια), *Παγκοσμιοποίηση, Αισιόδοξη προοπτική ή απειλή*, Τόμος Α', Συλλογικό έργο, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2005.

Σαββουλίδη, Π. Κοινωνικοποίηση και επανακοινωνικοποίηση, στο Συμπόσιο Μπεζέ Λουκία (επιμέλεια έκδοσης), Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων (επανεκπαίδευση-ένταξη) σ. 303-305, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1990.

Σακελλαρίου Γ, *Ψυχολογία του Εφήβου*, Αθήναι, 1939.

Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Δ., Επαγγελματική Συμβουλευτική και Προσανατολισμός για Α.Μ.Ε.Α.-Πρόγραμμα "WORKABLE". Εισήγηση στο 1^ο Εκπαιδευτικό Σεμινάριο Συμβούλων Σταδιοδρομίας (14-19/9/1998), Χαλκιδική, 1998.

Σπινέλλη Κ. Δ., *Ελληνικό Δίκαιο ανηλίκων Δραστών και Θυμάτων. Ένας κλάδος υπό διαμόρφωση*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1992.

Σπινέλλη Κ.Δ.- Α.Τρωιάνου, *Δίκαιο των Ανηλίκων, ποινικές ρυθμίσεις και εγκληματολογικές προεκτάσεις*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1989.

Σπινέλλη Κ.Δ *Εγκληματολογία, σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, παν/κές σημειώσεις, παν/κές παραδόσεις*, Αθήνα-Κομοτηνή 1985.

Σταμάτη Κ.Ε., "Αλητεία", *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα*, τ. 6^{ος}, εκδοτικός οργανισμός Πάπυρος, σ. 377.

Στασινού, Δ., *Η ειδική εκπαίδευση στην Ελλάδα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991.

Στασινού, Δ. (Επιμέλεια). *Μαθησιακές δυσκολίες του Παιδιού και του Εφήβου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1999.

Στασινού, Δ. *Δυσλεξία και Σχολείο Η εμπειρία ενός αιώνα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2000

Συμεωνίδου Καστανίδου Ε. «Παραβατικότητα των ανηλίκων και προτάσεις κοινωνικής τους ένταξης». Απόσπασμα εισήγησης σε ημερίδα για την κοινωνική ένταξη των ανήλικων παραβατών, 1997.

Τρωιάνου Α- Λουλά, *Θρησκεία και εγκληματικότητα*, Αθήναι, 1985

Τσάγκα, Ι. *Η ορθόδοξη χριστιανική αγωγή στο εκπαιδευτικό έργο του Ιωάννη Καποδίστρια*, Β' έκδοση, εκδοτικός οίκος αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2001.

Τσάγκα, Ι., «Η αξία και η αναγκαιότητα του σχολείου», άρθρο στο Δελτίο της Πανελληνίας Ένωσης Θεολόγων, (Οκτ-Δεκ 2007), σελ. 363 επ. τεύχος 4, Αθήνα 2007.

Τσαουσής Δ.Γ, *Η κοινωνία του ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1987.

- Τσαλίκογλου Φ: *Ο μύθος του επικίνδυνου ψυχασθενή. Οι λειτουργίες μιας κοινωνικής καταστολής*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1987.
- Τσαλίκογλου Φ *Μυθολογίες βίας και καταστολής*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1989,
- Τσαλίκογλου Φ *Σχιζοφρένεια και φόνος. Μια ψυχολογική εγκληματολογική έρευνα*, β' έκδοση Παπαζήση 1989
- Τσιλιμγκάκη Β, «Κοινωνική επανένταξη φυλακισμένων», Π.Ψ.Ε.- Λεξικό, τ. 5^{ος}, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990, σ. 2679-2680.
- Τριλιανού, Θ., *Η κριτική σκέψη και η διδασκαλία της*. Αθήνα, 1997.
- Τρωιάνου-Λουλά Α., *Η ποινική νομοθεσία των ανηλίκων. Κείμενα-Βιβλιογραφία-Νομολογία-Σχόλια*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1987, αναθεωρημένη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή 1995.
- Φαρμάκη, Ε., «Προνοιακό ίδρυμα και ανήλικος παραβάτης (Παρουσίαση μιας περίπτωσης)». Στο συμπόσιο:Μπεζέ Λουκία (επιμελήτρια έκδοσης). Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων (Επανεκπαίδευση-Ένταξη), εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 1990.
- Φαρσεδάκη Ι., *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Αθήνα, 1996, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Φαρσεδάκη Ι. και Συλίκος Γ., *Ναρκωτικά, Νομική και Εγκληματολογική Διά-σταση στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Θεωρία και Νομολογία*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996.
- Φαρσεδάκη Ι, «Η αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων, σύγχρονες τάσεις». Στην ημερίδα με θέμα: «Το δίκαιο των ανηλίκων, προοπτικές-Νέες τάσεις, σ. 63-66, Σύνδεσμος επιμελητών ανηλίκων Ελλάδος, Εταιρία Προστασίας Ανηλίκων Τριπόλεως, Δικηγορικός Σύλλογος Τριπόλεως, 1994 Διεθνές έτος Οικογένειας, Τρίπολη, Απρίλιος 1994.
- Φαρσεδάκη Ι., «Η λήψη αποφάσεων στην ποινική δίκη και τα δικαιώματα των ανθρώπων. Η ανισότητα ενώπιον του ποινικού νόμου», στο Τσήτσουρα Α. (επιμ.) *Αντεγκληματική Πολιτική και Ανθρώπινα Δικαιώματα*, Αθήνα: Σάκκουλας, σσ. 135-146, 1997.
- Farsedakis I., "Crise des valeurs et Criminologie", *Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique et Scientifique*, σσ. 1-17, 1998.
- Φαρσεδάκης Ι., *Ιστορία του εγκλήματος-Εγκληματολογική σκέψη-Ποινική φιλοσοφία-Συγκριτική ποινική νομοθεσία-Παραβατικότητα ανηλίκων-Ναρκωτικά*.
- Φίλια Β. «Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος, κοινωνικοποίηση και απόκλιση, θεσμοποίηση και κοινωνική ολοκλήρωση, μετασχηματισμός και κοινωνική σύγκρουση, τόμος Α', εκδόσεις Α.Λιβάνης και Σία Ε.Ε.»-Νέα Σύνορα», Αθήνα 1980.
- Φλουρή Γ, *Αυτοαντίληψη, σχολική επίδοση και επίδραση γονέων*, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα.
- Frankl V. Αναζητώντας νόημα και ελευθερία, εκδόσεις Καραβία, Αθήνα 1972.
- Χαΐδου Α., «Ναρκωτικά: Τρέχουσα νομοθεσία και διεθνείς τάσεις», στο *Το Τρίγωνο της Συνάντησης. Ουσία-Περιβάλλον-Προσωπικότητα: Το Φαινόμενα της Τοξικοεξάρτησης*, Αθήνα, 1995, Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, σσ. 66-82.
- Χαΐδου Α., *Θετικιστική Εγκληματολογία: Αιτιολογικές Προσεγγίσεις του Εγκληματικού Φαινομένου*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996.

Χάιδου Α., *Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και το εξωτερικό*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1990.

Χάιδου Α., *Το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1989.

Χάιδου Α. *Εγκληματολογική θεωρία-Παραβατικότητα ανηλίκων-Σωφρονιστική-Ναρκοτικά-Κοινωνικός έλεγχος*.

Χρυσάφιδη, Κ., *Βιωματική-Επικοινωνιακή Διδασκαλία. Η εισαγωγή της Μεθόδου Project στο Σχολείο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1998.

Επίσης βιβλιογραφικές αναφορές ο μελετητής μπορεί να αναζητήσει και στις αριθμημένες υποσημειώσεις της μελέτης μας.

Συμπεριφορά γονέων στο σπίτι: το παιδί καθίσταται ο «αποδιοπομπαίος τράγος»

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Γράμμα ενός παιδιού προς την αγαπημένη του μητέρα

Μη φοβάσαι, να είσαι σταθερή μαζί μου. Αυτό θα με κάνει να νιώθω περισσότερη σιγουριά.

Μη με παραχαϊδεύεις. Ξέρω πολύ καλά πως δεν πρέπει να μου δίνεις οτιδήποτε σου ζητώ. Σε δοκιμάζω μονάχα για να δω.

Μη με κάνεις να νιώθω μικρότερος από ό,τι είμαι. Αυτό με σπρώχνει να παριστάνω καμιά φορά ίο «σπουδαίο».

Μη μου κάνεις παρατηρήσεις μπροστά στον κόσμο, αν μπορείς. Θα προσέξω περισσότερο αυτό που θα μου πεις, αν μου μιλήσεις ήρεμα μια στιγμή που θα είμαστε οι δύο μας.

Μη μου δημιουργείς το συναίσθημα πως τα λάθη είναι αμαρτήματα.. Μπερδεύονται έτσι μέσα μου όλες οι αξίες που έχω μάθει να αναγνωρίζω.

Μη με προστατεύεις από τις συνέπειες των πράξεών μου. Χρειάζεται καμιά φορά για να μάθω.

Μη δίνεις μεγάλη σημασία στις μικροαδιαθεσίες μου. Καμιά φορά δημιουργούνται ίσα- ίσα για να κερδίσω την προσοχή που ζητούσα.

Μη μου κάνεις συνεχώς παρατηρήσεις. Γιατί τότε θα χρειασθεί να προστατεύσω τον εαυτό μου κάνοντας τον κουφό.

Μη μου κάνεις επιπόλαιες υποσχέσεις. Νιώθω πολύ περιφρονημένος όταν δεν τις κρατάς.

Μην υποτιμάς την τιμιότητα μου. Συχνά οι απειλές σου με σπρώχνουν στην ψευτιά.

Μην πέφτεις σε αντίφασης. Με μπερδεύεις έτσι αφάνταστα και με κάνεις να χάνω την πίστη μου σ' εσένα.

Μη με αγνοείς όταν σου κάνω ερωτήσεις, γιατί θ' ανακαλύψεις, πως θ' αρχίσω να παίρνω τις πληροφορίες μου από άλλες πηγές.

Μην προσπαθείς να με χάνεις να πιστέψω πως είσαι τέλεια ή αλάνθαστη. Είναι μια δυσάρεστη έκπληξη για μένα όταν ανακαλύπτω, πως δεν είσαι, ούτε το ένα, ούτε το άλλο.

Μη διανοηθείς ποτέ πως θα πέσει η υπόληψη σου αν μου ζητήσεις συγγνώμη. Μια τίμια αναγνώριση ενός λάθους σου μου δημιουργεί πολύ θερμά αισθήματα απέναντί σου.

Μην ξεχνάς πως μ' αρέσει να πειραματίζομαι. Χωρίς αυτό δεν μπορώ να ζήσω. Σε παρακαλώ παραδέξου το.

Μην ξεχνάς πόσο γρήγορα μεγαλώνω, θα πρέπει να σου είναι δύσκολο να κρατήσεις το ίδιο βήμα με μένα, αλλά προσπάθησε σε παρακαλώ.

Μην ξεχνάς πως δεν θα μπορέσω ν' αναπτυχθώ χωρίς πολλή κατανόηση και αγάπη. Αυτό όμως δε χρειάζεται να το πω, έτσι δεν είναι;

Ειδικές διατάξεις για ανηλίκους (άρθρα 121-131 Π.Κ.)

Άρθρο 121

1. Στο κεφάλαιο αυτό με τον όρο ανήλικοι νοούνται αυτοί που, κατά το χρόνο τέλεσης της πράξης, έχουν ηλικία μεταξύ του όγδοου και του δέκατου όγδοου έτους της ηλικίας τους συμπληρωμένων.
2. Οι ανήλικοι υποβάλλονται σε αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα ή σε ποινικό σωφρονισμό σύμφωνα με τις διατάξεις των επόμενων άρθρων, ΑΝΤΙΚ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡ. 2 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ Ν. 3189/03, ΦΕΚ-243 Α')

Άρθρο 122, Αναμορφωτικά μέτρα

1. Αναμορφωτικά μέτρα είναι: α) η επίπληξη του ανηλίκου, β) η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στους γονείς ή στους επιτρό-πους του, γ) η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου σε ανάδοχη οικογένεια, δ) η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρείες ή σε ιδρύματα ανηλίκων ή σε επιμελητές ανηλίκων, ε) η συνδιαλλαγή μεταξύ ανηλίκου δράστη και θύματος για έκφραση συγγνώμης και εν γένει για εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης, στ) η αποζημίωση του θύματος ή η κατ' άλλον τρόπο άρση ή μείωση των συνεπειών της πράξης από τον ανήλικο, ζ) η παροχή κοινωφελούς εργασίας από τον ανήλικο, η) η παρακολούθηση από τον ανήλικο κοινωνικών και ψυχολογικών προγραμμάτων σε κρατικούς, δημοτικούς, κοινοτικούς ή ιδιωτικούς φορείς, θ) η φοίτηση του ανηλίκου σε σχολές επαγγελματικής ή άλλης εκπαίδευσης ή κατάρτισης, ι) η παρακολούθηση από τον ανήλικο ειδικών προγραμμάτων κυκλοφοριακής αγωγής, ια) η ανάθεση της εντατικής επιμέλειας και επιτήρησης του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρείες ή σε επιμελητές ανηλίκων και ιβ) η τοποθέτηση του ανηλίκου σε κατάλληλο κρατικό, δημοτικό, κοινοτικό ή ιδιωτικό ίδρυμα αγωγής.
2. Σε κάθε περίπτωση ως πρόσθετο αναμορφωτικό μέτρο μπορεί να επιβληθούν επιπλέον υποχρεώσεις που αφορούν τον τρόπο ζωής του ανηλίκου ή τη διαπαιδαγώγησή του. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί να επιβληθούν δύο ή περισσότερα από τα μέτρα που προβλέπονται στις περιπτώσεις α' έως και ια' της προηγούμενης παραγράφου.

3. Στην απόφαση του δικαστηρίου ορίζεται η μέγιστη διάρκεια του αναμορφωτικού μέτρου, ΑΝΤΙΚ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡ. 3 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ Ν. 3189/03, ΦΕΚ-243 Α')

Άρθρο 123, Θεραπευτικά μέτρα

1. Αν η κατάσταση του ανηλίκου απαιτεί ιδιαίτερη μεταχείριση, ιδίως αν πάσχει από ψυχική ασθένεια ή τελεί σε νοσηρή διατάραξη των πνευματικών του λειτουργιών ή από οργανική νόσο ή κατάσταση που του δημιουργεί σοβαρή σωματική δυσλειτουργία ή του έχει γίνει έξη η χρήση οινόπνευματων ποτών ή ναρκωτικών ουσιών και δεν μπορεί να την αποβάλει με τις δικές του δυνάμεις ή εμφανίζει ανώμαλη καθυστέρηση στην πνευματική και την ηθική του ανάπτυξη, το δικαστήριο διατάσσει: α) την ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στους γονείς, στους επιτρόπους του ή στην ανάδοχη οικογένεια, β) την ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρίες ή σε επιμελητές ανηλίκων, γ) την παρακολούθηση συμβουλευτικού θεραπευτικού προγράμματος από τον ανήλικο και δ) την παραπομπή του ανηλίκου σε θεραπευτικό ή άλλο κατάλληλο κατάστημα. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί να επιβληθούν τα μέτρα που προβλέπονται στις περιπτώσεις α' ή β' σε συνδυασμό με το μέτρο που προβλέπεται στην περίπτωση γ'.

2. Τα θεραπευτικά μέτρα διατάσσονται ύστερα από προηγούμενη διάγνωση και γνωμοδότηση από εξειδικευμένη ομάδα ιατρών, ψυχολόγων και κοινωνικών λειτουργών, οι οποίοι κατά περίπτωση υπάγονται σε Μονάδα του Υπουργείου Δικαιοσύνης ή σε ιατρικά κέντρα υγείας ή κρατικά νοσηλευτικά ιδρύματα.

3. Αν ο ανήλικος είναι χρήστης ναρκωτικών και αν η χρήση του έχει γίνει έξη και δεν μπορεί να την αποβάλει με τις δικές του δυνάμεις, το δικαστήριο πριν επιβάλει θεραπευτικά μέτρα που προβλέπονται στην παράγραφο 1 του παρόντος άρθρου διατάσσει ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη και εργαστηριακή εξέταση, σύμφωνα με το άρθρο 13 παράγραφος 2 του Ν. 1729/1987, ΑΝΤΙΚ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡ. 4 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ Ν. 3189/03, ΦΕΚ-243 Α'.

Άρθρο 124, Μεταβολή ή άρση μέτρων

1. Το δικαστήριο που δίκασε μπορεί οποτεδήποτε να αντικαταστήσει τα αναμορφωτικά μέτρα που επέβαλε με άλλα, αν το κρίνει αναγκαίο. Αν τα μέτρα εκπλήρωσαν το σκοπό τους, τα αίρει.

2. Το ίδιο μπορεί να πράξει και για τα θεραπευτικά μέτρα, ύστερα από γνωμοδότηση σύμφωνα με το άρθρο 123 παρ. 2.

3. Το δικαστήριο αντικαθιστά τα αναμορφωτικά μέτρα με θεραπευτικά, ύστερα από γνωμοδότηση, σύμφωνα με το άρθρο 123 παράγραφος 2.

4. Η συνδρομή των προϋποθέσεων αντικατάστασης ή άρσης των αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέτρων ελέγχεται από το δικαστήριο το αργότερο μετά την πάροδο ενός έτους από την επιβολή τους, ΑΝΤΙΚ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡ. 5 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ Ν. 3189/03, ΦΕΚ-243 Α.

Άρθρο 125, Διάρκεια μέτρων

1. Τα αναμορφωτικά μέτρα που επέβαλε το δικαστήριο παύουν αυτοδικαίως, όταν ο ανήλικος συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας. Το δικαστήριο μπορεί, με ειδικά αιτιολογημένη απόφαση του, να παρατείνει τα μέτρα, το πολύ μέχρι τη συμπλήρωση του εικοστού πρώτου έτους της ηλικίας του ανηλίκου.

2. Τα θεραπευτικά μέτρα επιτρέπεται να παραταθούν και μετά το δέκατο όγδοο έτος, ύστερα από γνωμοδότηση, σύμφωνα με το άρθρο 123 παράγραφος 2, το πολύ μέχρι τη συμπλήρωση του εικοστού πρώτου έτους της ηλικίας του ανηλίκου, ΑΝΤΙΚ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡ. 6 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ Ν. 3189/03, ΦΕΚ-243 Α΄

Άρθρο 126, Ανήλικοι ποινικώς ανεύθυνοι

1. Η αξιόποινη πράξη που τελέστηκε από ανήλικο οκτώ έως δεκατριών ετών δεν καταλογίζεται σε αυτόν.

2. Σε ανήλικο που τέλεσε αξιόποινη πράξη χωρίς να έχει συμπληρώσει το δέκατο τρίτο έτος της ηλικίας του επιβάλλονται μόνο αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα.

3. Σε ανήλικο που τέλεσε αξιόποινη πράξη και έχει συμπληρώσει το δέκατο τρίτο έτος της ηλικίας του επιβάλλονται αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα, αν δεν υπάρχει περίπτωση να υποβληθεί ο ανήλικος σε ποινικό σωφρονισμό κατά το επόμενο άρθρο, ΑΝΤΙΚ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡ. 7 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ Ν. 3189/03, ΦΕΚ-243 Α΄

Άρθρο 127, Ανήλικοι ποινικώς υπεύθυνοι

1. Αν το δικαστήριο ερευνώντας τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέστηκε η πράξη και την όλη προσωπικότητα του ανηλίκου που έχει συμπληρώσει το δέκατο τρίτο έτος της ηλικίας του κρίνει ότι είναι αναγκαίος ο ποινικός σωφρονισμός του για να συγκρατηθεί από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων, τον καταδικάζει σε περιορισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων.

2. Στην απόφαση του δικαστηρίου ορίζεται επακριβώς ο χρόνος παραμονής του ανηλίκου στο κατάστημα αυτό σύμφωνα με το άρθρο 54, ΑΝΤΙΚ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡ. 8 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ Ν. 3189/03, ΦΕΚ-243 Α'.

Άρθρο 128, Πταίσματα ανηλίκων

Αν η πράξη που τέλεσε ο ανήλικος συνιστά πταίσμα, εφαρμόζονται μόνο τα αναμορφωτικά μέτρα υπό στοιχεία α', β' και ι' της παραγράφου 1 του άρθρου 122, ΑΝΤΙΚ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡ. 9 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ Ν. 3189/03, ΦΕΚ-243 Α'.

Άρθρο 129, Απόλυση υπό όρο

1. Με τη λήξη του ημίσεος της ποινής του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων, η οποία έχει επιβληθεί, το δικαστήριο απολύει τον ανήλικο, κατά τα οριζόμενα παρακάτω. Στην απόφαση για την απόλυση υπό όρο ορίζεται ο χρόνος της δοκιμασίας, που δεν μπορεί να υπερβαίνει το υπόλοιπο της ποινής.

2. Η απόλυση υπό όρο χορηγείται οπωσδήποτε, εκτός αν κριθεί με ειδική αιτιολογία ότι η διαγωγή του ανηλίκου κατά την έκτιση της ποινής καθιστά απολύτως αναγκαία τη συνέχιση της κράτησής του, για να αποτραπεί η τέλεση από αυτόν νέων αξιόποινων πράξεων. Για τη χορήγηση της υπό όρο απόλυσης η διεύθυνση του καταστήματος στο οποίο κρατείται ο ανήλικος υποβάλλει αίτηση μαζί με έκθεση της κοινωνικής υπηρεσίας του καταστήματος μόλις συμπληρωθεί η έκτιση του ημίσεος της επιβληθείσας ποινής.

3. Η απόλυση υπό όρο μπορεί να χορηγηθεί και πριν από την έκτιση του ημίσεος της ποινής που έχει επιβληθεί, μόνο για σπουδαίους λόγους και εφόσον έχει εκτιθεί πραγματικά το ένα τρίτο αυτής.

4. Για τη χορήγηση της υπό όρο απόλυσης, ως ποινή που εκτίθηκε θεωρείται και αυτή που υπολογίστηκε ευεργετικά σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις. Η απόλυση υπό όρο δεν μπορεί να χορηγηθεί, αν ο ανήλικος δεν έχει παραμείνει σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων για χρονικό διάστημα ίσο με το ένα τρίτο της ποινής που έχει επιβληθεί.

5. Στον απολυόμενο μπορεί να επιβληθούν κατά τη διάρκεια του χρόνου δοκιμασίας του υποχρεώσεις που αφορούν τον τρόπο ζωής του και ιδίως τον τόπο διαμονής, τη διαπαιδαγώγηση ή την παρακολούθηση συγκεκριμένου από το νόμο θεραπευτικού προγράμματος ψυχικής απεξάρτησης από ναρκωτικές ή άλλες οινόπνευματώδεις ουσίες. Στον αλλοδαπό απολυόμενο μπορεί να διαταχθεί και η απέλασή του στη χώρα από την οποία προέρχεται, εκτός αν η οικογένειά του διαμένει νομίμως στην Ελ-

λάδα ή η απέλαση του είναι ανέφικτη. Αν ο απολυόμενος παραβιάσει τους όρους εφαρμόζεται αναλογικώς το άρθρο 107.

6. Αν ο απολυόμενος κατά το χρόνο δοκιμασίας του καταδικασθεί για κακούργημα ή πλημμέλημα από δόλο, η απόλυση αίρεται και εφαρμόζεται το άρθρο 132.

7. Αν μετά την απόλυση παρέλθει ο χρόνος δοκιμασίας τον οποίο όρισε η απόφαση χωρίς να γίνει ανάκληση, η ποινή θεωρείται ότι εκτίθηκε.

8. Αρμόδιο για την απόλυση του ανηλίκου και την ανάκληση της υπό όρο απόλυσης είναι το Τριμελές Δικαστήριο Ανηλίκων στο Πλημμελειοδικείο του τόπου όπου εκτίεται ο περιορισμός σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων.

9. Αν ανήλικος κατά τη διάρκεια του περιορισμού του σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων για έγκλημα του άρθρου 5 του Ν. 1729/1987, όπως ισχύει, ή για έγκλημα που φέρεται ότι τελέστηκε για να διευκολυνθεί η χρήση ναρκωτικών ουσιών, παρακολούθησε επιτυχώς εγκεκριμένο συμβουλευτικό πρόγραμμα και υπάρχει δήλωση από τον υπεύθυνο αναγνωρισμένου προγράμματος ψυχικής απεξάρτησης ότι γίνεται δεκτός σε αυτό, η παρακολούθηση αυτή συνιστά σπουδαίο λόγο για πρόωγη απόλυση υπό όρο με την έννοια της παραγράφου 3.

Οι υπεύθυνοι του εκτός καταστήματος προγράμματος ψυχικής απεξάρτησης έχουν την υποχρέωση να ενημερώνουν ανά δίμηνο τη δικαστική αρχή για τη συνεπή παρακολούθηση του προγράμματος από τον εν λόγω ανήλικο ή για την επιτυχή ολοκλήρωση του προγράμματος και χωρίς καθυστέρηση για την αδικαιολόγητη διακοπή της παρακολούθησής του. Στην περίπτωση διακοπής ανακαλείται η υπό όρο απόλυση.

10. Αν η αίτηση για απόλυση υπό όρο δεν γίνει δεκτή, νέα αίτηση μπορεί να υποβληθεί μετά δύο μήνες από την απόρριψη, εκτός αν υπάρξουν νέα στοιχεία, ΑΝΤΙΚ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡ. 10 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ Ν. 3189/03, ΦΕΚ-243 Α'

Άρθρο 130, Εκδίκαση μετά τη συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους

1. Αν ανήλικος που έχει συμπληρώσει το δέκατο τρίτο έτος της ηλικίας του τέλεσε αξιόποινη πράξη και εισάγεται σε δίκη μετά τη συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους, το δικαστήριο μπορεί, αντί για περιορισμό σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων, να επιβάλει την ποινή που προβλέπεται για την πράξη που τελέστηκε, ελαττωμένη, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 83. Τούτο γίνεται, αν το δικαστήριο κρίνει ότι, αν και

ο ποινικός σωφρονισμός του ανηλίκου είναι αναγκαίος, δεν είναι όμως σκόπιμος ο περιορισμός του σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων.

2. Οι στερητικές της ελευθερίας ποινές που επιβλήθηκαν σύμφωνα με την προηγούμενη παράγραφο δεν συνεπάγονται σε καμία περίπτωση τη στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων ή την παραπομπή σε κατάσταση εργασίας.

3. Κατά γενικό κανόνα οι κατάδικοι αυτοί κρατούνται χωριστά από άλλους ενήλικους καταδίκους, ΑΝΤΙΚ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡ. 11 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ Ν. 3189/03, ΦΕΚ-243 Α'

Άρθρο 131, Έναρξη εκτέλεσης της απόφασης μετά τη συμπλήρωση του δέκατου όγδου έτους

1. Αν ο καταδικασμένος σε περιορισμό σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων συμπλήρωσε το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του, πριν αρχίσει η εκτέλεση της απόφασης, το δικαστήριο που δίκασε, αν κρίνει ότι ο περιορισμός αυτός δεν είναι σκόπιμος, μπορεί να τον αντικαταστήσει με την ποινή που προβλέπεται στο προηγούμενο άρθρο.

2. Αν ο καταδικασμένος συμπλήρωσε το εικοστό πρώτο έτος της ηλικίας του, η αντικατάσταση του περιορισμού κατά την παράγραφο 1 είναι υποχρεωτική.

3. Οι παράγραφοι 2 και 3 του προηγούμενου άρθρου ισχύουν και στις περιπτώσεις του άρθρου αυτού. ΑΝΤΙΚ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡ. 12 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ Ν. 3189/03, ΦΕΚ-243 Α'

Άρθρο 132, Συρροή

1. Αν ο κρατούμενος σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων διαπράξει αξιόποινη πράξη πριν συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του ή αν συντρέξει άλλη περίπτωση συρροής κατά το άρθρο 97, το δικαστήριο επαυξάνει την ποινή που του είχε καθορίσει με την προηγούμενη απόφασή του χωρίς να υπερβεί τα όρια του άρθρου 54.

2. Αν ο κρατούμενος σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων διαπράξει αξιόποινη πράξη μετά τη συμπλήρωση του δέκατου όγδου έτους της ηλικίας του:

α) Εφόσον η ποινή που προσδιορίστηκε για την πράξη αυτή είναι πρόσκαιρη κάθειρξη, το δικαστήριο επιβάλλει συνολική ποινή κάθειρξης επαυξημένη. Η επαύξηση της κάθειρξης δεν μπορεί να είναι κατώτερη από το ήμισυ της ποινής που είχε καθορίσει η προηγούμενη απόφαση του δικαστηρίου. Κατά τα λοιπά εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 94 παρ. 1.

β) Αν η ποινή που επιβλήθηκε για τη νέα πράξη είναι ηπιότερη από την πρόσκαιρη κάθειρξη, το δικαστήριο επαυξάνει την ποινή που είχε καθορίσει με προηγούμενη απόφαση, όχι όμως πέρα από το ανώτατο όριο περιορισμού, το οποίο ορίζεται στο άρθρο 54, ΑΝΤΙΚ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡ. 13 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ Ν. 3189/03, ΦΕΚ-243 Α'.

Άρθρο 133, Νεαροί ενήλικες

Το δικαστήριο μπορεί να επιβάλει ποινή ελαττωμένη (άρθρο 83) σε όποιον, κατά το χρόνο που τέλεσε αξιόποινη πράξη, είχε συμπληρώσει το δέκατο όγδοο, όχι όμως και το εικοστό πρώτο έτος της ηλικίας του. Στην περίπτωση αυτή εφαρμόζονται οι διατάξεις των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 130, ΑΝΤΙΚ. ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡ. 14 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 1 ΤΟΥ Ν. 3189/03, ΦΕΚ-243 Α'.

«Να κοιτάς εκεί που θες να πας, αλλιώς θα πας εκεί που
κοιτάς
Ευτυχισμένος δεν είναι αυτός που έχει ό,τι θέλει, αλλά αυ-
τός που θέλει ό,τι έχει
Και το πιο μεγάλο ταξίδι ξεκινά με ένα βήμα
Υπάρχει πάντα μια στιγμή στην παιδική ηλικία, που ανοίγει
η πόρτα και αφήνει να μπει μέσα το μέλλον
Γίνε αυτό που είσαι
Να προσέχετε τις σκέψεις σας γιατί γίνονται λόγια, τα λό-
για γιατί γίνονται πράξεις, τις πράξεις γιατί γίνονται συ-
νήθειες, τις συνήθειες γιατί γίνονται χαρακτήρας, το χα-
ρακτήρα γιατί γίνεται πεπρωμένο
Η ζωή είναι όμορφη αν την κάνεις εσύ όμορφη»³⁶².

³⁶² Κυλιόμενο μήνυμα από τον δικτυακό τόπο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Το-
μέας ΣΕΠ, <http://195.251.20.34/default.asp>. (Νέστωρ, Πανελλήνιο δίκτυο επικοι-
νωνίας-πληροφόρησης των Κέντρων Συμβουλευτικής Προσανατολισμού (ΚΕΣΥΠ)
και των Γραφείων Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού (ΓΡΑΣΕΠ).

ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΚΑΤΑΣΤΗΤΟΣ		1-1-1999		1-1-2000		1-1-2001		1-1-2002	
		θέσεις	δύναμη	θέσεις	δύναμη	θέσεις	δύναμη	θέσεις	δύναμη
	ΕΙΔΙΚΟ ΚΑΤ/ΜΑ ΚΡΑΤΗΣΗΣ ΝΕΩΝ (ΕΚΚΝ) ΑΥΔΑΝΑ	150	245	308	304	308	272	308	314
	ΕΙΔΙΚΟ ΚΑΤ/ΜΑ ΚΡΑΤΗΣΗΣ ΝΕΩΝ (ΕΚΚΝ) ΒΟΛΟΥ	65	161	65	139	65	127	65	100

Εν κατακλείδι, τονίζουμε ότι η εκπαιδευτική διαδικασία δεν πρέπει να βασίζεται στη μονόπλευρη ανάπτυξη κάποιων ειδικών τεχνικών που απευθύνονται στο λογιστικό μόριο της ψυχής, αφήνοντας ακαλλιέργητο τον συναισθηματικό κόσμο του νέου και προετοιμάζοντάς τον για έναν ανταγωνιστικό κόσμο δίχως αγάπη, που τον έβλεπε ως «κόλαση» ο Ντostoγιέφσκι.³⁶³

³⁶³ Φρόντορ Μιχαήλοβιτς Ντostoγιέφσκι (1821-1881) στο έργο του *Αδελφοί Καρα-μαζέφ*. Το τελευταίο έργο του μεγάλου συγγραφέα, με το οποίο συνοψίζει τις 5-μηνιές όλης της ζωής του (1879-80). Αναφέρει συγκεκριμένα: «[...] Τι είναι κόλαση; Το μυστήριο να μην μπορείς πια να αγαπάς [...]», μετ. Σ. Π., εκδ. Διαθνείς Εκδόσεις Δελφινισσός, Μέρ. Β', βιβλ. VI, κεφ. 3, σ. 275., βλ. επ. Jane M. Healy, *Μιαλά που κινδυνεύουν. Γιατί τα παιδιά μας δεν σκέπτονται*. Μετ. Γκόλφω Τζελετοπούλου, εκδ. Λύχνος, Αθήνα 1996.

Δημοσιευμένα άρθρα του συγγραφέα σε επιστημονικά- παιδαγωγικά περιοδικά

1) Η Συναισθηματική Νοημοσύνη και η Σπουδαιότητά της στον Επαγγελματικό Προσανατολισμό (Δημοσιευμένο στο περιοδικό Ελληνοχριστιανική Αγωγή, έτος ΕΑ', τεύχος 551, Μάιος 2008)

Τα τέστ που μπορούν να μας δείξουν πόσο έξυπνοι είμαστε και, πώς πιθανόν, μπορούμε να επιτύχουμε στη ζωή μας είναι τα **I.Q.(Intelligence Quotient Tests)**. Για να πάρουμε, όμως, μια καθαρότερη εικόνα των δυνατοτήτων και των ικανοτήτων ενός ατόμου, οι ψυχολόγοι έχουν βρει το **E.Q. (Emotional Intelligence)**. Το **E.Q.** αναλύεται σε: *Πόσο πολύ μπορείς να καταλάβεις τα δικά σου συναισθήματα και των άλλων; Κατά πόσο μπορείς να ελέγχεις τις ψυ-χικές σου συγκινήσεις;* Δηλαδή με άλλα λόγια η ουσία της Σ.Ν είναι η εξής: Να καταλάβεις τον εαυτό σου, να διαχειρίζεσαι τον εαυτό σου, να κατανοείς τους άλλους και να διαχειρίζεσαι τις διαπροσωπικές σου σχέσεις.

Το πλαίσιο της Σ.Ν. στηρίζεται στα εξής επίπεδα: **Αυτογνωσία**, **Κοινωνική επίγνωση**, **Αυτοδιαχείριση**, **Διαχείριση σχέσεων**. Θα αναλύσουμε κάθε ένα από αυτά.

Α) Η Αυτογνωσία αναλύεται σε: Συναισθηματική αυτογνωσία, Αυτοεκτίμηση/αυτοαξιολόγηση, Αυτοπεποίθηση.

Β) Η Αυτοδιαχείριση αναλύεται σε: Συναισθηματικός αυτοέλεγχος, Αξιοπιστία, Ευσυνειδησία, Προσαρμοστικότητα, Προτροπή για επιτεύγματα, Πρωτοβουλία.

Γ) Η Κοινωνική επίγνωση αναλύεται σε: Συμπάθεια, Προσανατολισμός Υπηρεσιών, Διοργανωτική επίγνωση, και

Δ) Η Διαχείριση σχέσεων αναλύεται σε:

Να εξελίσσουμε (βελτιώνουμε) τους άλλους ανθρώπους, Να διαχειριζόμαστε κρίσεις, Να είμαστε Ηγέτης με οράματα, ιδεολόγος, Να χτίζουμε δεσμούς, Να μπορούμε να εργαζόμαστε ομαδικά και να συνεργαζόμαστε με τους άλλους ανθρώπους.

Έχει αποδειχτεί ότι μερικά χαρακτηριστικά της E.Q., όπως η αισιοδοξία, τα συναισθήματα για τους άλλους και η αυτοσυνειδησία, φαίνονται ως ενδεικτικές επιτυχίες στο σχολείο, στην δουλειά και στις προσωπικές σχέσεις. Έρευνες έχουν βοηθήσει να αναπτύξουμε,

την θεωρία της Συναισθηματικής Νοημοσύνης. Μια τέτοια είναι η μελέτη Marshmallow test:

Στην έρευνα αυτή, ένας ψυχολόγος οδήγησε μερικά τετράχρονα παιδιά σ' ένα δωμάτιο. Σε κάθε ένα παιδί έδωσε από ένα γλυκό. Παράλληλα τους έδωσε τις εναλλακτικές προτάσεις: ή να φάνε το γλυκό τώρα αμέσως ή να περιμένουν μέχρι να επιστρέψει ο ερευνητής μετά από λίγο χρόνο. Ως αμοιβή για την αναμονή, όσα παιδιά δεν θα έτρωγαν το γλυκό, θα έπαιρναν από δύο γλυκά. Μερικά παιδιά δεν αντιστάθηκαν στην πρόκληση και έφαγαν το γλυκό, μόλις έφυγε ο ερευνητής. Ο ερευνητής παρακολούθησε τα παιδιά και στα ανώτερα σχολεία. Παρατήρησε τότε, ότι τα παιδιά που είχαν αντισταθεί ήταν περισσότερο δημοφιλή και με μεγάλη αυτοπεποίθηση. Τα παιδιά, όμως, που δεν αντιστάθηκαν ήταν μοναχικά και είχαν προβλήματα στην αντιμετώπιση του άγχους, που προκαλούν οι προκλήσεις της ζωής.

Άλλη μελέτη αποκάλυψε ότι η αισιοδοξία και τα αισθήματα για τους άλλους επηρεάζουν την επιτυχία των ανθρώπων. Ένας ψυχολόγος έκανε ένα τεστ για να μετρήσει την αισιοδοξία των ανθρώπων, οι οποίοι προορίζονταν να γίνουν ασφαλιστές. Εκείνοι που έκαναν μεγάλη σκόρ, συνέχιζαν να πωλούν πάνω από το 50% περισσότερες ασφάλειες από τους άλλους ανθρώπους.

Ο Daniel Goleman (1955) πιστεύει ότι η μελέτη της Συναισθηματικής Νοημοσύνης μπορεί να είναι χρήσιμη σε πολλούς τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. π.χ. μπορεί να βοηθήσει τις εταιρείες στην πρόσληψη ενός κατάλληλου ατόμου. Επίσης, μπορεί να αλλάξει τον τρόπο που οι γονείς και τα σχολεία μορφώνουν τα παιδιά, όσον αφορά την προετοιμασία τους και την αντιμετώπιση των προκλήσεων της ζωής.

Αναρωτιούνται οι άνθρωποι πως μπορούν να αναπτύξουν περισσότερη Συναισθηματική Νοημοσύνη; Ακούμε συχνά τους ανθρώπους να λένε «ήμουν πολύ εκνευρισμένος που δεν μπορούσα να σκεφτώ σωστά» Ο Goleman πιστεύει ότι, όταν γνωρίσουμε τα συναισθήματά μας και ασχοληθούμε μ' αυτά, τότε αναπτύσσεται η Συναισθηματική μας Νοημοσύνη, δηλ έχουμε την ικανότητα της διάκρισης, του πότε και γιατί θα θυμώσουμε και πως θα χειριστούμε τους ανθρώπους

Το άγχος μπορεί να είναι χρήσιμο μέχρι ενός ορισμένου σημείου, διότι εστιάζει το μυαλό μας πάνω σ' ένα πρόβλημα, έτσι, ώστε να ψάξει να βρει λύσεις. Όταν, όμως, αγχωνόμαστε πολύ, τότε η διαδι-

κασία της σκέψης μπλοκάρεται και, ίσως, τότε, τα παρατήσουμε, αντί να προσπαθούμε να βρούμε λύσεις στο πρόβλημά μας. Όταν, όμως, αισθανόμαστε πάρα πολύ άγχος ή είμαστε λυπημένοι, τότε πρέπει να κάνουμε κάτι, όπως, π.χ. μια βόλτα, που μπορεί να βελτιώσει την διάθεσή μας και την ικανότητά μας να συγκεντρωθούμε. Κατ' αυτό τον τρόπο μπορούμε να σκεφθούμε και πάλι σωστά.

Τι είναι η συναισθηματική νοημοσύνη; Η *ικανότητα του να αναγνωρίζουμε τα συναισθήματα τα δικά μας και των άλλων, να κινητοποιούμε τους εαυτούς μας και τους άλλους και να διαχειριζόμαστε καλά τα συναισθήματα μέσα μας και στις σχέσεις μας* (Daniel Goleman, 1998).³⁶⁴ Είναι το θεμέλιο των σχέσεων, διότι παρέχει την δυνατότητα να αλλάζουμε και να αναπτυσσόμαστε. Γιατί η Σ.Ν. είναι σημαντική για την επαγγελματική σταδιοδρομία; Γιατί έξυπνοι άνθρωποι αποτυγχάνουν; «Μόνο ένα μικρό ποσοστό τοις εκατό των επαγγελματιών, που ξεχωρίζουν ένα διακεκριμένο στέλεχος από ένα άλλο μέτριο, είναι οι γνωστικές ή διανοητικές ικανότητες» (Πηγή: Finkelstein, 2003).

³⁶⁴Ο Daniel Goleman μας έδωσε το μοντέλο των συναισθηματικών ικανοτήτων, το οποίο αναλύεται ως εξής: Α) *ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ* (καθορίζει, πόσο καλά χειριζόμαστε τον εαυτό μας). Αυτή αναλύεται σε: α) *Αυτοεπίγνωση* (το να γνωρίζω την εσωτερική μου κατάσταση, τις προτιμήσεις μου και να έχω επαφή με τη διαίσθηση), δηλαδή: επίγνωση των συναισθημάτων μου, αυτοπεποίθηση, ακριβής αξιολόγηση (το να γνωρίζω τα ισχυρά σημεία και τα όριά μου),

β) *Αυτορύθμιση* (το να διαχειρίζομαι την εσωτερική μου κατάσταση, τις παρορμήσεις μου και τα προσωπικά αποθέματα), δηλαδή: αυτοέλεγχος, αξιοπιστία, ευσυνειδησία, προσαρμοστικότητα, καινοτομία, γ) *Κίνητρα συμπεριφοράς* (συναισθηματικές τάσεις που οδηγούν στην επίτευξη στόχων ή τη διευκολύνουν), δηλαδή: αισιοδοξία, Πρωτοβουλία, τάση προς επίτευξη.

Β) *ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ* (κατά πόσο χειριζόμαστε καλά τις σχέσεις μας), η οποία περιλαμβάνει: 1) *Ενσυναίσθηση* (επίγνωση των συναισθημάτων, των αναγκών και των ανησυχιών των άλλων), η οποία υποδιαιρείται στα εξής: κατανόηση των άλλων, κατανόηση των αναγκών των πελατών και ικανοποίησή τους, ενίσχυση της ανάγκης των άλλων για να εξελιχθούν, σωστός χειρισμός της διαφορετικότητας, κατανόηση των συναισθηματικών τάσεων μιας ομάδας και ενδυνάμωση των σχέσεων. 2) *Κοινωνικές δεξιότητες*: (ικανότητα να προκαλεί κανείς στους άλλους τις αντιδράσεις που θέλει. Αυτές περιλαμβάνουν: την επιρροή (άσκηση αποτελεσματικής μεθόδου πειθούς), την επικοινωνία, ηγεσία (έμπνευση και καθοδήγηση ομάδων ανθρώπων), καταλυτική δράση για χειρισμός των αλλαγών, χειρισμός διαφωνιών, καλλιέργεια δεσμών (καλλιέργεια σχέσεων που συμβάλουν στην επίτευξη στόχων), σύμπραξη και συνεργασία (συνεργασία με άλλους προς επίτευξη κοινών στόχων), ομαδικές ικανότητες (δημιουργία συνοχής στην ομάδα προς επίτευξη συλλογικών στόχων).

Οι μελέτες του γρούπ Hay αποκάλυψαν ότι σε περισσότερο από το 50% των εργαζομένων λείπει το κίνητρο να συνεχίσουν να μαθαίνουν και να βελτιώνονται. Στους 4 από 10 ανθρώπους δεν μπορούν να εργαστούν σε συνεργασία με άλλους, ενώ το 70% των πρωτοβουλιών για αλλαγές αποτυγχάνουν εξ αιτίας ανθρώπινων σχέσεων, όπως έλλειψη ομαδικότητας, αδυναμία να χειριστούν την αλλαγή, απροθυμία να πάρουν πρωτοβουλία, κλπ. Επίσης, πρωταρχικός παράγοντας αποτυχίας υψηλών στελεχών είναι η έλλειψη αυτοελέγχου (έλεγχος παρορμητισμού).

Στις έρευνες σε διάφορους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας αποδείχτηκαν τα ακόλουθα: **Στις πωλήσεις:** Μελέτη 44 εταιριών δείχνει ότι πωλητές με υψηλή Σ.Ν. παράγουν διπλάσιο εισόδημα από τον μέσο πωλητή. **Στους Προγραμματιστές:** Οι προγραμματιστές που βρίσκονται στο κορυφαίο 10% της επάρκειας της Σ.Ν., μπορούν να αναπτύξουν αποτελεσματικό software 3 φορές πιο γρήγορα από όσους έχουν χαμηλή Σ.Ν. **Σε ηγετικές θέσεις:** Μελέτη σε 15 εταιρίες παγκοσμίως αποδίδουν 85-90% της επιτυχίας σε ηγετικές θέσεις στη Σ.Ν. Στα πιο υψηλά επίπεδα ηγεσίας η Σ.Ν. ευθύνεται σχεδόν για ολόκληρη την επιτυχία. Σε όλους τους ρόλους: Η Σ.Ν. είναι 2 φορές πιο σημαντική από τις γνωστικές ικανότητες για τους επιτυχημένους επαγγελματίες σε κάθε επίπεδο.

Οι άνθρωποι που κατέχουν υψηλή συναισθηματική νοημοσύνη είναι οι άνθρωποι που επιτυγχάνουν στη δουλειά τους, δημιουργώντας επιτυχημένες καριέρες και σημαντικές σχέσεις που διαρκούν. (Daniel Goleman) 2002). Με απλά λόγια θα λέγαμε ότι όταν νευριάζουμε και φωνάζουμε θα γνωρίζουμε *πότε* θα φωνάξουμε, *με ποιόν* θα φωνάξουμε, *και γιατί* θα φωνάξουμε.

Το **I.Q** μπορεί να σου δώσει δουλειά, ενώ το **E.Q.** θα σε βελτιώσει στη δουλειά σου, στις σχέσεις σου, στον κοινωνικό σου περίγυρο, διότι "*Happiness is a how, not a what, a talent, not a object*". (Ευτυχία είναι το πώς, όχι το τι, είναι ένα ταλέντο, όχι ένα αντικείμενο).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Daniel Goleman, Η συναισθηματική νοημοσύνη στο χώρο της εργασίας, (μετάφραση: Φωτεινή Μεγαλούδη), εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.
Daniel Goleman, Η συναισθηματική νοημοσύνη, γιατί το *E.Q.* είναι πιο σημαντικό από το *I.Q.*, 3^η έκδοση, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα 1998.
Erato Parascha-ki, *The importance of Emotional Intelligence in Career Guidance*, 1st Garrer Guidance Conferenc.

2) Αυτοαντίληψη-Αυτοπεποίθηση παιδιών και έφηβων και ο ρόλος της οικογένειας και του Σχολείου

(Δημοσιευμένο στο παιδαγωγικό περιοδικό Ελληνοχριστιανική Αγωγή, έτος ΞΑ' τεύχος 552, Ιούνιος 2008)

Αυτοαντίληψη-Αυτοπεποίθηση και επαγγελματικές επιλογές

Μία από τις πιο σοβαρές επιλογές που έχει να κάνει κανείς στη ζωή του είναι η επιλογή σπουδών και σταδιοδρομίας, αφού η σταδιοδρομία επηρεάζει τον τρόπο που θα ζήσει τόσο ο ίδιος, όσο και οι άνθρωποι του περιβάλλοντός του. Η επιλογή αυτή δεν είναι στιγμιαία υπόθεση, επειδή ο άνθρωπος ωριμάζει επαγγελματικά ακολουθώντας μια αναπτυξιακή διαδικασία, αλλά και επειδή, στο μέλλον ιδιαίτερα, θα χρειαστεί να αλλάζει επαγγέλματα, εξαιτίας αλλαγών στον κόσμο της εργασίας.

Για μια τέτοια διαδικασία, λοιπόν, είναι καλό, να προετοιμάζεται έγκαιρα το παιδί, συνειδητοποιώντας τις προϋποθέσεις εκείνες, που απαιτούνται για επιτυχέστερες επιλογές του μαθητή/τριας, που είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε επιθυμητές συνέπειες. Η γνώση των προϋποθέσεων αυτών, μάλιστα, είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στην εποχή μας που χαρακτηρίζεται από ραγδαίες αλλαγές και συνακόλουθες μεταβάσεις. Οι αλλαγές αυτές κάνουν το επαγγελματικό μας μέλλον αβέβαιο, όπως και τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές αποφάσεις για μια σταδιοδρομία ζωής, δύσκολες.

Μια βασική προϋπόθεση για την αντιμετώπιση τέτοιων δυσκολιών και για την αποφυγή επενδύσεων σε λανθασμένες επιλογές που βασίζονται συχνά στη μέθοδο της δοκιμής και της πλάνης, είναι η εξασφάλιση πληροφόρησης, σχετικά με τον κόσμο των σπουδών και των επαγγελμάτων. Χρειάζεται να αναπτύξουμε ενεργό ρόλο ως προς την αναζήτηση πηγών πληροφόρησης και την κριτική ανάγνωση των πληροφοριών, έτσι ώστε να οδηγούμαστε σε έγκαιρο και υπεύθυνο προσανατολισμό και προγραμματισμό της σταδιοδρομίας μας.

Ωστόσο, η ποσότητα και η ποιότητα των πληροφοριών, τις οποίες λαμβάνουμε, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό και από το τι πιστεύουμε ότι είμαστε ή ποιοι θα θέλαμε να είμαστε και να γίνουμε. Η αντίληψη που έχουμε για τον εαυτό μας, η **αυτοαντίληψη**, λειτουργεί συνήθως, ως ένα φίλτρο, που δεν είναι διαπερατό από τις πληροφορίες, οι οποίες ίσως θεωρούμε ότι δεν μας αφορούν αν αισθανόμαστε κατώ-

τεροι από το είδος του προσώπου και τα προσόντα του που συνεπάγονται αυτές ή και αντίθετα³⁶⁵.

Αρκετά συχνά, τα νοήματα που δομούν οι άνθρωποι μέσα από τις πληροφορίες είναι στερεότυπα, αποσπασματικά, στενά και περιορισμένα, φορτισμένα με άγχος και φόβο για τον εαυτό και για το αύριο, ανώφελα συσχετιζόμενα με στάσεις, συνήθειες και εμπειρίες του παρελθόντος που είναι δυνατόν να οδηγούν σε κλείσιμο προς νέες πληροφορίες, εμπειρίες και προσανατολισμούς, σε κατάσταση αναποφασιστικότητας μπροστά στις πολλές και καινούργιες εναλλακτικές δυνατότητες και σε λάθος αποφάσεις.

Η πληροφόρηση είναι αναγκαία, διότι, όχι μόνο θα πληροφορήσει το άτομο σχετικά με τον εαυτό του και τις πτυχές του (π.χ. με τεστ ενδιαφερόντων, ικανοτήτων κτλ.), αλλά θα το βοηθήσει μάλιστα να προσανατολιστεί σε συγκεκριμένες επαγγελματικές επιλογές ταιριάζοντας το ποιος είναι με το τι επαγγέλματα υπάρχουν. Σήμερα όμως, περισσότερο από ποτέ άλλοτε, το άτομο δεν πρέπει να αυτοπεριορίζεται σε μια στατική διάγνωση των πτυχών του, όσο έγκυρη και αξιόπιστη και αν θεωρηθεί αυτή. Χρειάζεται, αντίθετα, να αναπτύξει μια στάση να εξελίσσεται με ευελιξία, να μπορεί να αλλάζει και να προσαρμόζεται με ωριμότητα στις σύγχρονες αλλαγές, να *μαθαίνει πώς να μαθαίνει* και να αναπτύσσει τις πτυχές του σφαιρικά και ολικά διακρίνοντας, βέβαια, τι είναι και τι δεν είναι δυνατόν να αλλάξει στον εαυτό του. Για το σημερινό και μελλοντικό κόσμο της εργασίας χρειάζεται να είμαστε ανοιχτοί σε πολύ περισσότερες ευκαιρίες που είναι διαθέσιμες, να διακρίνουμε με φαντασία και δημιουργικότητα διαφορετικές πτυχές του εαυτού μας, όπως και διαφορετικές πτυχές και δυνατότητες ανάμεσα σε είδη σπουδών και σταδιοδρομίας και να προβαίνουμε σε όσο γίνεται περισσότερες και ευέλικτες διασυνδέσεις, ανάμεσα σε διάφορα είδη σπουδών και επαγγελμάτων.

Βασικές, λοιπόν, προϋποθέσεις για την αποτελεσματικότερη λειτουργία της συμβουλευτικής σταδιοδρομίας στο σημερινό ρευστό και αβέβαιο κόσμο είναι οι ακόλουθες: *Ενεργός αναζήτηση και κριτική ανάγνωση πληροφοριών, Αυτοπεποίθηση, ευελιξία, αυτογνωσία, Σταση για ετοιμότητα στις αλλαγές, Υγιής προσαρμοστικότητα και όχι ά-*

1. X. Κοσμίδου-Hardy, Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου του Southampton, Σύμβουλος Επαγγελματικού Προσανατολισμού.

κριτη προσαρμογή, Άνοιγμα σε νέες ευκαιρίες και προσανατολισμούς, Ακριβής συγχρονισμός με το περιβάλλον μας.

Μια βασική, λοιπόν, προϋπόθεση δηλαδή που απαιτείται, ιδιαίτερα για τον μελλοντικό εργαζόμενο, είναι μεν σίγουρα η βαθιά κατάρτιση του, αλλά πάνω από όλα η ικανότητά του να αναπτύσσεται, να αλλάζει, να έχει επίγνωση του εαυτού του και του διαρκώς μεταβαλλόμενου κόσμου, να είναι ικανός να παίρνει αποφάσεις που στηρίζονται σε πολύπλοκα δεδομένα, να αντιμετωπίζει επερχόμενες μεταβάσεις και να μπορεί να μαθαίνει "δια βίου" και, κυρίως, η ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης του ατόμου, πράγμα το οποίο μπορεί να γίνει στα πλαίσια του σχολικού περιβάλλοντος, της σχολικής μονάδας.

Έννοια αυτοπεποίθησης-αυτοεκτίμησης

Η *αυτοπεποίθηση* είναι μια «στάση», που επιτρέπει στο άτομο να έχει μια θετική, αλλά και ρεαλιστική αντίληψη για τον εαυτό του και για τις ικανότητές του να χειρίζεται τις καταστάσεις ή τις δυσκολίες που το αφορούν. Με άλλα λόγια, είναι η πεποίθηση του ατόμου ότι έχει την ικανότητα να πράξει, στα πλαίσια των δυνατοτήτων του και της λογικής, ό,τι επιθυμεί, σχεδιάζει και αναμένει. Αντανακλά, επίσης, την εμπιστοσύνη που έχει στις ικανότητές του αυτές, αλλά και την αίσθηση ότι ασκεί έλεγχο στη ζωή του. Ακόμα, και αν κάτι δεν πάει καλά, η θετική στάση και η αποδοχή του εαυτού στα άτομα με υψηλή αυτοπεποίθηση δεν αλλάζει.

Αντίθετα, τα άτομα που δεν έχουν εμπιστοσύνη στον εαυτό τους εξαρτώνται υπερβολικά από την αποδοχή και την έγκριση των άλλων για να νιώσουν καλά με τον εαυτό τους. Γενικά, δεν αναλαμβάνουν κινδύνους γιατί φοβούνται την αποτυχία, αλλά και δεν προσδοκούν ότι θα κάνουν κάτι επιτυχώς. Η έννοια του εαυτού είναι μια έννοια ιδιαίτερα σύνθετη και πολύπλοκη, συγκεντρώνοντας όλα τα κομμάτια του συνειδητού και του ασυνείδητου. Ειδικότερα, η έννοια του εαυτού είναι το κομμάτι, το οποίο είναι υπεύθυνο για τις σκέψεις, τις δράσεις και τη συμπεριφορά του ατόμου. Ο "εαυτός" είναι, ίσως, το πιο δύσκολο εξερευνησιμο ανθρώπινο κομμάτι και η πορεία που οδηγεί έναν άνθρωπο στην αυτογνωσία, είναι η πιο επίπονη και δύσκολη.

Συνήθως, ένα άτομο έχει υψηλή αυτοπεποίθηση για ορισμένες δραστηριότητες (π.χ., σπουδές, κοινωνικές σχέσεις), ενώ ταυτόχρονα

μπορεί να έχει μικρή αυτοπεποίθηση για άλλες δραστηριότητες (π.χ., σχέσεις με το άλλο φύλο). Δεν γεννηθήκαμε, βέβαια, αμφισβητώντας τον εαυτό μας.

Η αυτοπεποίθηση είναι κάτι που το μαθαίνουμε, ή που μας το μαθαίνουν οι άλλοι, οι οποίοι αν και θεωρούν ότι μας προστατεύουν, στην πραγματικότητα μας κληροδοτούν τις δικές τους αμφιβολίες και ανησυχίες. Αν και θέλουν δυνατούς, ικανούς και με αυτοπεποίθηση ανθρώπους, διδάσκουν μερικές φορές διαδικασίες και τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς που οδηγούν στο αντίθετο.

Αυτοπεποίθηση-αυτοεκτίμηση και ο ρόλος της οικογένειας

Η αυτοπεποίθηση είναι ένα αναπτυξιακό χαρακτηριστικό, δομείται, δηλαδή, καθώς το άτομο αναπτύσσεται. Σημαντικός στη διαδικασία αυτή είναι ο **ρόλος των γονέων**: Όταν αποδέχονται το παιδί, ακόμα και όταν κάνει λάθη, αυτό αναπτύσσει υψηλή αυτοπεποίθηση.

Όταν, όμως, το απορρίπτουν, ή όταν είναι πολύ κριτικοί, ή απαιτητικοί, ή υπερπροστατευτικοί και δεν ενθαρρύνουν την ανεξαρτησία του, τότε το παιδί δεν μαθαίνει να στηρίζεται στις δικές του δυνάμεις και να τις αξιολογεί με ακρίβεια. Χάνει έτσι την εμπιστοσύνη στον εαυτό του και τις ικανότητές του. Με τον ίδιο τρόπο, ρόλο στη διαμόρφωση της αυτοπεποίθησης διαδραματίζουν οι φίλοι, οι συνομηλικοί και το κοινωνικό περιβάλλον. Η **συμβολή της οικογένειας** στη διαμόρφωση μιας θετικής αυτοαντίληψης είναι ιδιαίτερα σημαντική. Οι παράμετροι που φαίνονται να είναι καθοριστικότερες, είναι το συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας, η αποδοχή του παιδιού από τους γονείς του και ο τρόπος διαπαιδαγώγησης. Τα παιδιά αρχίζουν το σχολείο έχοντας ήδη σχηματίσει μια σαφή ιδέα για τον εαυτό τους και τις ικανότητές τους. Όμως, παρά την πολύ μεγάλη επίδραση της οικογένειας, το σχολείο παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην περαιτέρω διαμόρφωση της αυτοαντίληψης.

Προϋποθέσεις ανάπτυξης αυτοπεποίθησης- αυτοεκτίμησης

Σύμφωνα με τον Bandura,³⁶⁶ η εμπιστοσύνη στις ικανότητες και κατ' επέκταση στον εαυτό μας αποκτάται από τις ακόλουθες προϋποθέσεις:

³⁶⁶Θεωρία της κοινωνικής μάθησης (Social Learning Hypothesis), της οποίας ο κύριος εκφραστής της είναι ο Bandura., ο οποίος θεωρείται ο μεγαλύτερος ψυχολό-

1. Τις προσωπικές εμπειρίες και επιδόσεις: οι επιτυχίες που έχουμε ενισχύουν την αίσθηση εμπιστοσύνης στον εαυτό και τις δεξιότητες που κατέχουμε, ενώ οι αποτυχίες, ιδιαίτερα οι επαναλαμβανόμενες, εξασθενούν την εμπιστοσύνη στον εαυτό. Αυτό το χαρακτηριστικό, αν προσέξουμε εμείς οι δάσκαλοι, θα προσπαθήσουμε να διαμορφώσουμε προσωπικότητες με αυτοπεποίθηση, όταν τα γνωστικά αντικείμενα που ο καθένας μας διδάσκει, τα δίδει με τρόπο κατανοητό και απλό στους μαθητές/τριες.

2. Η μάθηση μέσω προτύπων: παρατηρώντας άλλους ανθρώπους, ιδιαίτερα αυτούς που εκτιμούμε ιδιαίτερα, να σκέφτονται ή να συμπεριφέρονται με κάποιο τρόπο, να μας περιβάλλουν με εμπιστοσύνη ή να έχουν οι ίδιοι εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, γίνονται πρότυπα για εμάς που ακολουθούμε αυτό μας διδάσκουν. Εμείς οι δάσκαλοι, θέλουμε, δεν θέλουμε αποτελούμε πρότυπα συμπεριφοράς και αυτοπεποίθησης.

3. Η λεκτική πειθώ: τα λεκτικά σχήματα, οι ιστορίες ή οι «μύθου» που μεταφέρουν οι άλλοι για άλλους ανθρώπους ή και για εμάς, γίνονται προϋποθέσεις διαμόρφωσης της αυτοπεποίθησής μας.

4. Η συναισθηματική διέγερση: συνήθως, θεωρούμε ότι τα καταφέρνουμε στις καταστάσεις που δεν μας γεννούν αρνητικά συναισθήματα. Αντίθετα, στις καταστάσεις, όπου αναπτύσσονται άσχημα συναισθήματα, νιώθουμε αδύναμοι και χωρίς αυτοπεποίθηση.

Αυτοπεποίθηση και σχολείο

γος του 21ου αιώνα και κατατάσσεται ανάμεσα στους πέντε μεγαλύτερους ψυχολόγους του 20ού αιώνα, σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα της Βρετανικής Ψυχολογικής Εταιρίας. Η κεντρική του πρόταση είναι ότι, οι τρόποι συμπεριφοράς μαθαίνονται με την παρατήρηση των άλλων, και ότι αυτό είναι το κύριο μέσο με το οποίο τα παιδιά ενστερνίζονται την αντικοινωνική συμπεριφορά, παρόλο που η αναπαράσταση της επίκτητης συμπεριφοράς εξαρτάται τουλάχιστον εν μέρει από παράγοντες διαφορετικούς από την απόκτηση. (Bandura 1973). Η κοινωνικο-γνωστική θεωρία της μάθησης που εισηγήθηκε και ανέπτυξε ο Albert Bandura άνοιξε το δρόμο για την προσέγγιση της Γνωστικής Ψυχολογίας και της Ψυχολογίας της Συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τον Bandura «ο άνθρωπος δεν αντιδρά μηχανικά στα ερεθίσματα του περιβάλλοντος αλλά σκέπτεται, οργανώνει τα δεδομένα και καταλήγει σε συμπεράσματα μετά από γνωστική επεξεργασία των δεδομένων αυτών»,

<http://kapodistriako.uoa.gr>, Συνέντευξη: ALBERT BANDURA στον Σ.Ν. Κοδέλλα, 15/4/2003, βλ. επίσης Bandura, A., (1971/1977) Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Κατά τη διάρκεια της ζωής ενός ατόμου πολλά γεγονότα ή καταστάσεις προκαλούν έντονο στρες με επακόλουθο, μεταξύ άλλων, την μείωση της αυτοπεποίθησης. Ειδικότερα, κατά τη διάρκεια της φοιτητικής ζωής των παιδιών, τέτοιες καταστάσεις είναι: η απομάκρυνση από το σπίτι για πρώτη φορά για μεγάλο διάστημα, η αυξημένη ελευθερία και αυτονομία, η αυξημένη ευθύνη, η προσπάθεια για ισορροπία ανάμεσα στις υποχρεώσεις της σχολής και στις άλλες απαιτήσεις της ζωής, η αλλαγή στον τρόπο μελέτης, οι εξετάσεις, οι νέοι φίλοι και συνάδελφοι, η αγωνία για το μέλλον, η ανάληψη 'πρωτοβουλιών', η οριστική διαμόρφωση της ατομικής ταυτότητας.

Ένα άτομο μπορεί, λοιπόν, να νιώσει άσχημα εξαιτίας των παραπάνω καταστάσεων. Μπορεί να αισθανθεί άγχος, θυμό, θλίψη κ.ά. Το φαινόμενο αυτό είναι φυσιολογικό και εκείνο που χρειάζεται είναι ψυχραιμία και κινητοποίηση για να ξεπεραστούν οι δυσκολίες. Οι καταστάσεις, όμως, αυτές μπορεί να προκαλέσουν και σημαντική έκπτωση της εμπιστοσύνης στον εαυτό, κυρίως σε άτομα που έχουν την 'προδιάθεση' ή έχουν ήδη χαμηλή αυτοπεποίθηση.³⁶⁷

Ο **Βιγκότσκι**³⁶⁸ υποστηρίζει πως όλοι οι άνθρωποι έχουν τάση προς δημιουργικότητα και όλες οι ιδιότητες του ανθρώπου χρειάζεται εκμάθηση, εξάσκηση και κατάλληλο περιβάλλον. Οι διαφορές που παρουσιάζονται ως προς τον πλούτο της και την έκτασή της είναι, κυρίως, αποτέλεσμα των κοινωνικών και πολιτισμικών παραγόντων. Για να μπορεί, βέβαια, το παιδί να εκφραστεί, να δημιουργήσει και να ανακαλύψει δυνάμεις που κρύβονται μέσα του θα πρέπει να ζει και να εργάζεται σε κατάλληλο περιβάλλον. Πραγματικά, η έρευνα και η πείρα παιδαγωγών αποδεικνύει ότι: *«μέσα σ ένα ελεύθερο και δημιουργικό περιβάλλον, το παιδί μαθαίνει να εκτιμά αντικειμενικά*

³⁶⁷ Χατζόπουλος Γ., Ντάνια Ζ., Ράπτου Μ., Φράγκου Β. (2000), *Η εφημερίδα στα πλαίσια του σχολείου: από τη θεωρία στην πράξη*, Τόμος 2, τεύχος 1, Μάιος του 2000, Εργασία που εκπονήθηκε στα πλαίσια των μαθημάτων της Θ. Ανθογαλίδου, (Επιμέλεια, διορθώσεις Θ. Ανθογαλίδου, Το εικονικό σχολείο, www.auth.gr).

³⁶⁸ Σοβιετικός ψυχολόγος που ανακαλύφτηκε από το δυτικό κόσμο τη δεκαετία του 1960. Σύμφωνα με το Βιγκότσκι, η πνευματική ανάπτυξη των παιδιών είναι λειτουργία των ανθρώπινων κοινοτήτων, παρά μεμονωμένων ατόμων. Η συνεισφορά του είναι ευρέως σεβαστή και ασκεί επιρροή στους τομείς της αναπτυξιακής ψυχολογίας, της εκπαίδευσης, της ανάπτυξης του παιδιού και της μελέτης της γλώσσας. Το γνωστότερο βιβλίο του είναι το *"Σκέψη και Γλώσσα"*, που εκδόθηκε το 1934. Έργα: Λεβ Βιγκότσκι *"Σκέψη και Γλώσσα"*, μετάφραση Αντζελίνα Ρόδη, Αθήνα, Γνώση 1993 (β' έκδ.) = α' έκδ. 1987-88).

την προσωπική του επίδοση και πρόοδο, γίνεται ευαίσθητο απέναντι στους ερεθισμούς του περιβάλλοντος και στα διάφορα προσωπικά, κοινωνικά και σχολικά προβλήματα, ευαίσθητα απέναντι, τόσο στο καθημερινό όσο και απέναντι στο άγνωστο, στο αναπάντεχο.»

Δίνοντας, λοιπόν, ευκαιρίες σ' όλους τους μαθητές για δραστηριοποίηση γύρω από διάφορα θέματα, εφαρμόζοντας την αρχή της αυτενέργειας, την ανακαλυπτική μέθοδο, ίσως, έτσι, βοηθηθούν στο ν' αποκτήσουν δημιουργική φαντασία. Για να φτάσει ο μαθητής να έχει δημιουργική φαντασία απαιτείται θετική διάθεση, χρειάζεται, δηλαδή, να υπάρχουν ελπίδα, ενθουσιασμός, αυτοπεποίθηση και ενθάρρυνση από τα προσφιλή άτομα.

Η αυτοεικόνα ή, αυτοαντίληψη μπορεί να ορισθεί ως ένα σύνολο από γνώσεις, πεποιθήσεις, αντιλήψεις και συναισθήματα, που έχει ένα άτομο για τον εαυτό του. Στις αντιλήψεις αυτές περιλαμβάνονται οι νοητικές ικανότητες του ατόμου, η σωματική του διάπλαση, οι αξίες και η αποδοχή του από τα άλλα άτομα ή η επίδραση που ασκεί πάνω σ' αυτά. Οι Beane και Lipka (1986) ορίζουν την αυτοαντίληψη, ως μια περιγραφή του ατόμου για τον εαυτό του και ως μια σύνθετη εικόνα, η οποία περιλαμβάνει τι πιστεύει ότι είναι, τι μπορεί να επιτύχει στη ζωή του, τι νομίζει ότι οι άλλοι πιστεύουν για εκείνο και τι θα του άρεσε να είναι. Σύμφωνα με τον Nurius (1986), «Η αυτοαντίληψη είναι ένα δυνατό σύστημα γνωστικών δομών, το οποίο είναι πολύ πιθανόν ότι χρησιμεύει, ως μεσολαβητής, για την ερμηνεία της συμπεριφοράς και τις αντιδράσεις ενός ατόμου προς διάφορα γεγονότα ή ενέργειες που απευθύνονται σε αυτό»³⁶⁹.

Η θετική αυτοαντίληψη συνεπάγεται υψηλή αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση. Οι παράμετροι αυτοί φαίνεται ότι σχετίζονται με μια σειρά από επιθυμητά αποτελέσματα. Άτομα με θετική αυτοαντίληψη αισθάνονται υπεύθυνα για τις πράξεις τους, πιστεύουν στις ικανότητές τους, είναι στραμμένα προς την επιτυχία, δεν τα αποθαρρύνει η αποτυχία, αποδέχονται τα συναισθήματα τους και η συνειδητοποίηση των αδυναμιών τους δεν τους προκαλεί συναισθήματα κατωτερότητας.

Ακόμη η θετική αυτοαντίληψη θεωρείται ότι βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την ικανότητα του ατόμου να δημιουργεί ικανοποιητικές διαπροσωπικές σχέσεις, επηρεάζει τα μελλοντικά του σχέδια,

³⁶⁹ Αγγελική Αεονταρή, Αυτοαντίληψη, σ. 65, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996.

τις επαγγελματικές του επιλογές και γενικά την ψυχική του υγεία. Έρευνες έχουν αποδείξει ότι παιδιά ηλικίας 9-10 ετών έδειχναν την τάση να αποφεύγουν το έργο, που έπρεπε να επιτελέσουν, μετά την παροχή πληροφοριών, που αφορούσαν τη σύγκριση της απόδοσής τους με τα άλλα παιδιά, όταν οι πληροφορίες αυτές υπαινίσσονταν τη μη ικανότητά τους στο έργο.

Επιπλέον, η ατμόσφαιρα της τάξης γίνεται πιο ανταγωνιστική. Όλα αυτά ενθαρρύνουν τη χρήση της διαπροσωπικής σύγκρισης στην αυτοαξιολόγηση. Τα παιδιά των τελευταίων τάξεων του δημοτικού παίρνουν μεν υπόψη τους επαίνους των ενηλίκων, αλλά σε σχέση πάντα με άλλες πληροφορίες, και δεν βασίζουν την αυτοαξιολόγησή τους αποκλειστικά και μόνο στους επαίνους αυτούς.

Από την πλευρά του δασκάλου, έχει την ευκαιρία τόσο να δοκιμάσει νέους τρόπους διδασκαλίας ξεφεύγοντας από την ανία που προκαλεί η ενιαία συγκεντρωτική διδασκαλία και η επανάληψη του αναλυτικού προγράμματος, όσο και να ξεφύγει από την αποδεδειγμένη αναποτελεσματικότητα του σχολείου για μια μεγάλη μερίδα μαθητών. Έχει την ευκαιρία να αναδείξει τα ενδιαφέροντα και τις δυνατότητες όλων των μαθητών αποκομίζοντας έτσι την χαρά που δίνει μια τάξη που στο σύνολο της συμμετέχει ενεργά στην κατάκτηση της γνώσης και είναι ευχαριστημένη από την σχολική πραγματικότητα. Παράλληλα, με τον τρόπο αυτό, δίνεται η ευκαιρία στο δάσκαλο να πετύχει στην τάξη μια πειθαρχία που δεν είναι καταναγκαστική αλλά συνειδητή, που δεν επιβάλλεται από το φόβο της ποινής ή την εξουσία του δασκάλου, αλλά βασίζεται σε κανόνες που οι ίδιοι οι μαθητές καθορίζουν.

Γενικά τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για τον εντοπισμό των Προβληματικών χαρακτηριστικών στην ψυχολογία βασίζονται στην υποκειμενική βίωση του κάθε ατόμου. Αν το άτομο νιώθει άσχημα με ένα χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς του τότε υπάρχει πρόβλημα. Αν ένα άλλο άτομο έχει το ίδιο χαρακτηριστικό στον ίδιο ακριβώς βαθμό, αλλά δεν ενοχλείται, τότε δεν υπάρχει πρόβλημα.

Πρέπει όλα τα παιδιά να καταλάβουν ότι έλλειψη αυτοπεποίθησης δεν σημαίνει έλλειψη ικανοτήτων. Συχνά η έλλειψη αυτοπεποίθησης είναι το αποτέλεσμα υπερβολικού εστιασμού σε μη ρεαλιστικές προσδοκίες ή κανόνες, που υιοθετούνται από γονείς, φίλους, άλλους και ως συνέπεια έχει να προκαλεί δυσλειτουργικές πεποιθήσεις που καθιστούν το άτομο ευάλωτο στους σημαντικούς άλλους. Η υπερβο-

λική έμφαση στα «πρέπει» και τους κανόνες, η δυσκολία στην αποδοχή κομπλιμέντων, η μειωμένη έμφαση στα θετικά στοιχεία του εαυτού, ο φόβος και για το μικρότερο σφάλμα ή παράλειψη, η άκριτη αποδοχή των συναισθημάτων, ως μόνη αλήθεια («νιώθω νικημένος, άρα έτσι έχουν τα πράγματα»), είναι παγίδες που μπορούν να εγκλωβίσουν το άτομο και να το κάνουν να χάσει την εμπιστοσύνη στον εαυτό του και τις ικανότητές του. Η κατανόηση, όμως, των διαδικασιών αυτών και η αλλαγή τους, μας επιτρέπει να αποδεχθούμε τον εαυτό μας και να αναπτύξουμε την αναγκαία αυτοπεποίθηση.

Για να ενισχύσουμε την εμπιστοσύνη στον εαυτό μας, χρήσιμα είναι τα εξής: Να ασκηθούμε σε δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων και στρατηγικές διαχείρισης αγχογόνων καταστάσεων, που, πιθανώς, επιφέρουν μείωση της αυτοπεποίθησής μας.

Να ελέγξουμε τις δυσλειτουργικές σκέψεις, που μας εμποδίζουν να αναπτύξουμε εμπιστοσύνη στον εαυτό σας και αφού τις εντοπίσουμε, να τις αναθεωρήσουμε.³⁷⁰ Αυτό εξάλλου είναι και ο ρόλος του σχολείου στην σημερινή κοινωνία. Να διαμορφώσουμε ελεύθερους και ώριμους πολίτες, με εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, στις ικανότητές τους και στις δυνάμεις τους, τις οποίες εμείς οι εκπαιδευτικοί μπορούμε να εμπνεύσουμε, ενισχύοντας τις διαχρονικές ηθικές αξίες και τα ιδανικά στην σημερινή κοινωνία που επικρατεί η επιδίωξη του εύκολου κέρδους και της υλιστικής σκέψης³⁷¹.

³⁷⁰ Ας προσέξουμε τα λόγια ενός σύγχρονου φιλοσόφου *"Να προσέχετε τις σκέψεις γιατί γίνονται λόγια, τα λόγια γιατί γίνονται πράξεις, τις πράξεις γιατί γίνονται συνήθειες, τις συνήθειες γιατί γίνονται χαρακτήρας, το χαρακτήρα γιατί γίνεται πε-προ-μένο"* *"Η ζωή είναι όμορφη αν την κάνεις εσύ όμορφη. Το πιο μεγάλο ταξίδι ξεκινά με ένα βήμα"*. Μήπως, αλήθεια τα πάντα ξεκινούν από τις κακές μας σκέψεις. Ακούμε πολλές φορές, άνθρωποι μη πνευματικοί να λένε «μα τι λέτε συνέχεια στην εξομολόγησή σας; Τα ίδια και τα ίδια, τι αμαρτίες έκανες πια;». Ναι, τις σκέψεις μου λέω. Η Εκκλησία έχει τον τρόπο της και σ' αυτό το θέμα, για να προστατεύσει τα παιδιά της.

³⁷¹ Ένα σύγχρονο τραγούδι εκφράζει του λόγου το αληθές για την σημερινή μας κοινωνία. *«Ακριβό μου διθέσιο που περνάς από τ' απαίσιο ξυστά.. Μη με φέρνεται σπίτι-τ' ακούς, κάπου αλλού να με πας..Στον λευκό σου αερόσακο θα ξαγρυπνήσω μ' αφημένο το πρόσωπο σκοπιά. Σ' ένα πάρκιγκ απρόσωπο θ' αποφασίσω ποιόν ε-αυτό θα 'χω πια...»*, Στίχοι: Λ. Νικολακοπούλου, Τραγούδι: Άλκηστις Πρωτοψάλτη, Από τον δίσκο: «Ξαν ηφαιστείο που ξυπνά». Ποιος είναι τελικά ο εαυτό μας; τι μπορούμε να προσφέρουμε στην κοινωνία, γιατί αδιαφορούμε για τη ζωή; Η ταχύτητα και φυγή αποτελούν προσπελάσεις του κομβικού ερωτήματος της προσωπικής μας ταυτότητας.

Η επιθυμία του εφήβου να αποκτήσει μια επιθυμητή και αποδεκτή ει-κόνα για τον εαυτό του, φαίνεται ότι είναι ένας από τους πιο σημαντικούς και καθοριστικούς παράγοντες που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά του. Είναι φανερό, πόσο οι έφηβοι στενοχωριούνται όταν οι ενήλικες που συμπαθούν τους κατακρίνουν ακατάπαυστα χωρίς έλεος. *Κάθε απειλή της αυτοεκτίμησης είναι σαν να στρέφεται και εναντίον της ίδιας της ύπαρξης του ατόμου.* Τα παιδιά από πολύ νωρίς στη ζωή τους υιοθετούν πολύπλοκους τρόπους, τους «μηχανισμούς άμυνας» όπως τους ονομάζουμε, για να αντιμετωπίσουν τις απειλές που δέχονται από τους σημαντικούς ενήλικες. Αυτοί οι μηχανισμοί συντελούν στην εξομάλυνση του άγχους και των αποτυχιών και στην προστασία της ακεραιότητας του Εγώ με το να αυξάνουν το αίσθημα της προσωπικής αξίας.

Δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι ο άγνωστος και απειλητικός κόσμος των ενηλίκων, επιβαρύνουν τη συναισθηματική κατάσταση των παιδιών επηρεάζοντας με ποικίλους τρόπους και τη συμπεριφορά τους, την αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση των παιδιών. Το να πετύχει ένας έφηβος στις εξετάσεις του, να έχει υψηλές επιδόσεις και να καταφέρει να μπει στο Πανεπιστήμιο, στο Πολυτεχνείο ή σε κάποια άλλη σχολή είναι σίγουρα ένα ικανοποιητικό γεγονός στο βαθμό που ακολουθεί τις επιλογές και τις επιθυμίες του. Θα ήταν όμως υπερβολή να ισχυριστούμε ότι είναι ταυτόχρονα και βασική προϋπόθεση μιας ευτυχισμένης ζωής, διότι η σχολική αποτυχία δεν συνεπάγεται απαραίτητα αποτυχία και στη ζωή. Ένας αριθμός «κακών» μαθητών κερδίζει αξιοπρεπώς τα προς το ζην, παντρεύονται, αποκτούν παιδιά και θεωρούν τον εαυτό τους ευτυχισμένο. Αντίθετα, ορισμένοι «καλοί» μαθητές, καταλήγουν να έχουν μια δυστυχισμένη ζωή.

Συμπέρασμα

Κατόπιν των ανωτέρω πρέπει, εμείς γονείς και δάσκαλοι, να δώσουμε έμφαση στις δυνατότητες των παιδιών μας. Να ενισχύσουμε και επιβραβεύσουμε κάθε τους προσπάθεια. Να δώσουμε πιο πολλή έμφαση στην προσπάθεια, εφόσον από εκεί ξεκινούν όλα, παρά στα αποτελέσματα. Να υπενθυμίζουμε στους μαθητές/τριες μας τις επι-

τυχίες, τις νίκες, που έχουν κατορθώσει ως τώρα (π.χ., την επιτυχία στις Πανελλαδικές εξετάσεις). Αυτό θα τους βοηθήσει να δούνε τον εαυτό τους ως σύνολο, που πιθανώς έχει κάποια αρνητικά σημεία, αλλά σίγουρα και αρκετά θετικά για να συνεχίσουν την προσπάθειά τους. Ναι, μπορεί να νιώθουν άσχημα για τα λάθη τους, αλλά, όχι ένοχοι ή ντροπιασμένοι. Μπορούμε να εντοπίσουμε και παράλληλα να αμφισβητήσουμε τις δυσλειτουργικές πεποιθήσεις. Πάντα να τους υπενθυμίζουμε ότι δεν μπορεί ο άνθρωπος να κάνει πάντα κάτι τέλειο. Πιθανή και δυνατή είναι μόνο η προσπάθεια. Να εστιάσουμε, κυρίως, τη συμπεριφορά μας, τη δουλειά μας στην ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης των παιδιών, διότι δημιουργούμε αξίες, συμπεριφορές κα στάσεις απέναντι στη ζωή.

Καθήκον και υποχρέωση των εκπαιδευτικών είναι να διδάξουν τα παιδιά, όχι μόνο, να επιτύχουν μαθησιακά, αλλά να αναπτύξουν και την έννοια της αξιοσύνης για τον εαυτό τους. Όπως γνωρίζουμε, οι ανθρώπινες σχέσεις είναι πολύπλοκες, δύσκολες και συχνά επιφυλάσσουν απογοητεύσεις και οδύνη στο άτομο.

Η εκούσια απομόνωση, η απομάκρυνση από τους άλλους ως μια προστασία από τον πόνο που μπορεί να προκληθεί σε κάποιον εξ' αιτίας των ανθρώπινων σχέσεων, δεν οδηγεί παρά μόνο στην ευτυχία της ησυχίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Bandura A, self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioural change. *Psy-chological Review*, 84,
2. Burns, D. D., *Αισθανθείτε καλά!*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1997.
3. Gilbert, P., *Ξεπερνώντας την κατάθλιψη: Ένας οδηγός αυτοβοήθειας με γνω-στικές-συμπεριφοριστικές τεχνικές*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.
4. Parry, G., *Ψυχολογικές κρίσεις...και η αντιμετώπισή τους* (Ν. Ε. Δέγλερης Επιμ. Έκδ., Ν. Ρώντα Μτφ.), εκδ. Ελληνικά Γράμματα Αθήνα 1993. (Τίτλος πρωτο-τύπου: *Coping with crises: Problems in practice*. Έτος πρωτότυπης έκδοσης: 1990).
5. Ved P. Varma, Τα δύσκολα παιδιά, η βοήθεια και η θεραπευτική αντιμετώπιση των παιδιών με διαταραχές του συναισθήματος και της συμπεριφοράς, [σει-ρά: Παιδιά και έφηβοι, μετάφραση, Γιώργος Καλομοίρης], εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1977, β' έκδοση.
6. Wolpe, J., & Wolpe, D., *Ζωή χωρίς φόβο* (Μτφ: Σ. Ανδρεοπούλου.), εκδόσεις Δίοδος, Αθήνα 1996. (Τίτλος πρωτοτύπου: *Life without fear*. Έτος πρωτότυπης έκδοσης: 1988).
7. Καλαντζή-Αζίζι Α, *Αυτογνωσία: αυτοανάλυση και αυτοέλεγχος*, εκδ. Δίφρος, Αθήνα 1984
8. Καραδήμας Ευάγγελος, (*Δρ. Ψυχολογίας της Υγείας, Συνεργάτες: Φλωρεντία Μπακομήτρου, Αικατερίνη Σκαπετορράχη, Ιωάννα Καπράλου, Αυτοπεποί-θηση*, Αθήνα.
9. Μαλικιώση-Λοΐζου Μαρία, *Η συμβουλευτική ψυχολογία στην εκπαίδευση, από την θεωρία στην πράξη*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001 (Δ' έκδο-ση).
10. Μπρούντζος Α, *Ο εκπαιδευτικός ως λειτουργός συμβουλευτικής και προσανα-τολισμού, μια ανθρωπιστική θεώρηση της εκπαίδευσης*, εκδόσεις Λύχνος, Αθή-να, 1955.
11. Παρασκευοπούλου Ιωάννου, *Εξελικτική ψυχολογία*, τόμοι: 1.2.3.4, Αθήνα.
12. Παρασκευοπούλου Ιωάννου, *Κλινική ψυχολογία*, Αθήνα.
13. Πασσάκος ΚΓ, *Η αυτοαντίληψη στο παιδί: ομοιότητες και διαφορές*, Αθήνα.
14. Τάνος Χ, «αυτοεκτίμηση και αξιολογικό σύστημα των εφήβων», (διδαστορική διατριβή), Αθήνα,
15. Φλουρής Γ, «Αυτοαντίληψη, Σχολική επίδοση και επίδραση γονέων», Αθήνα, εκδόσεις Γρηγόρη.

3) Η ώριμη λήψη Απόφασης στον Επαγγελματικό Προσανατολισμό *(Δημοσιευμένο στο περιοδικό Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού, τεύχος, 84-85, Ιούλιος-Οκτώβριος 2008)*

*Κάποιος ρώτησε το Σωκράτη, ποιο επάγγελμα νομίζει ότι είναι το καλύτερο και εκείνος απάντησε:
Αυτό που πράττει το καλό, Ξενοφών*

Ζούμε σε μια κοινωνία με μεγάλη κινητικότητα, την οποία οι ίδιοι συχνά βρισκόμαστε σε αδυναμία να παρακολουθήσουμε. Αυτή η κινητικότητα είναι που επηρεάζει τα παιδιά περισσότερο, διότι θα πρέπει να αντιμετωπίσουν και προπαντός να βάλουν σε προτεραιότητα, ατομικά ο καθένας, διάφορα κριτήρια οικονομικής φύσεως, οικογενειακής παράδοσης, προσωπικών ενδιαφερόντων και ικανοτήτων πληροφόρησης προκειμένου να επιλέξει ένα επάγγελμα.

Προς αυτή την κατεύθυνση, ο Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός επιδιώκει να βοηθήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες, κατά τα διάφορα στάδια της ανάπτυξής τους, να αναπτύξουν τον εαυτό τους και τις δεξιότητές τους πολύπλευρα, να συσχετίσουν τις επιθυμίες τους με την πραγματικότητα.

Έχει διαπιστωθεί ότι ο τρόπος λήψης απόφασης σχετίζεται με την τελική επιτυχία ή αποτυχία στη ζωή ενός ατόμου. Η απόφαση που παίρνουμε ως προς το πιο επάγγελμα επιθυμούμε να ακολουθήσουμε είναι μια από τις σημαντικότερες αποφάσεις στη ζωή μας. Στη λήψη μιας ώριμης απόφασης θα μας βοηθήσει πολύ ο επαγγελματικός προσανατολισμός.

Ολοκληρωμένη διαδικασία λήψης απόφασης θεωρείται αυτή που συνδυάζει τη *συνύπαρξη του γνωστικού και του συναισθηματικού στοιχείου*, ενώ παράλληλα είναι άρτια σχεδιασμένη και οργανωμένη.

The wise choice in vocational guidance

We live in a society of great bustle which even ourselves can hardly follow. This bustle affects children the most as they have to deal with and, what is the most important, give priority to different criteria, such as financial issues, family traditions, personal interests and

informative abilities in order to choose a profession. At this point the subject of school vocational guidance helps students evaluate themselves and their capabilities in different ways and associate their own needs with reality during the different stages of their development.

It is widely accepted that the way of making a decision is critical to the final success or failure of a person's life. Thus the decision we make as to which profession to follow is one of major importance in our lives. The subject of school vocational guidance can contribute to such a right and mature decision making.

The ideal procedure of making a decision is considered the one combining both cognitive and emotional elements while at the same time being perfectly planned and well organized.

Κατ' αρχήν, είναι γεγονός ότι η επιλογή επαγγέλματος είναι πλέον μια υπόθεση περισσότερο σύνθετη απ' ό,τι στο παρελθόν. Ζούμε σε μια κοινωνία με μεγάλη κινητικότητα, την οποία οι ίδιοι συχνά βρισκόμαστε σε αδυναμία να παρακολουθήσουμε. Αυτή η κινητικότητα είναι που επηρεάζει τα παιδιά περισσότερο, διότι θα πρέπει να αντιμετωπίσουν και, προπαντός, να βάλουν σε προτεραιότητα-ατομικά ο καθένας-κριτήρια οικονομικής φύσεως, οικογενειακής παράδοσης, προσωπικών ενδιαφερόντων και ικανοτήτων πληροφόρησης για επαγγέλματα κ.λπ.

Επομένως, χρειάζονται συστηματική υποστήριξη σε αυτή τη διαδικασία. Η τελική επιλογή όμως είναι υπόθεση και ευθύνη αυστηρά δική τους, γι' αυτό και πρέπει να υιοθετήσουν μια ενεργή και υπεύθυνη στάση απέναντι στο πρόβλημα της λήψης απόφασης, διότι κανείς άλλος δεν θα ζήσει τη ζωή των παιδιών μας, παρά μόνο αυτά τα ίδια³⁷².

Προς αυτή την κατεύθυνση ο Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός επιδιώκει να βοηθήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες, κατά τα διάφορα στάδια της ανάπτυξής τους, να αναπτύξουν τον εαυτό τους και τις δεξιότητές τους πολύπλευρα, να συσχετίσουν τις επιθυμίες τους με την πραγματικότητα, να οργανώσουν τις προσπάθειές τους και να σχεδιάσουν το μέλλον τους, διεκδικώντας το δικό τους χώρο στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Δεν πρέπει να διαφεύγει της προ-

³⁷²Γονικά νέα, Τεύχος: 33, Μαριλένα Πρωίμου, *Ο Επαγγελματικός Προσανατολισμός στο Γυμνάσιο*.

σοχής μας ότι ο Επαγγελματικός Προσανατολισμός συμβάλλει σε μια μεγάλη απόφαση ζωής για τα παιδιά μας την απόφαση που αφορά το μέλλον που θα χαράξουν για τον εαυτό τους και για την κοινωνία γενικότερα³⁷³.

Η επίτευξη αυτού του σκοπού επιχειρείται μέσα από τους τέσσερις, διεθνώς καθιερωμένους, στόχους του Σ.Ε.Π., οι οποίοι είναι:

Αυτογνωσία (Αυτοαντίληψη), Πληροφόρηση, Αήψη Απόφασης. Μετάβαση.

Εδώ δεν θα ασχοληθούμε με τους τρεις πρώτους από τους προαναφερθέντες στόχους του Σ.Ε.Π., αλλά κατά βάση με τον τέταρτο, τον οποίο και θα συζητήσουμε διεξοδικά στη συνέχεια. Ωστόσο, όσον αφορά ειδικά τον πρώτο στόχο, εκείνον της Αυτογνωσίας (Αυτοαντίληψης), αξίζει να σημειώσουμε ότι ο επαγγελματικός προσανατολισμός συμβάλλει σε όλα τα επίπεδα αυτογνωσίας, πράγμα που θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για τη σωστή επιλογή επαγγέλματος, διότι μέσω αυτής είναι δυνατόν³⁷⁴:

- α)** να διαπιστωθούν κλίσεις, ταλέντα, ικανότητες και δεξιότητες του ατόμου,
- β)** να διαπιστωθεί αν το άτομο είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του συγκεκριμένου εργασιακού περιβάλλοντος,
- γ)** να ελεγχθεί αν το επάγγελμα/η ειδικότητα που ήδη έχει επιλεγεί ταιριάζει στην προσωπικότητα, στις πραγματικές ικανότητες-δεξιότητες, καθώς και στις επαγγελματικές κλίσεις του ατόμου,
- δ)** να εντοπιστούν εναλλακτικές επαγγελματικές δυνατότητες και κλίσεις του ατόμου και
- ε)** να ληφθούν οι σωστές αποφάσεις όσον αφορά την ένταξη του ατόμου στο συγκεκριμένο εργασιακό περιβάλλον.

Ας εξετάσουμε τώρα, όπως είπαμε παραπάνω, τον τρίτο από τους προαναφερθέντες στόχους του Σ.Ε.Π., και συγκεκριμένα με τη λήψη Απόφασης, που αποτελεί και το θέμα μας. Συγκεκριμένα, ο Σ.Ε.Π. επιδιώκει, μεταξύ άλλων, να βοηθήσει τους μαθητές στο να συνειδη-

³⁷³ Θ. Κατσανέβας, σε ημερίδα που διοργάνωσε στις 22/4/2003 ο Σύλλογος Ιδιοκτητών Φροντιστών σε συνεργασία με φροντιστήρια της Κομοτηνής, με θέμα "Επαγγελματικός Προσανατολισμός-Τα επαγγέλματα του μέλλοντος".

³⁷⁴ Δρ. Μάρκος Ρήγος (Ψυχολόγος), Δεκαπενθήμερη έκδοση για την σύγχρονη ιατρική εποχή (<http://www.iator.gr>).

τοποιούν τους παράγοντες που υπεισέρχονται στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, αλλά και να λαμβάνουν αποφάσεις μέσα από το δημιουργικό συνδυασμό στοιχείων του εαυτού τους και της γύρω εκπαιδευτικής και επαγγελματικής πραγματικότητας³⁷⁵.

Η λήψη απόφασης αποτελεί προοίμιο για κάθε δράση που αναλαμβάνεται σε κάθε τομέα και, κατά συνέπεια, στον επαγγελματικό τομέα. Τα **κριτήρια** που χρησιμοποιούνται προκειμένου να ληφθεί μια απόφαση διαφοροποιούνται ανά άτομο, όπως επίσης διαφοροποιείται και ο τρόπος αξιολόγησής τους. Έχει διαπιστωθεί ότι ο τρόπος λήψης απόφασης σχετίζεται με την τελική επιτυχία ή αποτυχία στη ζωή ενός ατόμου. Η απόφαση που παίρνουμε ως προς το πιο επάγγελμα επιθυμούμε να ακολουθήσουμε είναι μία από τις σημαντικότερες αποφάσεις στη ζωή μας.

Για το λόγο αυτό πρέπει να μάθουμε να επιλέγουμε τελικά ένα επάγγελμα που θα ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα και τις δεξιότητές μας και θα μας εξασφαλίζει μια όσο το δυνατόν πιο ποιοτική, ώριμη και ευτυχισμένη επαγγελματική ζωή. Αν κάνουμε τη σωστή επιλογή, αν αγαπάμε αυτό που επιλέξαμε, αν ασχολούμαστε με αυτό που μας γεμίζει και μας εκφράζει, τότε έχουμε εξασφαλίσει την επιτυχία στην επαγγελματική μας σταδιοδρομία, πράγμα που είναι απαραίτητο για την ευτυχία κάθε ανθρώπου.

Στη λήψη μιας ώριμης απόφασης βοηθά πολύ, όπως προαναφέραμε, ο επαγγελματικός προσανατολισμός, ο οποίος και θα προσφέρει στο μελλοντικό επαγγελματία πληροφορίες γύρω από δύο βασικούς άξονες:

Πρώτον, καταδεικνύει τα επαγγελματικά περιβάλλοντα που φαίνεται ότι ταιριάζουν στην προσωπικότητα, αλλά και στις ικανότητες του ατόμου.

Δεύτερον, σκιαγραφεί την προσωπικότητα ή τις όποιες μαθησιακές δυσκολίες ενδέχεται να υπάρχουν και να επηρεάζουν σαφώς το εύρος επιλογής επαγγελματίων, ενώ παρέχει και τις κατάλληλες εξοπλισμένες συστάσεις.

Πολλά επαγγέλματα απαιτούν συνδυασμό προσωπικών χαρακτηριστικών-ικανοτήτων-δεξιοτήτων και, γι' αυτό, πρέπει με διανυγή τρόπο να διαπιστώσουμε σε ποιον τομέα ανταποκρινόμαστε περισ-

375 Οδηγίες διδασκαλίας μαθημάτων Α' τάξης ΕΠΑΛ, Σχολικού έτους 2006-2007 (Πράξη 26/18-9-06 του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου), ΜΑΘΗΜΑ: Σχολικός επαγγελματικός Προσανατολισμός-Περιβάλλον εργασίας.

σότερο και σε ποιον λιγότερο, δεδομένου ότι η επιλογή της επαγγελματικής μας σταδιοδρομίας είναι μια καθοριστική στιγμή στη ζωή μας.

Η λήψη απόφασης αποτελεί ουσιώδες στοιχείο του επαγγελματικού προσανατολισμού και γι' αυτό θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και οι εξής παράγοντες:

1. η προσωπικότητα και η ιδιοσυγκρασία, έτσι ώστε να διαπιστωθούν οι δραστηριότητες που ταιριάζουν στο χαρακτήρα του συγκεκριμένου ατόμου

2. οι έμφυτες ικανότητες (κλίσεις) που διαθέτει ο εξεταζόμενος, προκειμένου να διαπιστωθεί ο επαγγελματικός χώρος στο οποίο μπορεί να ασχοληθεί με ευκολία και επιτυχία

3. οι αξίες στις οποίες πιστεύει και οι οποίες αποτελούν κίνητρα για την ενεργοποίηση του και

4. τα ενδιαφέροντά του, από τα οποία εξαρτάται η διάθεσή του για να αφιερωθεί σε κάποια επαγγελματική δραστηριότητα.

Ολοκληρωμένη διαδικασία λήψης αποφάσεων θεωρείται αυτή που συνδυάζει το γνωστικό και το συναισθηματικό στοιχείο, ενώ παράλληλα είναι άρτια σχεδιασμένη και οργανωμένη. Όταν ένα άτομο καλείται να λάβει μια απόφαση, αυτό αποτελεί μια λογική διεργασία η οποία, για να είναι συνετή και βασισμένη σε γερές βάσεις, πρέπει να διεξαχθεί σε ορισμένα στάδια. Επίσης, είναι απαραίτητο να συντρέχουν κάποιες προϋποθέσεις οι οποίες θα εξασφαλίσουν την ομαλή πρόσβαση σε αυτά τα στάδια.

Ο τρόπος λήψης αποφάσεων αποτελεί κατά κύριο λόγο προϊόν μάθησης. Ο κάθε άνθρωπος, δηλαδή, διαμορφώνει και υιοθετεί από τα πρώτα στάδια της ζωής του ένα προσωπικό στυλ λήψης απόφασης, το οποίο τον χαρακτηρίζει και στην μετέπειτα ζωή του-έστω με κάποιες παραλλαγές. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι ο κάθε άνθρωπος λαμβάνει αποφάσεις με τον ίδιο τρόπο καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Ο τρόπος λήψης αποφάσεων εξελίσσεται δυναμικά και διαφοροποιείται μέσω της συνεχούς μάθησης και της απόκτησης εμπειρίας.

Υπάρχουν πολλοί και διαφορετικοί τρόποι λήψης απόφασης και καθένας από αυτούς κρίνεται ως λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένος ανάλογα με τον αρχικό στόχο και την τελική έκβαση που θέτει και προσδοκά το άτομο. Δεν υπάρχουν σωστοί και λανθασμένοι τρόποι λήψης απόφασης. Υπ' αυτή την έννοια είναι άσκοπο να προ-

σπαθούμε να αλλάξουμε τον τρόπο με τον οποίο ένα άτομο σκέφτεται και αποφασίζει, επειδή φαίνεται λάθος σε εμάς. Έτσι, για μια εργασιακή θέση ενδεχομένως να απαιτείται γρήγορη αντίληψη και ταχύτατη επιλογή και αποφασιστικότητα, οπότε, σε μια τέτοια περίπτωση, ένας άνθρωπος που μπορεί να αποφασίζει μόνο αφού πρώτα εξετάσει λογικά όλα τα στοιχεία της συγκεκριμένης εργασιακής θέσης, να κρίνεται ακατάλληλος και να μην αποδώσει σε αυτή τη θέση.

Τρεις είναι οι βασικότερες προϋποθέσεις που εγγυώνται μιαν ολοκληρωμένη διαδικασία λήψης απόφασης:

- α)** η νοητική ωριμότητα και πληρότητα,
- β)** η συναισθηματική ωριμότητα και ηρεμία και
- γ)** η σωστή ισορροπία μεταξύ γνωστικού και συναισθηματικού στοιχείου.

Και τις τρεις αυτές προϋποθέσεις επηρεάζουν σημαντικά η κληρονομική κατάβολή, η φυσική ανάπτυξη, η μάθηση και οι παραδοσιακές επιδράσεις. Αμέσως παρακάτω εξετάζουμε εν συντομία το λόγο για τον οποίο θεωρούνται ουσιώδεις οι τρεις προαναφερθείσες προϋποθέσεις:

α) Η νοητική ωριμότητα και πληρότητα είναι ουσιαστική διότι, όταν το άτομο παίρνει μια απόφαση, διέρχεται μια λογική διαδικασία, αξιολογεί και εκτιμά τα γεγονότα, τις καταστάσεις και τους ανθρώπους που εμπλέκονται σ' αυτήν. Η πνευματική ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται το πρόβλημα, καθώς και η ικανότητά του να συλλέγει και να επεξεργάζεται πληροφορίες είναι απαραίτητα, ούτως ώστε να ξεκινήσει η διαδικασία λήψης απόφασης.

β) Η συναισθηματική ωριμότητα αποτελεί επίσης μια απαραίτητη προϋπόθεση λήψης απόφασης, διότι ένα ανώριμο άτομο, που βρίσκεται σε κατάσταση έντασης, δεν είναι σε θέση να σκεφθεί ορθά. Ό,τι και αν αποφασίσει, θα είναι το αποτέλεσμα μιας συναισθηματικής αντίδρασης που θα αντιτίθεται στη λογική. Ένα ώριμο συναισθηματικά άτομο συνειδητοποιεί ότι, αν πάρει μια απόφαση υπό συναισθηματική ένταση, αυτή η απόφαση θα είναι βεβιασμένη και λανθασμένη. Η έντονη συναισθηματική φόρτιση, ο δισταγμός, η ταλάντευση, τα αισθήματα αβεβαιότητας, δεν αφήνουν το άτομο να επεξεργαστεί σωστά τις διάφορες πληροφορίες που διαθέτει όσον αφορά το πρόβλημά του και να ακολουθήσει ένα λογικό μοντέλο ή

κανόνα που θα το βοηθούσε στην επίλυσή του. Αντίθετα, αυτές οι αντιδράσεις οδηγούν σε αναβολή της απόφασης, σε αμυντικούς μηχανισμούς, οι οποίοι δεν οδηγούν στην καλύτερη δυνατή λύση. Το άγχος του ατόμου μεγαλώνει αντί να μειώνεται και η λύση μοιάζει με ουτοπία.

γ) Ένα τελευταίο στοιχείο είναι η **εξισορρόπηση μεταξύ γνωστικού και συναισθηματικού στοιχείου**. Αυτό το στοιχείο είναι που εξισορροπεί τη λογική με το συναίσθημα και μπορεί να εξασφαλίσει την ομαλή λήψη αποφάσεων. Εξάλλου, γνωρίζουμε ότι η κοινωνική όψη του «εαυτού» διαμορφώνεται με την επικοινωνιακή ζωή του ατόμου με τους άλλους (Cooley)³⁷⁶ και δημιουργείται κατά τη διαδικασία της κοινωνικής εμπειρίας και δραστηριότητας (Mead)³⁷⁷.

Οι τρεις αυτές προϋποθέσεις είναι βασικές για την ομαλή διαδικασία λήψης αποφάσεων, πράγμα που καθίσταται σαφέστερο αν λάβουμε υπόψη μας ότι η επιλογή συντρόφου και η επαγγελματική σταδιοδρομία είναι, ίσως, τα δύο πιο σημαντικά στοιχεία για μια ευτυχισμένη ζωή του ατόμου. Μια κακή ή εσφαλμένη επιλογή μπορεί να αποβεί καταστροφική όχι μόνο για το ίδιο το άτομο αλλά και για το οικογενειακό του περιβάλλον ή και για τα πρόσωπα που εξαρτώνται από αυτό. Η επιλογή της επαγγελματικής σταδιοδρομίας είναι αρκετά περίπλοκο ζήτημα.

Στην ηλικία της εφηβείας, οπότε και καλούμαστε να αποφασίσουμε, πολλά πράγματα φαίνονται υπερβολικά, ενώ άλλα πάλι μοιάζουν δεδομένα, εντελώς ασαφή ή μηδαμινά, με αποτέλεσμα οι επιλογές

376 Αμερικανός κοινωνιολόγος. Η «θεωρία του καθρέπτη» ("looking-glass self"), η οποία αργότερα θα αποκληθεί «εμπαθητική ενδοσκόπηση» (empathic introspection) είναι αναμφισβήτητη η πιο διάσημη συνεισφορά του, η οποία είναι σήμερα γνωστή και αποδεκτή από τους περισσότερους ψυχολόγους και κοινωνιολόγους. Το άτομο, ατενίζοντας το γυαλί, αυτοδημιουργεί την εικόνα του μέσα από τη φαντασία του όπως αυτή (ενν. η εικόνα) μπορεί να γίνει αντιληπτή από ένα άλλο άτομο.

Η θεωρία αυτή εφαρμόζεται όχι στο μικροεπίπεδο του ατόμου, αλλά και στο μακροεπίπεδο των οικονομικών ζητημάτων της κοινωνίας και τις μακροκοινωνιο-λογικές συνθήκες που δημιουργούνται με το χρόνο.

377 Βλ. σχετικά Κουστουράκης, Γ. (1994). *Η κοινωνική και πολιτική αγωγή στο δημοτικό σχολείο. Κοινωνιολογική και διδακτική προσέγγιση* (εκδ. Νέα Παιδεία, τχ. 71). Ο George Herbert Mead αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους φιλοσόφους στην ιστορία της αμερικάνικης φιλοσοφίας, καθώς και έναν από τους ιδρυτές του πραγματισμού, μαζί με τους Peirce, James, Tufts, και Dewey. Έχει ασκήσει σημαντική επιρροή στην κοινωνική θεωρία του 20^{ου} αιώνα μεταξύ των φιλοσόφων και κοινωνικών επιστημόνων

που θα γίνονται από τους υποψηφίους να μην είναι πάντοτε οι πιο εύστοχες. Αρκετές φορές το οικογενειακό περιβάλλον είναι τόσο φορτικό, ώστε η επιλογή γίνεται σχεδόν «αυτόματα».³⁷⁸ Πώς μπορεί όμως να αποφασίσει κάποιος για τη δουλειά που θα επιλέξει να κάνει ίσως για όλη του τη ζωή, αν δεν λάβει υπόψη του και κάποιες άλλες παραμέτρους;

Κάθε άνθρωπος, ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του, τις ικανότητες του, αλλά και τις αξίες με τις οποίες έχει γαλουχηθεί ή τις εμπειρίες που το περιβάλλον του έχει προσφέρει, βιώνει διαφορετικά την κάθε δυνατότητα επαγγελματικής αποκατάστασης και ανέλιξης³⁷⁹.

Τα στάδια στη λήψη ατομικών αποφάσεων

Η λήψη αποφάσεων λαμβάνει χώρα σε κάποιο πλαίσιο αναφοράς και επηρεάζεται από κοινωνικούς περιορισμούς ή προκαταλήψεις. Γι' αυτό το λόγο δεν υφίσταται μία μόνο θεωρία που εγγυάται την ορθότερη απόφαση, διότι τη συμπεριφορά κάθε ατόμου διέπουν διαφορετικοί ατομικοί και συλλογικοί παράγοντες.

Παρ' όλ' αυτά, υπάρχουν κάποια κοινώς αποδεκτά στάδια, τα οποία πρέπει να ακολουθηθούν κατά τη διαδικασία λήψης μιας απόφασης:

Κατ' αρχήν πρέπει το άτομο να κατανοήσει και να έχει βαθιά επίγνωση του προβλήματος που το απασχολεί και για το οποίο πρέπει να πάρει μια απόφαση. Πρέπει δηλαδή να έχει σαφή εικόνα των δεδομένων που χαρακτηρίζουν τη συγκεκριμένη κατάσταση. Κατ' επέκταση, πρέπει να κρίνει τη σπουδαιότητα που έχει αυτή η απόφαση για τον εαυτό του. Κάποιες αποφάσεις βαρύνουν ιδιαίτερα, ενώ άλλες είναι ελάσσονος σημασίας. Χρειάζεται να κατανοήσει βαθιά τις συνθήκες που συνθέτουν το πλαίσιο εντός του οποίου θα ληφθεί η απόφαση.

Ποιες παραμέτρους, τι ακριβώς περιλαμβάνει η κατάσταση, είναι μερικά από τα στοιχεία που πρέπει να έχει υπ' όψιν του το άτομο για να κινηθεί σωστά. Είναι λογικό να απαιτείται η όσο το δυνα-

³⁷⁸ Γεωργίου, Σ. (1993), *Ο ρόλος της οικογένειας στη σχολική επίδοση* (Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τχ.19).

³⁷⁹ Υπηρεσία Συμβουλευτικής του Γραφείου Διασύνδεσης του Ιονίου Πανεπιστημίου, Εργαστήριο Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού.
<http://www.ionio.gr>.

τόν πληρέστερη διείσδυση στις λεπτομέρειες του συγκεκριμένου προβλήματος, ώστε η απόφαση να είναι όσο το δυνατόν ορθότερη.

Πρέπει επίσης να γίνει διάκριση των πιθανών εναλλακτικών λύσεων που θα μπορούσαν να ακολουθηθούν, ώστε το άτομο να οδηγηθεί σε μια λύση. Όταν το άτομο βρίσκεται μπροστά σε δύο εκδοχές, η λήψη απόφασης είναι μια σχετικά εύκολη υπόθεση.

Όμως στη ζωή οι καταστάσεις είναι συνήθως πιο περίπλοκες, και οι πολλές εκδοχές δημιουργούν αβεβαιότητα ως προς το τελικό αποτέλεσμα της επιλογής, καθιστώντας τη λήψη απόφασης δύσκολη και αναγκαστικά πιθανολογική. Το άτομο πρέπει ακόμη να εξετάσει τις δυσκολίες που μπορεί να αναδυθούν αν ακολουθήσει μια συγκεκριμένη οδό δράσης.

Είναι, δηλαδή, αναγκαίο να αντιμετωπίσει το άτομο όλα τα ενδεχόμενα εμπόδια που πιθανόν να ανακύψουν μέσα από τις επιλογές του. Πρέπει επίσης να διατηρεί ένα σημαντικό βαθμό αντικειμενικότητας και κριτικής ικανότητας.

Επίσης, πρέπει να εξεταστούν και να εντοπιστούν οι τομείς στους οποίους το άτομο παρουσιάζει ιδιαίτερες ικανότητες ή αδυναμίες και να γίνει σωστή αξιολόγησή τους, (των αδυναμιών ή ικανοτήτων του ατόμου). Είναι ανάγκη να μελετηθούν με σοβαρότητα και λεπτομερειακά οι πιθανές θετικές και αρνητικές επιπτώσεις που θα προέκυπταν από τις προτεινόμενες λύσεις. Το άτομο μπορεί έτσι να κάνει αξιολόγηση της κάθε έκβασης με βάση τις προτεραιότητες που έχει θέσει σε ό,τι αφορά την απόφαση που πρέπει να πάρει. Στο στάδιο αυτό, το οποίο είναι αρκετά κρίσιμο, πρέπει να γίνει η επιλογή εκείνης της εναλλακτικής η οποία παρουσιάζει τα περισσότερα πλεονεκτήματα.

Στο σημείο αυτό παρεισφρεί και ο υποκειμενικός παράγοντας, στον οποίον αναφερθήκαμε και παραπάνω. Οι άνθρωποι προτιμούν να ψάξουν περισσότερο όταν υπάρχουν πρόσθετες εναλλακτικές επιλογές. Τέλος, απομένει η δοκιμαστική εφαρμογή της απόφασης η οποία εφόσον μπορεί να γίνει, δίνει στο άτομο τη δυνατότητα να αξιολογήσει εκ των προτέρων αν αυτή η λύση που διάλεξε είναι και η πιο συμφέρουσα. *Ουσιαστικά, η λήψη αποφάσεων είναι ένα είδος επίλυσης προβλημάτων, εφόσον η σκέψη ξεκινά από κάποια δεδομένα που απαρτίζουν το πρόβλημα και πρέπει να καταλήξει σε μια τελική επίλυσή τους.*

Αυτά λοιπόν είναι τα στάδια που απαιτούνται για τη λήψη μιας

ώριμης απόφασης όσον αφορά την επιλογή του κατάλληλου επαγγέλματος.³⁸⁰ Πέραν όμως αυτών των σταδίων, υπάρχουν και κάποια κριτήρια τα οποία θα πρέπει να επιστρατεύονται για τη λήψη της σχετικής απόφασης. Αυτά ακριβώς τα κριτήρια εξετάζουμε στη συνέχεια.

Κριτήρια για τη λήψη αποφάσεων

Απόφαση ονομάζεται η ενέργεια επιλογής μιας λύσης μεταξύ περισσότερων δυνατών λύσεων. Η λήψη απόφασης πρέπει να στηρίζεται στην ορθολογική στάθμιση των πραγματικών καταστάσεων. Το άτομο, όταν θέλει να λάβει την καταλληλότερη απόφαση για ένα ζήτημα, και μάλιστα τόσο σημαντικό όπως η επαγγελματική του σταδιοδρομία, τότε αποκτά μεγαλύτερη σημασία η λήψη αυτής της απόφασης. Το άτομο πρέπει να λάβει υπόψη του δέκα «σημεία».

Τα σημεία αυτά, τα οποία θα πρέπει να χαρακτηρίζουν τη σωστή επαγγελματική επιλογή, είναι τα εξής:

1. Η επιλογή πρέπει να γίνεται με κριτήριο το αίσθημα ικανοποίησης και δημιουργικότητας.
2. Πριν από οποιαδήποτε απόφαση, πρέπει να διευκρινίζεται ποιο από τα ακόλουθα ζητήματα έχει προτεραιότητα: το οικονομικό όφελος, το κοινωνικό κύρος ή η προσωπική ικανοποίηση.
3. Η αξιολόγηση της προσωπικότητας προέχει της επαγγελματικής επιλογής
4. Οι προτεραιότητες της επιλογής επαγγέλματος πρέπει να τεθούν αφού έχει γίνει συνείδηση η σπουδαιότητα της εργασίας στη ζωή.
5. Η αύξηση της αυτοεκτίμησης και της ατομικής παραγωγικότητας απαιτεί την ανάπτυξη τρόπων χειρισμού του άγχους στον προσωπικό και κοινωνικό χώρο.
6. Η επιλογή του επαγγέλματος πρέπει να συμβαδίζει με τις ανάγκες του εσωτερικού κόσμου του ατόμου.

³⁸⁰ «Αν τέλειωσες γυμνάσιο και θες να μορφωθείς, πριν πάρεις μιαν απόφαση καλά να το σκεφτείς, κι αυτά που λένε γύρω σου να μην τ' ακούς ποτέ, μονάχος σου να ψάξεις να δεις τι γίνεται, καλές οι επιστήμες και τα διπλώματα, το θέμα όμως είναι τι γίνεται μετά... Στίχοι, Μουσική, Α' Εκτέλεση: Λουκιανός Κηλαηδόνης».

7. Η επιλογή επαγγέλματος πρέπει να υπακούει σε εξωτερικές ανάγκες, καθώς και στις συνθήκες της αγοράς εργασίας.
8. Οι στόχοι που τίθενται πρέπει να είναι ρεαλιστικοί και πραγματοποιήσιμοι.
9. Πριν από οποιαδήποτε απόφαση, απαιτείται σφαιρική ενημέρωση και πληροφόρηση.
10. Η συνεχής εξειδίκευση στις ανάγκες της αγοράς είναι απαραίτητη.

Με δεδομένα όσα αναφέραμε, μπορούμε συμπερασματικά να ισχυριστούμε ότι ο Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός έχει πράγματι τη δυνατότητα να διαδραματίσει ένα σημαντικό-αν όχι τον πρώτο ρόλο στην ανάπτυξη του τρόπου λήψης ορθών αποφάσεων στους μαθητές, όσον αφορά την επιλογή επαγγέλματος στην οποία καλούνται οι τελευταίοι να προβούν. Ο μαθητής πρέπει να ενεργήσει προς αυτό το σκοπό σε μια ηλικία πολύ ευαίσθητη, πράγμα που καθιστά απαραίτητη τη συνδρομή ειδικών γνώσεων, ώστε να καταστεί ο μελλοντικός επαγγελματίας ικανός να λάβει μια ορθή απόφαση για το ποια θα είναι η κύρια βιοποριστική του ασχολία, η οποία και θα τον ακολουθεί-κατά κανόνα-σε όλη του τη ζωή. Ο Σ.Ε.Π. θα διαδραματίσει το ρόλο του καλύτερα όταν θα κατορθώσει να διαμορφώσει έναν άρτιο μηχανισμό λήψης ορθών αποφάσεων στο μαθητή.

Ένα πρόσθετο πλεονέκτημα της ορθής διδασκαλίας του Σ.Ε.Π. είναι το γεγονός ότι ο μαθητής θα μάθει, να λαμβάνει ώριμες αποφάσεις και για άλλα σπουδαία ζητήματα της ζωής του. Και ώριμες αποφάσεις σημαίνει, επαναλαμβάνουμε, *εξισορρόπηση γνωστικού και συναισθηματικού στοιχείου κατά τη λήψη της απόφασης, πάντοτε όμως με την προϋπόθεση ενός παράλληλου άρτιου σχεδιασμού και μιας ορθής οργάνωσης.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Assouline, M.& Meir, E. I. (1987). *Meta-analysis of the relationship between congruence and well-being measures. Journal of vocational Behavior*, 31, 319-332.
2. Goleman, D. (1999). *Η συναισθηματική νοημοσύνη στο χώρο της εργασίας*, μτφ. Με-γαλούδη Φ. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
3. Hayes N. *Εισαγωγή στην ψυχολογία*, α τόμος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
4. Γεωργούσης Π. (1985), *Η επαγγελματική συμβουλευτική και ο ρόλος της οικογένειας στην επαγγελματική εξέλιξη του ατόμου. Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 32-33, 29-44.
5. Δημητρόπουλος Ε., *Σχολικός εκπαιδευτικός και επαγγελματικός προσανατολισμός και συμβουλευτική*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1994.
6. Κάντας Α., Χαντζή Α, *Ψυχολογία της Εργασίας-Θεωρίες Επαγγελματικής ανάπτυξης*, εκδ. ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1991.
7. Κρίβας Σ. (2001) *Το Μετέωρο Βήμα του Επαγγελματικού Προσανατολισμού*, Εφημερίδα Ελευθεροτυπία 26/7/01, σ. 9
8. Αεονταρή, Α. «Αυτοαντίληψη», εκ. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα, 1996.
9. Μπρούζου, Ανδ.Ο εκπαιδευτικός ως λειτουργός Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού-Μια ανθρωπιστική θεώρηση της εκπαίδευσης, εκ. Λύχνος, Αθήνα, 1995.
10. Νασιάκου Μ. *Η ψυχολογία σήμερα*,
11. Παπάνης, Ε. & Ρόντος, Κ. (2005). *Ψυχολογία-Κοινωνιολογία της εργασίας και Διοίκηση ανθρώπινου δυναμικού*, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα.
12. Πιντέρη, Γ.«*Η Αυτοαντίληψη στη Λήψη Αποφάσεων*», ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.,τ. 1, Αθήνα 1985.
13. Σαμοΐλης, Π. (1988-89), *Η σύνδεση του σχολείου με την κοινότητα και το χώρο της εργασίας: Εμπειρίες από μια επίσκεψη εργασίας. Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, τχ. 7-8
14. Φακιολάς Ρ. (1991), *Η Απασχόληση στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά (Πρακτικά Γ' Πανελλήνιου Συνεδρίου «Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού»*, Αθήνα) σ.σ. 68-69
15. Χουσιάδα Α. *Ιστορία της ψυχολογίας*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 1991.

4) ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

«Το σκασιαρχείο», αντιμετώπιση του προβλήματος από έναν εκπαιδευτικό. (Δημοσιεύτηκε στη εφημερίδα Θάρος Μεσσηνίας, Δεκέμβριος 2006)

Τα σχολεία είναι σε θέση να ασκήσουν δυναμική επιρροή στους μαθητές τους, διότι οι τελευταίοι περνούν, κατά μέσο όρο, έξι ώρες την ημέρα στο σχολείο, δηλαδή περνούν ίσο περίπου χρόνο στο σχολείο και στο σπίτι. Είναι ο δεύτερος φορέας κοινωνικοποίησης των παιδιών, το οποίο τους εισάγει σε διάφορους τύπους εξουσίας που δεν μπορεί να γνωρίσουν στην οικογένεια και στο σπίτι.

Το πρόβλημα:

Ένα πρόβλημα που αντιμετώπισα λοιπόν όταν πρωτοδιορίστηκα στο σχολείο σαν μόνιμος καθηγητής ήταν το θέμα της συστηματικής απουσίας μερικών μαθητών και ιδιαίτερα στο μάθημά μου, στο μάθημα της κοινωνιολογίας. Ήταν τότε πανελληνίως εξεταζόμενο μάθημα με σχετικό βαθμό δυσκολίας στην απομνημόνευση εννοιών και νοημάτων, που τα παιδιά, μη έχοντας ειδικευτεί σε τέτοιες έννοιες τους, ήταν δύσκολο. Δεν είχα και εγώ τότε την σχετική πείρα και στηριζόμουν κυρίως στην απομνημόνευση εννοιών, με αποτέλεσμα ίσως να δημιουργούσε κάποιο πρόβλημα, το οποίο όμως δεν το είχα εντοπίσει νωρίς.

Αποτέλεσμα του γεγονότος τούτου ήταν να απουσιάζουν τακτικά, μερικοί μαθητές από το μάθημά μου, που, επειδή ήταν δίωρο, τύχαινε να γίνεται τις πρώτες ή τις τελευταίες ώρες του σχολικού προγράμματος.

Συνειδητοποίηση του προβλήματος

Σκέφθηκα ότι πρέπει να εξετάσω σε βάθος την σχέση μου με τους συγκεκριμένους μαθητές, τις δυσκολίες που αυτοί αντιμετώπιζαν στο συγκεκριμένο μάθημα, την δική μου ευθύνη για την χαμηλή επίδοσή τους στο μάθημα.

Επίσης έπρεπε να απαντήσω και σε κάποιες ερωτήσεις που με βασάνιζαν, όπως οι ακόλουθες:

Γιατί συμπεριφέρονται κατ' αυτόν τον τρόπο; Ποιο πρόβλημα ήθελαν να αντιμετωπίσουν συμπεριφερόμενοι με αυτόν τον τρόπο; Είναι δυνατό να κερδίσω την εμπιστοσύνη τους και να παρακολουθούν πλέ-

ον το μάθημά μου και να μην παίρνουν απουσίες; Πως μπορώ να επιδείξω μια περισσότερο αποδεκτή συμπεριφορά;

Με τις λίγες παιδαγωγικές γνώσεις που είχα, ήξερα ότι ο εκπαιδευτικός μπορεί να μάθει στα παιδιά καινούργιους τρόπους συμπεριφοράς, και να τα βγάζουν πέρα ακόμη και σε πολύ δυσκολότερες κατάστάσεις. Η κατάλληλη όμως μέθοδος μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά να απαλλαγούν από τέτοιες μορφές συμπεριφοράς. Ποια όμως ήταν;

Είχα να κάνω λοιπόν με το λεγόμενο *σκασιαρχείο*, το οποίο αποτελεί τρόπο ζωής για ένα συνεχώς αυξανόμενο αριθμό μαθητών. *Σκασιαρχείο* σημαίνει *παράνομη απουσία από το σχολείο*. Μερικά παιδιά παρίσταναν ότι πήγαιναν στο σχολείο, αλλά μετά «ξέφυγαν» και περνούσαν αλλού τις ώρες τους. «Τόσκαγαν» κυρίως τα αγόρια. Σκέφτηκα λοιπόν ότι αν συνεχίζονταν οι απουσίες τους θα έμεναν πίσω στα μαθήματα και αυτό θα είχε επιδράσεις στην συναισθηματική, κοινωνική και επαγγελματική τους ζωή.

Οι σκασιάρχες, μιας και είναι αδύνατοι στα μαθήματα, συνεχώς κακοχαρακτηρίζονται από τους δασκάλους τους, ως «χαζοί», που δεν βρίσκουν στο σχολείο τίποτα θετικό. Αντίθετα, το θεωρούν βαρετό και ανιαρό και αισθάνονται μοναξιά και στεναχώρια. Είναι, συνήθως, μαθητές που έχουν χάσει χρονιές ή χρονιά και αναγκάζονται να φοιτούν στην ίδια τάξη με μικρότερους μαθητές, με αποτέλεσμα να μην γίνονται κοινωνικά αποδεκτοί από την τάξη και ως εκ τούτου να δημιουργούν λίγες φιλίες και να μεγαλώνει το αίσθημα απόρριψης του σχολείου. Όταν η συμπεριφορά αυτή επιμένει, εμφανίζονται συχνά δευτερεύοντα προβλήματα, όπως επιθετικότητα, μικροκλοπές, ψευδολογία κλπ.

Η κατάσταση στο σπίτι του σκασιάρχη δεν είναι η καλύτερη. Είναι ανυπόφορη για τα παιδιά που το σκάνε. Δημιουργούνται καυγάδες και ένταση μεταξύ των γονιών τους. Μάλιστα οι γονείς τους τα έχουν απορρίψει και έτσι στερούνται στοργής ή μιας στενής προσωπικής σχέσης με τον ένα ή τον άλλο γονέα. Αυτά τα παιδιά συνήθως αισθάνονται μοναξιά και δυστυχία, δεν έχουν αντοχή για τίποτα και η επικοινωνία μαζί τους είναι προβληματική.

Οι σκασιάρχες έμαθαν ότι η καλύτερη στρατηγική για να αποφύγουν την ένταση στην οικογένεια είναι να το «σκάνε». Έτσι λοιπόν φεύγουν από το σχολείο, έτσι και αλλιώς και στο σχολείο αισθάνονται ότι τους αντιπαθούν οι δάσκαλοι και οι συμμαθητές τους, με τον ίδιο τρόπο. Πιθανόν να διασκεδάζουν μόνοι τους, όταν περιπλανώ-

νται ή να βρίσκουν παρόμοιους συντρόφους προκειμένου να αποφύγουν την κατάθλιψη και την αποθάρρυνση που νιώθουν.

Υπάρχουν, βέβαια, και περιπτώσεις που πολλά νέα παιδιά τα σκάνε από το σχολείο και άλλα σποραδικά, άλλα συχνά, τα οποία δεν εντάσσονται σε καμία από τις κατηγορίες της οικογενειακής ζωής, που αναφέραμε. Μερικοί το σκάνε γιατί έχουν υιοθετήσει την αδιάφορη στάση των γονέων τους απέναντι στην εκπαίδευση και μάλιστα τους καλύπτουν και οι ίδιοι οι γονείς. Άλλα παιδιά μπορεί να το σκάνε από το σχολείο, όταν έχουν ένα διαγώνισμα ή όταν υπάρχει μια απειλή τιμωρίας.

Στρατηγικές αντιμετώπισης

Παρασυρόμενος από τα αρνητικά αισθήματά μου γι' αυτά, τα κοχαρχήριζα και φυσικά η βαθμολογία τους ήταν πολύ χαμηλή. Το ανέφερα στον Διευθυντή και εκείνος μη γνώστης παιδαγωγικών θεμάτων δεν μου έδωσε συμβουλές αντιμετώπισης της κατάστασης. Μόνο μου είπε «όποιος θέλει ας παρακολουθήσει, εσύ στείλε τις απουσίες στους γονείς του και ό,τι θέλουν ας κάνουν». Δεν μπορούσα, όμως, να ησυχάσω, και έπρεπε να τα βγάλω πέρα μόνος μου, ένας νέος πρωτοδιόριστος καθηγητής σε μια πολυπληθή τάξη των 30 μαθητών.

Σκέφθηκα ότι αυτό δεν ήταν λύση και με τις συμβουλές κάποιων καλών συναδέλφων ακολούθησα την εξής τακτική, μετά την πρώτη αποτυχημένη μου προσπάθεια να τους συνετίσω με απειλές και με εκφράσεις, όπως «δεν θα καταφέρουν τίποτα στην ζωή τους αν συνεχίσουν αυτή την τακτική».

Τις υπόλοιπες μέρες σκέφθηκα να καλέσω τους γονείς τους στο σχολείο και να συζητήσουμε, αφού προηγουμένως θα είχα κάνει μια ή και δυο συζητήσεις με τα παιδιά στην τάξη. Ρώτησα κάποιους συναδέλφους με τους οποίους μπορούσα αν επικοινωνήσω καλύτερα και μου είπαν να το συζητήσω στην τάξη μου το θέμα και ας χάσω και ένα ή και δύο μαθήματα. Δεν χάθηκε ο κόσμος. Έτσι και έκανα, με δική μου ευθύνη, συζήτησα το θέμα με τα παιδιά αφού προηγουμένως τους τηλεφώνησα ιδιωτικά ότι τους θέλω στο επόμενο μάθημα στην τάξη για να συζητήσουμε κάτι ενδιαφέρον, που δεν έχει σχέση με το μάθημα. Τους παρακάλεσα να έρθουν και πράγματι ήρθαν, αν στην αρχή μου έφεραν δυσκολίες στην προσέλευση. Έχασα τρία μαθήματα εξηγώντας τους τις δυσκολίες του μαθήματος, αλλά και

την ωφέλεια που μπορεί να αποκομίσει κανείς από αυτό. Τους εξήγησα ότι θα προσπαθήσω να κάνω ότι μπορώ για να το κάνω πιο εύκολο και χρήσιμο το μάθημα. Μάλιστα έδωσα και μια αίσθηση χιούμορ στο μάθημα που λειτούργησε ως εκτόνωση της κατάστασης. Μου φάνηκαν ικανοποιημένοι και οι σχέσεις μας έγιναν κάπως καλύτερες μετά από αυτές τις συζητήσεις.

Το επόμενο βήμα ήταν η συνάντηση με τους γονείς τους, οι περισσότεροι αδιάφοροι, εγκαταλειμμένοι από την προσπάθεια διόρθωσης των παιδιών τους, μιας και των περισσότερων οι μαθητές φοιτούσαν για δεύτερη χρονιά στην ίδια τάξη. Τους εξήγησα ότι τίποτα δεν έχει χαθεί και υπάρχει ακόμη η επιθυμητή λύση.

Έτσι και έγινε.

Βλέπουμε λοιπόν ότι ***εκείνο που μπορεί να κρατήσει τα παιδιά στο σχολείο είναι τα εξής:***

- *Η σταθερή γονεϊκή στάση*
- *Η κατανόηση των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν τα παιδιά στο σχολείο.*
- *Η αλλαγή του τρόπου διδασκαλίας με πολλά παραδείγματα για να γίνεται περισσότερο κατανοητό και να τους κεντρίζει περισσότερο το ενδιαφέρον.*
- *Η ενθάρρυνσή τους από την πλευρά των εκπαιδευτικών, των γονιών και των άλλων φορέων να μην εγκαταλείβουν το σχολείο, αλλά να το αισθάνονται μια φωλιά στην οποία να βρίσκουν ζεστασιά και θαλπωρή.*

Η καταλληλότερη μέθοδος κατά την γνώμη μου ήταν:

Α) η θετική ενίσχυση: προσπάθησα, λοιπόν, να τους ανταμείβω με καλλίτερους βαθμούς, με την έννοια ότι βαθμολογείται και η προσπάθεια που επιδεικνύουν. Μετρίασα την ποσότητα του μαθήματος και έδωσα μεγαλύτερη προσοχή σ' αυτούς τους εφήβους που ήταν σκασιάρχες, ανταμείβοντας με θετικά αισθήματα, ή και παραβλέποντας μερικά υποφερτά λάθη τους.

Β) ανέπτυξα νέα σχήματα συμπεριφοράς: Χρησιμοποίησα κυρίως την **ενσυναίσθηση**. Ανέπτυξα ένα επιθυμητό τρόπο δράσης και διδασκαλίας, αναγνώρισα τις δυσκολίες στην κατανόηση των εννοιών και έδειξα ότι ήμουν ικανοποιημένος από τις μικρές επιτυχίες τους. Ενίσχυσα κάθε πράξη που προσέγγιζε την επιθυμητή συμπεριφορά και στο τέλος δεν έδωσα καμία ενίσχυση σε «λάθος» συμπεριφορά.

Έτσι σιγά-σιγά κατάφερα να έρχονται στο μάθημά μου και να παρακολουθούν.

Συμπέρασμα

Όταν τα προβλήματα αυτά είναι βαθιά ριζωμένα, η εκτίμηση των καταστάσεων και γεγονότων που συμβαίνουν τώρα γίνεται δυσεπίλυτη και ιδιαίτερη σημαντική. Πρέπει να εξηγήσουμε γιατί δημιουργούνται, γιατί επιμένουν τα προβλήματα, παρά τις προσπάθειες να τα αντιμετωπίσουμε, πως θα παρέμβουμε, έτσι ώστε να εξαλείψουμε τις δυσκολίες ή να μειώσουμε την έντασή τους.

Κατ' αρχήν θα πρέπει να είμαστε ακριβείς στην περιγραφή μας και να μην δίνουμε έμφαση στο παρελθόν. Να προσβλέψουμε με αισιοδοξία το μέλλον και όχι να σκαλίζουμε με απαισιοδοξία το παρελθόν. Οι διαταγές και οι οδηγίες που δίδονται από τους δασκάλους πρέπει να δίδονται με επιτακτικό, αλλά και ευγενικό, συνάμα, τρόπο. Με μια αρνητική συμπεριφορά δικιά μας θα ενισχύεται η αρνητική συμπεριφορά των παιδιών με σκασιαρχείο, δηλαδή, όταν επιδεικνύουμε ανάρμοστη συμπεριφορά, τα παιδιά αυτά δέχονται θετική ενίσχυση για την ανάρμοστη συμπεριφορά τους.

Ο δάσκαλος αποτελεί ισχυρή πηγή κοινωνικής ενίσχυσης που επηρεάζει την μάθηση, τις στάσεις και τις αξίες των παιδιών και διαμορφώνει ιδιαίτερες δραστηριότητες και συμπεριφορές.

Επικοινωνία δασκάλου...μαθητή

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

MARTIN HERBERT, *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας*, [εφαρμοσμένη ψυχολογία, επιμέλεια: Α. Καλαντζή- Αζίτζι], εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.

Μαρία Μαλικιώση-Λοΐζου, *Η συμβουλευτική ψυχολογία στην εκπαίδευση, από την θεωρία στην πράξη*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001.

Ανδρέας Μπρούζος, *Ο εκπαιδευτικός ως λειτουργός συμβουλευτικής και προσανατολισμού, μια ανθρωπιστική θεώρηση της εκπαίδευσης*, εκδόσεις Λύχνος, Αθήνα 1999.

Μελέτες του συγγραφέα

Λεωνίδας Βασ. Κατσίρας

*Σχολικού Συμβούλου ΔΕ, των Νομών Στερεάς Ελλάδος και Θεσσαλίας, κλάδου
ΠΕ13, Νομικών-Πολιτικών Επιστημών*

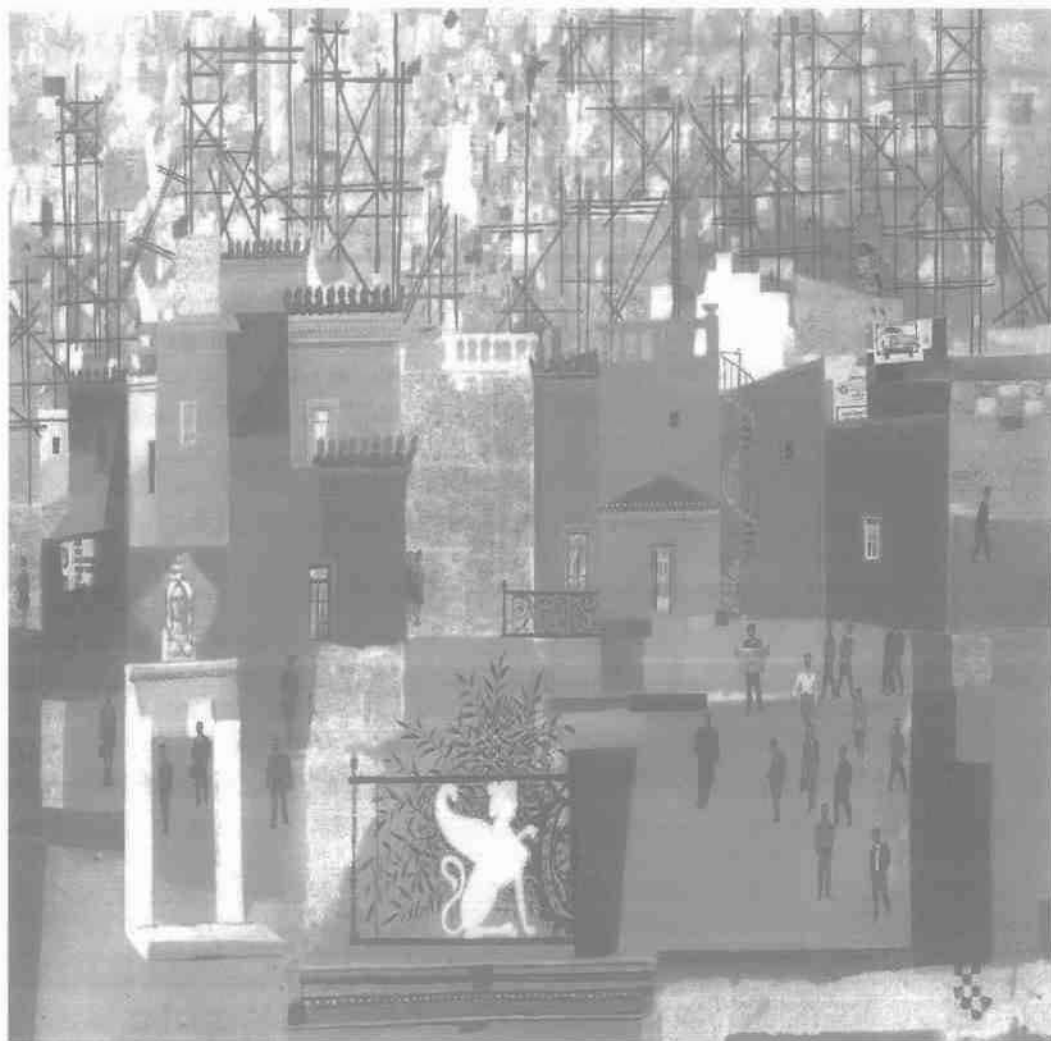
Πολιτεία, Θρησκεία και Εκπαίδευση,

*Εκπαιδευτικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις, Η εικόνα του
Ισλάμ στα Πανεπιστημιακά εγχειρίδια των Θεολογικών
σχολών της Ελλάδος Συγκριτική ανάλυση συγγραμμάτων
καθηγητών*

Εκδόσεις Παύλος

Αθήνα 2008

Καλλιόπη Παπακωνσταντίνου & Λεωνίδας Κατσίρας

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟ,
Βιβλίο μαθητή και καθηγητή
Β' Γενικού Λυκείου, Ο.Ε.Δ.Β. Αθήνα, 2008

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Κατσίρας Λεωνίδας είναι Σχολικός Σύμβουλος ΔΕ, Κλάδου ΠΕ13.

Γεννήθηκε στο Νεοχώρι Ιθώμης Μεσσηνίας.

Είναι Παντρεμένος και έχει τρία (3) παιδιά. Μένει μόνιμα στην Αθήνα με την οικογένειά του.

Πτυχιούχος του Νομικού τμήματος της Νομικής και του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης.

Πτυχιούχος παιδαγωγικών της ΑΣΠΑΙΤΕ (πρώην ΣΕΛΕΤΕ).

Πτυχιούχος του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανετίου Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πτυχιούχος της Θεολογικής Σχολής, Τμήμα Θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Κατά την δεκαετία (1985-1996) εργάστηκε ως Δικηγόρος Αθηνών και από το 1989-2005 ως καθηγητής Β/θμιας εκπαίδευσης Νομικών Μαθημάτων στο ΥΠΕΠΘ. Από το 2006-2007 ως υπεύθυνος Γραφείου Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού στη Β/θμια Εκπαίδευση και από το έτος 2007 ως Σχολικός Σύμβουλος κλάδου ΠΕ13.

Μεταπτυχιακές σπουδές: 1) Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στον τομέα Ιστορίας-Φιλοσοφίας και Κοινωνιολογίας του Δικαίου στην Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών,

2) Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, στο τομέα της Εκκλησιαστικής Ιστορίας, με αντικείμενο ειδικεύσης την θρησκείολογία,

3) Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών σπουδών στην ΑΣΠΑΙΤΕ. «Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός».

Έχει καταρτιστεί σε ειδικά προγράμματα ειδικεύσης, όπως: «Εκπαίδευση Επιχειρηματικών Στελεχών σε θέματα Διοίκησης Προσωπικού», από το ΕΛ.ΚΕ.ΠΑ. (ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑΣ),

«Επιχειρηματικότητα», από το Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, «Αξιοποίηση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση», όπως και πλήθος άλλων Σεμιναρίων και επιμορφωτικών προγραμμάτων.

Έργα του:

1. *Θρησκεία-Πολιτεία-Εκπαίδευση. Εκπαιδευτικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις. Η εικόνα του Ισλάμ στα πανεπιστημιακά εγχειρίδια των Θεολογικών Σχολών της Ελλάδος*, εκδόσεις Παύλος, Αθήνα 2008,

2. *Πολιτική και Δίκαιο. Β' τάξης Γενικού Λυκείου*, ως μέλος συγγραφικής ομάδας του Π.Ι.

Επίσης, πολλές άλλες εργασίες του έχουν δημοσιευθεί σε έγκυρα επιστημονικά περιοδικά με κριτές. Ομιλεί την αγγλική γλώσσα σε ικανοποιητικό επίπεδο.